

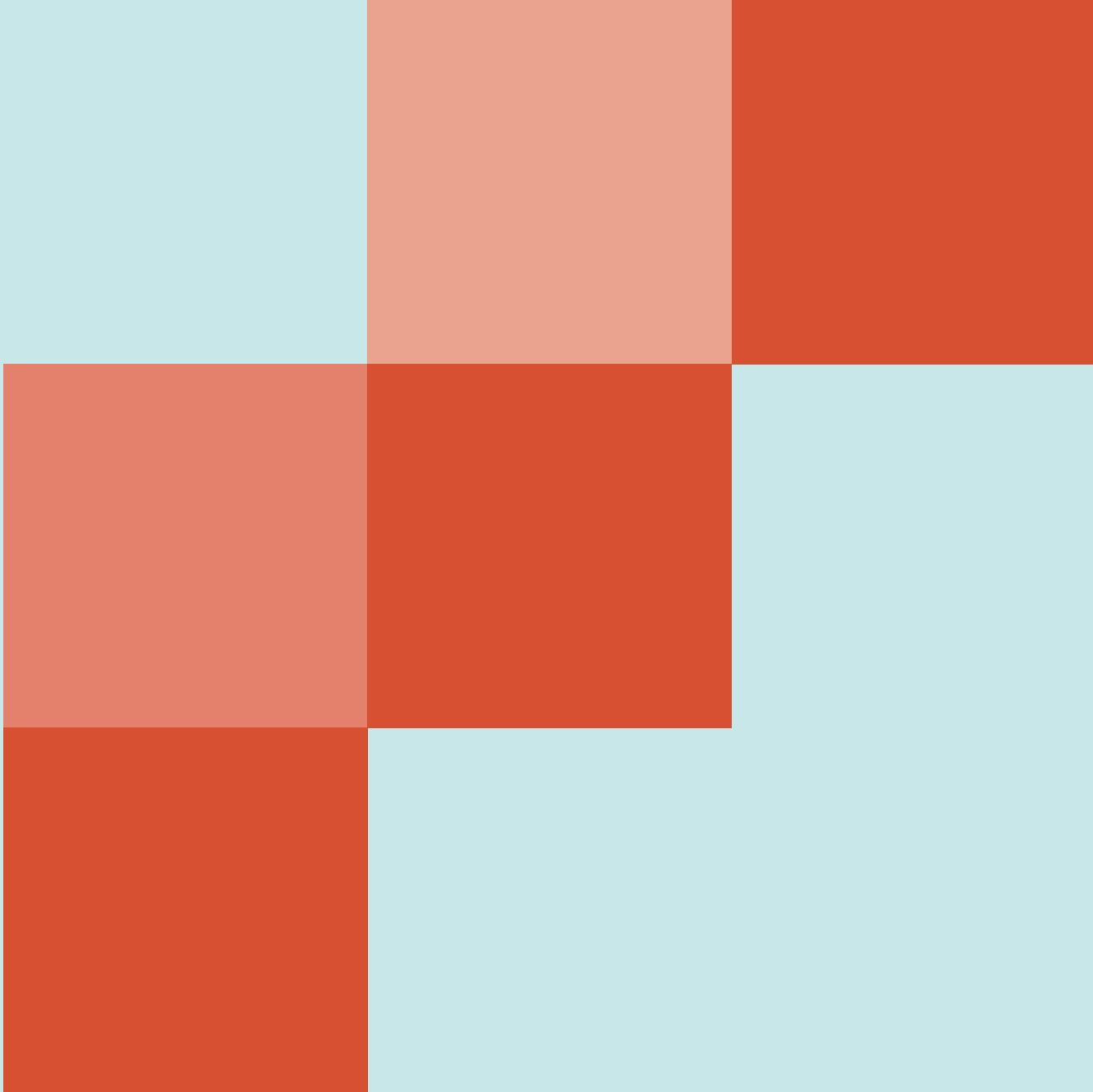

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi

2022-2023
Türkiye
Raporu

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi

2022-2023
Türkiye
Raporu

**SİVİL TOPLUM İÇİN
ELVERİŞLİ ORTAM İZLEME MATRİSİ
2022-2023 TÜRKİYE RAPORU**

TÜSEV Yayınları, Aralık 2024

No 103

ISBN ISBN 978-625-94015-7-7

Proje Ekibi (Alfabetik Sırayla)

Duygu Doğan

Güneş Engin

Nazlıcan Yılmaz

Rana Kotan

Yazarlar (Alfabetik Sırayla)

Duygu Doğan

Güneş Engin

Uygulama

MYRA

Koordinasyon: Engin Doğan

Sayfa Uygulama: Gülderen Rençber Erbaş

Baskı

Fotokitap Fotoğraf Ürünleri Paz.Ve Tic.Lt.Şti.

Sertifika no: 47448

© Tüm hakları saklıdır. Bu yayının herhangi bir bölümü
TÜSEV'in izni olmadan hiçbir elektronik veya mekanik
formatta ve araçla (kayıt, bilgi depolama vb.) çoğaltılamaz.

Raporda yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum
olarak TÜSEV'in görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

Bu yayın Avrupa Birliği tarafından finanse edilmiştir.
İçeriği yalnızca TÜSEV'in sorumluluğundadır ve Avrupa
Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

TÜSEV

Bankalar Cad. No.2 Minerva Han

34420 Karaköy-İstanbul

T 0212 243 83 07 / **F** 0212 243 83 05

info@tusev.org.tr / www.tusev.org.tr

Hakkımızda

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) olarak, 1993 yılında sivil toplum kuruluşlarının (STK) karşılaştığı ortak ve güncel sorunlara çözümler geliştirmek için kurulduk. 30 yılı aşkın deneyimimiz ışığında, başta Mütevelliler Heyeti üyelerinden aldığımız destekle,

- STK'lar için elverişli ve destekleyici yasal ve mali ortamın oluşturulması,
- Stratejik ve etkin bağışçılığın teşvik edilmesi,
- Kamu, özel sektör ve sivil toplum arasında diyalog ve iş birliğinin sağlanması,
- Türkiye'deki sivil toplumun uluslararası düzeyde tanıtılması ve iş birliklerinin kurulması,
- Sivil toplumun itibarının artırılması,
- Sivil toplumla ilgili araştırmalar yapılması ve bilgi üretiminin artması

amaçlarıyla, Türkiye'de daha güçlü, katılımcı ve itibarlı bir sivil toplum için faaliyetlerimizi sürdürüyoruz.

İçindekiler

Kısaltmalar	5
Önsöz	7
Giriş	9
Ülke Arka Planı	23
Yönetici Özeti	29
Sivil Topluma Genel Bakış	30
Temel Bulgular	36
Temel Öneriler	40
Bulgular	47
Bölüm 1: Özgürlüklerin Temel Hukuki Güvenceleri	48
Alt Bölüm 1.1. Örgütlenme Özgürlüğü	48
Alt bölüm 1.2. Diğer Özgürlükler	79
Bölüm 2: STK'ların Finansal Kapasitesi ve Sürdürülebilirliği İçin Çerçeve	97
Alt Bölüm 2.1. STK'lar ve Bağışçılar için Vergisel/Mali Uygulamalar	97
Alt Bölüm 2.2. Kamu Desteği	102
Alt Bölüm 2.3. İnsan Kaynakları	112
Bölüm 3. Kamu-STK İlişkisi	121
Alt Bölüm 3.1. İş Birliği için Çerçeve ve Uygulamalar	121
Alt Bölüm 3.2. Politika Geliştirme ve Karar Alma Süreçlerine Katılım	129
Alt Bölüm 3.3. Hizmet Sağlanmasında İş Birliği	138
Sonuç ve Öneriler	141
Referanslar	149

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BCSDN	Balkan Sivil Toplum Destekleme Ağı / Balkan Civil Society Development Network
BTK	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
CİMER	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
DERBİS	Dernekler Bilgi Sistemi
ECNL	Avrupa Kâr Amacı Gütmeyen Hukuk Merkezi / European Center for Not-for-Profit Law
FATF	Mali Eylem Görev Gücü / Financial Action Task Force
ICNL	Uluslararası Kâr Amacı Gütmeyen Hukuk Merkezi / International Center for Not-for-Profit Law
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHOP	İnsan Hakları Ortak Platformu
IPA	Katılım Öncesi Yardım Aracı
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
KDV	Katma Değer Vergisi
MASAK	Mali Suçları Araştırma Kurulu
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı
OHAL	Olağanüstü Hal
PRODES	Proje Destek Sistemi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
STGM	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği
STİGM	Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBB	Türkiye Belediyeler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGYK	Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSEV	Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
UGK	Ulusal Gönüllülük Komitesi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNSC	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü

Önsöz

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) olarak, 1993 yılından itibaren sivil toplumun yasal, mali ve işlevsel altyapısını geliştirmek için çalışıyoruz. Türkiye’de daha güçlü, katılımcı ve itibarlı bir sivil toplumun varlığı için hayata geçirdiğimiz faaliyetlerle sivil toplum kuruluşlarının (STK) karşılaştığı sorunlara çözümler üretmeyi ve daha elverişli bir ortamda çalışmalarına katkı sağlamayı hedefliyoruz. Yasal Çalışmalar program alanımız altında Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği (STGM) ile birlikte Ekim 2021’de yürütmeye başladığımız ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilen **Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi Projesi** kapsamında gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerle, STK’ları ilgilendiren yasal ve mali mevzuat hakkında farkındalık yaratılmasını, sivil toplum için elverişli ortamın izlenmesi ve geliştirilmesi ile kamu-STK iş birliğinin güçlendirilmesini amaçlıyoruz.

Proje kapsamında, 2022 yılında yayımladığımız Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporunun devamı niteliğindeki 2022-2023 Türkiye Raporu, sivil toplumun ve izleme-savunuculuk çalışmalarının gelişimine katkı sunmak amacıyla TÜSEV’in de aralarında bulunduğu uzman kuruluşlar tarafından geliştirilen İzleme Matrisi metodolojisi temel alınarak hazırlanmıştır. Sivil toplum için elverişli ortam, İzleme Matrisi metodolojisinde yer alan **Özgürlüklerin Temel Hukuki Güvenceleri, STK’ların Finansal Kapasitesi ve Sürdürülebilirliği ve Kamu-STK İlişkileri** bölümleri altında belirlenen standartlar ve göstergeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu rapor mevcut yasal mevzuatın ve uygulamaların incelenmesinin yanı sıra, reform için öncelikli alanların belirlenmesine rehberlik etmeyi amaçlayarak STK’lar, hükümet, uluslararası kuruluş ve fon verenler için politika önerileri ortaya koymaktadır. İzleme Matrisinin ele aldığı konularda yaşanan sorunlar, hak temelli yaklaşım izleyen kuruluşlar başta olmak üzere belirli alanlarda kuruluşlar tarafından daha sıklıkla deneyimlenmektedir. Bu nedenle, Raporun temel ayaklarından birini oluşturan saha araştırması, Türkiye sivil toplumunun genel durumunu analiz etmenin yanı sıra sivil toplum içinde hak temelli yaklaşımı benimseyen kuruluşların durumuna ayrıca odaklanmaktadır.

TÜSEV olarak sahip olduğumuz bilgi ve deneyimi, yarattığımız ortak paylaşım alanları ve ürettiğimiz bilgi kaynakları aracılığı ile paydaşlarımızla paylaşmaya ve daha güçlü, katılımcı ve itibarlı bir sivil toplum için çalışmaya devam edeceğiz. Raporun hazırlanmasında emeği geçen ve görüşleri ile katkı sağlayan tüm kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkürlerimizi sunarız.

Saygılarımızla, TÜSEV

Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi Projesi Hakkında

TÜSEV’in, Yasal Çalışmalar Programı altında, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği’yle (STGM) birlikte yürüttüğü Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi Projesi Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmektedir.

Ekim 2021 - Aralık 2024 tarihleri arasında yürüttüğümüz proje kapsamında;

- Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin yasal çerçevenin sistematik olarak izlenmesi yoluyla, iyileştirilmesi gereken alanlarda farkındalığın artırılması ve gerekli talebin oluşturulması,
- STK’ların kamu yönetiminin mevcut katılım mekanizmalarını daha etkin kullanabilmeleri ve hak temelli savunuculuk için kapasitelerinin gelişmesine katkı sağlanması,
- Kamu-STK iş birliğinin güçlendirilmesi hedefleri için çalıştık.

Bu amaçla, sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren yasal ve mali mevzuat hakkında raporlar ve bilgi kaynakları hazırladık ve politika önerileri oluşturduk. Bu çalışmaların sivil topluma katkı sağladığını umuyoruz.

Giriş

TÜSEV ve Balkan Sivil Toplum Destekleme Ağı (BCSDN) olarak, 2022-2023 yıllarında Türkiye’de sivil alan üzerine hazırladığımız Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisinin sekizincisini yayımlamaktan mutluluk duyuyoruz. Bu rapor, Batı Balkanlar’daki altı ülke (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan) ile Türkiye’yi kapsayan ülke raporlarının bir parçası niteliğindedir. Tüm ülkeler için bulguları ve tavsiyeleri özetleyen Bölgesel Rapor ile diğer ülke raporlarına www.monitoringmatrix.net adresinden ulaşabilirsiniz.¹

Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi, bir izleme aracı olarak, 2013 yılında Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinden üyeleri bulunan Balkan Sivil Toplum Destekleme Ağı tarafından geliştirilmiş ve ilerleyen yıllarda değişen ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenmiştir. İzleme Matrisi temel olarak, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri açısından hukuki koşulların destekleyici nitelikte ve elverişli olması için hayati öneme sahip temel ilkeleri ve standartları ortaya koymaktadır. Sivil toplumun gelişmesi için gerekli görülen ortak standartlar, uluslararası alanda güvence altına alınmış haklar, Avrupa Birliği (AB) kriterleri, Avrupa Konseyi ile Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ilkeleri ve Avrupa ülkelerindeki iyi örnek olarak gösterilen düzenleyici uygulamalar göz önüne alınarak belirlenmiştir. İzleme Matrisi, elverişli koşullarla ilgili tüm konuları değil, daha ziyade uzmanların, faaliyet gösterdikleri ülkelerde öncelik taşıdığını düşündükleri konuları kapsamayı hedeflemektedir. Standartlar ve göstergeler, ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının hukuki koşullar, uygulamalar ve uygulamadaki zorluklar konusundaki deneyimlerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

BCSDN tarafından üyeleri ve iş birliği yaptığı kuruluşlar olan Uluslararası Kâr Amacı Gütmeyen Hukuk Merkezi (ICNL) ve Avrupa Kâr Amacı Gütmeyen Hukuk Merkezinin (ECNL) desteğiyle 2013 yılında geliştirilen İzleme Matrisi, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri açısından hukuki koşulların destekleyici nitelikte ve elverişli olması için hayati olarak belirlenmiş temel ilkeleri ve standartları her biri kendi içinde alt bölümlere ayrılmış üç ana bölüm etrafında ele almaktadır:

- Özgürlüklerin Temel Hukuki Güvenceleri
- STK’ların Finansal Kapasitesi ve Sürdürülebilirliği için Çerçeve
- Kamu – STK İlişkisi

Üç ana bölümün her birinde, ilgili bölüme dair temel ilkeler yer almaktadır. Her temel ilke standartlarla genişletilmiş ve her standart için ayrıntılı göstergeler oluşturulmuştur. İzleme Matrisinde yer alan ilkeler, standartlar ve göstergeler somut biçimde elverişli ortamı tanımlayarak kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, fon veren kuruluşlar, bağışçılar ve diğer paydaşların yasal koşulları ve uygulamaları gözden geçirerek izleme ve değerlendirme yapmalarına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte bu metodoloji, yasal ve politik koşulların uluslararası standartlar çerçevesinde değerlendirilmesine olanak sağlayarak ilgili taraflara (STK’lar, hükümetler, uluslararası kuruluşlar, fon veren kuruluşlar, vb.) reform için öncelik belirleme konusunda yol göstermektedir. Diğer yandan, benzer bir metodolojinin yedi ülke tarafından uygulanması, karşılaştırmalı bir analizi mümkün kılması nedeniyle sivil alana önemli bir katkıda bulunmaktadır.

İzleme Matrisinin metodolojisine dair detaylı bilginin yer aldığı Sivil Toplum İzleme Matrisi Uygulama Rehberi, STK’lar ile diğer paydaşların sivil toplum alanını izlemelerine ve değerlendirmelerine kolaylık sağlaması açısından TÜSEV tarafından Türkçeye çevrilmiştir.² 2023 yılı içinde standartlar, göstergeler ve veri toplama yöntemlerinde güncellemeler yapılsa da metodoloji temel yapısını korumaktadır. Sivil Toplum

için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2022-2023 Türkiye Raporu için, İzleme Matrisi metodolojisinde belirlenen ilke, standart ve göstergelerin izlenmesinde kullanılan niteliksel ve niceliksel araçlardan oluşan karma yöntem, bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanmıştır.

1 Bkz. Balkan Sivil Toplum Geliştirme Ağı (BCSDN). 2023 Bölgesel Raporu: Batı Balkanlar ve Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi.

2 Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). Sivil Toplum İzleme Matrisi: Sivil Toplumun Gelişimi için Elverişli Ortamın İzlenmesi Uygulama Rehberi.

Metodoloji

Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2022-2023 Türkiye Raporu'nun (kısaca İzleme Matrisi olarak anılacaktır) hazırlanmasında, dernek ve vakıfları ilgilendiren yasal ve mali mevzuat ile bunların uygulamalarına dair mevcut durumun tespit edilmesi için masa başı ve saha araştırmasına dayanan kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Masa başı araştırmasında birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Mevzuat (kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, yönergeler, kararnameler, kararlar ve genelgeler) ile mevzuat tasarıları, Resmî Gazete, Cumhurbaşkanlığı ve bakanlıklara ait faaliyet raporları, mali raporlar, yıllık programlar, performans raporları, ulusal kalkınma planları ile özel ihtisas komisyonu raporları, sivil toplum alanına dair hazırlanmış, vizyon, strateji belgeleri, eylem planları veya tasarıları, resmi internet siteleri, internet sitelerinde yayımlanan duyurular, haberler, kamu tarafından açıklanan istatistikler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları, bakanların bütçe sunuşları gibi birincil kaynaklar ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Böylece kamu kurumları tarafından hazırlanan sivil alanı ilgilendiren kaynakların detaylı bir taraması ve analizi yapılmaktadır.

İzleme Matrisi metodolojisinde masa başı araştırmanın yanı sıra bir diğer birincil veri kaynağı kamu kurumlarına yapılan bilgi edinme başvurularıdır. TÜSEV tarafından, 2024 Şubat ayında sivil toplumu ilgilendiren konularda 22 kamu kurumuna bilgi edinme başvurusu yapılmış ve toplamda 100'den fazla soru yöneltilmiştir. Bilgi edinme başvurularına ilgili kurumlarca geri dönüş yapılsa da detaylı yanıt veren birkaç kurum dışında yöneltilen soruların neredeyse tamamı kurumların geneli tarafından yanıtsız bırakılmıştır. Kamu kuruluşları soruları yanıtlamama gerekçesini açıkladıkları matbu yanıtlarda en çok 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun 7. maddesindeki "...Kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler" hükmüne atıf yapmışlardır. Ayrıca bir başvuruda, öğrencilerin dahil olabileceği gönüllülük program türleri, STK'larla yapılan protokol sayısı ve STK'lara sağlanan toplam mali destek gibi özel hayatın gizliliği veya ticari sır ile ilgili olmayan sorular yöneltilmesine rağmen, bu konulara ilişkin olarak 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu'nun 21 ve 23. maddelerine atıfta bulunularak "talep edilen bilgi ve belgenin tarafınıza gönderilmesi uygun görülmemektedir" yanıtı verilmiştir. Yapılan bilgi edinme başvurularıyla sivil alana ilişkin önemli bir bilgi havuzu oluşturulması ve İzleme Matrisinin ilgili bölümlerinde kamu kurumlarının sağladığı güvenilir bilgilere yer verilmesi amaçlanmıştır. Ne var ki, sivil toplum alanında yapılan başvurularda bilgi edinme ile ilgili sorulara, birkaç detaylı yanıt dışında matbu yanıtlar verildiği ve bu hakkın işlevsel biçimde kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo I. İzleme Matrisi kapsamında yapılan bilgi edinme başvuruları

Kurum	Bilgi edinme başvurusu yanıtlandı mı?	Yanıtların niteliği
Adalet Bakanlığı	-	Yanıt verilmemiştir.
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	+	Talep edilen bilgilerin bir kısmına yanıt verilmiştir.
Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu (Adalet Bakanlığı)	-	Yanıt verilmemiştir.
Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)	+	Bilgilerin erişilebileceği kaynak belirtilmiştir. Ancak talep edilen bilgilerin sınırlı bir bölümü bu kaynakta yer almaktadır.
Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	+	Talep edilen bilgilerin bir kısmına yanıt verilmiştir.
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	+	Bilgilerin erişilebileceği kaynak ve başka bir kurum belirtilmiştir. Ancak talep edilen bilgilerin çok sınırlı bir bölümü bu kaynakta yer almaktadır ve yönlendirilen kurum bilgi edinme başvurusuna yanıt vermemiştir.
Emniyet Genel Müdürlüğü	+	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu 7. madde gerekçe gösterilerek talep edilen bilgi ve belgeler paylaşılmamıştır.

Kurum	Bilgi edinme başvurusu yanıtlandı mı?	Yanıtların niteliği
Gençlik ve Spor Bakanlığı	+	Talep edilen bilgilerin bir kısmına yanıt verilmiştir.
Hazine ve Maliye Bakanlığı (Mali Suçları Araştırma Kurumu, Vergi Dairesi Başkanlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığına yönelik sorular dahil)	+	Sorular Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığına yönlendirilmiştir, fakat sorular yanıtlanmamıştır.
Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü	+	Bilgilerin erişilebileceği kaynak belirtilmiştir. Geri kalan sorular için başka bir kuruma başvuru yapılması tavsiye edilmiştir.
Kamu Denetçiliği Kurumu	-	Yanıt verilmemiştir.
Millî Eğitim Bakanlığı	+	Özel hayatın gizliliği veya ticari sırda ilgili olmayan sorular yöneltilmesine rağmen, bu konulara ilişkin olarak 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu'nun 21 ve 23. maddelerine atıfta bulunularak "talep edilen bilgi ve belgenin tarafınıza gönderilmesi uygun görülmemektedir" yanıtı verilmiştir.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	+	Sivil toplumla yapılan iş birliği ve STK'ların karar alma süreçlerine katılımıyla ilgili sorulara, "Bakanlığımız ile STK'lar arasında yapılan ihale/sözleşme/protokol bulunmamaktadır." biçiminde yanıt verilmiştir.
Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (İçişleri Bakanlığı)	+	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu 7. madde gerekçe gösterilerek talep edilen bilgi ve belgeler paylaşılmamıştır.
Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı	+	Sivil toplumla ilgili ayrıştırılmış veri bulunmadığı belirtilerek yanıtlanmıştır.
Tarım ve Orman Bakanlığı	+	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu 7. madde gerekçe gösterilerek talep edilen bilgi ve belgeler paylaşılmamıştır.
Türkiye Büyük Millet Meclisi	-	Yanıt verilmemiştir.
Vakıflar Genel Müdürlüğü (Kültür ve Turizm Bakanlığı)	-	Yanıt verilmemiştir.
Yükseköğretim Kurulu	+	Bilgilerin erişilebileceği kaynak belirtilmiştir. Ancak talep edilen bilgilerin sınırlı bir bölümü bu kaynaklarda yer almaktadır.

Masa başı araştırmasıyla ilgili yaşanan en büyük zorluk, nitelikli veriye erişememektir. Kamu kurumlarının sivil toplum alanında yayımladığı verilerin yetersiz olması, düzenli ve karşılaştırılabilir veri elde etme konusundaki eksiklik ve bazı verilerin kamuoyu veya paydaşlarla paylaşılması araştırmanın bulgularını veriye dayandırmayı zorlaştırmaktadır. Diğer yandan, Dernekler Bilgi Sisteminin (DERBİS) yenilenme sürecinde yaşanan teknik aksaklıklar nedeniyle uzun süredir DERBİS verilerine ulaşılamaması da masa başı araştırmasında gerekli verileri analiz etmeyi zorlaştırmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2019-2023 Stratejik Planı'nda, 11. Kalkınma Planı'na referansla, uluslararası standartlarla uyumlu bir STK veri tabanı oluşturulmasına yönelik çalışmaların tamamlanması ve sivil toplum alanında güvenli ve düzenli veri toplanması ve yayımlanması hedef olarak yer alsa da bu hedefe ilişkin somut bir adım atılmamıştır. TÜİK tarafından ulusal istatistik sistemi içinde bu alanda uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir veri toplanmamaktadır. 2024-2028 Stratejik Planı'nda ise, kamu kurumlarının sivil toplum alanında topladığı verilerin uluslararası standartlara uyumunun sağlanması, şeffaflığın artırılması ve idari kayıtların istatistik üretimine uygun şekilde iyileştirilmesi için ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılmasının hedeflendiği ifade

edilmektedir. Bunun yanında, STK'larla ilgili kamu kurumlarının topladığı verilerin çeşitliliğinin artırılarak STK'ların kapasitelerini de ortaya koyacak şekilde geliştirilmesi, bu verilerin Resmi İstatistik Programı'na dâhil edilmesi ve karşılaştırılabilir, kamuoyunun erişimine açık bir veri tabanında toplanması öngörülmektedir. Ayrıca, STK'larda çalışmanın bir meslek alanı olarak tanımlanması ve resmi istatistiklerde buna ilişkin bir meslek kodunun belirlenmesi planlanmaktadır.

Bu hedefler, sivil toplum alanında veri toplama sürecine yönelik olumlu bir adım olarak değerlendirilmekle birlikte, somut bir uygulamanın hayata geçirilmediği ve mevcut durumda eksikliklerin devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu hedeflerin hayata geçirilmesi, sivil toplum alanında kapsamlı, düzenli ve karşılaştırılabilir veri toplanmasının sağlanması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan, kamu fonları ve kamu-STK iş birliği mekanizmaları konusunda bir koordinasyon ve yaklaşım birliği olmadığı, şeffaf ve hesap verebilir bir kamu politikası benimsenmediği için uygulama süreçlerini takip etmek ve kaynak aktarılan, iş birliği yapılan STK'ları tespit etmek oldukça zordur. Masa başı araştırmasında yukarıda ifade edilen kaynaklar taranarak her kurum için ayrı ayrı veri toplanmış olsa da yayımlanan bilgilerin kısıtlı niteliği ve kurumlar arası yaklaşım farkı nedeniyle karşılaştırmalı bir analiz yapmak her zaman mümkün olamamıştır.

Birincil kaynakların yanı sıra, TÜSEV yayınları, AB ilerleme raporları, sivil toplumun gelişimine dair uluslararası raporlar, STK'lar tarafından hazırlanan izleme raporları, gazete ve dergi makaleleri ile akademik yayınlar gibi ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır. TÜSEV'in Yasal Çalışmalar program alanı kapsamında yürütülen birçok çalışma, düzenlenen toplantı ve dahil olunan danışma toplantılarında ortaya çıkan bulgular ve öneriler İzleme Matrisinin hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Katılım Öncesi Yardım Aracı-II (IPA II) Fonları çerçevesinde Avrupa Birliği tarafından finanse edilmekte olup Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından uygulanan Türkiye'de Demokratik Yerel Yönetişimin Geliştirilmesi için Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Projesi (Sivil Katılım Projesi) kapsamında oluşturulan, TÜSEV'in de üyesi olduğu Gönüllülük Çalışma Grubunun toplantıları ve istişare süreçlerinde ortaya konan görüşler, gönüllülük politikası ile ilgili mevcut durum ve önerileri İzleme Matrisine aktarma fırsatı sağlamıştır. Mali Eylem Görev Gücü (FATF) ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kara para aklamanın ve terörizmin finansmanının önlenmesi çalışmaları kapsamında 2020 yılı sonunda gerçekleştirilen kanun değişiklikleri ve bu değişikliklerin istenmeyen sonuçları konusunda TÜSEV tarafından sürdürülen kamu kurumları ve uluslararası kurum ziyaretleri ve savunuculuk faaliyetleri ile Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) ve Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) tarafından düzenlenen istişare toplantıları sonucunda edinilen bilgilere İzleme Matrisinde yer verilmiştir. TÜSEV'in 12. Kalkınma Planı'nın hazırlık sürecinde yayımlanan Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı Taslağı ile Sivil Toplumu İlgilendiren Mevzuat Tasarımları üzerine hazırladığı görüş ve öneriler, ilgili kısımlar açısından yol gösterici olmuştur. Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi Projesi kapsamında hazırlanan "Sivil Toplumu İlgilendiren Vergi Düzenlemeleri" araştırma yayınları serisinde öne çıkan STK'ların vergi yükünün hafifletilmesi ve finansal sürdürülebilirliğini destekleyecek öneriler de İzleme Matrisi için kaynak oluşturmuştur.

Araştırmanın ikinci aşamasında, nicel araştırma kapsamında 5 Ocak - 1 Haziran 2024 tarihleri arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 701'i dernek ve 130'u vakıf olmak üzere 831 STK temsilcisine TÜSEV ve STGM tarafından hazırlanan "soru kağıdı" uygulanmış, niteliksel saha araştırması kapsamında, 28 dernek, 13 vakıf ve 1 platform olmak üzere toplam 42 STK ile derinlemesine görüşme ve 3 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Proje kapsamında, yurt dışındaki sivil toplum etkinliklerine katılım ve düzenlenen çalışma ziyaretleri, sivil toplumun Avrupa Birliği ve Balkanlardaki durumuna karşılaştırmalı olarak daha yakından bakma imkanı yaratmıştır. Yurt içinde düzenlenen toplantılar ise örgütlenme özgürlüğü hakkı ile kamu-STK iş birliği açısından çözüm getirilmesi gereken öncelikli alanlarla ilgili somut politika önerilerinin tespitini kolaylaştırmıştır.

Proje dahilinde, saha araştırmasını TÜSEV ve STGM ile yürütmek üzere Dissensus Araştırma ve Danışmanlık'tan hizmet alınmış, görüşmeler TÜSEV ve STGM'nin rehberliğinde Dissensus Araştırma ve Danışmanlık tarafından yürütülmüştür.

Nicel araştırmada Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) veri tabanından rassal olarak seçilen 831 kurumdan oluşan bir örnek kitleyle görüşme yapılmıştır. Bu örneklem büyüklüğü, anket sonuçlarının %99 güven düzeyi ve %5 hata payı ile tüm popülasyonun görüş ve özelliklerini doğru bir şekilde yansıtmayı sağlayarak karar alma ve analiz süreçleri için güvenilir bir temel sunmaktadır. Çalışmada, belirlenen minimum örneklem büyüklüğünün (660) üzerinde bir sayıya (831) ulaşılmış olması, popülasyonun görüş ve özelliklerinin doğru bir şekilde yansıtılabileceğini istatistiksel olarak desteklemektedir.

Örneklemede çok aşamalı tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bunun için önce ana kitleden, kuruluşların kayıtlı olduğu yer ve derneklerin faaliyet alanları bakımından orantılı temsil edilmesini sağlayacak bir örneklem oluşturulmuştur. Türkiye genelinde 26 alt bölge içinde gruplanmış iller arasından, daraltılmış bir evren oluşturularak 28 il seçilmiştir. Bu seçim, araştırmanın kapsamını belirli ve yönetilebilir bir çerçevede tutmayı amaçlarken elde edilecek verilerin bölgesel temsiliyetini de güçlendirmiştir. Deprem bölgesinde yer alan, Kahramanmaraş, Adıyaman, Hatay, Malatya, Gaziantep, Adana, Kilis, Osmaniye, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Elâzığ olmak üzere, 11 il, belirlenen kriterlere bakılmaksızın örnekleme dahil edilmiştir. Ana kitlenin bölgesel dağılımında Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün (STİGM) veri tabanı olan DERBİS'e kayıtlı dernekler ve VGM'ye kayıtlı yeni vakıflara ilişkin yayımlanan illere göre dağılım sayıları temel alınmıştır.³

İkinci tabakalandırma ölçütü olarak, dernekler DERBİS'teki ayırım dikkate alınarak ana faaliyet alanlarına göre sınıflandırılmıştır.

Örnekleme, belirli faaliyet alanlarından dernekler, araştırmanın yanıt aradığı soruların kapsamı dışında kaldıkları ve bu nedenle örneklemede hatalı bir ağırlık oluşturacakları için dahil edilmemiştir. Bu dernekler aşağıdaki faaliyet alanlarına göre gruplandırılmıştır:

1. Hemşehri dernekleri
2. Dini hizmetler yürüten dernekler (Cami yaptırmaya, Kur'an Kursu vb.)
3. Kamu destekli dernekler
4. Dış Türkler ile dayanışma dernekleri
5. 2847 sayılı kanunla kurulan şehit yakını ve gazi dernekleri
6. Özel statülü dernekler (örn. Kızılay, Yeşilay vb.)
7. Spor kulüpleri ve federasyonları
8. Veteran dernekler

Araştırma evreni toplam 37.761 dernek ile oluşturulmuştur.

VGM veri tabanında yeni vakıfların faaliyet alanları ve hedef gruplarına ilişkin genel istatistikler mevcutken, her vakıfla ilgili spesifik faaliyet alanı bilgisinin eşleştirilmemiş olması, dernek örnekleminin oluşturulmasında olduğu gibi kesin bir çalışma yapmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle yeni vakıfların seçimi coğrafi kriterlere göre il bazında gerçekleştirilmiştir. Yeni vakıflar içinden kamu kurumları tarafından kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları çıkarılmıştır. Araştırma evrenine toplam 3.969 vakıf dahil edilmiştir.

Bazı faaliyet alanlarında örneklem sayılarının oldukça düşük ($n < 30$) olduğu belirlenmiştir. Özellikle hak ve savunuculuk dernekleri, imar ve şehircilik dernekleri, engelli dernekleri ve gıda-tarım derneklerinde düşük örneklem sayıları, bu alanlardaki STK'ların durumunu daha ayrıntılı incelemek için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, benzer faaliyet alanlarına sahip gruplar birleştirilmiştir. Bu doğrultuda, "Hak ve savunuculuk" ile "Düşünce temelli" dernekler gibi tematik olarak benzer faaliyet alanlarına sahip gruplar bir araya getirilmiştir. Kırılgan gruplara yönelik faaliyet gösteren engelli, çocuk ve yaşlı dernekleri, daha etkili bir veri analizi ve temsiliyet sağlamak amacıyla tek

3 Veriler Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

bir kategori altında birleştirilmiştir. Uluslararası iş birliği, gıda, tarım ve spor gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren dernekler ise geniş bir değerlendirme alanı sunmak için “diğer” kategorisinde gruplandırılmıştır. İmar ve şehircilik dernekleri, özgün faaliyet alanları nedeniyle bağımsız bir kategori olarak korunmuştur.

Toplam 831 soru kağıdının 341’i yüz yüze, 46’sı online-görüntülü ve 444’ü telefon anketi olarak gerçekleştirilmiştir.

Nicel araştırma sahasında da bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Araştırma evreni çok geniş olup, evreni oluşturan STK’lar, büyüklük, kapasite, finansal durum ve faaliyet gibi profil özellikleri açısından önemli farklılıklar göstermektedir. STK’ların çoğunluğu, kurumsal kapasitesi zayıf, sabit mekanları ve çalışanları olmayan kuruluşlardır. İletişim bilgilerinin güncel olmaması, STK’ların çoğunda sınırlı kaynaklar ve personel eksikliği bulunması, ofislerin sürekli açık tutulmaması sahada görüşme yaparken karşılaşılan en önemli sorunlardandır. Sivil alana dair veri üretmenin ve veriye dayalı savunuculuk yapmanın öneminin tam olarak farkında olunmaması, örgütlenme özgürlüğü alanında fikir beyan etmekte çekinceler, kuruluş kayıtlı olmasına rağmen faal olmadığı için görüşmede sorulacak sorularla ilgili tecrübe/bilgi sahibi olunmaması gibi nedenlerle de önemli sayıda STK’nın görüşmeyi kabul etmekte isteksiz davrandığı görülmüştür. Diğer yandan, DERBİS’te ana faaliyet alanı sınıflandırmasında tutarsızlıklar olduğu, benzer faaliyetleri yürüten STK’ların farklı ana faaliyet alanları altında gruplandığı tespit edilmiştir. DERBİS’te paylaşılan veri, STK’ların resmi kurumlara yaptıkları beyanlara dayandığı için, faaliyet alanlarıyla ilgili tam ve güvenilir bilgi sunmasa da tüm dernek ve vakıfların faaliyet alanlarını daha tutarlı biçimde tespit etmenin detaylı ve emek yoğun bir araştırma gerektirmesi sebebiyle eksikliklerine rağmen mevcut sınıflandırma esas alınmıştır.

Araştırmanın nicel aşamasında toplanan veri çeşitli analiz yöntemleriyle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu yöntemlerin en önemlilerinden biri betimleyici analizdir. Betimleyici analizde katılımcıların her soruya verdikleri yanıtlar sayısal ve yüzdesel olarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bir diğer yöntem çapraz analizdir. Bu analiz yönteminde araştırma sorularına verilen yanıtlar, çeşitli kırılımlar düzeyinde ayrıştırılmış ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Örneğin vakıf ve derneklerin cevapları veya farklı hedef kitlelere sahip kuruluşların cevapları karşılaştırmalı olarak ele alınmış, istatistiksel olarak anlamlı olan sonuçlara İzleme Matrisinde yer verilmiştir.

Niceliksel veri, son olarak faktör analizleri kullanılarak incelenmiştir. Faktör analizi, başta sosyal araştırmalar olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan çok değişkenli analiz tekniklerinden biridir. Faktör analizinin temel hedefi, aralarında ilişki bulunduğu düşünülen çok sayıdaki değişkeni aralarındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getirmektir. Bu şekilde değişken sayısını azaltmak, aynı özelliklere sahip değişkenleri sınıflandırmak ve değişkenler arası ilişkilerden yararlanarak yeni kavramlar (değişkenler) ortaya çıkarmak hedeflenir. Saha araştırmasının bulguları analiz edilirken altı faktör öne çıkmıştır. Bunlar, kapasite faktörü, katılım faktörü, savunuculuk faktörü, finansal durum faktörü, örgütsel performans, yönetim faktörü, STK büyüklüğü faktörü, kamu kurumlarıyla iş birliği faktörüdür. Analizde ayrıca hak temelli yaklaşım gibi ek STK profilleri de oluşturulmuştur.

Kapasite Faktörü

Araştırmada yer alan kuruluşların kurumsal kapasitelerini incelemek için çeşitli değişkenler kullanılarak bir “kapasite faktörü” oluşturulmuştur. Bu faktör kendi içinde görece birlikte hareket eden ve diğer iki gruptan ayrılan üç grubun varlığına işaret etmiştir. Bu kuruluşlar kurumsal kapasiteleri açısından “düşük” kapasiteli, “orta” kapasiteli ve “yüksek” kapasiteli olarak isimlendirilmiştir.

“Düşük” kapasiteli olarak gruplanan kuruluşlar en az çalışanı olanlardır. Çok azı yurt içinde federasyon konfederasyon birlik gibi üst kuruluş gibi bir üst kuruluşa veya platform, koalisyon, inisiyatif, online ağ gibi tüzel niteliği olmayan oluşumlara ya da uluslararası ağlara üyedir. Hiçbirinin iktisadi işletmesi de yoktur. İhmal edilecek kadar azı yurt dışından hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek almaktadır.

“Orta” kapasiteli kuruluşların “düşük” kapasiteli kuruluşlara göre, yine sayıca çok az olsa da, daha çok çalışanı vardır. Aralarında yurt içindeki üst kuruluşlara ve tüzel kişiliği olmayan kuruluşlara üye olanlar olsa da bunlar azınlıktadır, çok sınırlı sayıda kuruluşun uluslararası ağ üyeliği vardır. Önemli bir kısmı yurt dışından hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek almaktadır ve iktisadi işletmeleri vardır.

“Yüksek” kapasiteli kuruluşların çalışan sayıları önemli oranda daha fazladır, özellikle ücret karşılığı dışarıdan hizmet almada da farklılaşmaktadırlar. Gelirleri en yüksek grup budur. Çoğunluğunun yurt içi üst kuruluş üyeliği ve tüzel kişiliği olmayan oluşumlara üyeliği vardır. Yarisına yakınının uluslararası ağlara üyeliği vardır. “Orta” kapasiteli kuruluşlara göre daha azının iktisadi işletmesi vardır ve yurt dışından hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek almaktadır.

Faktör Analizi/Tablo 1. Kapasite faktörünün dağılımı

	Sayı (n)	Yüzde (%)
Düşük	622	74,8
Orta	128	15,4
Yüksek	81	9,7
Toplam	831	100

Katılım Faktörü

Kuruluşların kamuyla iş birliği ve karar alma süreçlerine katılım düzeylerini ve bu konuda nasıl farklılaştıklarını anlamak üzere bir “katılım faktörü” oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucu ayrıışan üç grubun varlığı ortaya çıkmıştır. Bu gruplar katılım düzeylerini işaret edecek şekilde “düşük”, “orta” ve “yüksek” olarak isimlendirilmiştir.

Katılım düzeyi “düşük” kuruluşların neredeyse hiçbiri ulusal veya yerel düzeydeki kamu kurumlarına hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek başvurusu yapmamış ve destek almamış ve herhangi bir kamu kurumuyla bir çalışma yapmamıştır. Hiçbiri bir kent konseyine üye değildir ve 2023 Şubat depremleri sonrasında valilikler tarafından düzenlenen İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu toplantılarına katılmamıştır. Bu kurumlar bilgi edinme başvurusu da yapmamıştır.

Katılım düzeyi “orta” olarak isimlendirilmiş gruplar, isimlendirmenin de işaret ettiği gibi, katılım açısından “düşük” ve “yüksek” grubun görece ortasında yer almaktadır. Bu grupta kamudan hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek alan kuruluş vardır. Gruptakilerin yarısından çoğu kamu kurumlarıyla çalışma yapmıştır. Sınırlı sayıda kuruluş kent konseyi üyesidir ve yaklaşık 3’te 1’i İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu toplantılarına katılmıştır. Bilgi edinme başvurusu yapan yok denecek kadar az sayıda kuruluş vardır.

Katılım düzeyi “yüksek” kuruluşlar arasında, “orta” gruba benzer sayıda kamudan hibe, fon, mali kaynak, nakdi destek alan kuruluş vardır. Yarıya yakını kamu kurumlarıyla çalışma yürütmüştür. Yüksek oranda kuruluş kent konseyine üyedir ve 1’i İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu toplantılarına katılmıştır. Bu gruptaki kuruluşların yarısı son iki yılda bilgi edinme başvurusu yapmıştır.

Faktör Analizi/Tablo 2. Katılım faktörünün dağılımı

	n	%
Düşük	383	46,1
Orta	343	41,3
Yüksek	105	12,6
Toplam	831	100

Savunuculuk Faktörü

Kuruluşlar arasındaki savunuculuk çabalarının farklı düzeylerini anlamak amacıyla geliştirilen "savunuculuk faktörü," kuruluşların savunuculuk faaliyetlerine katılım derecelerini ölçmek ve kategorize etmek için tasarlanmıştır. Bu faktör, kuruluşların amaçlarını tanıtmaya ve savunma konusundaki kararlılık düzeylerini ortaya koymaya amaçlamaktadır. Analiz, savunuculuk düzeyleri bakımından farklılaşan üç grup belirlemiştir: "düşük," "orta," ve "yüksek" savunuculuk seviyelerine sahip kuruluşlar. Bu kategorizasyon, kuruluşların faaliyetlerinde savunuculuğu nasıl önceliklendirdiklerini ve uyguladıklarını daha net bir şekilde anlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır.

Savunuculuk faaliyetlerine katılım derecesi düşük kuruluşların hiçbir açıklamasına veya faaliyetlerine otosansür uygulamamış ve bilgi edinme başvurusu yapmamıştır. Bu kuruluşların temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için bir stratejik vizyonu veya savunuculuk planı da yoktur. Çok sınırlı sayıda kuruluş bir üst kuruluşa üye olduğunu ifade etmiştir. Savunuculuk düzeyi yüksek kuruluşların ise azınlıkta olsa da bir kısmı yurt içinde veya dışında bir üst kuruluşa üyedir, bilgi edinme başvurusu yapmıştır ve otosansür uygulamadıklarını ifade etmektedir. Bu kuruluşların yarıya yakınının temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için bir stratejik vizyon veya planı vardır.

Faktör Analizi/Tablo 3. Savunuculuk faktörünün dağılımı

	n	%
Zayıf	447	53,9
Orta	256	30,8
Güçlü	127	15,3
Toplam	830	100

Finansal Durum Faktörü

Kuruluşların finansal durumlarına göre nasıl farklılaştığını görmek için de faktör analizi yapılmıştır ve birbirinden finansal kapasitelerine göre ayrılan üç grup olduğu görülmüştür. Bu gruplar finansal durumuna/sürdürülebilirliğe/çeşitliliğe işaret edecek şekilde "çok zayıf", "zayıf" ve "görece iyi" şeklinde isimlendirilmiştir.

Finansal durumu "çok zayıf" olarak nitelendirilen kuruluşlar büyük oranda hiç düzenli geliri olmayan, yönetimin/üyelerin çabasıyla veya üye aidatlarıyla bir ölçüde ayakta duran, gelir çeşitliliği çok kısıtlı kuruluşlardır. Finansal durumu "zayıf" olan kuruluşlar "çok zayıf" gruba ek olarak bağış ve daha fazla üye aidatı da toplayabilen, bunu internet üzerinden yapılan bağışlarla destekleyen ve bu nedenle de sürdürülebilirliği bir nebze daha iyi olan; fakat yine gelir çeşitliliği oldukça kısıtlı kuruluşlardır. Finansal durumu "görece iyi" olarak isimlendirilmiş gruptaki kuruluşların ise diğer gruplara göre gelir çeşitliliği daha zengindir, önemli bir kısmının kurumsal bağış veya yurt dışından hibe ve Avrupa Birliği'nden maddi destek aldığı görülmektedir.

Faktör Analizi/Tablo 4. Finansal durum faktörünün dağılımı

	n	%
Çok zayıf	567	68,2
Zayıf	188	22,6
Görece iyi	76	9,1
Toplam	831	100

Örgütsel Kapasite Faktörü

Çeşitli kurumların kurumsal kapasitelerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olan “örgütsel kapasite faktörü”, kurumların kaynakları, becerileri ve operasyonel verimliliklerini ölçerek genel kapasitelerini belirlemek için tasarlanmıştır. Analiz sonucunda, kapasite düzeyleri bakımından birbirinden belirgin şekilde ayrılan üç grup tespit edilmiştir: “düşük”, “orta” ve “yüksek” örgütsel kapasite. Bu sınıflandırmanın amacı, kuruluşların misyonlarını gerçekleştirme ve uzun vadeli başarılarını sürdürme için kritik öneme sahip kaynakları etkin bir şekilde yönetme ve kullanma becerilerindeki farklılıkları daha net bir şekilde ortaya koymaktır. Örgütsel kapasiteleri düşük kuruluşların neredeyse hiçbirinin üst kuruluş üyeliği yoktur. 3'te 1'i 6 Şubat depremleriyle ilgili bir çalışma yürüttüğünü ifade etmiştir ve düzenli üye aidatı toplayabilmektedir. Neredeyse hiçbiri bir kurumdan aynı veya nakdi destek almamakta, yürüttükleri projelerle ilgili değerlendirme yapmamaktadır. Orta düzeyde örgütsel kapasitesi olan kuruluşların daha büyük bir kısmı depremlerle ilgili faaliyet yürütmüştür. Ayrıca bu kuruluşlar daha düzenli aidat ve bağış toplamakta, düzenli faaliyet raporu hazırlamakta ve yürüttükleri projelerle ilgili değerlendirme yapmaktadır. Yüksek örgütsel kapasiteli kuruluşlar, diğer iki gruptan aynı ve nakdi fon/hibe/bağış alabilme ve kurumlarla protokol yapma kapasiteleriyle ayrılmaktadır.

Faktör Analizi/Tablo 5. Örgütsel kapasite faktörünün dağılımı

	n	%
Düşük	313	37,7
Orta	402	48,4
Yüksek	115	13,9
Toplam	830	100

Yönetişim Faktörü

STK'ların yönetim uygulamalarını değerlendirmek için geliştirilen “yönetişim faktörü” karar alma süreçleri, liderlerin hesap verebilirliği ve etik standartlara bağlılık gibi unsurlar üzerinden yönetim yapılarının etkinliğini ve kalitesini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu analiz, yönetim uygulamaları açısından belirgin farklılıklar sergileyen iki ayrı grup ortaya koymuştur: “düşük” ve “yüksek” yönetime sahip kuruluşlar. Bu kategorizasyonun, kuruluşların şeffaflık, hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından nasıl farklılaştığını anlamaya yöneliktir. Yüksek yönetime sahip kuruluşlar, düşük yönetime sahip kuruluşlara göre yönetim kurulu ve başkanını daha düzenli aralıklarla değiştirmekte, daha düzenli olarak faaliyet raporu hazırlamaktadır. Yüksek yönetim düzeyli kuruluşların daha büyük bir oranının yazılı bir kurumsal stratejisi ve faaliyet planı bulunduğu görülmektedir.

Faktör Analizi/Tablo 6. Yönetişim faktörünün dağılımı

	n	%
Düşük	306	36,9
Yüksek	524	63,1
Toplam	830	100

STK Büyüklüğü Faktörü

STK'ların büyüklüğünü değerlendirmek amacıyla geliştirilen "STK büyüklük faktörü," kuruluşları personel sayısı, bütçe büyüklüğü ve faaliyet kapsamı gibi kriterlere göre sınıflandırarak ölçeklerini belirlemeyi hedeflemektedir.

Bu analiz sonucunda STK'lar büyüklüklerine göre "küçük ve altı" ile "orta ve üstü" olmak üzere iki ana grup olarak ayrılmıştır. Büyüklük faktörünün oluşturulma amacı, bir STK'nın ölçeğinin faaliyetlerini etkili bir şekilde sürdürme, kaynaklarını verimli yönetme ve misyonunu gerçekleştirme kapasitesine olan etkisini daha iyi anlamaktır. Orta ve üstü büyüklükteki STK'ların çalışan sayısı daha fazladır. Küçük ve altı büyüklükteki STK'lar genelde il düzeyinde faaliyet gösterirken orta ve üstü kuruluşlar genelde birden çok il veya daha geniş ölçekte faaliyet yürütmektedir. Orta ve üstü büyüklükteki STK'ların önemli yaklaşık yarısının ülke içinde şube ve temsilcilikleri varken küçük kuruluşların yoktur.

Faktör Analizi/Tablo 7. STK büyüklüğü faktörünün dağılımı

	n	%
Küçük ve altı	686	82,6
Orta ve üstü	145	17,4
Toplam	831	100

Kamu Kurumlarıyla İş Birliği Faktörü

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ile kamu kurumları arasındaki iş birliği düzeyini değerlendirmek amacıyla geliştirilen "kamu kurumları iş birliği faktörü," STK'ların faaliyetleri, kaynakları ve genel etkileri üzerindeki kamu ortaklıklarının önemini analiz etmeye yönelik bir ölçektir.

Bu faktör, STK'ları kamu kurumlarıyla iş birliği yapmayanlar ve iş birliği yapanlar olarak iki ana gruba ayırmaktadır. Bu ayırmanın amacı, kamu kurumlarıyla yapılan iş birliklerinin STK'ların stratejik ve operasyonel kapasitelerini, politika etkisini ve hedeflerine ulaşma kabiliyetini nasıl etkilediğine dair daha net bir anlayış sağlamaktır. Kamu kurumlarıyla iş birliği yapanların yaklaşık yarısı aynı ve nakdi kamu desteğinden faydalanmaktadır ve yardım toplama izni almıştır. İki grubun da büyük bir kısmının kamu yararı ve vergi muafiyeti statüsü yoktur.

Faktör Analizi/Tablo 8. Kamu kurumlarıyla iş birliği faktörünün dağılımı

	n	%
İş birliği olmayanlar	682	82,1
İş birliği olanlar	149	17,9
Toplam	831	100

Ek Profil: Hak Temelli Yaklaşım

STK'lar hak temelli yaklaşıma sahip olanlar ve diğerleri şeklinde iki grup üzerinden değerlendirilmiş, bu gruplardaki STK'ların kapasite, faaliyet ve deneyimleri bakımından ortaya çıkan anlamlı farklılıklar ele alınmıştır. Hak temelli yaklaşıma sahip STK'lar belirlenirken, "s102. Kuruluşunuzun tüzüğünde senedinde veya yazılı belgelerinde web sitesi sosyal medya isteyenin görebileceği bir mecra herkes için temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve yaygınlaştırılması yer alıyor mu?", "s103. Kuruluşunuz temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için bir stratejik vizyon ve bir faaliyet planı savunuculuk planı geliştirdi mi?", "s104. Stratejik vizyonunuz ve faaliyet planınız savunuculuk planınız temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için bir reform talebini ya da kamuoyunun harekete geçirilmesini içeriyor mu?" ve "s105. Kuruluşunuzun yazılı olarak her türlü ayrımcılığın doğru olmadığını ve hoş görülmeceğini belirten bir tür değer ifadesi ilkesi tutumu veya duruşu var mı?" soruları referans alınmıştır. Bu dört soruya "Evet" yanıtı veren kurumlar hak temelli yaklaşıma sahip olarak adlandırılarak bu bölümde detaylandırılmıştır. Oranlar genel olarak incelendiğinde, s102 sorusuna "Evet" yanıtı veren katılımcılar tüm katılımcıların %58'ini oluşturmaktadır (n=479). s102 ve s103 sorularına yanıt verenlerin oranı ise %31'e düşerken (n=257), s102, s103 ve s104 sorularına yanıt verenlerin oranı %23'e gerilemektedir (n=190). Hak temelli yaklaşım ek profilinin belirlenmesinde, s102, s103, s104 ve s105 sorularına "Evet" yanıtı veren katılımcılar dikkate alınmış olup, bu dört soruya "Evet" yanıtı veren katılımcıların oranı %18 olarak hesaplanmıştır (n=153). Örneklem içerisinde 153 kuruluşun hak temelli yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Ek Profil/Tablo 1. Hak temelli yaklaşıma göre dağılım

	n	%
Hak temelli yaklaşımı benimseyenler	153	18.4
Diğer dernekler/vakıflar	677	81.6
Toplam	830	100.0

Saha araştırması bulguları, faktör analizleri sonucu oluşturulan bu faktör değişkenleriyle analiz edilmiş ve elinizdeki raporda faktör değişkenlerine göre ayrıştırılmış grupların profilleri ve diğer sorulara verdikleri yanıtlara dair bilgilere yer verilmiştir. Böylece oldukça farklı özellikler taşıyan STK'lardan oluşan bir evrende, STK'ların tecrübe ve eğilimlerinin niteliksel yöntemle daha tutarlı biçimde ölçümü hedeflenmiştir.

Türkiye'de Örgütlenme Özgürlüğü Saha Araştırması'nın nitel aşamasında ise 28 dernek, 13 vakıf ve 1 platform olmak üzere toplam 42 STK ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Saha boyunca, İstanbul ve Ankara'da bulunan kuruluşlar ağırlıkta olmakla birlikte, toplam 10 farklı şehirde bulunan kuruluşla görüşülmüştür. Görüşülen kuruluşlardan 7'si depremde etkilenen illerde faaliyet göstermektedir. 6'sı ise bir önceki araştırmaya da katılan kuruluşlardır. Böylece hem bölgesel farklar hem de örgütlenme ve ifade özgürlüğü açısından farklı faaliyet alanlarındaki durumun, sınırlılıkların ve beklentilerin anlaşılması amaçlanmıştır. Derinlemesine görüşmelerin ardından, 25 Mart'ta İstanbul, 28 Mart'ta Ankara, 29 Mart'ta ise Zoom üzerinden çevrimiçi olmak üzere toplamda 3 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Niceliksel yöntemin ele aldığı evren içindeki her kuruluş, araştırmanın odağındaki örgütlenme özgürlüğü, katılım hakkı, kamu kurumlarıyla ilişkiler gibi alanlarda deneyime sahip değildir ve örneklemin içinde araştırma sorusunun odağıyla ilişkili olmayan çok sayıda katılımcı mevcuttur. Bu da örneklemin araştırma sorularına cevap verirken sağladığı güvenilirlik ve geçerlilik açısından sorunlar yaratmaktadır. Bu durum, niteliksel araştırmanın amaca uygun örneklem oluşturma olanağından faydalanarak aşılmıştır. Niteliksel araştırmada, örgütlenme özgürlüğü, katılım hakkı gibi konularda deneyimi olan, son 2 yılın getirdiği dönüşümleri yaşamış ve gözlemlemiş katılımcılar, amaçlı örneklem tekniği kullanılarak belirlenmiştir.

Niteliksel saha araştırmasında, sivil toplumun son iki yıl içerisindeki deneyimleri ışığında, sivil alanı şekillendiren yasal, siyasal, finansal ve toplumsal dinamikleri anlamak, sorun alanlarını tespit etmek, kuruluşların bu konulardaki deneyimlerini, stratejilerini ve önerilerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda, ilk aşamada, araştırmanın amaçlarına uyumlu şekilde farklı faaliyet alanlarını ve şehirleri kapsayacak bir görüşmeciler örneklemini oluşturulmuştur. Örneklem içerisinde öncelik i. hak temelli çalışan kuruluşlara verilmiş, bunun yanında ii. kapasitesi yüksek kuruluşlara, iii. müteaddiyin ve kamu politikalarıyla daha uyumlu olarak değerlendirilebilecek kuruluşlara ve iv. TÜSEV ve STGM'nin 2020-2021 yıllarına odaklanan araştırması kapsamında yer alan kuruluşlara da yer verilmiştir. Ayrıca, 6 Şubat depremlerinin sivil alandaki etkilerini değerlendirebilmek amacıyla, depremden etkilenen illerde bulunan kuruluşlar da örnekleme dahil edilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde, 6 Şubat depremi, finansal kapasite ve sürdürülebilirlik, denetimler, savunuculuk, ifade özgürlüğü, kamu ile iş birlikleri, katılım ve izleme, yasal düzenlemeler, sivil toplumun etkin çalışma koşulları ve ihtiyaçları konu başlıklarındaki sorulara yanıt aranmıştır.

Araştırma kapsamında görüşülen kuruluşlar insan hakları, kadın hakları, LGBTİ+ hakları, mülteci hakları, yaşlı hakları, engelli hakları, çevre ve hayvan hakları, çocuk hakları, basın-medya, göç, eğitim, sağlık, cinsel sağlık, gençlik, kültür-sanat, kültür ve dil, kent hakkı ve mesleki örgütlülük gibi çeşitli alanlarda çalışmaktadır. Bu kuruluşlar arasında, yalnızca tek bir alanda belirli bir hedef kitleye yönelik çalışma yürüten STK'lar olduğu gibi, birden fazla alanda, kesişimsel bir perspektifle, farklı hedef kitlelere yönelik çalışma yürütenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda, kuruluşları temel yaklaşımlarına, faaliyet ve örgütlenme biçimlerine göre değerlendirmek, görüşülen kuruluşlar kadar sivil toplumun da mevcut yapısına dair genel bir çerçeve sunma olanağı taşımaktadır. Bu kategorizasyon, kuruluşların kurumsal faaliyetlerini, yaklaşımlarını, kapasitelerini ve stratejilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda sivil toplumun dinamik yapısını da gözler önüne sermektedir. Ancak söz konusu tarif ve tasniflerin, birbirinden kesin olarak ayrılmış kategorilere dayanmadığını, alana dair genel bir değerlendirme yapmayı sağlayabilecek analitik bir çerçeve sunmayı amaçladığını vurgulamak gerekmektedir.

Diğer yandan, sivil alanda genel olarak, kuruluşların çalışmalarını şekillendiren hizmet ve yardım temelli ve hak temelli yaklaşım olmak üzere, iki temel perspektif ortaya çıkmaktadır. Derinlemesine görüşmelerde de karşımızda çıkan bu iki yaklaşım, hem sivil toplumun nasıl tarif edildiğine hem de faaliyetlerin nasıl tasarlandığına dair iki farklı perspektif sunmaktadır. Fakat bu iki kategoriye sivil alanda birbirinden keskin hatlarla ayırmak mümkün değildir, kuruluşlar mevcut koşullara ve faaliyetlerine göre bu iki yaklaşımı da çeşitli boyutlarda benimseyebilmektedir.

"Hizmet ve yardım temelli" yaklaşım genellikle doğrudan hizmet sunma, yardım sağlama veya acil durumlara müdahale faaliyetlerini içermektedir. Bu yaklaşıma sahip kuruluşlar, kısa sürede ihtiyaçları giderme, acil durumlara müdahale etme veya uzun vadeli, sürdürülebilir dönüşümler yaratma gibi farklı hedeflerle çalışmaktadır. Hizmet ve yardım temelli kuruluşların, genel itibarıyla hak temelli yaklaşımı zayıf ve savunuculuk yapma eğilimi düşüktür.

"Hak temelli" yaklaşıma sahip kuruluşlar ise, daha çok izleme, raporlama, bilgi ve politika üretme ve siyasi katılımı sağlama gibi faaliyetlere odaklanmaktadır. Bu kuruluşlar, bilgi üretimine veya saha çalışmalarına dayalı farklı savunuculuk faaliyetlerinde bulunmaktadır. Hak temelli çalışan kuruluşlar arasında da hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını gidermeye çalışanlar bulunmakta fakat bu tür faaliyetler hizmet sunmadan çok hak savunuculuğu çerçevesinde yürütülmektedir. Bulguları değerlendirirken bu farklı eğilimleri de göz önünde bulundurmak önem taşımaktadır.

Derinlemesine görüşmelerin ardından, 25 Mart'ta İstanbul, 28 Mart'ta Ankara, 29 Mart'ta ise Zoom üzerinden çevrimiçi olmak üzere toplamda 3 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. 7 STK'nın katıldığı İstanbul'daki odak grup, örgütlenme ve ifade özgürlüğünün Türkiye'nin mevcut siyasi ve kültürel atmosferinden nasıl etkilendiğine, STK'ların bu konuda yaşadıkları sorunlara ve bu sorunları aşma yöntemlerine odaklanmıştır. 8 STK'nın katıldığı Ankara'daki odak grup, sivil toplumun kurumsal ve finansal sürdürülebilirlik konusunda karşılaştıkları sorunlara, bu sorunların etkilerine ve bu sorunları aşma yöntemlerine odaklanmıştır. Deprem bölgesinde faaliyet yürüten 9 STK'nın katıldığı çevrimiçi yürütülen odak grup görüşmesinde ise, 6 Şubat depremlerinin sivil toplum faaliyetlerini nasıl etkilediğine, STK'ların etkin şekilde faaliyet yürütme konusunda yaşadıkları sorunlara ve bu sorunları aşma yöntemlerine odaklanılmıştır.

Tablo II. Derinlemesine görüşme yapılan kuruluşların dağılımı ve faaliyet alanları

Kuruluşların Statüsü	Sayı
Dernek	28
Vakıf	13
Platform	1
Faaliyet Alanları	Sayı
İnsan Hakları, Demokrasi	7
Eğitim, Araştırma	4
İnsani Yardım, Dayanışma	3
Mülteci Hakları	3
Kültür Sanat	3
Kültürel Haklar	2
Çocuk Hakları	2
Basın ve Medya	2
Kadın Hakları	2
LGBTİ+ Hakları	2
Çevre Hakları	2
Sağlık Hakkı	2
Sivil Toplum, Hibe Veren	2
Engelli Hakları	1
Gençlik	1
İşçi Hakları	1
Kent Hakkı	1
Afet Müdahale	1
Yaşlı Hakları	1
Toplam	42

Tablo III. Kuruluşların bulunduğu iller

İller	Sayı
İstanbul	20
Ankara	8
Diyarbakır	3
İzmir	2
Hatay	2
Mersin	2
Adıyaman	1
Antalya	1
Eskişehir	1
Rize	1
Gaziantep	1
Toplam	42

Ülke Arka Planı

Türkiye’de sivil toplumun gelişimi ve etkinliği, toplumun genel refah düzeyi, ülkenin sosyoekonomik dinamikleri, siyasi sistemin işleyiş biçimi ve hukuki düzenlemelerin kapsam ve uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. Bu üç temel unsurun bir araya gelerek oluşturduğu yapı, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet gösterdiği ortamı hem doğrudan biçimlendirmekte hem de bu kuruluşların etki alanını, mali sürdürülebilirliğini ve bağımsızlık düzeyini belirlemektedir. Sosyoekonomik koşullardaki değişiklikler STK’ların finansal kaynaklara erişimini ve toplumsal desteğini etkilerken, siyasi yapının demokratik ya da otoriter eğilimleri, örgütlenme özgürlüğü ve ifade hakkı gibi temel hakların kullanımını şekillendirmektedir. Hukuki düzenlemeler ise, STK’ların faaliyetlerinin yasal çerçevesini çizmekte, aynı zamanda bu çerçevenin daraltılması ya da genişletilmesi yoluyla, sivil alanın elverişliliği üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bu faktörlerin uyumu veya çatışması, Türkiye’de sivil toplumun ne ölçüde gelişebileceğini ve etkili bir şekilde çalışabileceğini doğrudan tayin eden kritik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, araştırma bulgularını paylaşmadan önce, Türkiye’deki gelişmelerin sivil toplum üzerindeki etkisini kısaca incelemek, paylaşılacak veriler için anlamlı bir zemin oluşturacaktır. 2022-2023 dönemi, bu anlamda sivil toplum için zorlu bir döneme işaret ederken aynı zamanda sivil alanın dayanıklılık ve adaptasyon kapasitesinin sınındığı bir süreç olmuştur. Büyük doğal afetlerin, ekonomik dalgalanmaların ve yasal düzenlemelerin etkisi, uluslararası raporlarda da sıkça vurgulanmıştır. 6 Şubat 2023 depremleri, ekonomide artan kırılganlık, dünyanın farklı bölgelerinde eş zamanlı olarak süren savaşların yarattığı ağır siyasi atmosfer, farklı ülkelerde gündeme gelen yabancı ajan kanunları ve ülkemizdeki yansımaları, 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine Dair Kanun’un kabulünün ardından dernekler için yapılan risk analizleri ve özellikle belirli alanda faaliyet yürüten ve yurt dışından fon alan STK’lara yönelik denetimler, sivil alanı etkileyen gelişmeler olmuştur. Avrupa Komisyonu’nun 2023 Türkiye Raporu gibi değerlendirmeler, sivil toplum üzerindeki baskıların devam ettiğini ortaya koyarken, hükümetin bazı alanlarda olumlu adımlar attığına da dikkat çekmiştir.⁴

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak meydana gelen ve on bir ili etkileyen depremler, Türkiye tarihindeki en büyük insani felaketlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu afet, 50.000’den fazla insanın hayatını kaybetmesine ve yüz binlerce kişinin evsiz kalmasına neden olmuş, fiziksel yıkımın ötesinde toplumsal, ekonomik ve psikolojik etkiler yaratmıştır. Depremin boyutu, afet yönetimi süreçlerinde merkezi ve yerel yönetimlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının kritik önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Afet yönetimi bağlamında, STK’lar barınma, gıda ve temel sağlık hizmetlerinin sağlanmasında hızlı müdahaleler gerçekleştirmiş, bölgedeki acil ihtiyaçları karşılamak için ulusal ve uluslararası kaynakları harekete geçirmiştir.

TÜSEV’in Deprem Gözlem Notu’nda⁵ da ifade edildiği gibi, sivil toplum gerek afet bölgesindeki ilk müdahalelerde gerekse uzun vadeli rehabilitasyon ve yeniden inşa süreçlerinde etkin bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Deprem bölgesinde yerel STK’lar ve gönüllü gruplar, büyük insani yardımları koordine etmiş, ihtiyaç sahiplerine doğrudan yardım sağlamak için kritik lojistik ağlar oluşturmuştur. Ancak, yardım toplama süreçlerinde yaşanan bürokratik engeller, STK’ların etkinliğini sınırlamış ve merkezi yönetim ile sivil toplum aktörleri arasında koordinasyon eksikliğine neden olmuştur. Özellikle yardım toplama ve dağıtım izin süreçlerindeki uzun bekleme süreleri, acil müdahale gerektiren bir kriz anında önemli zaman kayıplarına yol açmıştır. Kaynakların dağıtımındaki şeffaflık eksikliği, sivil toplumun güvenilirliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkilemiş; bu durum, yardım faaliyetlerinin adaletli bir şekilde yürütülmesi konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Avrupa Komisyonu’nun 2023 Türkiye Raporu, afet yönetimi sırasında STK’ların oynadığı kilit role dikkat çekerken, kamunun şeffaflık ve koordinasyon konusunda eksiklikleri olduğunu vurgulamaktadır. Raporda, Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) üzerinden uluslararası bağışların ve kaynakların merkezi bir şekilde yönetilmesinin, yerel ve uluslararası STK’ların sürece daha aktif katılımını engellediği ifade edilmektedir. Bu durum, yardım dağıtımındaki etkinlik ve adalet tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bununla birlikte, TÜSEV’in gözlem notunda belirtildiği üzere, deprem sonrası dönemde toplumsal dayanışma ve bireysel bağışlarda belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle, bireylerin ve kuruluşların afet bölgelerine yönelik destekleri, kriz

4 Avrupa Komisyonu. 2023 Türkiye Raporu.

5 Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). Kahramanmaraş Depremleri ve Sivil Toplum: Gözlem Notları I ve II.

anındaki dayanışma ruhunu güçlendirmiştir. Ancak bu artışın büyük ölçüde geçici olduğu ve uzun vadeli bir bağış alışkanlığına dönüşmediği görülmektedir. Bu durum, STK'ların uzun vadeli finansal sürdürülebilirliklerini planlama konusunda zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Afet sonrası süreçte, bireylerin bağış oranlarındaki bu artış, barınma, gıda ve eğitim gibi acil ihtiyaçları karşılamada etkili olmuş, ancak uzun vadede bu bağışların kalıcılığını sağlayacak stratejik bir bağış politikası eksikliği dikkat çekmiştir. Ekonomik zorluklar ve bireysel gelirlerdeki düşüşler, bireylerin bağış yapma potansiyelini sınırlandırırken, STK'ların da mali dayanıklılığını zayıflatmıştır. Bu durum, STK'ların gelecekte benzer krizlerle başa çıkabilme kapasitesini artırmak için daha güçlü finansal altyapılara ve sürdürülebilir bağış mekanizmalarına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, 6 Şubat 2023 depremleri, Türkiye'deki afet yönetimi süreçlerinde sivil toplumun etkinliğini ve önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak, bu süreç, afet sonrası yardım faaliyetlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılığın artırılması gerektiğine de işaret etmektedir. STK'ların daha etkin bir rol oynayabilmesi için yardım toplama izin süreçlerinin kolaylaştırılması, yerel aktörlerle daha güçlü iş birliklerinin kurulması ve kaynak dağıtımında şeffaflık standartlarının güçlendirilmesi gereklidir.

Türkiye, 2022-2023 yıllarında küresel ekonomik dalgalanmaların etkilerini derinden hissetmiş; yüksek enflasyon, Türk lirasının değer kaybı ve artan işsizlik oranları, yalnızca toplumun genel refah seviyesini değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının finansal sürdürülebilirliklerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde enflasyon oranlarının çok yüksek seyretmesi ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha da derinleşmesi, bireylerin ve kurumların mali hareket alanlarını sınırlandırmıştır. Ancak bu olumsuz koşullara rağmen, sivil toplumun mali kaynaklara erişim ve finansal sürdürülebilirlik bağlamında bazı dayanıklılık göstergeleri sergilediği görülmektedir.

TÜSEV tarafından yayımlanan raporlar ve değerlendirmeler, ekonomik kriz koşullarında bireysel bağışçılık ve hayırseverlik faaliyetlerinde genel bir istikrarın sürdüğünü ortaya koymaktadır. Türkiye'de özellikle kriz dönemlerinde bireysel bağış ve dayanışma eğilimlerinde artış gözlenmekte; bu durum, toplumun dayanışma kültürünün bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, STK'ların uzun vadeli mali sürdürülebilirlikleri açısından birtakım yapısal sorunlar devam etmektedir. Özellikle, yurt dışından sağlanan fonlara erişimde karşılaşılan yasal engeller ve yoğun denetim süreçleri, STK'ların operasyonel bağımsızlıklarını zedeleyebilmektedir. 7262 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden bu yana, sivil toplum kuruluşları üzerinde yapılan risk analizleri, özellikle hak temelli çalışan ve yurt dışından destek alan STK'lar için ek bir yük oluşturmuştur. TÜSEV'in bu konuda yayımladığı analizler, artan denetim baskılarının, fon sağlayıcılar ve STK'lar arasındaki ilişkileri olumsuz etkilediğini ve bu durumun mali sürdürülebilirliği tehdit edebileceğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası bağışçılardan sağlanan fonlar, Türk lirasının değer kaybından dolayı yerel ölçekte daha yüksek bir finansal katkı sağlama potansiyeline sahip olsa da bu fonların STK'lara erişimi hem hukuki hem de idari kısıtlamalar nedeniyle zorlaşmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin 2021 yılında Mali Eylem Görev Gücü (FATF) tarafından "gri listeye" alınmasının ardından, sivil toplumun mali bağımsızlığına ilişkin risklerin arttığı gözlemlenmiştir. FATF'nin tavsiyeleri doğrultusunda uygulanan sıkı denetim mekanizmaları, fon sağlayıcılar üzerinde caydırıcı bir etki yaratmış ve bazı fonların Türkiye'ye yönlendirilmesini sınırlandırmıştır.

Ekonomik kriz koşulları yalnızca uluslararası bağışçılarla sınırlı kalmamış; yerel bağışlar ve kurumsal destekler üzerinde de etki yaratmıştır. Ancak bu bağlamda, bireysel bağışçılık ve hayırseverlik faaliyetlerinde güven unsurunun belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. TÜSEV'in çalışmaları, bireylerin STK'lara olan güven düzeyinin, bağış yapma kararlarını önemli ölçüde etkilediğini ve bu güvenin artırılmasının mali sürdürülebilirlik açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve bağışçı ilişkilerinde sürdürülebilir bir iletişim stratejisinin geliştirilmesi, bu alandaki temel ihtiyaçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki ekonomik kriz koşulları, sivil toplumun mali sürdürülebilirlik ve operasyonel bağımsızlık hedeflerini zorlaştırmış olsa da toplumun dayanışma kültürü ve bireysel bağış eğilimleri, STK'ların kriz dönemlerinde dayanıklılığını artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak, uzun vadeli bir finansal sürdürülebilirlik için bireysel bağışçılık ve kurumsal desteklerin artırılmasına yönelik stratejik adımlar atılması gerekmektedir.

Göç ve mülteci yönetimi, Türkiye'nin sivil alanında tartışmaların merkezinde yer alan bir diğer konu olmuştur. Türkiye'nin, dünya genelinde en fazla mülteci barındıran ülke konumunda olması, göç politikalarını bir güvenlik meselesi haline getirmiştir. Göçmenlere yönelik artan ayrımcı söylemler ve uygulamalar, STK'ların bu alandaki çalışmalarını daha da zorlaştırmıştır. Avrupa Birliği'nin Türkiye ile yaptığı Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde sağlanan fonlar, çoğunlukla sınır güvenliği ve denetim mekanizmalarına harcanmış; temel insan haklarına erişimi artırmaya yönelik projelere yeterince kaynak ayrılmamıştır. Bu durum, uluslararası dayanışmanın önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine Dair Kanun, sivil toplum üzerinde geniş kapsamlı etkiler yaratmaya devam etmektedir. Dernekler Kanunu ve Yardım Toplama Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, bağışlar, hibeler ve yardım toplama faaliyetlerine yönelik denetimler sıkılaştırılmıştır. Bu düzenlemeler, özellikle hak temelli çalışan ve yurt dışından fon alan STK'lar için operasyonel zorluklar yaratmıştır. MASAK ve STİGM iş birliğinde düzenlenen toplantılar, bu düzenlemelerin etkilerini hafifletmek ve sivil toplum temsilcilerinin görüşlerini almak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu girişimler, yeterince sonuç odaklı olmadığı için eleştirilmektedir. STİGM'nin sivil topluma yönelik eğitim programları ve kapasite geliştirme projeleri gibi çabaları, bu alanda olumlu bir örnek teşkil etmekle birlikte, STK'ların beklentilerini karşılamak için daha sistematik bir yaklaşım gerekmektedir.

Türkiye'de sivil toplumun gelişimini etkileyen en önemli strateji belgelerinden biri olan Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları, 2022 ve 2023 yıllarında sivil toplum için bazı hedef ve stratejiler ortaya koymuştur. 2023 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, STK'ların kamu politikalarına katılımının artırılması gerektiğini vurgulamış ve bu alanda "katılımcı mekanizmaların geliştirilmesi" çağrısında bulunmuştur. Ancak, bu hedeflerin pratikte uygulanması konusunda önemli eksiklikler yaşanmıştır.

11. Kalkınma Planı (2019-2023), sivil toplumun mali sürdürülebilirliği ve kapasite geliştirme ihtiyaçlarına yönelik bazı öneriler içermesine rağmen, planın uygulanma sürecinde somut adımlar atılamamıştır. Örneğin, STK'lara kamu fonlarının tahsisi konusunda belirgin bir ilerleme kaydedilememiş, bu durum STK'ların kamu desteklerine erişimini sınırlamıştır. Ayrıca, planın hedeflediği katılımcılık ilkesi doğrultusunda oluşturulması gereken mekanizmaların çoğu ya eksik uygulanmış ya da işlevsiz kalmıştır.

2022-2023 döneminde açıklanan ve uygulanan yıllık programlar ve kalkınma planı, sivil toplumun daha güçlü bir aktör haline gelmesi için bir çerçeve sunmuş olsa da bu belgelerdeki önerilerin hayata geçirilmesi için kamu otoriteleri ve sivil toplum arasındaki diyalogun daha etkin bir şekilde sağlanması gerektiği açıktır. Ayrıca, bu programlarda belirtilen hedeflerin izlenmesi ve değerlendirilmesi için daha şeffaf ve hesap verebilir mekanizmalar oluşturulmalıdır.

2022 yılında, sivil toplum alanında kapsamlı bir dönüşüm yaratma amacıyla hazırlanan Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı Taslağı ile sivil toplumu ilgilendiren mevzuat tasarıları, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının hukuki çerçevesini güçlendirmeyi, kamu politikalarına katılımını artırmayı, gönüllülüğü desteklemeyi ve yardım toplama faaliyetlerini kolaylaştırmayı hedefleyen bir girişim olarak kamuoyuna sunulmuştur. Bu süreçte TÜSEV, söz konusu tasarıları detaylı bir şekilde inceleyerek, sivil topluma yönelik mevcut yasal ve idari kısıtlamaların hafifletilmesi için tasarılarda önerilen düzenlemelerin daha kapsamlı ve katılımcı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Taslak metinlerin yayımlanmasının ardından, sivil toplum ile kamu kurumları arasında diyalogun güçlenmesi beklenmiş, ancak sonraki dönemde somut bir ilerleme kaydedilmemiştir. Mevzuat düzenlemelerinin uygulanmasına dair bu duraksama, kamu-sivil toplum iş birliği mekanizmalarının etkinliğini zayıflatmış ve reform sürecine yönelik umutları ertelemiştir. TÜSEV, bu belirsizliklerin sivil toplumun çalışma koşullarını daha da zorlaştırabileceğine dikkat çekmiş ve ilgili süreçlerin daha sistematik, katılımcı ve hızlı bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlar, 2022-2023 döneminde Türkiye'nin sivil toplum alanındaki performansına ilişkin eleştiriler içermektedir. Özellikle, örgütlenme ve ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar, bu raporların temel eleştiri noktalarından biri olmuştur.

CIVICUS Monitor, Türkiye'yi "baskı altındaki ülkeler" (repressed) kategorisinde değerlendirerek, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüklerindeki gerilemelere dikkat çekmiştir. Raporda, özellikle hak temelli çalışan STK'ların üzerindeki baskının arttığı, yasal düzenlemelerin ise bu kuruluşların bağımsızlıklarını tehdit ettiği belirtilmiştir.⁶

Benzer şekilde, Freedom House Özgürlük Endeksi, Türkiye'yi 2023 yılı itibarıyla "özgür olmayan ülkeler" kategorisinde sıralamış; medya özgürlüğünden bireysel ifade hakkına kadar geniş bir yelpazede demokratik hakların gerilediğini ortaya koymuştur. Raporda, özellikle 7262 sayılı Kanun ve ilgili düzenlemelerin, sivil toplum alanını daralttığına ve bu alanın yeniden genişletilmesi için hukuki reformların zorunlu olduğuna işaret edilmiştir.⁷

Dünya Bağışçılık Endeksi (World Giving Index) 2023 Raporu, Türkiye'nin bağışçılık ve gönüllülük alanlarındaki performansını değerlendirmiştir. Türkiye tanımadığı bir kimseye yardım etme oranında %58 ile 142 ülke arasından 50. sırada, sivil toplum kuruluşlarına yapılan bağışlarda %24 ile 80. sırada, gönüllülük için harcanan zamanda ise %9 ile 100. sırada konumlanmıştır.⁸ Bu veriler, Türkiye'de bireysel bağışçılık ve gönüllülük faaliyetlerinin uluslararası düzeyde orta sıralarda yer aldığını ve özellikle gönüllülük faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) 2023 yılı istatistiklerine göre, Türkiye, hakkında en çok başvuru yapılan ülke konumundadır. Mahkemenin toplam 68.450 bekleyen davasının 23.400'ü Türkiye'ye aittir.⁹ 2023 yılında AİHM, Türkiye ile ilgili 78 karar vermiş; bunların en az 72'sinde en az bir hak ihlali tespit edilmiştir. En sık tespit edilen ihlaller arasında adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı ile ifade özgürlüğü bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin insan hakları standartlarını iyileştirme konusundaki uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, bazı AİHM kararlarının uygulanmaması, Türkiye'nin uluslararası insan hakları sistemindeki konumuna ilişkin tartışmaları gündeme getirmektedir.

Bertelsmann Vakfı'nın 2024 Dönüşüm Endeksi (BTI) Raporu, Türkiye'nin demokratik dönüşüm sürecindeki sorunlarına dikkat çekmektedir. Raporda, Türkiye'nin "ılımlı otokrazi" olarak sınıflandırıldığı ve otoriter eğilimlerin güçlendiği belirtilmektedir.¹⁰ Hukukun üstünlüğü, kurumların güvenilirliği, ifade özgürlüğü ve diğer temel hakların kullanımında yaşanan sorunlar, Türkiye'nin demokratik standartlarının uluslararası normların gerisinde kaldığını göstermektedir. Bu sorunların, sivil alanın daralmasına ve demokratik katılım mekanizmalarının zayıflamasına yol açtığı ifade edilmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun 2023 Türkiye Raporu, Türkiye'nin sivil toplum alanındaki performansını daha detaylı bir şekilde ele almış ve bu alandaki daralmanın sadece iç düzenlemelerden değil, aynı zamanda Avrupa Birliği ile ilişkilerin gerilmesinden de kaynaklandığını belirtmiştir. Raporda, STK'ların bağımsız hareket alanlarının kısıtlandığı, hak temelli çalışan kuruluşların faaliyetlerine yönelik denetimlerin artırıldığı ve bu durumun uluslararası standartlarla çeliştiği ifade edilmiştir. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin sivil topluma yönelik mevzuatını uluslararası normlara uygun hale getirmesi gerektiğini vurgulamış ve bu yönde kapsamlı bir reform çağrısında bulunmuştur.

2022-2023 dönemi, Türkiye'de sivil toplumun karşı karşıya kaldığı yapısal sorunların yanı sıra, doğal afetler ve ekonomik krizlerle mücadele ettiği bir dönem olmuştur. Uluslararası raporlar, Türkiye'nin sivil toplum alanında yaşadığı daralmayı detaylı bir şekilde ortaya koymuş; örgütlenme özgürlüğü, ifade hakkı ve mali sürdürülebilirlik gibi konularda ciddi iyileştirme çağrısında bulunmuştur.

6 CIVICUS. CIVICUS Monitor: Tracking Civic Space - TÜRKİYE [interaktif harita].

7 Freedom House. Freedom of the World 2023 Report (Dünyada Özgürlükler 2023 Raporu).

8 Charities Aid Foundation. World Giving Index 2023 (Dünya Bağışçılık Endeksi 2023).

9 Euronews, "AİHM 2023 Yılı İstatistiklerini Açıkladı: Bekleyen Davaların Yüzde 34'ü Türkiye'den," 25 Ocak 2024.

10 Bertelsmann Stiftung. BTI 2024 Country Report: Türkiye.

Diğer yandan, hükümetin STİGM ve VGM aracılığıyla yürüttüğü eğitim programları ve kapasite geliştirme projeleri, bu alandaki olumlu gelişmeler arasında değerlendirilmiştir. Ancak, sivil alanın genişletilmesi için daha kapsamlı reformlara ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası normlara uygun bir yasal çerçeve geliştirilmesi yoluyla STK'ların bağımsızlığının ve etkinliğinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Kamu kurumları ile sivil toplum arasındaki iş birliğinin artırılması, bu alandaki sorunların çözümüne önemli katkılar sunacaktır. Sivil toplumun daha etkili çalışabilmesi için mali kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, yasal düzenlemelerin sadeleştirilmesi ve katılımcı mekanizmaların işler hale getirilmesi gerekmektedir.

Yönetici Özeti

Sivil Topluma Genel Bakış

	2022	2023
Toplam dernek ve vakıf sayısı	102.687 dernek (1.12.2022) ¹¹ Yeni kurulan dernek sayısı bilinmemektedir. 5.754 vakıf 198 yeni vakıf kurulmuştur.	101.149 dernek ¹² Yeni kurulan dernek sayısı bilinmemektedir. 5.848 vakıf 265 yeni vakıf kurulmuştur.
Sivil toplumu ilgilendiren birincil mevzuat	Anayasanın ilgili maddeleri (No 2789, 18/10/1982) Türk Medeni Kanunu'nun ilgili maddeleri (No 4721, 22/11/2001) Dernekler Kanunu (No 5253, 04/11/2004) Vakıflar Kanunu (No. 5737, 20/02/2008), Yardım Toplama Kanunu (No 2860, 23/06/1983) Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (No 2911, 06/10/1983) Ceza Kanunu (No 5237, 26/09/2004) Kabahatler Kanunu (No 5326, 30/03/2005) Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (No 4982, 09/10/2003) Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun (No 4962, 30/07/2003) Türk Ticaret Kanunu (No 6102, 13/01/2011) Gelir Vergisi Kanunu (No 193, 31/12/1960) Kurumlar Vergisi Kanunu (No 5520, 13/06/2006)	Anayasanın ilgili maddeleri (No 2789, 18/10/1982) Türk Medeni Kanunu'nun ilgili maddeleri (No 4721, 22/11/2001) Dernekler Kanunu (No 5253, 04/11/2004) Vakıflar Kanunu (No. 5737, 20/02/2008) Yardım Toplama Kanunu (No 2860, 23/06/1983) Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (No 2911, 06/10/1983) Ceza Kanunu (No 5237, 26/09/2004) Kabahatler Kanunu (No 5326, 30/03/2005) Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (No 4982, 09/10/2003) Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun (No 4962, 30/07/2003) Türk Ticaret Kanunu (No 6102, 13/01/2011) Gelir Vergisi Kanunu (No 193, 31/12/1960) Kurumlar Vergisi Kanunu (No 5520, 13/06/2006)

11 İçişleri Bakanlığı. 2023 Yılı Bütçe Sunuşu, s. 458.

12 İçişleri Bakanlığı. 2024 Yılı Bütçe Sunuşu, s. 55.

	2022	2023
Sivil toplumu ilgilendiren birincil mevzuat	Vergi Usul Kanunu (No 213, 04/01/1961) Emlak Vergisi Kanunu (No 1319, 29/07/1970) Damga Vergisi Kanunu (No 488, 01/07/1964) Katma Değer Vergisi Kanunu (No 3065, 25/10/1984) Bazı Dernek ve Kurumların Bazı Vergilerden, Bütün Harç ve Resimlerden Muaf Tutulmasına İlişkin Kanun (No 1606, 11/07/1972) Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun (No 5072, 22/01/2004) Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun (No 4641, 11/04/2001) Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun (No 3335, 26/03/1987) Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (No 5018, 10/12/2003) Terörle Mücadele Kanunu (No 3713, 12/04/1991) Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (No 6698, 24/03/2016) Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun (No 7262, 27/12/2020) Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (No: 7418, 13/10/2022)	Vergi Usul Kanunu (No 213, 04/01/1961) Emlak Vergisi Kanunu (No 1319, 29/07/1970) Damga Vergisi Kanunu (No 488, 01/07/1964) Katma Değer Vergisi Kanunu (No 3065, 25/10/1984) Bazı Dernek ve Kurumların Bazı Vergilerden, Bütün Harç ve Resimlerden Muaf Tutulmasına İlişkin Kanun (No 1606, 11/07/1972) Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun (No 5072, 22/01/2004) Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun (No 4641, 11/04/2001) Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun (No 3335, 26/03/1987) Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (No 5018, 10/12/2003) Terörle Mücadele Kanunu (No 3713, 12/04/1991) Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (No 6698, 24/03/2016) Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun (No 7262, 27/12/2020) Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (No: 7418, 13/10/2022)

	2022	2023
Yasal çerçevedeki değişiklikler	7418 sayılı Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2022 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, basın ve internet yayıncılığı alanında kapsamlı düzenlemeler yapmıştır. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının dijital platformlarda yürüttüğü bilgilendirme ve farkındalık faaliyetlerini dolaylı olarak etkileyen hükümler içermektedir. 5187 sayılı Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile internet haber siteleri, süreli yayın kapsamına alınmıştır. Bu değişiklik, internet haber sitelerine basın kartı düzenlemesi ve diğer basın mevzuatı hükümleri uygulanmaya başlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'na eklenen 217/A maddesi ile "Halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma" suçu tanımlanmıştır. Kamu barışını bozmaya elverişli şekilde, ülkenin iç ve dış güvenliği, kamu düzeni ve genel sağlığı ile ilgili gerçeğe aykırı bilgileri yaymak, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasıyla yaptırıma bağlanmıştır. 5651 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikler ile günlük erişimi 1 milyondan fazla olan sosyal ağ sağlayıcılarına, Türkiye'de temsilci bulundurma ve içerik kaldırma taleplerine belirli sürelerde yanıt verme zorunluluğu getirilmiştir. 7418 sayılı Kanun, basın ve internet yayıncılığı alanında önemli değişiklikler getirmiş olup, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. STK'ların dijital platformlarda yürüttüğü bilgilendirme ve farkındalık yaratma çalışmalarının, yeni yasal düzenlemeler çerçevesinde hukuki yaptırımlarla karşılaşma riski bulunmaktadır.	

	2022	2023
Sivil topluma tahsis edilen kamu kaynağı	Kamu bütçesinden STK'lara nakdi veya ayni yardımlar yapılabilmektedir. Ancak merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçesinde sadece sivil toplum alanına özgülenmiş bir bütçe kalemi bulunmamaktadır. Merkezi yönetim bütçe kanun tekliflerinde yıllık olarak STK'lara aktarılması planlanan ve yıl sonunda STK'lara aktarılan kamu kaynağının tutarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla beraber bütçe sınıflandırma kalemleri içinde kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan cari transferler ve sermaye transferleri alt kalemleri içinde sivil topluma aktarılan kaynakların da dahil edildiği dernek, birlik, kurum, kuruluş, sandık vb. kuruluşlara transferler kalemi kesin bir sonuca varmayı sağlamamakla beraber yol göstericidir. 2022 yılında bu bütçe kalemi altında dernek, vakıf, birlik ve benzeri teşekküllere yapılan cari transferlerin toplamı 1 milyar 430 milyon TL, sermaye transferlerinin toplamı ise 362 milyon 244 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu transferler içinde STK'lara yönlendirilen toplam pay tespit edilemediğinden sektörün toplam geliri içinde kamu finansmanının oranı bilinmemektedir. Sivil toplumun gelişimi ve STK'ların desteklenmesi amacıyla oluşturulan tek program İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Proje Destek Sistemi (PRODES) aracılığıyla, 2022 yılında toplam 393 dernek projesine 69 milyon 763 bin 450 TL destek sağlanmıştır.	Kamu bütçesinden STK'lara nakdi veya ayni yardımlar yapılabilmektedir. Ancak merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçesinde sadece sivil toplum alanına özgülenmiş bir bütçe kalemi bulunmamaktadır. Merkezi yönetim bütçe kanun tekliflerinde yıllık olarak STK'lara aktarılması planlanan ve yıl sonunda STK'lara aktarılan kamu kaynağının tutarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla beraber bütçe sınıflandırma kalemleri içinde kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan cari transferler ve sermaye transferleri alt kalemleri içinde sivil topluma aktarılan kaynakların da dahil edildiği dernek, birlik, kurum, kuruluş, sandık vb. kuruluşlara transferler kalemi kesin bir sonuca varmayı sağlamamakla beraber yol göstericidir. 2023 yılında bu bütçe kalemi altında dernek, vakıf, birlik ve benzeri teşekküllere yapılan cari transferlerin toplamı 1 milyar 900 milyon TL, sermaye transferlerinin toplamı ise 55 milyon 142 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu transferler içinde STK'lara yönlendirilen toplam pay tespit edilemediğinden sektörün toplam geliri içinde kamu finansmanının oranı bilinmemektedir. Sivil toplumun gelişimi ve STK'ların desteklenmesi amacıyla oluşturulan tek program İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. PRODES programı kapsamında, 2023 yılında toplam 492 dernek projesine 181 milyon 610 bin 333 TL tahsis edilmiştir. Bütçenin dağıtımında özellikle deprem sonrası afet bilincini artırmaya yönelik projelere öncelik verilmiş ve kamu-sivil toplum iş birliğini güçlendirmeye yönelik adımlar atılmıştır.

	2022	2023
Çalışan ve gönüllü sayıları	Dernek çalışanı sayısı DERBİS sistemine ulaşamadığı için bilinmemektedir. 12.08.2022 tarihinde VGM'nin yayımladığı verilere göre; 19.247 vakıf çalışanı 361.071 vakıf gönüllüsü	Dernek çalışanı sayısı DERBİS sistemine ulaşamadığı için bilinmemektedir. 16.07.2024 tarihinde VGM'nin yayımladığı verilere göre; 22.324 vakıf çalışanı 411.945 vakıf gönüllüsü
Kamu-STK iş birliğinden sorumlu kurumlar	STK'larla diyalog halinde sivil toplumun sorunlarının çözülmesi ve gelişmesiyle ilgili çalışan ve yeterli bütçeye sahip ulusal düzeyde faaliyet gösteren bir kurum ya da iş birliği dairesi bulunmamaktadır. Ancak bazı bakanlıklar bünyesinde sivil toplumla ilişkilerden sorumlu genel müdürlük veya daire başkanlığı düzeyinde birimler vardır. 1. No.lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 10.07.2018'de İçişleri Bakanlığı bünyesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) kurulmuştur. Teşkilat yapısı ve görevleri hakkında çıkarılan yönetmelik ile bu kuruma sivil toplumla ilişkilere yönelik stratejilerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, kamu ile sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyon ile iş birliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi görevi verilmiştir. STİGM'nin idari, düzenleyici ve denetleyici nitelikteki çalışmaları bazı istisnalar dışında derneklere yöneliktir. Vakıflar açısından sorumlu kamu kurumu ise Vakıflar Genel Müdürlüğüdür (VGM). Bu iki kamu kurumunun dışında bakanlıklar altında sivil toplumla ilişkilerden sorumlu birimler bulunabilmektedir ancak bu konuda standart bir yaklaşım ve uygulama mevcut değildir.	STK'larla diyalog halinde sivil toplumun sorunlarının çözülmesi ve gelişmesiyle ilgili çalışan ve yeterli bütçeye sahip ulusal düzeyde faaliyet gösteren bir kurum ya da iş birliği dairesi bulunmamaktadır. Ancak bazı bakanlıklar bünyesinde sivil toplumla ilişkilerden sorumlu genel müdürlük veya daire başkanlığı düzeyinde birimler vardır. 1. No.lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 10.07.2018'de İçişleri Bakanlığı bünyesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) kurulmuştur. Teşkilat yapısı ve görevleri hakkında çıkarılan yönetmelik ile bu kuruma sivil toplumla ilişkilere yönelik stratejilerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, kamu ile sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyon ile iş birliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi görevi verilmiştir. STİGM'nin idari, düzenleyici ve denetleyici nitelikteki çalışmaları bazı istisnalar dışında derneklere yöneliktir. Vakıflar açısından sorumlu kamu kurumu ise Vakıflar Genel Müdürlüğüdür (VGM). Bu iki kamu kurumunun dışında bakanlıklar altında sivil toplumla ilişkilerden sorumlu birimler bulunabilmektedir ancak bu konuda standart bir yaklaşım ve uygulama mevcut değildir.

	2022	2023
Sivil toplumun karşılaştığı diğer zorluklar	Sivil toplum alanında veri ve istatistikler çoğu zaman eksik ve yetersizdir veya STK'lara açık değildir. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü internet sitesinde uzun süredir derneklere ilişkin verilere ulaşılamamaktadır. STK'lara ilişkin standart, karşılaştırılabilir ve kullanıcı dostu veriler yayımlanmamaktadır. Bu nedenle, STK'ların ekonomik ve sosyal göstergelere katkısını ve etkisini ölçmek zordur. Birleşmiş Milletler Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Sınıflandırmasına (ICNPO) uygun bir sivil toplum veri tabanı halen oluşturulmamıştır.	Sivil toplum alanında veri ve istatistikler çoğu zaman eksik ve yetersizdir veya STK'lara açık değildir. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü internet sitesinde uzun süredir derneklere ilişkin verilere ulaşılamamaktadır. STK'lara ilişkin standart, karşılaştırılabilir ve kullanıcı dostu veriler yayımlanmamaktadır. Bu nedenle, STK'ların ekonomik ve sosyal göstergelere katkısını ve etkisini ölçmek zordur. Birleşmiş Milletler Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Sınıflandırmasına (ICNPO) uygun bir sivil toplum veri tabanı halen oluşturulmamıştır.

Temel Bulgular

1	Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hukuki çerçeve, Anayasa'da güvence altına alınmış olmakla birlikte, mevcut mevzuat ve uygulamalar, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürebilmeleri için sınırlayıcı unsurlar barındırmaktadır. Özellikle "genel ahlak" ve "kamu düzeni" gibi muğlak kavramların mevzuatta yer alması, yorum farklılıklarına yol açarak uygulamada keyfiyeti artırmakta ve sivil alanın daralmasına neden olmaktadır.
2	STK'ların kuruluş prosedürlerinde yer alan bürokratik ve karmaşık süreçler, özellikle küçük ölçekli ve yerel dernekler için ek yük oluştururken, derneklerin kuruluşu için gerekli asgari üye sayısı ve yönetim organlarında yer alması gereken kişi sayısına ilişkin hükümler, uluslararası standartlarla uyumlu değildir ve örgütlenme özgürlüğünün kullanımını zorlaştırmaktadır.
3	Birçok STK, karşılaştıkları zorluklar ve kısıtlamalar nedeniyle kapasite geliştirme ve uzun vadeli planlama yapmada zorluk yaşamaktadır. Bu sorunlardan etkilenmediğini dile getiren önemli sayıda dernek ve vakıf da mevcuttur. Bu STK'lar yalnızca siyasi eğilimleri nedeniyle değil; STK'nın büyüklüğü, finansal kaynakları, sürdürdüğü gelenek gibi nedenlerle de bu grupta yer alabilmektedir. Fakat bu gruptaki STK'lar da vergi düzenlemeleri, hukuki altyapı gibi konularda değişim ihtiyacını dile getirmektedir.
4	Sivil toplum kuruluşları, depremin ilk gününden itibaren arama kurtarma faaliyetlerinden, uzun soluklu yeniden inşa faaliyetlerine kadar pek çok konuda aktif rol oynamıştır. Bu faaliyetler sırasında, kimi zaman izin alamama, faaliyetlerinin durdurulması gibi idari ve bürokratik engellerle karşılaşmışlardır. Bu sorunlar arasında, depremden etkilenen kentlere ve belirli alanlara erişimde yaşanan zorluklar, akreditasyon zorunluluğu ve izin prosedürleri, kamunun yaklaşım ve uygulamalarının kentler arasında farklılık göstermesi, deprem sonrası bürokratik süreçler, izin ve protokoller, belirsizlikler ve gri alanlar öne çıkmaktadır. Kuruluşlar, bu sorunlar karşısında faaliyetlerine devam edebilmek için resmi isimlerini kullanmama, enformel ilişkileri devreye sokma veya hukuki yollara başvurma gibi çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Kuruluşlar kimi zaman da finansal kaynaklara erişim gibi kamu otoritesi kaynaklı olmayan sorunlar sebebiyle faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır.
5	Yabancı STK'lar için izin süreci ve bu kurumların faaliyetleriyle ilgili usul ve kriterler net tanımlanmadığından, Türkiye'de temsilcilik veya şube açarken ve para transferlerinde bürokratik engellerle karşılaşmaktadırlar.
6	Denetimler hakkında son dönemde ilgili kamu kuruluşları tarafından yayımlanan rehberler ve düzenlenen eğitimler olumlu bir etki yaratmıştır. Fakat, denetim süreçleri halen, sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlayan ve baskı altına alan unsurlar içermektedir. Hak temelli kuruluşlar ile belirli hedef kitlelere yönelik ve belirli alanlarda faaliyet yürüten STK'lar, denetimlerde daha fazla baskı ile karşı karşıya kalmaktadır.

7	İnsan hakları alanında veya hak temelli çalışan STK'ların hedef gösterildiği ve kamuoyunda karalama kampanyalarına maruz kaldığı örnekler mevcuttur.
8	Yardım toplamanın kanunla düzenlenmesi, STK'ların izne tabi tutulması ve bu iznin çok sayıda koşula bağlanması, STK'ların finansal sürdürülebilirliğini ve mali kaynaklara erişimini zorlaştırmaktadır. 7262 sayılı Kanun ile, internetten yardım toplama faaliyetleri ve yurt dışına yapılacak yardımlar için izin alma zorunluluğu getirilmesi mevzuatı daha da sınırlayıcı hale getirmiştir. Yardım Toplama Kanunu günümüz ihtiyaçlarına yanıt vermemektedir.
9	STK'ların ekonomik faaliyetler yürütmesine ilişkin prosedürler karmaşık ve destekleyici mekanizmalardan yoksundur. Yurt dışı fonlarına erişimde karşılaşılan yasal engeller, STK'ların finansal sürekliliğini tehdit etmektedir. STK'lara tanınan vergi muafiyetleri yetersizdir ve mevcut düzenlemeler, STK'ların finansal yüklerini artırmaktadır.
10	Anayasa'nın 25. ve 26. maddelerinde güvence altına alınan ifade özgürlüğü, Türk Ceza Kanunu'nun ve Terörle Mücadele Kanunu'nun belirli maddeleri aracılığıyla kısıtlanmaktadır. Özellikle "Cumhurbaşkanına hakaret" (TCK m. 299), "Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini veya devletin organlarını aşağıılama" (TCK m. 301) ve "örgüt propagandası yapmak" (TMK m. 6 ve 7) maddeleri ve 2022 yılında yürürlüğe giren ve kamuoyunda "dezenformasyon yasası" olarak bilinen 7418 sayılı "Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" eleştirel görüşlerin bastırılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durumun, hem bireylerin hem de sivil toplum kuruluşlarının eleştirel düşüncelerini ifade etme kabiliyetini sınırladığı görülmektedir.
11	2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, "milli güvenlik" ve "kamu düzeni" gibi muğlak gerekçelerle temel hakları kısıtlamaktadır.
12	2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (TGYK) ve ilgili ikincil mevzuat; gösteri ve yürüyüşlerin yeri, süresi ile ilgili sınırlamalar getirmekte, gösteri ve yürüyüşler bildirim usulüne tabi tutulsa da bürokratik bir bildirim usulü öngörmekte ve idare ile güvenlik güçlerine geniş şekilde takdir yetkisi tanımaktadır. Uygulamada, her türlü toplantı için önceden bildirim yapılması zorunluluğu, kendiliğinden gelişen, önceden planlanmamış toplantıların yasadışı olarak değerlendirilmesi ve engellenmesine neden olmaktadır. Çok sayıda barışçıl gösteride, kolluk kuvvetlerinin orantısız güç kullandığı müdahaleler görülmektedir.
13	Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını kullanmak isteyen çok sayıda kişiye kanuna aykırı toplantıya/ gösteriye katıldığı veya toplantı/gösteri düzenlediği gerekçesiyle Kabahatler Kanunu'na muhalefetten idari para cezası verilmekte veya TGYK'ya muhalefetten soruşturma ve dava açılmaktadır.

14	MOBESE kameraları ve yüz tanıma teknolojileri gibi yeni gözetim sistemleri, bireylerin temel haklarına ve özellikle ifade özgürlüğüne potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır.
15	STK'lar, çevrimiçi faaliyetleri sırasında dijital tehditlere karşı savunmasız kalmaktadır. Veri mahremiyeti ve siber güvenlik riskleri, STK'ların dijitalleşme süreçlerini olumsuz etkilemektedir.
16	STK'lar için vergi teşvikleri son derece sınırlıdır ve STK'ların mali güçlenmesini hedefleyen bir vergi rejimi mevcut değildir. Sınırlı sayıdaki vergi teşviklerinden ise büyük oranda kamu yararı ve vergi muafiyeti statüsüne sahip az sayıda STK faydalanmaktadır. Bu statülere sahip STK'ların toplam faal dernek ve vakıf sayısına oranı %0,6'dır. Nicel saha araştırmasına katılan STK'ların %39'u vergi teşviklerinden haberdardır ve haberdar olanların %31'i son iki yıl içinde herhangi bir teşvikten faydalanmıştır.
17	STK'ların tüm gelir getirici faaliyetleri vergilendirilmektedir; dernek ile vakıfların iktisadi işletmeleri ticari şirketlerle aynı vergi rejimine tabidir. Saha araştırmaları, STK'lara ait iktisadi işletmelerin yarısından fazlasının zarar ettiğini ve vergi yükümlülükleri nedeniyle düşük ve orta kapasiteli STK'ların iktisadi işletme kurmaya sıcak bakmadığını ortaya koymaktadır.
18	Kamu yararı ve vergi muafiyeti statülerini kazanmak için aranan şartlar, dernek ve vakıflar için farklı olmakla birlikte sınırlayıcıdır. Bu statülere başvuru usulleri STK'lar tarafından karmaşık ve bürokratik bulunmaktadır. Başvuruda bulunan kuruluşların şikâyet ettikleri konuların başında başvuruların cevaplanma süresinde yaşanan gecikme gelmektedir. Bu şekilde bir karar alma süreci ile sınırlı sayıda STK'ya Cumhurbaşkanlığı Kararı ile kamu yararına çalışan dernek veya vergi muafiyeti tanınmış vakıf statüsü verilmektedir. Bu durum STK'lar arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. Araştırma sonuçları STK'ların %68'inin bu statüler hakkında bilgi sahibi olmadığını, %0,6'sının başvurup aldığını, %2,3'ünün başvurusunun reddedildiğini, %29'unun ise bilgi sahibi olmakla birlikte bilerek başvurmadığını göstermektedir.
19	Etkin ve stratejik bağlılığı teşvik edecek düzenlemeler bulunmamaktadır. Bireysel ve kurumsal bağlılıklara tanımlanan vergi indirimi oranı çok düşüktür ve indirimden yararlanmak için öngörülen prosedür özellikle bireysel bağlılıklar için elverişli değildir. Gelir beyannamesi vermeyen gerçek kişiler bu vergi indiriminden yararlanamamaktadır. Yalnızca vergi muafiyeti veya kamu yararı statüsüne sahip kuruluşlara yapılan bağış ve yardımların vergi matrahından düşürülmesi, vergi teşviki yoluyla kamu desteğinden belirli faaliyet alanlarında çalışan çok az sayıda kuruluşun yararlanmasına neden olmaktadır.
20	STK'ların kurumsal altyapılarını ve faaliyetlerini destekleyen, sektörün gelişmesi için stratejik olarak planlanan, düzenli ve sürekli bir kamu fonu mekanizması bulunmamaktadır. Bakanlıklar arasındaki koordinasyon eksikliği nedeniyle fonların planlanması, dağıtılması ve izlenmesinde ortak bir yaklaşım ve uygulama yoktur; süreçler açık ve şeffaf değildir ve konuya ilişkin normlar hesap verebilirlik içermemektedir. STK'lara ayrılan ve yıl içinde STK'lara sağlanan toplam kamu kaynağı tespit edilememektedir.

21	Kamu fonları sivil toplumun çeşitlenen ihtiyaçlarını karşılamamakta; belirli faaliyet alanları, projeler ve STK'lar daha fazla desteklenirken belirli faaliyet alanları ve STK'lar ise hiç desteklenmemektedir. Nicel araştırmaya katılan STK'lar arasında merkezi veya yerel kamu idarelerine hibe ve fon başvurusu yaptığını ifade edenlerin oranı %15 iken, başvuru sonucunda destek alabildiğini ifade edenlerin oranı %10'dur.
22	STK'ların çoğunluğu tam zamanlı ücretli çalışan istihdam edememektedir. Saha araştırmasına katılan STK'ların %63'ünde tam zamanlı ücretli çalışan bulunmamaktadır. Kamunun STK'larda çalışmayı teşvik eden bir uygulaması mevcut değildir. Saha araştırması tam zamanlı çalışanı olmayan STK'ların ekonomik faaliyetlerde bulunma, fon arayışı, idari işler gibi en temel faaliyetlerini dahi sürdürmekte zorluk yaşadığını ortaya koymaktadır.
23	Gönüllülük, gönüllü faaliyet veya gönüllü hizmetin hukuki çerçevesi olarak nitelendirilebilecek bir düzenleme mevcut değildir. STK'larda istihdam ve gönüllülük konularında uluslararası standartlara uygun karşılaştırılabilir veri toplanmamaktadır. Kamu politikaları gönüllülüğü afet ve acil durumlara müdahale, yardımlaşma gibi alanlarla sınırlı şekilde teşvik etmektedir.
24	Kamu-STK ilişkilerini düzenleyen ve kurumsallaşmasına katkı sağlamayı hedefleyen veya sivil toplumun gelişmesine özgülenmiş yasal bir çerçeve veya bağlayıcı bir politika belgesi mevcut değildir. Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı hala yürürlüğe girmemiştir.
25	VGM ve STİGM'nin amaçları arasında kamu-STK iş birliğini geliştirme ve sivil toplumun güçlendirilmesi hedefi tanımlanmıştır. Bazı bakanlıklar da sorumlu oldukları faaliyet alanlarında çalışan STK'larla iş birliğini geliştirmek amacıyla strateji belgesi oluşturmakta, danışma veya istişare birimleri kurabilmektedir. Ancak bu mekanizmaların hiçbiri, kamu-STK iş birliğinin sağlanması, sivil toplum katılımının teşvik edilmesi, STK'larla diyalog halinde sivil toplumun sorunlarının çözülmesi ve gelişmesi amaçlarını tam olarak yerine getirememektedir.
26	Nicel araştırmaya katılan STK'lar arasında 2022 veya 2023 yıllarında resmi bir kurumla herhangi bir ortak çalışma yaptığını belirtenlerin oranı %27'dir. Bu STK'ların ise %44'ü danışma ve istişare toplantılarına katıldığını, %37'si ortak faaliyetler uyguladığını, %27'si de iş birliği protokolü yaptığını ifade etmiştir. Mevzuat ve politika hazırlık sürecine yazılı görüş bildirme ise çok nadir başvurulmuş bir iş birliği ve katılım aracıdır. Saha araştırmasının bulguları, kamu-STK iş birliklerinin genellikle tek seferlik olduğuna, yapılandırılmış iş birliklerinin çok daha nadir ve büyük oranda yerel düzeyde kurulabildiğine işaret etmektedir. Yerel yönetimler bünyesindeki iş birliği mekanizmaları, STK'lar için, merkezi idare altındaki mekanizmalara göre hem daha bilinir hem de daha erişilebilirdir.
27	Geçmiş yıllara göre kamu ile hizmet temelli protokol yapmanın zorlaştığı araştırmada öne çıkan bir diğer bulgudur. Kamu kurumları arasında, STK'ların kamusal hizmetlerin sağlanmasına yönelik iş birliği tekliflerini kamunun bu hizmetleri zaten sunduğu gerekçesiyle reddetme ve yalnızca belli STK gruplarıyla ortak çalışma eğiliminin arttığı görülmektedir.

28	Önceki yılların bulgularıyla uyumlu şekilde, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren birçok STK'nın önceki yıllarda kamu ile ortak çalışabilirken son yıllarda benzer iş birliklerini kuramadıkları tespit edilmiştir. Görüşmecilere göre bu durumun en önemli nedeni mevcut siyasi atmosfer içerisinde, kamu otoritesinin sivil alanı kontrol altında tutma yaklaşımı ve sivil alanı riskli addeden bakış açısıdır. Kamunun sivil topluma güvenlik temelli yaklaşımına, kamu içindeki karar alma süreçlerinde merkezileşme eğilimi eşlik etmektedir. Görüşmeciler, 2010'lu yılların ortasından itibaren kamu-STK iş birliklerinin kurulması ve çeşitlenmesi önündeki bir diğer engel olarak merkeziyetçi bir bürokratikleşmeden bahsetmektedir. Bu koşullarda, farklı kademelerdeki kamu görevlilerinin STK'larla ortaklık kurmaktan ve iş birliklerinin geliştirilmesi amacıyla inisiyatif almaktan çekindiği özellikle vurgulanmaktadır. Bu durum ise, iş birliklerine resmiyetten uzak, kişisel ve enformel ilişkilere bağlı bir nitelik kazandırmaktadır.
29	STK'ların karar alma süreçlerine katılımının önemini kabul eden, katılım süreçlerini tanımlayan veya teşvik eden bir kamu politikası veya stratejisi bulunmamaktadır. Mevzuat STK'ların bu süreçlere dahil edilmesinde idareye geniş bir takdir alanı bırakmıştır. Araştırma kamu-STK iş birliği ve karar alma süreçlerine sivil toplumun katılımını sağlamak için çaba harcayan ve sorumluluk alan tarafın kamu değil, STK'lar olduğunu ortaya koymaktadır.
30	İş birliği yapılan veya danışma ve istişare süreçlerine dahil edilen STK'ları konularındaki uzmanlıkları ve yetkinliklerine göre değil, kamu yararı/vergi muafiyeti statülerinin olup olmasına göre seçme eğilimi bulunmaktadır. Çeşitli izleme raporları gibi saha araştırmasının bulguları da bağımsız ve hak temelli çalışan STK'ların bu süreçlerden dışlandığını tespit etmektedir. STK temsilcilerinin danışma kurullarında görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri için elverişli koşulları sağlayacak tedbirler bulunmamaktadır. Sivil toplum-kamu iş birliğini düzenleyen resmi prosedürler ve kriterler olmadığından STK'ların politik yönelimlerinden bağımsız olarak danışma ve istişare süreçlerine dahil olması güvence altında değildir.

Temel Öneriler

1	Örgütlenme özgürlüğü üzerindeki kısıtlayıcı nitelikteki düzenlemeler sadeleştirilmeli ve bürokratik engeller en aza indirilmeli; özellikle “genel ahlak” ve “kamu düzeni” gibi yorum farklılıklarına açık muğlak ifadeler mevzuattan çıkarılmalıdır. STK’ların daha esnek ve yenilikçi örgütlenme modellerini benimsemeleri için hukuki çerçeve genişletilmelidir. Derneklerin ve vakıfların kuruluş ve yönetimi sürecinde öngörülen bütün prosedürler dijitalleştirilmelidir.
2	Denetim süreçleri ayrımcı ve keyfi uygulamalara yol açmayacak şekilde şeffaflaştırılmalı, hak temelli çalışan kuruluşlar üzerinde yoğunlaşan denetimlerin önüne geçilecek rehberliği hedefleyen bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır. STK’ların faaliyetlerini özgürce sürdürebilmeleri için denetimlerde hak odaklı ve eşit bir yaklaşım benimsenmelidir.
3	Deprem ve diğer insani krizler sırasında STK’ların faaliyetlerini kısıtlayan izin prosedürleri, bürokratik engeller ve belirsizlikler ortadan kaldırılmalıdır. Acil durumlarda yardım toplamak için izin alma zorunluluğu kaldırılarak sivil toplumun hızlı müdahale kapasitesi artırılmalı ve kamu-STK iş birliği güçlendirilmelidir. Ayrıca, deprem sonrası yeniden inşa ve yardım süreçlerinde STK’ların eşit şartlarda faaliyet yürütmeleri sağlanmalıdır.
4	Yabancı STK’ların Türkiye’de temsilcilik açması ve faaliyet yürütmesine ilişkin usul ve kriterler netleştirilmelidir. Para transferleri ve temsilcilik izinlerine yönelik bürokratik engeller kaldırılarak yabancı STK’ların yerel ortaklıklar kurması kolaylaştırılmalıdır. Uluslararası iş birliği ve bilgi paylaşımını destekleyen bir çerçeve oluşturulmalıdır.
5	STK’lara yönelik mevcut yardım toplama kanunu ve bağış prosedürleri güncellenmeli, çağın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmeli ve izin alma yerine bildirim esas alınan bir yardım toplama modeli uygulanmalıdır. İnternette yardım toplama faaliyetleri için açık ve destekleyici bir düzenleme geliştirilmeli, yardım toplama süreçlerinde gereksiz kısıtlamalar kaldırılmalıdır.
6	Yurt dışı fonlarına erişimde karşılaşılan engeller kaldırılmalı ve bu tür finansmanlara yönelik raporlama süreçleri sadeleştirilmelidir. Uluslararası standartlarla uyumlu bir bağış ve finansal şeffaflık çerçevesi hem STK’ların güvenilirliğini artıracak hem de mali sürdürülebilirliği destekleyecektir.
7	STK’ların iktisadi işletme faaliyetlerine ilişkin prosedürler sadeleştirilerek destekleyici teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır. STK’ların ekonomik sürdürülebilirliğini artırmak için gelir vergisi muafiyetleri genişletilmeli ve iktisadi işletmelerin kuruluş sürecindeki bürokratik yükler azaltılmalıdır. Ayrıca, bu işletmelerin kamu denetim süreçleri daha şeffaf hale getirilmelidir.

8	Türk Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nda ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı hükümler kaldırılmalıdır. "Cumhurbaşkanına hakaret" ve "örgüt propagandası" gibi suçlar yeniden tanımlanmalı, muğlak ifadeler çıkarılmalı ve uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmelidir. 2022 yılında yürürlüğe giren "dezenformasyon yasası" da ifade özgürlüğü üzerindeki etkileri açısından gözden geçirilmelidir.
9	Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun, uluslararası standartlar doğrultusunda, barışçıl gösteri ve toplanma hakkını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Mevcut mevzuattaki "milli güvenlik" ve "kamu düzeni" gerekçesiyle yapılan sınırlamalar kaldırılmalı, spontane toplantılar ve protestolar engellenmemelidir.
10	Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına ilişkin mevcut kanun, keyfi uygulamalara yol açan düzenlemelerden arındırılmalı ve barışçıl toplanma hakkını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Spontane gösterilere izin verilmeli, güvenlik güçlerinin yetkileri insan hakları standartlarına uygun bir şekilde sınırlandırılmalıdır.
11	STK'lara yönelik dijital tehditlerin önüne geçmek için kapsamlı bir dijital güvenlik stratejisi oluşturulmalıdır. STK'ların siber güvenlik kapasitelerini artırmak için eğitim ve teknik destek programları uygulanmalı; veri mahremiyetine yönelik yasal düzenlemeler geliştirilmelidir. Çevrimiçi faaliyetler sırasında hedef gösterilmeleri ve dezenformasyon kampanyalarına maruz kalmalarını önleyecek mekanizmalar kurulmalıdır.
12	İnsan hakları savunucuları, gazeteciler ve hak temelli çalışan STK'ların güvenliğini sağlamak için uluslararası standartlara uygun bir koruma mekanizması geliştirilmelidir. Hedef gösterilme ve karalama kampanyalarına karşı caydırıcı yasal düzenlemeler yapılmalı ve bu tür ihlalleri etkili bir şekilde soruşturacak bağımsız bir izleme mekanizması kurulmalıdır.
13	Gözetim teknolojilerinin kullanımına ilişkin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri benimsenmelidir. MOBESE kameraları ve yüz tanıma teknolojilerinin kullanımı sırasında bireylerin temel haklarının korunmasını güvence altına alacak düzenlemeler yapılmalı ve bu teknolojilerin keyfi kullanımı önlenmelidir. Ayrıca, protestolar sırasında toplanan görüntülerin işlenmesi ve saklanması süreçleri kamuoyuna açıklanmalıdır.
14	STK'ların finansal sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla vergi mevzuatı bütüncül bir bakış açısıyla gözden geçirilerek vergi teşvikleri artırılmalıdır.

15	STK'ların amaçlarıyla ilgili faaliyet gösteren iktisadi işletmelerinin, piyasa ekonomisinde faaliyet göstermek üzere kurulan ticari işletmelerden farkı tanınarak, kurumlar vergisinden muaf tutulması ya da kazançlarının belli bir miktara kadar kurumlar vergisinden istisna edilmesi şeklinde bir vergi kolaylığı sağlanmalıdır. Kâr eden iktisadi işletmeler tarafından, kurumlar vergisi ödendikten sonra kalan kârdan dernek veya vakfa yapılan aktarmalar kâr dağıtımı sayılmamalı, gelir vergisi stopajına tabi tutulmamalıdır.
16	Kamu yararı statüsü ile ilgili net ve objektif kriterlere bağlı, kapsayıcı ve esnek bir tanım yapılmalıdır. Vakıf ve dernekler için öngörülmüş farklar asgariye indirilmeli, bu statüleri edinme şartları ve prosedürleri yeniden belirlenmelidir. Bu statüler belli şartları sağlayan STK'ların tamamına her kuruluşun kolayca ulaşabileceği, bağımsız bir kuruluş tarafından verilmelidir.
17	Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yaptıkları bağış ve yardımların gelirlerinin %5'ine (kalkınmada öncelikli yörelerle sınırlı olarak %10'una) kadar olan kısmını vergi matrahlarından indirmelerine olanak sağlayan vergi avantajında vergi indirim oranı yükseltilmelidir. Bağışlar için kazanılan vergi indirimi, sadece vergi muafiyeti ve kamu yararı statüsü olan STK'lara yapılan bağışlarla sınırlı kalmamalı, hak temelli kuruluşlar da dahil olmak üzere, geniş kapsamlı bir faaliyet alanı belirlenerek vergi indirimine tabi olan STK sayısı artırılmalıdır.
18	Gelir vergisi beyannamesi vermeyen gerçek kişilerin bağışlar için sağlanan vergi avantajından faydalanması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.
19	STK'ların kurumsal altyapıları ve faaliyetleri ile sivil toplumun mali sürdürülebilirliğinin desteklenmesi için somut ve sürekli bir kamu fonu mekanizması oluşturulmalıdır.
20	STK'lara yönelik kamu desteğinin planlanması, dağıtılması ve izlenmesi süreçleri için şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlayacak açık ve öngörülebilir prosedürler oluşturulmalıdır. Mevzuatta bu yönde değişiklikler yapılmalı ve ulusal bir strateji geliştirilmelidir. STK'lar bu süreçlerin tümünde yer almalıdır.
21	STK'lara ayrılan yıllık finansman miktarı, hangi STK'ların ve faaliyetlerin desteklendiği ve kaynağın nasıl kullanıldığına ilişkin detaylı bilgiler, kamu kurumları tarafından her sene açıklanmalıdır.
22	STK'larda nitelikli ve güvenceli istihdamı desteklemek amacıyla STK çalışanlarının sosyal güvenlik primlerinden doğan maliyetlerin azaltılmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

23	STK'ların kurumsal ve finansal açıdan gelişmesi için kamu ve diğer fon veren kuruluşlar, sivil toplumda insan kaynağı kapasitesini güçlendirmek amacıyla hibe programlarını gözden geçirmeli ve çeşitlendirmelidir.
24	Gönüllülüğün hukuki çerçevesini oluşturmak üzere başlatılan mevzuat çalışmalarının temel saiki ücretli emek ile gönüllülük arasındaki ayrımı açıkça çizerken, gönüllülüğün farklı biçimlerini kapsayacak şekilde, temelde koruyucu düzenlemelerden oluşan bir gönüllülük statüsü oluşturmak olmalıdır. Gönüllü ile STK arasındaki ilişkiyi denetlemeyi değil, tarafların haklarını güvence altına almayı ve gönüllülüğü teşvik etmeyi hedefleyen bir düzenleme yapılmalıdır. Bu kapsamda tehlikeli faaliyetlerde yer alan gönüllüler için gönüllülük faaliyetleri sırasında oluşabilecek kazalara karşı devlet destekli bir sigorta sistemi oluşturulmalıdır. STK'larda gönüllülüğü kolaylaştırmak amacıyla, gönüllülükle ilgili bağışların ve finansal desteklerin bazı vergilerden muaf tutulmasına veya vergi indirimi yapılmasına ilişkin ilgili kanunlara hükümler eklenmelidir.
25	Kamu kurumları ile STK'lar arasındaki ilişkiyi düzenleyen, üzerinde uzlaşmış ilkeler, mekanizmalar ve sorumlulukları içeren çerçeve mevzuat ve politika belgeleri katılımcı şekilde hazırlanmalıdır.
26	Kamu-STK iş birliğini yürütecek ve sivil toplum katılımını teşvik edecek ulusal düzeyde bir kurum ya da mekanizma (iş birliği dairesi/birimi, bakanlıklarda iletişim noktaları vb.) oluşturulmalıdır.
27	Karar alma ve danışma kurullarında temsil edilecek STK'ların belirlenmesi usulü somut ve nesnel hale getirilmeli ve bu tür hükümlere yer veren mevzuat bu yönde değiştirilmelidir. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te gerekli değişiklikler yapılarak STK'lardan görüş alınması zorunlu hale getirilmeli ve verilen görüşlere dair geri bildirim mekanizmaları yönetmelikte düzenlenmelidir. TBMM İçtüzüğü'nde gerekli değişiklik yapılarak STK'ların yasama çalışmalarına etkin ve etkili bir şekilde katılımı sağlanmalıdır.
28	Kamu kurumları; çalışma planları, kanun tasarıları veya politikalar ile ilgili detaylı ve güncel bilgi ve belgeleri internet sitelerinde düzenli olarak paylaşmalıdır. Sivil toplumun görüş bildirebilmesi için gerekli mekanizmalar geliştirilmeli ve geri bildirimler için makul bir süre tanınmalıdır.
29	STK'ların ihtiyaç duydukları konularda, kapsamlı ve güncel bilgilere ulaşabilmesi için bilgi edinme hakkının kullanımını sınırlayan istisnalar ilgili mevzuattan kaldırılmalıdır.

30	Kamu ile STK'lar arasında iş birliği ve kamusal hizmetlerin sağlanması amacıyla yapılan protokol sayısı, protokol yapılan STK'ların listesi ve odaklanılan faaliyet alanları gibi bilgiler açıklanmalıdır. Protokollerin amacı, kapsamı, STK'ların hangi ölçüt ve prosedürler çerçevesinde belirlendiği şeffaf şekilde ve yıllık olarak duyurulmalıdır.
31	Sivil topluma ilişkin veri ve istatistikler uluslararası standartlara uygun, güvenilir ve karşılaştırılabilir şekilde toplanmalı ve kamuoyuyla düzenli olarak paylaşılmalıdır.

Bulgular

Bölüm 1: Özgürlüklerin Temel Hukuki Güvenceleri

‘Özgürlüklerin Temel Hukuki Güvenceleri’ başlıklı bu ilk bölüm, sivil toplumun varlığını teşkil eden; herkesin bir araya gelme, yaşamlarını iyileştirme ve ortak hedefler yönünde çalışma gibi temel özgürlüklere yani örgütlenme özgürlüğüne işaret etmektedir. Örgütlenme özgürlüğü, STK’ların çalışmalarını herhangi bir engelleme olmaksızın sürdürebilme ve faaliyetlerini gerçekleştirmek için finansal kaynaklar bulabilmelerinin yanı sıra bireyler ya da grupların düşüncelerini ifade edebilme ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını etkin kullanabilmeleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan İzleme Matrisi, üç temel özgürlük olan örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlüğünün güvence altına alınması ve herkes tarafından özgürce kullanılması gerekliliğinin altını çizer.

Alt Bölüm 1.1. Örgütlenme Özgürlüğü

1.1.1. STK’ların Kuruluşu ve Katılım

Mevzuat

Anayasa’nın dernekler ve vakıflara ilişkin 33. maddesi, örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Bu madde uyarınca herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz.

Türkiye’de fiil ehliyetine sahip gerçek ve tüzel kişiler STK kurma hakkına sahiptir. Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına, polis, jandarma ve sahil güvenlik teşkilatına ve kamu görevlilerine uygulanan özel kanunlarda bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. 15 yaşını bitirmiş, ayırt etme gücüne sahip çocuklar için özel düzenlemelere bağlı olarak ve yasal temsilcilerinin yazılı izni ile dernek kurma özgürlüğü kanunda tanımlanmıştır. Kanunlarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara yönelik kısıtlamalar mevcuttur.

Mevzuatta genel bir sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları tanımı yer almamaktadır. Dernekler ve vakıflar haricinde farklı bir örgütlenme biçimiyle bir araya gelmiş tüzel kişiliği olmayan yapıların kurulması sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır ve kâr amacı gütmeyen şirket kurulabilmesi mümkün kılınmamıştır. Dernekler ve vakıflar haricinde, yasalarda tüzel kişiliğe sahip olduğu kabul edilen istisnai kuruluşlar federasyon ve konfederasyonlardır. Tüzel kişiliği bulunmamakla birlikte bireyler ve STK’lar ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere girişim, hareket ve benzeri adlarla platform çatısı altında bir araya gelebilirler.

Dernek ve vakıfların tescil işlemleri Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu ve Vakıflar Kanunu ile düzenlenir. Dernek kurmak için yedi vatandaşın ve/veya Türkiye’de yerleşme hakkına sahip yabancının gerekli belgelerle birlikte Sivil Toplumla İlişkiler İl Müdürlüğü’ne başvurması gerekir. Kayıt ücreti yoktur. Dernek resmi başvurusunu yapar yapmaz, derneğin kurulmuş olduğu ve faaliyetlerine başlayabileceği kabul edilir. STİGM’nin başvuruyu incelemek için 60 günü vardır. İdare, belgelerin eksik olduğuna veya derneğin başvurusunun mevcut kanun ve yönetmeliklere aykırı olduğuna karar verirse, derneğe eksikliklerin giderilmesi için 30 gün süre verilir. Ancak yeni kurulan derneklerin Dernekler Kanunu’nun 62. maddesine göre yaptıkları yazılı bildirimini izleyen altı ay içinde en az 16 üyeye ulaşarak zorunlu organlarını (yönetim kurulu, iç denetim kurulu ve genel kurul) oluşturmaları gerekir. Kısa süre içinde asgari üye sayısına ulaşmak ve yönetim yapısını oluşturma gerekliliği örgütlenme özgürlüğünün kullanımı açısından zorluk yaratmaktadır.

Vakıfların tescili için derneklere göre daha karmaşık bir sürecin işlediğini söylemek mümkündür. Vakıf kurmak için, kurucular tarafından belirlenen vakfın amacına tahsis edilmiş mal varlığı (nakit, menkul kıymet ve tahviller dahil her türlü taşınmaz ve taşınır mallar ile ekonomik değeri olan haklar) bulunmalıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün en üst karar organı olan Vakıflar Meclisi, vakıf kuruluşunda uygulanacak asgari varlık değerini yıllık olarak belirler. 2023 yılı için minimum değer 120.000 TL olarak belirlenmiştir. Bu tutar 2024 yılında 500.000 TL'ye yükseltilmiştir. Vakıflar, mahkeme tarafından onaylanan bir resmî senetle kurulur. Resmî senette, vakfın adı, merkezi, amacı, faaliyetleri, amacını gerçekleştirmek için yapabileceği iş ve işlemler, vakfın kuruluş mal varlığı, organları ve işleyişine ilişkin idari ve mali prosedürler hakkında bilgiler yer almalıdır. Vakıf, mahkeme tarafından tescil edildiği takdirde tüzel kişilik kazanır.

STK'lar dernek tüzüğü ve vakıf resmî senedi gibi belgelerde amaçlarını ve gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri açıkça belirtmek zorundadırlar. Faaliyetlerinin kapsamını değiştirmeye karar veren STK'lar bir dizi formalite ve bürokratik adımı tamamlamak zorunda kalmaktadır.

Mevzuat, derneklere ve vakıflara yurt içi ve yurt dışı iş birlikleri kurma serbestliği tanımaktadır. Yurt içinde dernek ve vakıflar izne tabii olmaksızın federasyon ya da konfederasyon çatısı altında örgütlenebilir. Dernekler Kanunu'na göre, en az beş kuruluş bir araya gelerek federasyon, en az üç kuruluş bir araya gelerek konfederasyon kurabilir. Ancak üye kuruluşların "aynı amaca" sahip olması gerekliliği sorunlu bir düzenleme olup üst kuruluş oluşturma önünde zorluk yaratmaktadır.

Yabancı kuruluşların Türkiye'de şube açması veya faaliyet yürütmesi için Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gerekir. Mevzuat, İçişleri Bakanlığı'nın faaliyet izni başvurularına yanıt vermesi için bir süre sınırlaması getirmemektedir. STİGM tarafından yayımlanan kılavuza göre, yabancı STK'ların başvurularının sonuçlanma süresi, STK'nın faaliyet alanı, faaliyetlerin yürütüleceği bölge, merkezinin bulunduğu ülke ve uluslararası tanınırlığı gibi kısıtlara göre değişmektedir. Dernekler Kanunu'nda bu tür bir kısıtlama olmamakla birlikte Dernekler Yönetmeliği'nin 22. maddesine göre, yabancı vakıfların Türkiye'de şube ve temsilcilik açmaları karşılıklı şartına bağlı olup, uluslararası düzeyde iş birliğine elverişli görülen durumlarla sınırlıdır.

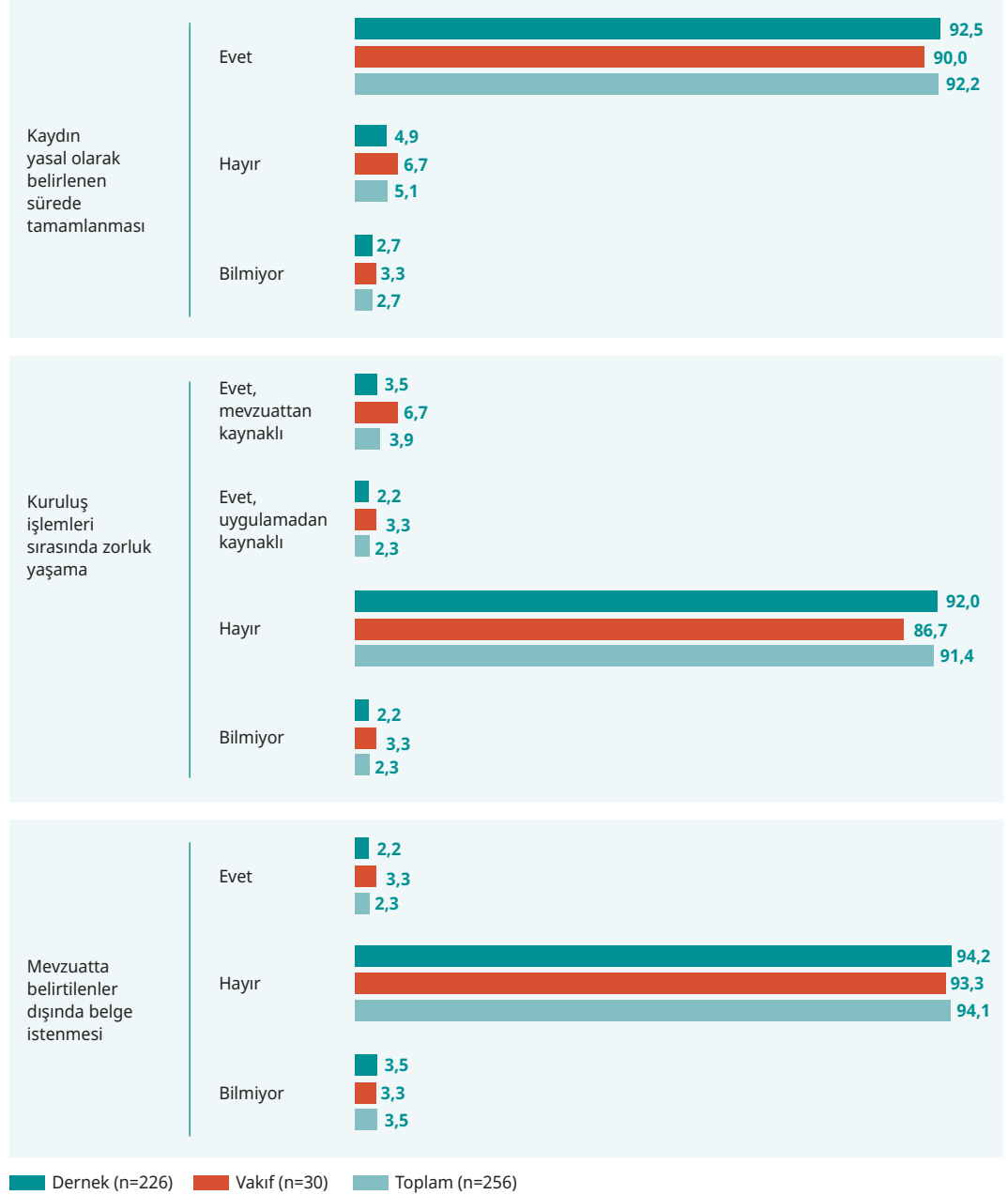
Uygulama

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının kuruluş süreçleri hâlâ fiziki başvuru gerektirmektedir. Ancak, 2022 yılından itibaren e-Devlet üzerinden derneklere üyelik işlemleri yapılabilmektedir. Üyelik başvurusu, üyelik sorgulama ve üyelikten ayrılma gibi işlemler elektronik ortamda gerçekleştirilebilmektedir. 2021 yılında yapılan düzenlemelerle, derneklerin yönetim kurulu ve genel kurul toplantılarını elektronik ortamda yapabilmeleri mümkün kılınmıştır. Bu kapsamda, dernekler, genel kurul ve yönetim kurulu toplantılarını İçişleri Bakanlığı Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından uygun görülüp onaylanan elektronik sistemler üzerinden gerçekleştirebilmektedirler. Elektronik ortamda yapılacak toplantılara katılacak üyelerin, güvenli elektronik imza veya iki faktörlü kimlik doğrulama sistemi kullanarak sisteme giriş yapmaları gerekmektedir. Ayrıca, kullanılacak elektronik sistemlerin, fiziki ortamda yapılan toplantılardaki divan oluşturma, oylama, söz alma, önerge verebilme ve benzeri tüm işlemlerin elektronik ortamda da yapılabilmesini sağlayan tasarım, yedekleme ve mevzuata uygun arşivleme kapasitesine sahip olması gerekmektedir.

Dernekler, kuruluş bildirimi ve eklerini mülki idare amirliğine vermek suretiyle tüzel kişilik kazanır. Vakıflar ise mahkeme kararıyla tescil olunur. Vakıf kurma süresi mahkemelerin iş yoğunluğuna göre değişiklik göstermektedir. Nicel araştırmaya katılan ve 2018 yılı sonrasında kurulan STK'ların büyük bir kısmı (%92), kayıt sürecini yasal olarak belirlenen süre içinde tamamladıklarını ifade etmiştir. Buna karşın, %5'i bu sürecin mevzuatta belirtilen yasal süre içinde tamamlanmadığını belirtmiştir. Ayrıca, STK'ların %91'i kuruluş aşamasında herhangi bir zorlukla karşılaşmadıklarını, %6'sı ise çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını belirtmiştir. Bu zorlukların %4'ü mevzuattan, %2'si ise uygulamalardan, örneğin görevli personelin tutumu gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

STK'ların %94'ü, kuruluş işlemleri sırasında yasal mevzuatta belirtilenler dışında ek bir belge talebiyle karşılaşmadıklarını, sadece %2'si ek belge istendiğini bildirmiştir. Dernekler ile vakıflar arasında kuruluş sürecine dair bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Grafik 1.1. 2018 ve sonrası kurulan STK'ların kuruluş/kayıt süreçleri (%)

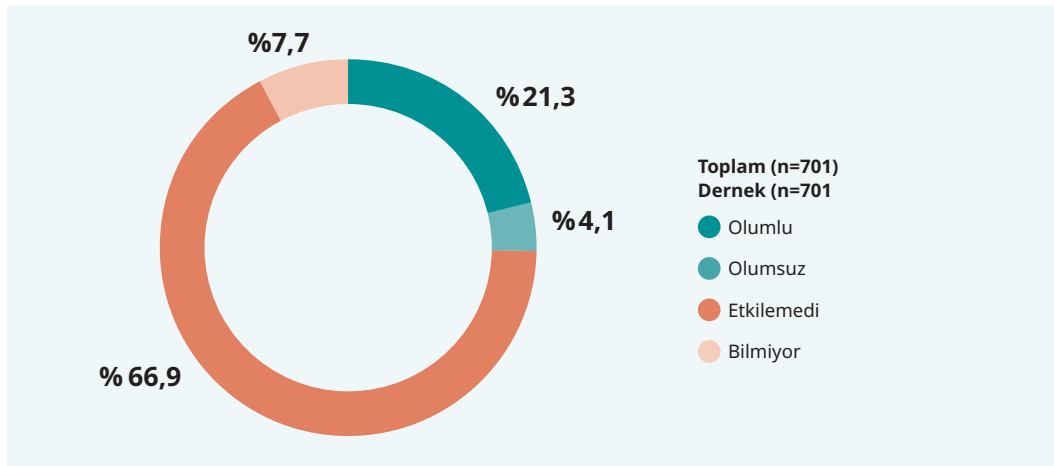
Dikkat çekici bir bulgu olarak, STK'ların faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek genişledikçe, kayıt işlemlerinin yasal süre içinde tamamlanması ve zorluk yaşama oranları artarken, ek belge talebi oranı düşmektedir. Bu durum, daha geniş bir bölgede faaliyet yürüten STK'ların kayıt süreçlerini daha etkin yönetebildiklerini, fakat faaliyet alanlarının genişliği ve yapıların karmaşıklığı nedeniyle mevzuat ve uygulama kaynaklı zorluklarla daha sık karşılaştıklarını göstermektedir.

Ekim 2018'de yayımlanan Dernekler Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile derneklerin yönetim kurulu üyelerinin yanı sıra tüm üyelerini mülki idare amirliğine ve Dernekler Bilgi Sistemi'ne (DERBİS) kaydetmesi zorunlu hale getirilmiştir. Yönetmelik değişikliği ile yapılan bu düzenlemenin ancak bir kanun ile yapılabileceği ve örgütlenme özgürlüğüne müdahale anlamına geldiği, toplanan bilgilerin hangi amaçla kullanılacağına açık olmaması ve bu nedenle kişisel verilerin korunması hakkını ihlal ettiği gerekçeleriyle İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Mülkiyeliler Birliği Derneği iptal davaları açmıştır. Ekim 2021'de Danıştay bu başvurular nezdinde yönetmelik değişikliğinin ilgili maddelerini iptal etse de 26 Mart 2020 tarihinde aynı düzenleme 7226 sayılı Kanun ile yapılan kanun değişikliği ile Dernekler Kanunu'na eklendiği için üye bildirim zorunluluğu

devam etmektedir. Bu değişiklikle derneklere, üyeliğe kabul edilenler ile üyeliği sona erenlerin adı, soyadı, doğum tarihi ve T.C. kimlik numarasını kabul edilme ve sona erme tarihinden itibaren kırk beş gün içinde bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Üyeliğe devam edenlerin ise adı, soyadı, doğum tarihi ve T.C. kimlik numaralarının altı ay içinde mülki idare amirliğine bildirilmesi zorunlu kılınmıştır. Aynı zamanda, bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeyen dernek yöneticilerine idari para cezası verileceği belirtilmektedir.

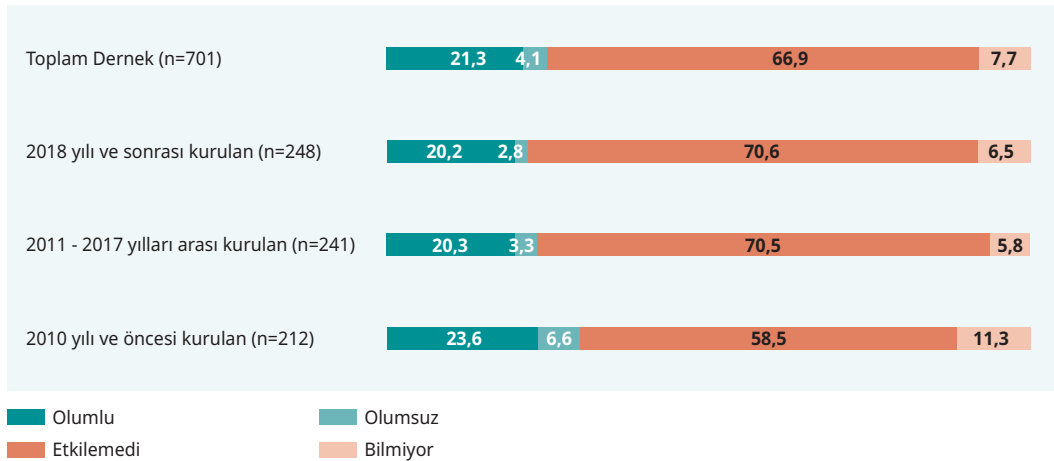
Türkiye’de 2019 yılına kadar kamuya açık olan üye sayıları, bu düzenleme sonrasında STİGM’nin sitesinden kaldırılmıştır. 2022-2023 yılları için üye sayıları bilinmese de henüz verilerin açık olduğu tarihte Avrupa Konseyi Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı STK Hukuku Uzman Konseyi, değişikliğe ilişkin hazırladığı görüş metninde “Resmi verilere göre derneklerdeki toplam üyelik sayısı 2017’de 11.239.693 üyeden 2019’da ani bir düşüşle 7.374.281 üyeye inmiştir. Bu azalmayı açıklayacak çeşitli nedenler olabilse de 2018 yılında yürürlüğe giren üyelik bildirimi yükümlülüğü kuşkusuz bu düşüşe belli bir katkı sağlamıştır” demektedir.¹³

Grafik 1.2a. DERBİS’e üye bildirme zorunluluğunun üye sayısı/üyelik başvuruları üzerindeki etkisi (%)

Diğer yandan, derneklerin büyük bir çoğunluğu (%67), üyelerini DERBİS’e bildirme zorunluluğunun yeni üye kazanımı ve üyelik başvuruları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte, bu zorunluluğun üyelikleri olumsuz etkilediğini düşünen derneklerin oranı %4 iken, olumlu etkilediğini belirtenlerin oranı %21’dir.

Grafik 1.2b. STK’ların kuruluş yıllarına göre DERBİS’e üye bildirme zorunluluğunun üye sayısı/üyelik başvuruları üzerindeki etkisi (%)

¹³ Avrupa Konseyi Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı STK Hukuku Uzman Konseyi. *Türkiye’de Dernekler Kanunu’nda Yapılan Değişikliklerin Avrupa Standartlarıyla Uyumuna Dair Görüş*, s. 34.

2010 yılı ve öncesinde kurulan STK'ların %7'si, üye bildirim zorunluluğundan olumsuz etkilendiğini ifade ederken, bu oran 2011-2017 yılları arasında kurulanlar ve 2018 sonrası kurulanlar için %3 seviyesindedir. Bu sonuç, kuruluş tarihi daha eski olan STK'ların bu zorunluluktan daha fazla etkilendiğini göstermektedir.

Ayrıca, STK'ların faaliyet gösterdikleri coğrafi ölçek büyüdükçe, üye bildirim zorunluluğundan olumsuz etkilenme oranları da artmaktadır. Özellikle, geniş bir bölgede faaliyet yürüten STK'lar, üye bildirim zorunluluğundan daha fazla olumsuz etkilenmektedir.

Bu zorunluluğun etkileri, STK'ların hedef kitlelerine göre de farklılık göstermektedir. Örneğin, insan hakları ihlali mağdurlarına yönelik çalışan STK'ların %29'u, işçilere yönelik çalışan STK'ların %15'i, hastalar ve hasta yakınlarına hizmet verenlerin %14'ü ve etnik/kültürel gruplara yönelik çalışan STK'ların %10,5'i bu zorunluluktan olumsuz etkilendiklerini belirtmiştir. Özellikle, hedef kitlesi LGBTİ+ bireyler olan STK'lar, %67 oranında olumsuz etkilenme yaşamış olup, bu grupta en yüksek etki oranına sahiptir.

Öte yandan, girişimciler ve iş insanlarına yönelik çalışan STK'ların %32'si, basın çalışanlarına yönelik olanların %44'ü, ibadethane, dini cemaat ve din görevlilerine yönelik STK'ların %50'si, üye bildirim zorunluluğunun kendilerine olumlu etkiler sağladığını belirtmiştir. Bu STK'lar, DERBİS'e üye bildirim zorunluluğunun üye ve başvuru sayısını artırdığını ifade etmekte, özellikle iş dünyası, medya ve dini gruplara yönelik çalışan STK'larda güvenilirlik ve şeffaflık sağladığını ve üyelerin kuruluşa olan güvenini artırdığını vurgulamaktadır.

Derinlemesine görüşmelere katılan STK'ların ise üye bildirim zorunluluğunun yarattığı olumsuz etkiyi vurguladıkları görülmektedir. Kuruluşların neredeyse tamamı bu zorunluluğun, STK'lar üzerindeki baskı ve denetimi arttırmakla birlikte, kuruluşlarla ilişki ve irtibat kuranlarda da çekince yarattığını belirtmektedir. Bu yasal düzenleme, STK'ların iç işleyişine müdahale olarak görülmektedir. Özellikle bazı toplumsal kesimler ile çalışan kuruluşlar ve genel olarak demokratik muhalefet bileşenleri bu uygulamadan olumsuz etkilendiklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bu yasal değişikliklerin bu kesimlere yönelik faaliyet gösteren, hak temelli yaklaşımı güçlü kuruluşların örgütlenme özgürlüklerini kısıtlamayı amaçladığı öne sürülmektedir.

"Eskiden mesela üyeyi biz kaydederdik, üyelik kararını alırdık ya da karar da almazdık aslında ... bir ay içerisinde başvurusu yapılan kişinin üyeliğini reddetmiyorsan otomatikman üyeydi ama bu değişiklikten sonra kararını alıyorsun ve işte bir ay içerisinde diye hatırlıyorum ... DERBİS'e kaydını giriyorsun ... E tabii bu bağlamda bir iç işleyişimize yani müdahale gibi bir durum oldu. Biz esas itibarıyla bizim gibi kurumların aslında tüm kurumların kendi iç dinamikleriyle ya da işte onay verecekleri bağımsız kuruluşlarca denetlenmesini uygun buluruz, kamunun bu şekilde denetiminin sınırlayıcı ve yasaklayıcı olduğunu biliyoruz. Görüyoruz bir denetim altına alma çabası bu." **Dernek - Hak Savunuculuğu**

"Ben şeyi de düşünüyorum bu üye bildirim zorunluluğunun da aslında bazı insanları bu derneklerin ve örgütlerinin dışında tutmak üzere yapıldığını düşünüyorum. KHK'lı birini derneğe üye alır mısın, almaz mısın gibi. Ya da bir LGBTİ+ birey gidip bir Kaos GL'ye üye olur mu, olmaz mı? ... Bu nedenle o üyelik bildirim de aslında belli kesimleri o örgütlerinin dışında tutmak. Hem de derneklerin kendisine de bir baskı uyguluyor. Dernek yönetimi mesela kendisine bir üyelik geldi, bu KHK'lı, acaba alsam mı onu almasam mı gibi, mutlaka düşünüyorlardır." **Dernek - Kadın Hakları**

Bu kesimler arasında en fazla öne çıkan gruplardan birinin LGBTİ+'lar oluşu, sadece LGBTİ+ kuruluşları tarafından değil, hemen hemen bütün hak temelli sivil toplum kuruluşları tarafından ifade edilmektedir. Mevcut siyasi atmosferde, özellikle LGBTİ+ kuruluşlarının hedef gösterilmesi ve detaylı denetime tabi tutulması, kişilerin kimlik ifşası yaşamamak için kuruluşlara üye olmaktan imtina etmesine neden olmakta, bu da kuruluşları daha çok gönüllülük tabanlı enformel bir örgütlenmeyi tercih etmek zorunda bırakmaktadır. Fakat bu LGBTİ+ kuruluşlarıyla sınırlı bir durum değildir. Hemen hemen pek çok STK, üye bildirim zorunluluğunun kişilerin kuruluşlara üye olmaya çekinmesine sebep olduğunu belirtmekte, kuruluşlar da kişilerin bilgilerini korumak için stratejik olarak yeni üye almadıklarını ifade etmektedir.

"Ve aslında üye, resmi üyelik LGBTİ+ örgütleri için diğer örgütlere göre biraz riskli. Yani kişilerin kimlik bilgileri doğrudan kamuoyuyla paylaşılıyor. Ve haliyle burada bir kimlik ifşası söz konusu oluyor. Kişilerin kariyerleriyle ilgili, eğitim hayatlarıyla ilgili, işleriyle ilgili, aileleriyle ilgili ya da gelecekleriyle ilgili birtakım kaygılar yaratabiliyor. O yüzden bizim resmi üye sayımız her zaman daha düşük. Bu biraz daha derneğin birtakım organlarını devam ettirebilmek üzerine ilerliyor. O yüzden daha çok gönüllü tabanlı ilerleyen bir sistemi var." **Dernek - LGBTİ+ Hakları**

"Sonuçta e-devlet diye bir şey çıktıktan sonra özellikle bu tabi şey oldu. Yani insanlar hani orada bir STK'ya üyeliği ya eskiden (X) Derneğine üyeliği hava atmak için olurdu insanlar pozitif anlamda, sonra korkudan yani ben de hiçbir derneğe üye değilim demek istiyor şu an çoğu kimse. Ama hani gönüllüsüyüm diyor." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

Bu stratejiler STK'lar için yeni sorun alanlarının doğmasına sebep olmaktadır. Özellikle finansal kaynaklar arasında çok önemli bir yer tutan fon kaynaklarına erişimde üye sayısı önemli bir değişken olabilmektedir. Bu koşul resmi üye sayısı az olan kuruluşların bazı fon ve hibelerden yararlanmasını sınırlandırıcı bir etki yaratmaktadır. Bu çerçevede, mevcut yasal mevzuat, sivil toplumu doğrudan sınırlandırıcı tedbirler içermediği durumlarda bile, üye sayısının azalmasına yol açmak gibi dolaylı etkileri vasıtasıyla, sivil toplumun sürdürülebilirliğini kısıtlamaktadır.

"STK olarak siz kendi gücünüzü gösteremezsiniz, artıramazsınız, öyle gözükürsünüz. Yani bin tane üyemiz vardır ama orada yüz tane üye gözüküyordur sistemde ... bu proje başvurusu yaptığın zaman tercih edilmemenin nedeni gibi olabilir. Yani bir sürü proje geliyor ama başka derneğin işte üç bin üyesi var, sizin yüz tane üyeniz var. Şimdi bunlar şey olarak geliyor, bu projelerde kamu yararı, kişisel menfaat sağlamama, yani aldığınız hibe desteğinin tamamını amaç doğrultusunda kullanma. Bunu sadece tüzüğünüze bakarak değil, aynı zamanda faaliyetinize bakarak da değerlendiriyor ... Bunu oradaki belirli kriterler uyguladığınız kriterler üye sayısı gibi birtakım şeyler bunlar temel etkenler. Yani bunları yaparsan yani bunları bir yaptırım olarak değil, bir bilgi akışı olarak, kendi kapasitenizi gösterme kaynağı olarak da görmek gerekebilir. Bazı şeyler kötü niyetli de kullanılabilir, iyi niyetli de kullanılabilir." **Dernek – Afet Müdahale**

Dernek ve vakıf kurmak için yapılan yıllık başvuru sayısı, başvuru kabul ve ret sayıları, vakıfların tescil süresinin ortalama uzunluğu veya ret kararlarına yapılan itiraz sayısı gibi örgütlenme özgürlüğünün etkin kullanımına ilişkin temel veriler ilgili kamu kurumları tarafından açıklanmamaktadır. Yıllık kurulan dernek sayısına ilişkin kamuya açık veri bulunmazken, VGM'nin yayımladığı verilere göre 2022 yılında 198, 2023 yılında 265 vakıf kurulmuştur. STİGM ve VGM'ye TÜSEV tarafından yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtlarda istatistiki bilgi talepleri karşılanmadığından, Türkiye'de 2022-2023 yıllarında kurulan yeni dernek sayısı, tescil başvurusu reddedilen, faaliyeti durdurulan veya kapatılan dernek ve vakıf sayısı ile kaç kişinin vakıf veya derneklerin yönetim organlarında yer almasının engellendiği bilinmemektedir.

Mevzuatta, konut binalarında ofis açmak isteyen derneklerin, binada yaşayan tüm sakinlerden izin alması zorunlu tutulmamasına rağmen uygulamada bu tür bir zorunluluk getirilmeye çalışılmaktadır.¹⁴ Bu izinleri almak genelde mümkün olmadığı için dernekler ofis mekânı bulmakta zorluk yaşamaktadır. Ayrıca derneklerin başka bir tüzel kişi veya gerçek kişi ile ortak ofis kullanmasına da izin verilmemektedir. Bu kısıtlamanın kanuni bir dayanağı bulunmamakla birlikte İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği'nin 2013 yılında yayınladığı "bir dernekle başka bir özel veya tüzel kişinin aynı adreste bulunmasının uygun olmayacağı" yönündeki yazılı görüşü nedeniyle derneklerin ofislerini başka kişi veya kurumlarla paylaşmalarına izin verilmemektedir.¹⁵ Dernek kurmak isteyenlerin yüksek kiralar nedeniyle bağımsız bir ofis açmakta yaşadığı sorunlar, örgütlenme özgürlüğü önünde önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

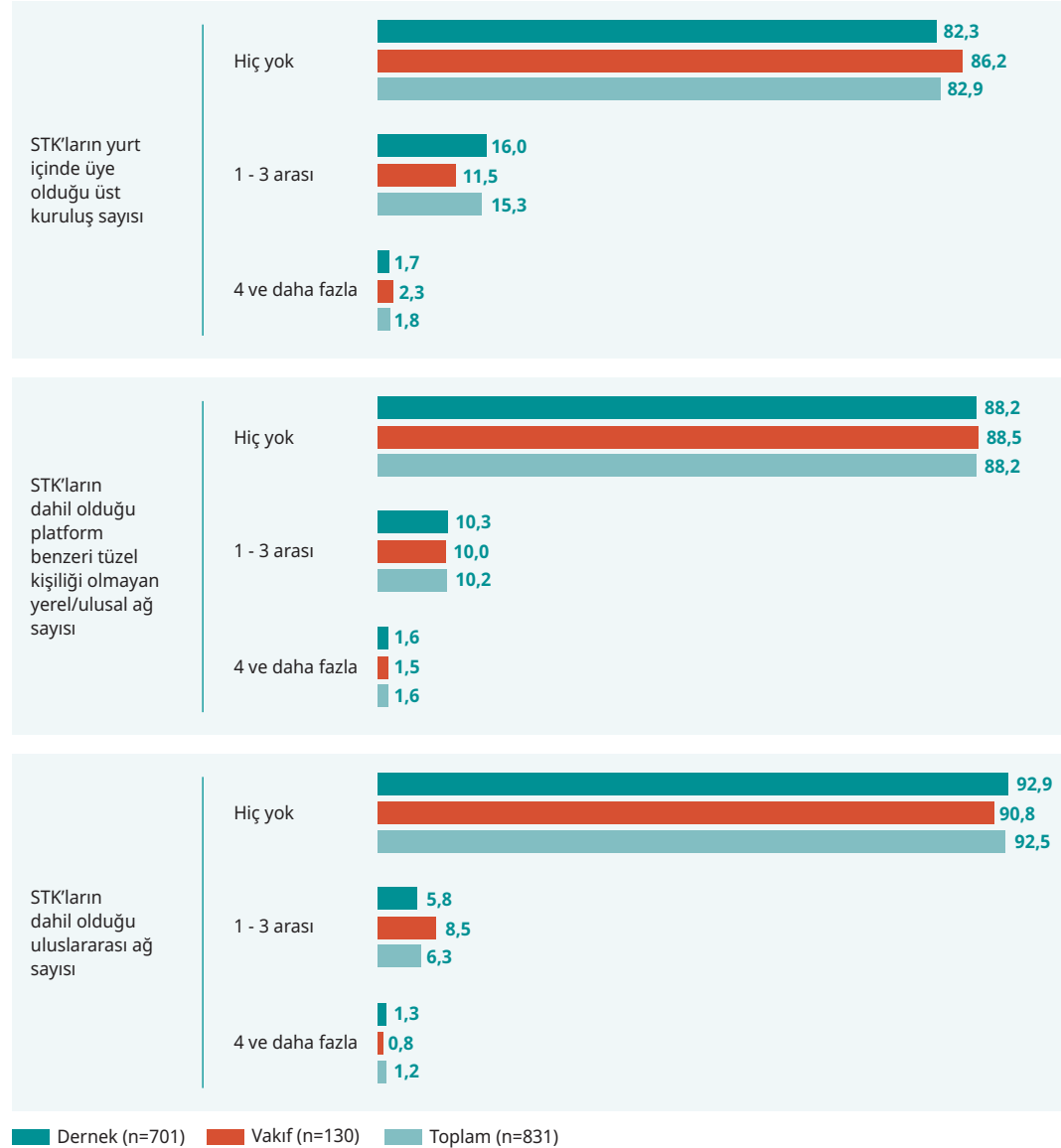
14 İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. *Dernek Merkezleri Hakkında Genelge (2007/83)*.

15 İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği. *97110469-045-4910 sayılı ve 10.04.2013 tarihli görüş*.

Anayasa uyarınca “dernek kurma hürriyeti milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.” Dernekler Kanunu, özellikle kayıt sırasında, STK’ların faaliyetlerine devlet müdahalesine imkân sağlayan belirsiz sınırlamalar (örneğin genel ahlak, kamu düzeni gibi kıstaslar) içermektedir. Türk Medeni Kanunu’nun 56. maddesine göre “Kanuna ve ahlaka aykırı bir amaç için dernek kurulamaz.” Türk Medeni Kanunu’nun 101’inci maddesi ile “Cumhuriyetin Anayasa, Anayasal kurallar, yasalar, ahlak, milli bütünlük ve milli menfaatlerle tanımlanan özelliklerine aykırı veya farklı bir ırkı veya topluluğu desteklemek amacıyla vakıf kurulması” kısıtlanmaktadır. Derneklerin tüzüğü, vakıfların ise resmî senetleri mevzuata aykırılık açısından incelemeye tabidir.

STK’ların ulusal veya uluslararası iletişim ve iş birliği faaliyetlerinin önünde yasal bir engel yoktur. Federasyon ve konfederasyonların kurulabilmesi için gerekli üye sayısının yüksek olması ve aynı amaca yönelik kuruluşların bir araya gelmesinin zorunlu tutulması sebebiyle üst kuruluş sayısı azdır. 2022-2023 yıllarında kurulan federasyon ve konfederasyon sayıları kamuya açıklanmamaktadır ve TÜSEV tarafından yapılan bilgi edinme başvurusuna verilen yanıtta, konuyla ilgili bilgi paylaşılmamıştır. Türkiye’de STK’ların federasyon, konfederasyon ve birlik gibi üst kuruluşlara üyelikleri oldukça sınırlıdır.

Grafik 1.3. Üst kuruluşlara veya ağlara katılım (%)

Nicel araştırmaya katılan STK'ların büyük bir çoğunluğu (%83), yurt içinde herhangi bir üst kuruluşa üye değildir. Ayrıca, tüzel kişiliği bulunmayan yerel ya da ulusal ağlara üye olan STK'ların oranı ise üst kuruluş üyeliğine sahip olanların oranından (%17) daha düşük olup %12 seviyesindedir. Diğer yandan, STK'ların yalnızca %7,5'i bir uluslararası ağa üye olduklarını, %6'sı ise uluslararası bir kuruluşa danışman veya katılımcı statüsünde yer aldığını ifade etmektedir.

Derneklerin üst kuruluş üyeliği oranı (%18), vakıflara göre (%14) biraz daha yüksektir; buna rağmen, tüzel kişiliği olmayan yerel veya ulusal ağlara üyelik oranları her iki grup için neredeyse aynıdır. Bu durum, derneklerin vakıflara göre üst kuruluşlarla daha fazla bağlantı kurduğunu ancak yerel ve ulusal düzeydeki tüzel kişiliği olmayan ağlara katılım açısından her iki kuruluş türünün benzer düzeyde olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, uluslararası ağlara katılımı vakıfların derneklere kıyasla daha fazla yer aldığı görülmektedir; vakıfların %9'u, derneklerin ise %7'si uluslararası ağlara üyedir. Uluslararası kuruluşlarda danışman veya katılımcı statüsünde bulunma oranı ise vakıflarda %6, derneklere sadece %4'tür.

Yabancı STK'lar için kayıt süreci ile ilgili usul ve kriterler net tanımlanmadığından, Türkiye'de temsilcilik veya şube açarken ciddi bürokratik engellerle karşılaşmaktadırlar. 2020 yılında 143 yabancı STK'nın Ekim 2021 itibarıyla 132 STK'nın Türkiye'de faaliyet izni bulunmaktayken, STİGM'nin yayımladığı listeye göre 2023 yılında 118 STK'nın Türkiye'de faaliyet göstermesine izin verilmektedir.

1.1.2. Devlet Müdahalesi

Mevzuat

Mevzuat, devlet müdahalesini engelleyecek güvenceler sağlamamaktadır. İdare sadece suç teşkil eden durumlarda değil, dernek ve vakıfların tüzüklerinde belirtilen amaçlara yönelik faaliyetler yürütüp yürütmediklerinin tespiti gibi kurumsal işleyişle ilgili konularda da denetim yapması için geniş yetkilere sahiptir.

27 Aralık 2020 tarihinde kabul edilen 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine Dair Kanun ile sivil toplumu etkileyen birincil mevzuatta önemli değişiklikler yapılmıştır. Kanunun temel gerekçesi, terörün finansmanı ve kara para aklama ile mücadelede Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) 2019 raporu ve BM Güvenlik Konseyi (UNSC) kararları doğrultusunda iç hukukun uluslararası standartlara uygun hale getirilmesidir. 7262 sayılı Kanun ile dernek denetimlerinin kapsamı genişletilerek, yapılacak risk değerlendirmelerine göre, üç yılı geçmeyecek şekilde her yıl yapılması düzenlenmektedir. 10 Ekim 2021 tarihinde Dernekler Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikle, STİGM'nin yapacağı risk analizi dernek denetimleri için esas hale getirilmiştir. Derneklerin suçtan kaynaklanan mal varlığı değerlerinin aklanması ve terörizmin finansmanı amacıyla kullanılma risklerinin değerlendirilmesi sonucunda düşük, orta ve yüksek riskli olarak gruplandırılmaktadır. Buna göre, orta ve yüksek risk grubundaki dernekler her yıl, düşük riskli dernekler ise adli ve idari mercilerden gelen talepler, diğer şikâyetler veya idari yükümlülükler doğrultusunda yapılan değerlendirmeler sonucunda gerekli görüldüğü durumlarda denetlenmektedir. Risk analizi yönteminin ve değerlendirme kriterlerinin belirlenmesinde STK'lar ile başından itibaren yeterli düzeyde iş birliği yapılmaması ve yeni uygulama hakkında belirsizlikleri giderecek bilgilendirme ve rehberlik hizmetlerinin sonradan sınırlı düzeyde sunulması, STK'lar arasında denetimlerin örgütlenme özgürlüğünü sınırlayıcı şekilde kullanılacağı yönünde endişelere sebep olmuştur.

İhlal durumunda uygulanmak üzere düzenlenen adli ve idari para cezaları öncesinde herhangi bir önleyici uyarı mekanizması tanımlanmamıştır. Çocuk dernekleri için mevzuatta bir istisna olarak önceden yazılı uyarı sonrası ihlalin tekrar edilmesi üzerine yaptırım uygulanması öngörülmektedir. Ayrıca 7262 sayılı Kanun ile 2021 yılı itibarıyla bazı durumlarda uygulanacak yaptırımlarda ceza artırımına gidilmektedir.

Dernek ve vakıfların kendiliğinden sona ermesi, faaliyetten geçici alıkoymaları ve feshedilmelerini düzenleyen tasfiye ve fesih işlemleriyle ilgili kanunda düzenlemeler bulunmaktadır. Dernek ve vakıfların tüzük ve işlemlerinde ulusal güvenliği ve kamu düzenini tehdit eden, suç unsuru taşıyan, sağlık ve ahlaki tehdit eden unsurlar var ise, dernek ve vakıfların kapatılması için dava açılabilir. Ayrıca 7262 sayılı Kanun ile Dernekler Kanunu'nun 27. maddesinde yapılan değişiklik, bir derneğin genel kurul dışındaki organlarındaki görevlileri veya çalışanları hakkında terörün finansmanı, kara para aklama ve uyuşturucu madde ticareti suçlarından kovuşturma açılması halinde, İçişleri Bakanı'na ilgili kişi veya organları geçici olarak görevden uzaklaştırma izni vermiştir. İçişleri Bakanı aynı zamanda derneğin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulması veya derneğin kapatılması talebiyle mahkemeye başvurabilir. Belirli suçlardan hüküm giyen kişilerden dernek organlarında görev alanlara ve bu kişilerin görevlerini yazılı uyarıya rağmen yedi gün içerisinde sonlandırmayan dernek yöneticilerine idari para cezası verilmesi, mülki idare amirliğinin yaptığı ikinci yazılı uyarıya rağmen otuz gün içinde bu kişilerin dernek organlarındaki görevlerine son verilmemesi halinde derneğin kapatılması için dava açılabilmesi 7262 sayılı Kanun'la yapılan düzenlemelerdendir.

Mevzuat, dernekler ve vakıflar için özel muhasebe standartları getirebilme yetkisini ilgili idarelere bırakmaktadır ve sadece işletme hesabı ve bilanço esasına uygun olmak üzere iki temel muhasebe standardı uygulaması vardır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) toplantı ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin rehberinde de belirtildiği üzere, örgütlenme özgürlüğünün etkin şekilde kullanılmasını güvence altına almak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 11. madde kapsamında devletlerin pozitif yükümlülükleri arasındadır.¹⁶ Sözleşmenin tarafı olması bakımından, devletin üçüncü tarafların örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı müdahaleler karşısında önlem alma ve koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak ulusal mevzuatta STK'ları üçüncü tarafların karalama, tehdit, hedef gösterme veya yargısal taciz gibi müdahalelerinden korumaya yönelik özel bir düzenleme bulunmamaktadır. STK'lar bu gibi durumlarda Ceza Kanunu veya Medeni Kanun'dan doğan haklarını kullanabilir.

Uygulama

2021 yılında sırasıyla ayrıca Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) tarafından, "Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Terörün Finansmanı Amacıyla Suistimalinin Önlenmesine Yönelik Rehber", "Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Bağışta Bulunanlara Yönelik Terörizmin Finansmanı Suistimalinin Önlenmesine Yönelik Rehber" ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından "Vakıfların Terörizmin Finansmanı Amacıyla Kullanılmasının Önlenmesine Yönelik İyi Uygulamalar Rehberi" yayımlanmıştır. Mart 2022'de valilikler, orta ve yüksek risk kategorilerinde değerlendirilen bazı derneklere yönelik bir bilgilendirme yazısı göndermiştir. Bu yazıda, derneklerin terörizmin finansmanı riskinden korunmak amacıyla öz denetim mekanizmalarını hayata geçirmeleri durumunda risk kategorilerinin düşürülebileceği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca hazırlanan rehberlere atıfta bulunulmuştur. Ancak, öz denetim uygulamalarına dair bilgi eksikliği nedeniyle sürecin birçok dernek için kafa karıştırıcı olduğu anlaşılmıştır.

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, MASAK ile iş birliği içinde, bu belirsizlikleri gidermek ve FATF Tavsiye 8'i (Financial Action Task Force Recommendation 8) hayata geçirerek FATF'ın Türkiye ile ilgili değerlendirmesini iyileştirmek ve Türkiye'nin gri listeden çıkarılmasına vesile olmak amacıyla 8 Haziran 2022 tarihinde çevrimiçi bir toplantı düzenlemiştir. Toplantının amacı, risk değerlendirme metodolojisi, risk analizinin nasıl yapıldığı ve hangi kriterlere göre uygulandığına dair sivil toplum kuruluşlarından gelen bilgi taleplerini karşılamaktır. İstanbul, Ankara ve İzmir'den 130'un üzerinde STK temsilcisinin katıldığı bu toplantıda, konular ele alınmış olmakla birlikte tartışmalar net bir sonuca ulaşmamıştır.

Genel Müdürlük, Haziran ve Temmuz 2022'de Trabzon, Giresun, Samsun, Ordu, Artvin, Rize, Antep, Urfa, Hatay ve Kilis'teki STK'lara yönelik iki yüz yüze toplantı düzenlendiğini duyurmuştur. Bu toplantıların amacı, STK'ların öz denetim sürecine ilişkin bilgi edinmelerini desteklemek ve risk yönetimi süreçlerine katkıda bulunmaktır.

¹⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine ilişkin Rehber*.

Aralık 2022’de, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü ve MASAK, sınırlı sayıda STK temsilcisinin katılımıyla çevrimiçi bir toplantı daha düzenlemiştir. Bu toplantıda, Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanı ile Mücadele (AML/CTF) kapsamında kullanılan risk analizi kriterleri değerlendirilmiştir. Ardından, Mart ve Kasım 2023’te yine sınırlı sayıda STK temsilcisi, Türkiye Bankalar Birliği Başkanı ve çeşitli kamu ve özel bankaların temsilcilerinin katıldığı başka toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda, STK’ların finansal operasyonlarındaki zorluklar, özellikle hesap açma ve uluslararası işlemler konularında yaşanan sınırlamalar ele alınmıştır. Ayrıca bu süreçte STİGM çeşitli illerde eğitimler de düzenlemiştir.

Bu süreçler, STK’ların risk yönetimi kapasitesini artırmayı ve terörizmin finansmanı ile mücadele çerçevesinde uyumluluk süreçlerini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Ancak, STK temsilcilerinin sürece dair daha ayrıntılı bilgi talepleri karşılanmayı beklemektedir.

Risk değerlendirmesiyle ilgili bir diğer önemli konu, özellikle hak temelli savunuculuk yapan STK’ların faaliyet alanı gibi kriterler açısından düşük riskli olmalarına rağmen yüksek bütçelerle çalıştıkları veya finansal sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla yurt dışı hibe ve fonlardan faydalandıkları durumlarda, orta veya riskli kategoride değerlendirilmeleridir. Yurt dışı fon ve hibelerin kaynağı göz önünde bulundurulmaksızın yalnızca yurt dışından alınması ve tutarı üzerinden yapılan değerlendirmeler, merkezi yönetim dahil çok sayıda kamu idaresinin de faydalandığı benzer kaynaklardan hibe alan STK’ların orta veya yüksek risk grubuna dahil edilmesine neden olabilmektedir. Bu durum, özellikle sağlık, eğitim, yoksulluk gibi kritik alanlarda faaliyet gösteren ve kırılgan gruplarla çalışan STK’lar açısından adilane değildir. Bu tür kuruluşların sürekli olarak yüksek risk kategorisinde değerlendirilmesi, terörizmin finansmanı ve kara para aklamanın tespiti amacıyla bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda, risk değerlendirme metodolojisinin gözden geçirilmesi ve hak temelli kuruluşlara amaçla uyumsuz bürokratik yükler getirilmemesi önem arz etmektedir. Risk değerlendirmelerinde, bu kuruluşların finansal yapılarına ve faaliyetlerinin mahiyetine uygun, orantılı bir yaklaşım benimsenmeli ve denetim süreçleri bu çerçevede yürütülmelidir. Böylelikle, bu kuruluşların işlevselliği ve kamu yararına hizmet üretme kapasitesi zedelenmeden, denetim süreçleri daha adil ve etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Denetimler sivil toplum kuruluşlarının en önemli gündemleri arasındadır. Dernek ve vakıflar için iç denetimin esas olduğu ilgili mevzuatta yer alsa da hem esasa (faaliyet amacı) hem de şekle (tutulan defterler vb.) yönelik denetim uygulanmaktadır. Derneklerin amaçları doğrultusunda faaliyet gösterip göstermedikleri, defterlerini ve kayıtlarını mevzuata uygun olarak tutup tutmadıkları İçişleri Bakanlığı veya adresin bulunduğu yerdeki en büyük mülki idare amiri tarafından denetlenebilir. İçişleri Bakanlığı’nın 2022 ve 2023 yıllarına ait İdare Faaliyet Raporlarındaki verilere göre 2022 yılında 29.987 dernek denetlenmiştir. 2023 yılında ise İçişleri Bakanlığı dernekler denetçileri tarafından 340 derneğin denetimi, valilikler ve kaymakamlıklar tarafından 25.753 derneğin denetimi olmak üzere toplam 26.093 derneğin denetimi yapılmıştır. Denetimler sonucunda, 5 dernek için adli işlem, 165 dernek için idari işlem, 13 dernek için ise hem adli hem idari işlem yapılması istenmiştir.¹⁷

Grafik 1.4. Resmi denetim sayıları (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü. 2023 yılı Faaliyet Raporu; İçişleri Bakanlığı. 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporları)

¹⁷ İçişleri Bakanlığı. 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu, s. 111; 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu, s. 199.

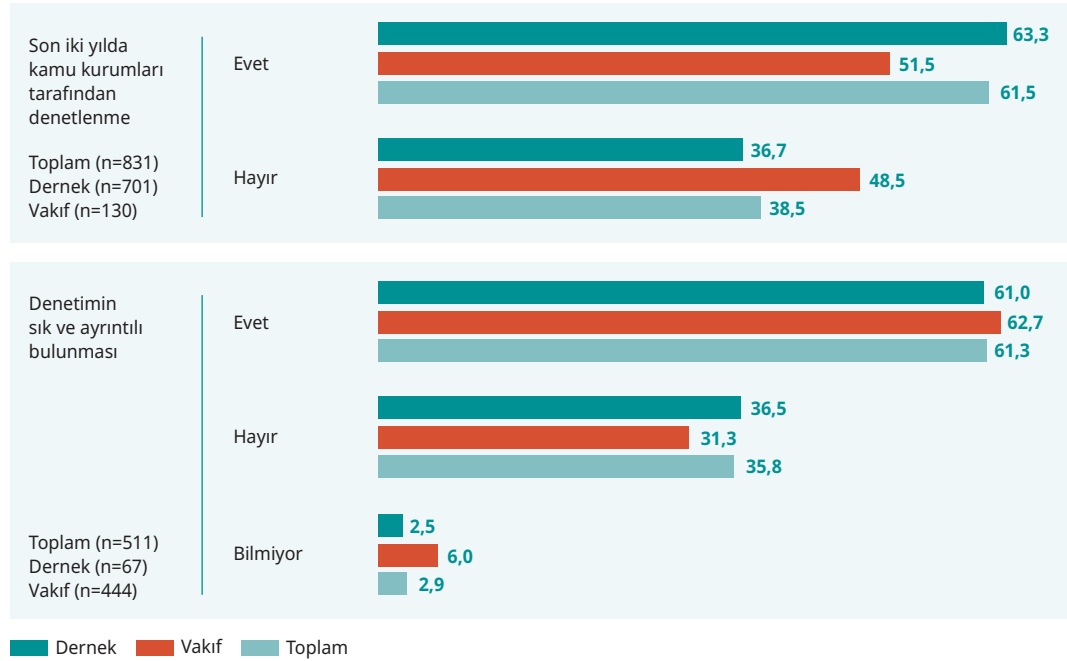
Vakıfların amaca ve yasalara uygunluk denetimi ile iktisadi işletmelerinin faaliyet ve mevzuata uygunluk denetimi VGM tarafından yapılır. 2022 yılında, VGM tarafından toplam 488 vakfın denetimi gerçekleştirilmiştir. Bu denetimlerin 109'u incelemeli denetim, 292'si yıllık çalışma programı kapsamında denetim ve 87'si görüş ve değerlendirme denetimi olarak kaydedilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen denetimler sonucunda, tespit edilen ihlaller ve düzenlemelere aykırılıklarla ilgili 11 adet Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusu teklifi hazırlanmıştır.

2023 yılında toplamda 512 vakıf denetlenmiştir. Bu denetimlerin 121'i incelemeli denetim, 305'i yıllık çalışma programı kapsamında denetim ve 86'sı görüş ve değerlendirme çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Denetim faaliyetleri sonucunda 13 adet Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusu teklifi hazırlanmıştır.¹⁸

Saha araştırmasının bulgularına göre ise, son iki yıl içerisinde, derneklerin %63'ü, vakıfların %51,5'i ve toplamda STK'ların %61,5'i kamu kurumları tarafından denetlenmiştir. Bu kuruluşların %35'i iki kez, %10'u ise üç veya daha fazla kez denetimden geçmiştir. Denetlenen STK'ların çoğunluğu (%61), denetimleri sık ve ayrıntılı bulunduğunu ifade etmiştir.

Denetimi gerçekleştiren kurumlar açısından incelendiğinde, STK'ların %48'i valilik/sivil toplumla ilişkiler il müdürlükleri, %28'i Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü ve %18'i ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetlendiğini ifade etmiştir.

Grafik 1.5. STK'ların denetlenmesi (%)

STK'ların yalnızca %3'ü, denetime gelen görevlilerin davranış ve tutumlarından kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. Ancak, denetimlerin sıklığı ve detaylı oluşu ya da görevlilerin tutumları açısından dernekler ve vakıflar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

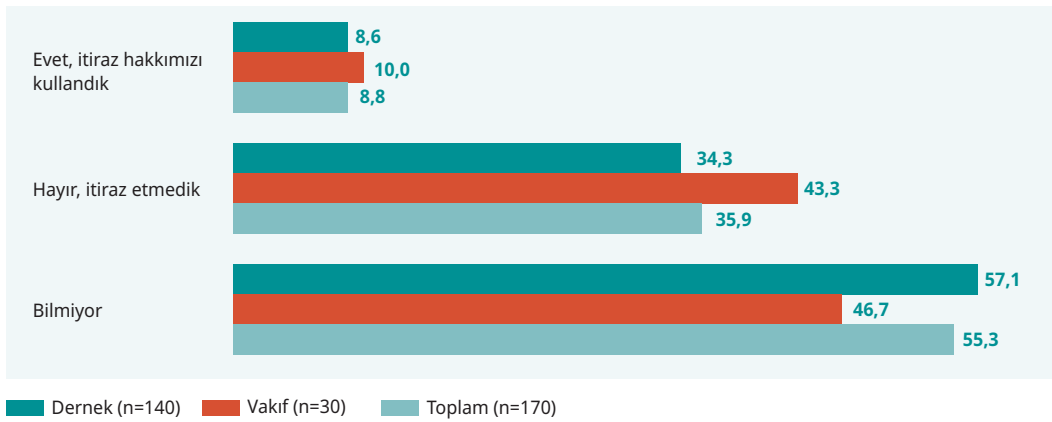
Denetlenen STK'ların çoğunluğu (%64) ile denetim sonuçlarına ilişkin yazılı belgeler paylaşılmıştır. Vakıflar (%73) bu konuda derneklere (%62) göre daha yüksek oranda yazılı olarak bilgilendirilmiş olup, denetim sonuçlarının yazılı olarak paylaşılma oranı vakıflarda daha yüksektir.

¹⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü. 2022 Yılı Faaliyet Raporu, 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

Denetim sonucunda vakıfların %57'sine, derneklerin %41'ine ve toplamda STK'ların %43'üne tespit edilen eksikleri düzeltme veya telafi etme imkânı tanınmıştır. STK'ların %17'si denetim sonucunda idari para cezası gibi yaptırımlarla karşı karşıya kaldığını belirtmiş, yalnızca bir dernek ise üyelerinin veya yöneticilerinin gözaltına alınma, tutuklanma ya da dava açılması gibi adli bir yaptırıma maruz kaldığını ifade etmiştir.

Kaymakamlık tarafından denetlenen kurumların %57'sine tespit edilen eksiklikleri düzeltme imkânı tanınırken, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından denetlenen kurumların %50'sine ve Maliye Bakanlığı/Vergi Müfettişleri tarafından denetlenenlerin %44'üne bu imkân sağlanmıştır. STK'ların yalnızca %9'u, denetim sonucunda uygulanan yaptırımlara karşı idari ya da yargı yollarına başvurarak itiraz etmiştir. Bu düşük oran, STK'ların yaptırımlara karşı genel olarak sınırlı tepki verdiğini göstermektedir. Verilere göre, derneklerin %34'ü, vakıfların %43'ü ve toplamda STK'ların %36'sı denetim sonucu karşılaştıkları yaptırımlara itirazda bulunmadıklarını belirtmiştir.

Grafik 1.6. Denetim sonrası yaptırıma itiraz (%)

İtiraz etmeme sebepleri arasında en yaygın olan, itirazın sonuçsuz kalacağı düşüncesidir (%39). Diğer yaygın nedenler ise itiraz süresinin yetersizliği ile ilgili endişeler (%11,5), hukuki destek alabilecek kişi ya da kurum eksikliği (%8) ve kurumsal kapasite yetersizliği (%7) olarak öne çıkmaktadır. İtiraz etmeyen STK'ların yaklaşık %15'inin gerekli imkana sahip olmadıkları için itirazda bulunamadıkları anlaşılmaktadır.

Vakıflar, özellikle başvuru süresinin kısıtlı olması ve hukuki destek eksikliği gibi nedenlerle derneklerden daha yüksek oranda itirazda bulunmamıştır.

Ayrıca, STK'ların kuruluş tarihi ile denetlenme oranları arasında da belirgin bir ilişki bulunmaktadır. 2018 ve sonrası kurulan STK'ların denetlenme oranı (%54), 2010 ve öncesinde (%65) veya 2011-2017 yılları arasında (%66) kurulanlara göre daha düşüktür. Bu durum, daha uzun süredir faaliyet gösteren ve dolayısıyla daha deneyimli olan STK'ların kamu kurumları tarafından daha sık denetlendiğini ortaya koymaktadır.

2018 ve sonrasında kurulan STK'lara denetim sonucunda yazılı belge paylaşım oranı %51 iken, bu oran daha eski kuruluş tarihine sahip STK'larda daha yüksektir; 2011-2017 yılları arasında kurulanlarda %67, 2010 ve öncesinde kurulanlarda %71'dir. Bu veriler, kuruluş tarihi daha eski olan STK'ların denetim sonrasında daha fazla bilgi ve geri bildirim aldığını göstermektedir. Aynı şekilde, 2010 yılı ve öncesinde kurulan STK'lara denetim sonucunda eksiklikleri düzeltme imkânı daha yüksek oranda tanınmıştır (%57), bu oran 2011-2017 yılları arasında kurulan STK'larda %35, 2018 ve sonrası kurulanlarda ise %36'dır. Bu durum, daha eski STK'ların denetim sonrasında eksiklerini giderme konusunda daha fazla fırsata sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

7262 sayılı Kanun ile Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliğinin akabinde çok sayıda hak temelli ve yurt dışından fon alan STK'nın 2022 ve 2023 yılı içinde birden fazla kez olmak üzere İçişleri Bakanlığı'nın denetiminden geçtiği bilinmektedir.

Derinlemesine görüşmelere katılan STK'lar, Yardım Toplama Kanunu, Dernekler Kanunu ve 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun'u ayrı ayrı ele almaktan ziyade, bu yasal değişikliklerin kuruluşların, kapasiteleri, işleyişleri ve finansal kaynaklara erişimi üzerindeki kısıtlayıcı etkilerine değinmektedir. Halihazırda ağır denetimlere maruz kalan kuruluşlar, bu değişikliklerle birlikte denetimlerin, daha da artarak ağır bir hal aldığını ifade etmektedir.

Öte yandan, halihazırda STK'ların idari ve finansal açıdan devlete hesap vermekle yükümlü olduğu sivil toplum ekosisteminde, 7262 sayılı Kanun düzenlemesiyle birlikte, dernekler ve yardım toplama kanunlarında değiştirilen maddelerin kara para aklama ve terörizmin finansmanını engelleme amaçlarını aşacak nitelikte olduğu ifade edilmektedir. Pek çok STK, yasanın henüz cezai yaptırımlar nezdinde hissedilir bir etkisi olmadığını belirtirken, yasanın mevcudiyeti ve yarattığı korku ikliminin kuruluşların kendilerini baskı ve kontrol altında hissetmelerine ve ihtiyatlı davranmalarına sebep olduğunu vurgulamaktadır.

"Bu terör finansmanı mevzusu, çok korkuttu ama o kadar etkisi henüz sanki olmadı. Ama insanlar üzerindeki yani kurumlar üzerindeki etkisi çok hissedildi. Herkes çok ihtiyatlı. Herkes çok korkuyor artık yani. ... İnsanlar artık şey gibi sağa imza attım, sola atmalıyım. Ne yapacağız? Falan gibi mesajlar geliyor o gruba. Yani çok kötü durum, evet. Yani o korku iklimini çok yaydı bu yeni düzenlemeler."

Dernek - Çocuk, Kadın ve İnsan Hakları

Özellikle Yardım Toplama Kanunu'nda değiştirilen maddelerle beraber, STK'ların gelir kaynaklarının sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu değişiklikler, STK'ların bir kısım faaliyetlerini gerçekleştirememelerine ve/veya bağış gibi önemli gelir kaynaklarını kaybetmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan, internet üzerinden gerçekleştirilen yardım toplama faaliyetlerinin de izne tabii olması ve izin alınmadığı takdirde cezai yaptırımları öngören yeni düzenleme, özellikle internet üzerinden yürütülen dayanışma ve bağış kampanyalarını da ciddi şekilde riske sokmaktadır.

"Tabii bu bireysel bağışlardaki en büyük şey pay İstanbul Maratonuydu. Yani İstanbul Maratonuyla birlikte biz o bursların büyük bir kısmını veya tamamını senelik giderlerini karşılayabiliyorduk ama bu FATF kanunuyla beraber, bu izinsiz yardım toplamayla ilgili olarak cezaların artmasıyla birlikte YK olarak artık yani yardım toplama izni almadan İstanbul Maratonuna katılmama kararı aldık. Bununla ilgili olarak zaten yardım toplama izni ile ilgili olarak da 2018'den beri biz valiliğe sürekli dilekçeyle başvuruyoruz. Sürekli ret talebi alıyoruz yani. Dolayısıyla öyle büyük bir kaynaktan gelirden mahrum kalmış olduk 2020 yılından beri. Bir yaptığımız işler öncesinde daha şey detaylı düşünme ihtiyacı hissediyoruz. Yani 'bu nelere yol açabilir'i düşünüyoruz." **Vakıf - Gençlik**

"Şöyle, bu kanun aslında kara para aklamayı önlemek için çıkarıldı; ama sivil topluma kayyum atamak, bağış toplamayı engellemek gibi birtakım böyle sivil toplumu zorlayan bir alan oluşturdu. Mesela ne bileyim önceden biz Facebook'ta ... depremde şu şu nedenle bağışa ihtiyacımız var, bize bağış desteğinde bulunur musunuz yazarken şu an böyle bir şey yapamıyoruz. Çünkü bu hızlıca denetim sebebi, kapatılma sebebi, dava sebebi olabiliyor. Sosyal mecralarda bağış toplamamızı engelliyor. Belki hatırlarsınız, (...) Vakfı. Bunun için bayağı büyük bir problem yaşamıştı. Bu gibi şeyler, evet, bizim için... zorlu süreçler oluyor kaynak geliştirmemizde. Çünkü ... işte burada yardım toplama iznimiz yok bunu yapamayız diyoruz. Hadi biz (...) çok görünür bir sivil toplum kuruluşuyuz ve çok hızlı bağış toplayabiliyoruz ama binlerce sivil toplum kuruluşu var ve bütçeleri olmadığı için faaliyetlerini gerçekleştiremiyorlar." **Dernek - Yardımlaşma, Dayanışma**

STK'ların yurt dışı yardım bildirimleriyle ilgili karşılaştığı sorunlar, denetim süreçlerinde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle bazı STK'ların yurt dışında üye oldukları kurumlara ödedikleri üyelik aidatlarını veya yurt dışında mukim ve banka hesabı olan uzmanlara yaptıkları ödemeleri, Zoom gibi sosyal medya platformlarına yaptıkları ödemeleri bildirmemeleri nedeniyle idari para cezası aldıkları görülmektedir. Örneğin, bir STK, yurt dışındaki bir oluşuma gönderdiği üyelik aidatı nedeniyle yurt dışı yardım bildiriminde bulunmadığı gerekçesiyle idari para cezasına maruz kalmıştır. Bu durum yargıya taşınmış, ilk derece mahkemesi STK'yı haklı bulmuş, ancak Ankara Valiliği'nin istinaf başvurusu üzerine istinaf mahkemesi kararı bozarak hukuken hatalı bir

karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda, nadir de olsa illerdeki sivil toplumla ilişkiler birimleri, yurt dışı üyelik aidatları veya uzman ödemelerine denetimlerde idari para cezası uygulamaya başlamıştır. Yardım Toplama Kanunu'nda yardımın tanımı net biçimde belirtilmiş olmasına rağmen, hatalı bir uygulama olarak, yurt dışına gönderilen her bir ödeme, örneğin: yurt dışında mukim ve banka hesabı olan bir uzmana yapılan ödeme, Zoom gibi iletişim platformlarına yapılan ödemeler, yurt dışı konferans katılım ücretleri veya yurt dışı üyelik aidatları gibi para transferleri de bazı uygulamalarda yurt dışına yardım sayılabilmekte ve bildirim zorunluluğuna tabi tutulabilmektedir. Oysa bu tür ödemeler, Yardım Toplama Kanunu'nda belirtilen yardım tanımıyla uyuşmamaktadır. Bu haksız ve hukuka aykırı uygulamanın son bulması ve uygulamadaki farklılıkların giderilmesi gerekmektedir. Yurt dışı üyelik aidatları, konferans katılım ücretleri veya uzman ödemeleri gibi işlemler, sivil toplum kuruluşlarının uluslararası alanda faaliyet gösterebilmesi için gerekli olup, Yardım Toplama Kanunu kapsamında değerlendirilmemelidir.

Denetim süreci her STK için aynı şekilde geçmemektedir. Kimi STK'lar geçirdikleri denetimi rutin olarak değerlendirmiş, mali konulara bakıldığını belirtmiştir. Bu tür denetimler esas olarak sorunsuz geçmiştir. Ancak denetimin maksadının denetçiler tarafından açıklanmadığı durumlarla da karşılaşmaktadır. Bu denetimlerin 7262 sayılı Kanun kapsamında olduğunu belirtenler de vardır. Yüksek riskli olarak değerlendirilen ve bu nedenle denetlenen STK'ların en çok öne çıkan özellikleri yurt dışından fon almalarıdır. Bunun yanı sıra medyadaki karalama kampanyaları, "tehlikeli" bulunan fon veren kuruluşlardan kaynak kabul etme, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne (CİMER) şikâyet edilme gibi nedenlerin de bu denetimlerde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kanun değişikliği sonrasında yapılan denetimler bazı kuruluşlar için uzun ve zorlu geçmiştir. Kimi STK'lara birden fazla denetim yapılmıştır. Ayrıca bu denetimlerde karar defteri gibi denetimin konusu olan idari belgelerin yanı sıra, eğitim malzemeleri, proje materyalleri gibi belgelerin istendiği de olmuştur. Bir STK, genel kurul sonrası aldıkları kararlar nedeniyle kendilerine dava açıldığını ifade etmiştir. Derinlemesine görüşmelerde hak temelli çalışan STK'lar denetimlerin amacından saptırıldığını; sivil alanı baskılamayı ve kontrol etmeyi amaçladığını, eşit ve adil bir süreç olmadığını düşündüklerini ve bu konuda kaygı duyduklarını paylaşmıştır. Bu nedenle STK'ların iç denetimlerini artırdığı, savunuculuk faaliyetlerinde farklı yöntemler izlemeye çalıştıkları ve yer yer otosansüre başvurdukları gözlemlenmiştir.

Katılımcılar sivil toplumun mali ve idari açıdan denetlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak bu denetimlerin bir ölçütü olması, belli kıstaslara göre yapılması ve en önemlisi de bu kıstasların her sivil toplum kuruluşu için aynı olması gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Katılımcılara göre denetimler korkutmak, baskılamak ve ceza kesmek için değil rehberlik amacıyla yapılmalıdır. STK'lara yanıtları gösterilmeli, doğrusu anlatılmalı ve hemen ceza verilmeden düzeltmeleri için zaman tanınmalıdır. Ancak uygulamada denetim sonuç raporlarının yazılı olarak talep edilmesine rağmen STK'lara verilmediği örnekler de bulunmaktadır. Katılımcılar denetimlerin keyfiyete ya da siyasi konjonktüre göre değil; önceden belirlenen aralıklarla yapılması, talep edilecek belgelerin mali ve idari konularla sınırlı kalması ve denetimden önce hangi belgelerin isteneceğinin bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca denetlemeye gelen yetkilinin STK'nın çalıştığı alanı bilmesi, o alandaki çalışmalara, kullanılan dile, ulusal ve uluslararası mevzuata hâkim olması gerekmektedir.

STK'ların denetimlerde sıkça karşılaştıkları başka sorunlar da mevcuttur. Bu konularda iyileştirmeler yapılması önem taşımaktadır. Örneğin, projeler kapsamında alınan demirbaşların muhasebeleştirilmesi konusunda, farklı denetçilerin farklı uygulamalar önermesi STK'lar için kafa karışıklığı yaratmaktadır. Proje bütçelerine ve muhasebe kayıtlarına uyumlu bir şekilde gider yazılması ve proje bitiminde demirbaş kaydının yapılması gerekmektedir. Evrak kayıt defterinde kaydedilecek belge bulunmamasına rağmen idari para cezası kesilmesi, STK'lar için gereksiz bir yük oluşturmaktadır. Bu tür durumlarda süre verilerek hatanın düzeltilmesi yönünde bir uygulamanın yaygınlaşması daha uygun olacaktır. Mevcut düzenlemede denetimlerin 24 saat önceden bildirilmesi öngörülmüş olsa da bu süre STK'ların hazırlık yapabilmesi için yeterli değildir. Özellikle yaz aylarında yöneticilerin izinde olabilmesi veya toplantılarda bulunabilmesi gibi durumlar göz önüne alındığında, denetim bildirim süresinin en az 10 gün olarak belirlenmesi önerilmektedir. STK'ların denetimin konusu olan uzun çalışma dönemine yayılan faaliyetleri ve faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli çeşitli operasyonel süreçleri de dikkate alındığında, denetimlere sağlıklı bir şekilde hazırlanabilmeleri için daha fazla zamana ihtiyaçları vardır. Bu süre, STK'lara denetim sürecine etkin biçimde hazırlanmaları için yeterli zamanı sağlayacak ve denetimlerin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesine

olarak tanıyacaktır. Ayrıca, denetleyici kurumların odağı cezalandırma değil, STK'ların etkinliğini artırmak ve kamu yararına faaliyetler yürütmelerine destek olmak amacıyla iş birliği olmalıdır. Önerdiğimiz, en az on günlük bildirim süresi, denetimlerin daha verimli geçmesini sağlayacak ve STK'ların hazırlık sürecine katkıda bulunarak bu iş birliği ortamını temin edecektir. Ayrıca denetimlerde zaman zaman farklı uygulamalar olabilmekte ve derneklerce denetçiler tarafından yapılan işlem ve tutumlara ilişkin şikayetler dile getirilebilmektedir. Denetim sonunda denetçiler tarafından dernek yetkililerine herhangi bir sözlü veya yazılı bilgi verilmemektedir. Bu nedenle denetim sırasında yapılan işlemlerin bir tutanağa bağlanması, tutanağın dernek yetkililerince de imzalanması ve bir nüshasının bu kişilere verilmesi denetimlerle ilgili ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda bir ispat vesikası oluşturabilecek ve denetimi daha şeffaf hale getirebilecektir.

Diğer yandan, özellikle belirli alanlarda çalışan STK'ların siyasetçiler veya basın kuruluşları tarafından hedef alınması, sivil alanın daralmasına yol açmaktadır. Örgütlenme özgürlüğünün en önemli şartlarından biri, STK'ların devlet müdahalesi olmaksızın faaliyet gösterebilmeleridir.

Grafik 1.7. STK'ların tehdit ve hedef gösterme benzeri müdahalelerle karşılaşması (%)

Nicel araştırmaya katılan STK'ların %4'ü tehdit edildiğini veya hedef gösterildiğini ifade etmektedir. Bu STK'ların %2,5'i son iki yıl içinde medya organları veya şirketler gibi hükümet dışı aktörler tarafından, %1'i ise siyasetçiler ve/veya kamu görevlileri tarafından hedef gösterildiğini belirtmiştir. Ayrıca, STK'ların yalnızca %1'i, son iki yıl içinde ofislerine polis veya jandarma tarafından yapılan bir baskın yaşandığını belirtmiştir.

Hedef gösterilme veya ofislere polis/jandarma tarafından baskın yapılma olaylarının genel olarak düşük olması sebebiyle dernekler ile vakıflar arasında anlamlı bir fark olmadığı söylenebilir. Ancak polis/jandarma baskınına maruz kalan 5 STK'nın hepsinin dernek olması, derneklerin vakıflara kıyasla bu tür zorluklar ve yaptırımlarla daha sık karşılaşabileceğini düşündürmektedir.

Faaliyet gösterilen coğrafi ölçeğe göre bakıldığında, semt, mahalle ve ilçe düzeyinde veya il düzeyinde faaliyet gösteren STK'ların %2'si, hedef gösterilme ve tehdit ile karşılaşmışken, birden fazla ilde veya daha geniş kapsamda faaliyet gösteren STK'lar için bu oran %8'e çıkmaktadır. Ofisi basılan 5 dernekten ikisi semt, mahalle ve ilçe düzeyinde, üçü ise il düzeyinde faaliyet göstermektedir; ancak örneklem büyüklüğü sınırlı olduğundan, bu veriler üzerinden kapsamlı bir genelleme yapmak güçtür.

Hükümet dışı aktörler tarafından tehdit edilen STK'lar arasında, sivil toplum, savunuculuk, siyasi ve uluslararası faaliyetler alanında çalışanlar %13 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu grubu, profesyonel ve bilimsel hizmetler alanındaki STK'lar %9, çevre koruma ve hayvan refahı alanında faaliyet gösterenler %6 ve sağlık alanındaki STK'lar (%5) takip etmektedir. Bu veriler, hükümet dışı aktörlerin, yalnızca siyasi ve toplumsal konularda aktif olan STK'ları değil, aynı zamanda bilimsel ve çevresel konularda çalışan STK'ları da hedef aldığını göstermektedir. Genel olarak, hükümet dışı aktörler tarafından yapılan tehditler, siyasetçiler ve kamu görevlileri tarafından yapılan tehditlere göre daha yüksek oranlara sahiptir.

Belirli gruplarla çalışan STK'ların 2022 ve 2023 yılında davalarla hedef alındığı görülmektedir. Örneğin, dışlanma, yoksulluk ve eşitsizlikle karşı karşıya kalan Tarlabası'nda yaşayan insanları güçlendirmek ve hakları konusunda farkındalıklarını artırmak amacıyla faaliyetler yürüten Tarlabası Toplumunu Destekleme Derneği'ne karşı 2022 yılında iki dava açılmıştır. Bu davalardan biri derneğin feshedilmesini, diğeri ise "derneğin amacının gerçekleşmesinin olanaksız hale geldiği" gerekçesi ile "derneğin kendiliğinden sona erdiğinin" tespit edilmesini talep etmektedir. 2022 ve 2023 yıllarında toplam on iki duruşmanın yapıldığı bu davaların ilki sürerken ikincisi 2024 yılında reddedilmiştir.

Bir diğer dava ise "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu"na karşı açılmıştır. Dava, platformun "kadın haklarını savunma adı altında yasalar ve ahlaka aykırı faaliyetler yürütmek" ve "aileyi zayıflatmak" iddialarına dayanmaktadır. Ancak, 13 Eylül 2023 tarihindeki duruşmada, derneğin feshi talebiyle açılan dava mahkeme tarafından reddedilmiştir.

Son olarak, 6 Şubat depremlerinin toplumun genelinde olduğu gibi, sivil toplum üzerinde yarattığı derin etkinin sahadaki yansımalarını ele almak önem taşımaktadır. 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremler, etkisinin hissedildiği 11 kentte çok ciddi yıkım ve can kaybına sebep olurken; afetin büyüklüğü, yarattığı etkiler itibarıyla tüm Türkiye'de hissedilmiştir. Depremden sonra yapılan resmî açıklamalara göre 50 binden fazla insan hayatını kaybetmiş ve yarım milyondan fazla bina hasar görmüştür. Depremden etkilenen 11 kentte ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları üzerinde farklı etkileri yaratmakla birlikte, deprem, sivil alanı derinden etkilemiştir. Sivil toplum kuruluşları, depremin ilk gününden itibaren arama kurtarma faaliyetlerinden, uzun soluklu yeniden inşa faaliyetlerine kadar pek çok konuda aktif rol oynamıştır. Bu faaliyetler sırasında, kimi zaman izin alamama, faaliyetlerinin durdurulması gibi idari ve bürokratik engeller, kimi zaman da finansal kaynaklara erişim gibi kamu otoritesi kaynaklı olmayan sorunlar sebebiyle faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır.

Sivil toplum kuruluşları, deprem sonrası faaliyetlerini yürütürken kamu otoritelerinin yaklaşımlarından kaynaklanan bazı sorunlarla da karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu sorunlar arasında, depremden etkilenen kentlere ve belirli alanlara erişimde yaşanan zorluklar, akreditasyon zorunluluğu ve izin prosedürleri, kamunun yaklaşım ve uygulamalarının kentler arasında farklılık göstermesi, deprem sonrası bürokratik süreçler, izin ve protokoller, belirsizlikler ve gri alanlar, psikolojik baskı ve fiziki müdahaleler öne çıkmaktadır. Kuruluşlar, bu sorunlar karşısında faaliyetlerine devam edebilmek için resmi isimlerini kullanmama, enformel ilişkileri devreye sokma veya hukuki yollara başvurma gibi çeşitli stratejiler geliştirmektedir.

STK'ların birçoğu, depremin hemen ardından kentlere giriş-çıkışların yasaklanmasına değinmekte, karşılaştıkları ilk bürokratik engel olarak bu yasağın altını çizmektedirler. Bu yasağı, daha sonrasında kent içerisinde belirli alanlara girebilmelerinin engellenmesi takip etmektedir.

"Bir diğer yandan da hatta şikâyet edildiği gibi, bizim gönüllülerimizin sahada çadır kentlere girmemeleri, konteyner kentlere ulaşmamaları gibi hatta bazı yerlerde bakanlığa gönüllü olacaksınız, (...) Derneğin gönüllü listesinde yer almayacaksınız gibi şeyler bile duyduk maalesef." **Dernek - Sağlık Hakkı**

"İlk mesele tabi özgür faaliyetin engellenmesi, yani giriş-çıkışların devlet tarafından kontrol edilmesi, kendi izni dışındaki çadırların, kurumların faaliyetlerine izin vermemesi. Esas itibarıyla alanı domine etti. Yani sivil toplum örgütlerini o alanın büyük ölçüde dışına itti. Girebilen az sayıda kuruluşun faaliyetlerini izleyebildik." **Vakıf - Çocuk Hakları**

Afet ve acil durumlarda, kamusal hizmet sunulan alanlarda faaliyet göstermek isteyen sivil toplum kuruluşlarının akredite edilmesi zorunluluğu, kuruluşların faaliyetlerini hem depremin yarattığı ilk kriz anı süresince hem de deprem sonrasında olumsuz etkilemektedir. Akreditasyon zorunluluğu, kuruluşların neredeyse tamamı üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Ancak kuruluşların kurumsal yapılarına (tüzel kişiliğinin olup olmaması vb.) göre bu kısıtlamanın şiddeti değişmektedir. Deprem sonrası artan sivil inisiyatifler bu noktada en çok zorlanan yapılar olarak belirmektedir.

"Tabii ciddi engellemelerle de karşılaştık çünkü bu biliyorsunuz işte AFAD kayıt süreci var. O anlamda sivil inisiyatiflerin sahada hareket alanları çok kısıtlıydı. Hani biz daha çok kırsal bölgelere yardım ulaştırmaya çalıştık. Çok merkezi yerlerde sıkıntılar yaşadık. İşte bu kayıt vs. çünkü henüz bir inisiyatif, bir dernek değil, tüzel kişiliği yok. Yani insani yardımın bile bir sürü bürokrasisi var, arama kurtarmada öyle ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldık." **Dernek - Afet Yönetimi, İnsani Yardım**

Kamu tarafından uyulması beklenen yasal mevzuat ve düzenlemelerin, depremden etkilenen 11 ilde aynı şekilde uygulanmadığı ve bölgesel farkların çok belirgin olduğu görülmektedir. Kentler arası farklar (depremden etkilenme şiddeti, sivil toplumun örgütlülüğü ve sivil toplum kültürünün yerleşikliği vb.), sivil toplum kuruluşlarının hem faaliyetlerini hem de çalışma alanlarını etkilemektedir.

"Gerçekten prosedürler biraz sıkıntılı. Çok yerden izin almanız gerekiyor. İzin alsanız bile fark etmez. Mesela biz Hatay'da iznimizi aldık ve başladık, Kahramanmaraş'ta başladık ki Kahramanmaraş'taki süreçler de biraz uzun sürdü. Adıyaman'da defalarca başlamak istedik ancak olmadı bir türlü. Her seferinde bir yer tespiti yapıldı. Biz tam çalışmaya başladık, altyapı çalışmalarına başladık sonradan o yer el değiştirdi ve bunu beş farklı kere üst üste yaptık." **Kooperatif - Yardımlaşma, Dayanışma**

Öte yandan, kuruluşların esas engelleme ve zorluklarla depremin hemen ardından değil, daha çok ilk kriz hali bittikten sonra karşılaştığını söylemek mümkündür. Özellikle deprem sonrasındaki acil durum zamanlarında, hizmet ve destek sunmaktaki eksikliklerin de etkisiyle, kamu kuruluşlarının sivil toplum faaliyetlerine daha az müdahale ettiği, yasal mevzuatı uygulama konusunda daha esnek davrandığı görülmektedir. Bu sebeple pek çok kuruluş, özellikle ilk dönem faaliyetleri sırasında sonraki dönemlere kıyasla daha az engelle karşılaştığını ve takip etmesi gereken bürokratik süreçleri daha hızlı aştığını belirtmektedir.

"Ama diğer arkadaşların da söylediği gibi nasıl desem, özellikle karşılaşılan bazı protokol sıkıntılarını biz de yaşadık ister istemez birçok bölgede. Özellikle insani yardım dağıtırken ilk süreçlerde değil ama sonraki süreçlerde bu bizim de karşımıza çok ciddi bir şekilde çıkmaya başladı." **Vakıf - Kadın Hakları**

"Yani sadece mahalleler değil, aynı zamanda oradaki sistem de çökmüş durumdaydı. Var olan sistem, ... yani bir orada kaymakam varsa, vali varsa o valinin değil, o kaymakamın değil, bölge dışından gelen başka valinin yönetmesi durumuna doğru döndü. Belediye başkanları zaten herkes depremden etkilendiği için hani öyle bir hizmet veremez hale geldi. Ve yani gittiğimizde bu sistem oturana kadar zaten herkes kendi halinde çalıştı. İsteddiği gibi çalıştı." **Dernek - Afet Müdahale**

Hizmette boşluk olan konularda, bu alanda hizmet sunan sivil toplum kuruluşlarının kamu kurumlarının müdahalesiyle daha az karşılaştıkları görülmektedir.

"Son dönem gelen birkaç tıra, malzemeye el konuldu AFAD tarafından. Ama onun dışındaki bu desteklerimiz konusunda bize çok bir şey demiyorlar. Çünkü dediklerinde biz şunu söylüyoruz yani işte kart dağıtımını Kızılay'la koordineli yapın dediklerinde, AFAD'la yapın dediklerinde biz diyoruz ki tamam o zaman AFAD'la Çingene mahallelerine birlikte gideceğiz. Yani bizim bulunduğumuz alanda kimse yok, siz gelmiyorsunuz, biz o yüzden varız, siz yapabiliyorsanız buyurun, biz birlikte gidelim, siz dağıtın. Öyle olunca da çok müdahale edilmiyor." **Dernek - Kültür Sanat ve Mülteci Hakları**

Bürokratik engeller, bir yandan kuruluşların "tekinsiz" bir atmosferde ve olası adli ve idari yaptırımları göze alarak faaliyetlerini yürütmesine sebep olurken, diğer yandan, mevcut faaliyetlerinin durdurulması ve faaliyet mekanlarının boşalttırılması gibi engellemelerle de karşılaşmalarına yol açmaktadır. Bu engellemeler bazen kolluğun birebir müdahalesi, bazen su, elektrik gibi yaşamsal hizmetlerin kesilmesi yoluyla, zaman zaman da "güvenlik" gerekçeleriyle hayata geçirilmektedir. Kuruluşlar, deprem sonrası faaliyetlerinden bahsederken bu tarz engellemeler yaşadıklarını ifade etmektedir.

"(...) Topluluk Merkezi'nde bazı hukuki, idari, bürokratik durumlar var. Orayı işte daha çok belediye kapatmak istiyor yani o konteyner alanını ortadan kaldırmak istiyor. O yüzden ben de tanık oldum. Zabıta ve jandarma birlikte yine bir baskın düzenledi yani. Benim atölyemin sabahı bir jandarma-zabıta baskını gördük ama savuşturuldu yani belli bağlantılar sayesinde. Detayına girmiyorum." **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

"Evet, çünkü şöyle dediğim gibi X aslında özerk bir yerd. AFAD'ın hiçbir şekilde desteklemediği, desteklemek de istemediği, çünkü orada mülteciler var ve onlar bütün mültecileri Y köyüne toplayıp toplumdan izole etmek istediler ve yaptılar da. Y köyünde bir kamp alanı oluşturdular, mültecileri oraya götürdüler. Fakat bizim çalıştığımız, mülteci aileler o köye gitmek istemiyorlardı ve onlar gitmek istemediği için biz onları asla yalnız bırakmadık. Fakat önce suyumuzu kestiler. Sonra elektriğimizi kestiler. Yani biz o alanı boşaltıp dağıtalım diye her türlü şeyi yaptılar. İşte arazi sahibiyle görüştüler, arazi sahibi bizi oradan çıkarttı falan. Yani bir sürü şeye, tacize maruz kaldık. Mesela işte kadınlara eğitimler veriliyordu. O kadınların çocuklarına da biz eş zamanlı olarak biz konteynerde oyunlar oynuyoruz... sosyal destek, çok böyle birbirini tamamlayan çalışmalar. Ama yaklaşık iki ay önce haberlerde takip etmişsinizdir, asla uyarı yapılmadan, yazılı bir bildirimde bulunmadan, gelip bizim konteynerlerimizi kaldırdılar vinçlerle, içindeki eşyalarla beraber alanı boşalttılar ve tek gerekçeleri şu, yağmur yağacak, biz sizin güvenliğinizi sağlayamayız. Altyapısı yok. Halbuki var." Dernek - Çocuk Hakları

Dolayısıyla, STK'ların kamu otoritesinin engellemelerini ve yaptırımlarını aşip faaliyetlerine devam etmek için birtakım stratejiler geliştirdikleri görülmektedir. Bu yaklaşım, kuruluşların faaliyetlerini sürdürmelerini olanaklı hale getirir de örgütlenme özgürlüğü ile finansal ve insan kaynakları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

1.1.3. Finansal Kaynakların Güvence Altında Olması

Mevzuat

Türk Ticaret Kanunu, Dernekler Kanunu ve Vakıflar Kanunu'nun ilgili maddeleri STK'ların ekonomik faaliyetler yürütmesini düzenler. STK'lar için doğrudan ekonomik faaliyet yürütmek mümkün değildir. STK'lar bağış, yardım, kira ve hibe gibi gelirleri dışında ek gelirler elde etmek veya devamlılık arz eden bazı faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için iktisadi işletme kurabilirler.

Dernekler ve vakıflar bildirimde bulunmak şartıyla yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan aynı ve nakdi yardım alabilirler. Vakıflar yurt dışından banka transferi aracılığıyla gelen fon veya yardımı bir ay içinde bildirmekle yükümlüdür. Dernekler ve Türkiye'de faaliyet izni bulunan yabancı STK'lar ise yurt dışından banka transferi aracılığıyla gelen fon veya yardımı harcanmadan önce bildirmekle yükümlüdür. Miktarından bağımsız olarak gelen her bir yardımın/fonun ayrı ayrı bildirilmesi ve bunun için her seferinde sözleşme/protokol gibi yardımın amacını belirten belgelerle birlikte bildirim formunun doldurularak ibraz edilmesi zorunludur. Ancak, mevzuatta "yurt dışından alınan aynı ve nakdi yardımlar" açıkça tanımlanmadığından, yurt dışından alınan üyelik aidatları ya da bireysel bağışlar dahi bildirim tabidir.

Yurt dışına yapılan yardımlar için bildirim zorunluluğu 7262 sayılı Kanun kapsamında getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre STK'lar yurt dışına yapacakları yardımları göndermeden önce bildirmekle yükümlüdür. Yine Dernekler Yönetmeliği'nde Ekim 2021'de yapılan değişiklik neticesinde yardım gerçekleştirildikten sonra doksan gün içerisinde faaliyet sonuç bildirimini yapılması gerekmektedir. Mevzuat değişikliği ile Türkiye'de faaliyet izni bulunan yabancı STK'ların genel merkezlerine gönderecekleri tutarlar da bildirimde dahil edilmiştir.

Dernekler ve vakıflar tüzüklerinde/resmî senetlerinde yazılı amaçları gerçekleştirmek için, yurt içindeki şirketler, bireyler ve diğer kaynaklardan bağış ve yardım alabilirler. Yardım Toplama Kanunu'nda bir açıklık olmamakla birlikte uygulamada STK'ların merkezleri dışında gerçekleştirdikleri gelir getirici faaliyetleri (kamusal alandaki etkinlikler, kampanyalar, SMS ile bağış toplama vb.) yardım toplama faaliyeti olarak tanımlanır ve STK'ların her bir yardım toplama faaliyeti izne tabidir. İzin almak için toplanacak para miktarı, bunun nasıl kullanılacağı, faaliyetin zaman çerçevesi ve nerede yapılacağı gibi bilgileri içeren ayrıntılı bir başvuru yapmak gerekmektedir. Yardım toplamak için izin ve ret yetkisi, yardım toplanan bölgeye göre kaymakamlıklar veya valiliklerdedir. 7262 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucunda internet ortamında yürütülen yardım toplama faaliyetleri de kanun kapsamına alınarak, izne tabi olmuştur. Aynı düzenleme ile internet ortamında izinsiz yardım toplama faaliyetlerinin sonlandırılması için yapılacaklar ve kanunun ihlali durumunda öngörülen yaptırımlar da belirlenmektedir.

Kanundaki sınırlayıcı bir başka düzenleme, bir yardım toplama faaliyetinden sağlanan net gelirin izinde belirtilen amaç doğrultusunda ve verilen izin süresi içerisinde harcanması zorunluluğudur. Bu konuda STK'ların bildirim yükümlülüğü bulunmaktadır. Ayrıca kanun, toplanan yardımın istenen/bildirilen miktara ulaşmaması veya bu miktarı geçmesi durumunda toplanan tüm yardımın veya artan meblağın yetkili makamın uygun bulunduğu ve izinde belirtilen veya benzeri bir amaç doğrultusunda çalışan kuruluşlara devrettirilmesini öngörmektedir. Bu düzenleme bağışçı iradesini ve STK'ların özerkliğini yok saymakta, mülkiyet hakkına aykırılık teşkil etmektedir.

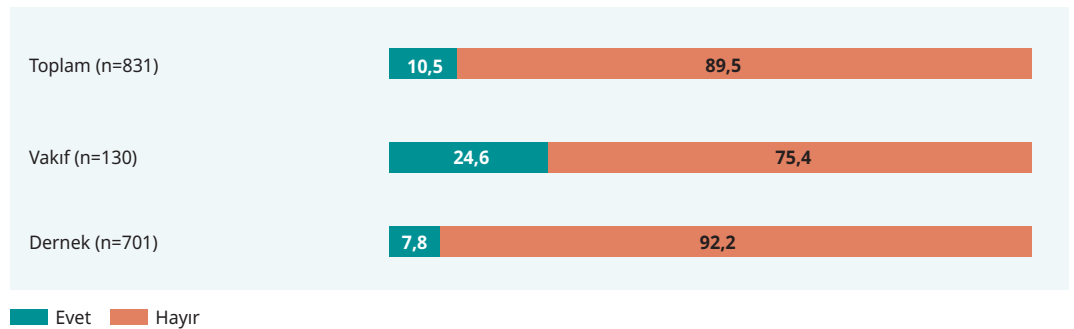
Türkiye'de yardım ve bağış olmak üzere iki farklı kavram kullanılırken, 2021 yılına kadar mevzuatta iki kavram arasındaki farkın açıkça tanımlanmaması güçlükler neden olmaktadır. 10 Kasım 2021 tarihinde Yardım Toplama Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik'te yapılan değişiklikle bağış herhangi bir çağrı olmaksızın bir STK'ya yapılacak aynı ya da nakdi destek; yardım bir ihtiyacın giderilmesi amacıyla doğrudan veya dolaylı olarak talep edilmesi halinde karşılıksız veya ödünç olarak verilecek aynı ya da nakdi destek olarak tanımlandı. Bu bakımdan, kendiliğinden gelen bağışlar Yardım Toplama Kanunu'nun öngördüğü izin prosedürü dışındadır ve STK'ların, banka hesap numaralarını, kuruluşun kendi internet sitesinde yayımlamak için resmi bir izin almaları gerekmemektedir. Fakat STK'lar, izin olmaksızın, başka internet sitelerinde veya sosyal medya hesaplarında hesap numaralarını paylaşamaz, bağış çağrısı yapamaz veya bağış kampanyası başlatamazlar. Bu durum, STK'ların bağış toplamakta ve gelir getirici faaliyetler yürütmekte zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan, çok sınırlı sayıda STK Yardım Toplama Kanunu'ndan muaftır. Muaf tutulan bu STK'ların bir kısmı kanunla kurulmuş ve devlet tarafından yönetilen kuruluşlardır. Hangi kuruluşların Yardım Toplama Kanunu'ndan muaf olduğu İçişleri Bakanlığı'nın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından belirlenip ilan edilir.

Yardım toplamanın kanunla düzenlenmesi ve çok sayıda koşul ile izne tabi tutulması STK'ların finansal sürdürülebilirliklerini ve mali kaynaklara erişimlerini zorlaştırmaktadır.

Uygulama

Ekonomik faaliyetlerde bulunmak için gerekli prosedürler STK'lar için oldukça zorlayıcıdır. İktisadi işletme kurabilmeleri için STK'ların tüzük veya resmî senetlerinde iktisadi işletme kurabileceğine ilişkin ibare bulunması zorunludur. Bu ibarenin bulunmadığı durumlarda, öncelikle tüzük veya resmî senette değişiklik yapılması gerekmektedir. VGM tarafından sağlanan son verilere göre 2023 yılında, vakıflara bağlı kâr amaçlı kuruluş/işletme sayısı 1.442 olmakla birlikte, yeni vakıfların gelirlerinin sadece %0,47'si iktisadi işletme gelirlerinden oluşmaktadır.¹⁹ Yeni vakıfların yalnızca bir kısmının iktisadi işletmesinin bulunması ve diğer gelir kaynaklarına kıyasla iktisadi işletmeden gelen gelirlerin payının son derece az olması, STK'ların ekonomik faaliyette bulunmakta engellerle karşılaştığına işaret etmektedir. Nitekim nicel araştırmaya katılan kuruluşların yalnızca %10,5'i iktisadi işletmesi olduğunu belirtmektedir. Her 4 vakıftan biri iktisadi işletmeye sahip iken derneklerde bu oran (%8) nispeten düşüktür.

Grafik 1.8. İktisadi işletmeye sahip olma (%)

¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Yeni Vakıflarla İlgili Seçilmiş Veriler- Vakıflara ait kâr amaçlı kuruluş/işletme sayısı*.

İktisadi işletmesi bulunmayan STK'lar, bu durumun nedenleri arasında öncelikli olarak, kurmaya gerek görmediklerini (%43), yeterli kapasiteleri olmadığını (%39), bürokrasisi ve yükümlülüklerinin çok ağır olduğunu (%9,5) belirtmiştir. İktisadi işletmeye sahip olmama nedenleri konusunda, dernekler ile vakıflar arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Ancak, iktisadi işletmesi kamu idaresi tarafından denetim sonucu kapatılan STK'ların hepsi dernektir.

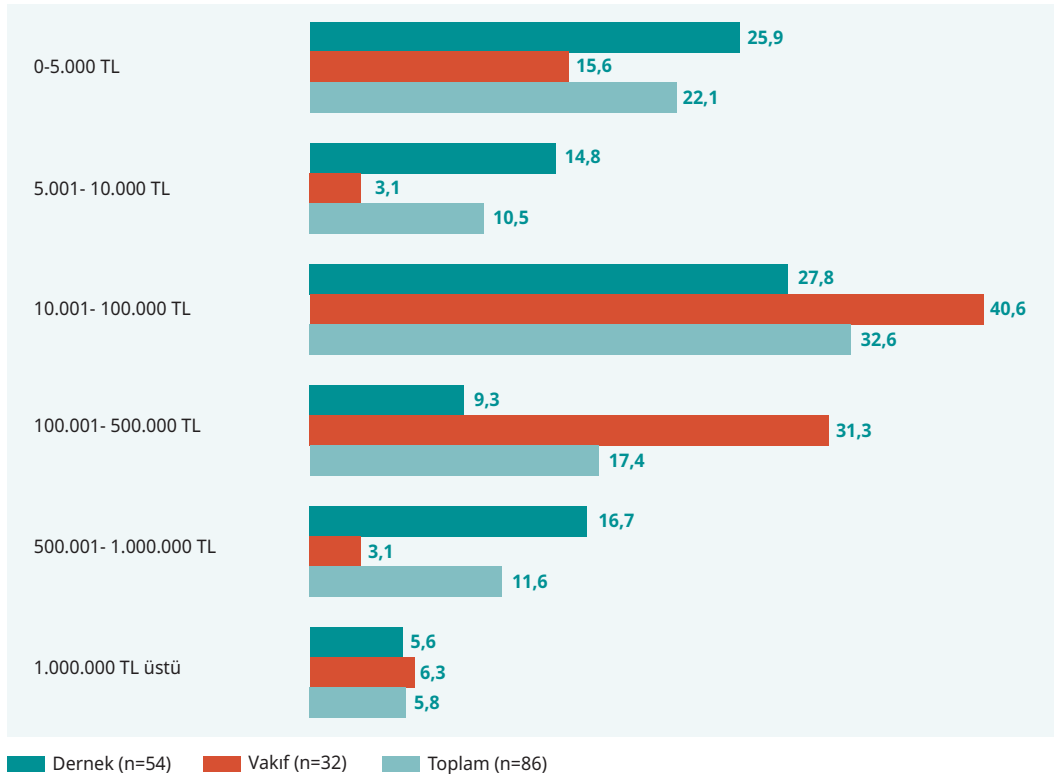
Tablo IV. STK'ların iktisadi işletmeye sahip olmama nedenleri (%) (Birden fazla seçenek işaretlenebilir.)

	Dernek	Vakıf	Toplam
Kurmaya gerek görmedik	44,0	38,8	43,3
Yeterli kapasitemiz yok	39,2	34,7	38,6
Bürokrasisi, yükümlülükleri çok ağır	9,8	8,2	9,5
Vardı, irademizle kapattık (zarar, ilgili faaliyetin sonlanması gibi nedenlerle)	1,9	3,1	2,0
Vardı, kamu idaresi tarafından denetim sonucu kapatıldı	0,5	0,0	0,4
Diğer	4,8	15,3	6,2

İktisadi işletmesi bulunan STK'ların, iktisadi işletmelerinin yıllık geliri 10.001-100.000 TL (%33), 0-5.000 TL (%22), 100.001-500.000 TL (%17), 500.000 TL üzeri (%16) şeklinde sıralanmaktadır. Bu STK'ların üçte birinin (%33) iktisadi işletmelerinin yıllık geliri 10.000 TL veya altında; üçte ikisinin ise (%65) 100.000 TL'nin altındadır.

Derneklerin %41'inin iktisadi işletme geliri yıllık 10.000 TL veya altında iken, bu gruptaki vakıfların oranı %19'dur. Vakıfların büyük çoğunluğunun (%72) iktisadi işletme geliri 10.000 ile 500.000 TL aralığında iken, bu gruptaki derneklerin oranı %37'dir. İktisadi işletme geliri 500.000 TL üzerinde olan derneklerin oranı ise (%22) vakıflardan (%9) yüksektir. Genel olarak, STK'ların ölçeği ve gelir düzeyleri arttıkça, iktisadi işletmelere sahip olma eğiliminin de arttığı gözlemlenmektedir.

Grafik 1.9. STK'ların iktisadi işletmelerinin yıllık gelirleri (%)

STK'ların faaliyet gösterdikleri ölçek genişledikçe iktisadi işletmeye sahip olma oranı artma eğilimindedir. Semt, mahalle ve ilçe düzeyinde faaliyet gösterenlerin %9'u, il düzeyinde faaliyet gösterenlerin %9,5'i, birden fazla il veya daha geniş kapsamda faaliyet gösterenlerin ise %13'ünün iktisadi işletmesi bulunmaktadır.

Türkiye sivil toplumunda finansal kaynaklara erişim, STK'ların kurumsal sürdürülebilirliğini etkileyen en temel etmenlerden biridir. Sivil toplumun, kısıtlı kaynaklarla çok iş üretilmesi gereken bir çalışma mantığına sahip olduğu tespiti genel kabul görmektedir. Ancak bu kaynak kısıtlılığının kuruluşların kapasitelerini ve faaliyetlerini olumsuz etkilediği de belirtilmektedir. Özellikle son yıllardaki ekonomik kriz koşulları ve giderek artan enflasyon, kuruluşların finansal kaynak yaratma ve yönetme imkânlarını kısıtlamaktadır. Fakat her kuruluş bu koşullardan aynı şekilde etkilenmemektedir. Kuruluşların finansal sürdürülebilirlik konusunda yaşadıkları sorunlar, bu sorunlara yaklaşımları ve alternatif çözümler üretme arayışları, kurumsal kapasitelerine, niteliklerine ve finansal kaynak kompozisyonlarına göre farklılık göstermektedir.

Nitel araştırma kapsamında görüşülen STK'lar arasında, hak temelli yaklaşımı zayıf, kamu otoritesini denetleme perspektifi kısıtlı ve kurumsal kapasitesi yüksek olanlar, finansal sürdürülebilirlik konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmamaktadır. Bu kuruluşlar kaynak geliştirme ve finans yönetimi konusunda profesyonel bir kurumsal yaklaşıma ve gelişmiş bir kapasiteye sahiptir. Hak temelli yaklaşımı güçlü, kamu otoritesine mesafeli ve kurumsal kapasitesi nispeten daha düşük olan kuruluşlar ise, bu konuda daha çok sorun yaşamaktadır. Fakat bu profildeki kuruluşlar arasında, finansal sürdürülebilirlik konusuna dair iki farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bir tarafta, finansal sürdürülebilirliklerini güvence altında tutmaya odaklanma, bu amaçla kurumsal kapasitelerini geliştirme ve daha profesyonel bir finans yönetimi oluşturmaya çalışma eğilimi bulunmaktadır. Bu eğilime yakın kuruluşlar, hak temelli faaliyetlerini büyük ölçüde hibe destekleri ve proje temelli çalışmalarla sürdürmektedir. Diğer tarafta ise, finansal sürdürülebilirliği faaliyetlere nazaran daha tali bir konumda görme, kurumsal kapasite ihtiyaçlarını faaliyetlere olanak sağlayacak düzeyde karşılama eğilimi bulunmaktadır. Bu eğilime yakın kuruluşlar ise, büyük ölçüde sahada çalışmaya odaklı, toplumsal hareketlerle irtibatı yüksek ve siyasal yaklaşımı ve niteliği öne çıkan bir profile sahiptir. Bu tür kuruluşlar da faaliyetlerini yürütmek için fon ve hibelerden yararlanmakla beraber kendi toplumsal ve siyasal ilişkileri vasıtasıyla aynı veya nakdi destekler yaratabilmekte, finans yönetimi konusunda farklı çözümler geliştirebilmektedir.

Hak temelli kuruluşlar arasındaki bu iki farklı eğilim, birbirinden keskin hatlarla sabit olarak ayrılmış iki ayrı profil oluşturmamaktadır. Daha ziyade hak temelli kuruluşların içerisinde bulundukları ekonomik, siyasal ve kurumsal koşullara göre, farklı zamanlarda kurumsal yapılarını ve faaliyetlerini yönlendirmekte ve şekillendirmekte daha belirleyici olabilen iki temel yaklaşım ve çalışma modelini tarif etmektedir. Kuruluşlar değişen koşullara göre bu iki eğilimden birini veya iki eğilimi birden farklı düzeylerde benimseyebilmektedir. Örneğin fon ve hibe desteklerine erişimde sorun yaşamayan bir kuruluş, yer yer bir sene boyunca fon kaynaklı proje yapmayı bıraktıklarını ve sahadaki ihtiyaçları tespit edip kuruluş faaliyetlerini tasarladıktan sonra, yeniden çalışmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bir başka kuruluş ise, halihazırda kendi kaynaklarıyla yürüttükleri faaliyetleri zaman zaman fon ve hibe desteğiyle yürüttüklerini ancak fon alamamanın bu faaliyetleri kesintiye uğratmadığını ifade etmektedir. Hak temelli kuruluşlar arasında, finansal sürdürülebilirliği önceleyen, profesyonelleşmeye çalışan ve fon ve hibe temelli çalışmak zorunda kalanların, kaynak geliştirme konusundaki sorunlardan kurumsal olarak daha çok etkilendiği ifade edilebilir. Finansal kaynaklara erişimi nispeten daha ikincil gören kuruluşların ise, finansal kaynakları yeterli ve çeşitli olmasa dahi kurumsal dayanıklılıklarının ve faaliyetlerini sürdürme gücünün daha yüksek olduğunu belirtebiliriz.

"Finans yönetimi konusunda derneğimiz çok iyi olmadı hiçbir zaman. Yani para kazanma, parayı bulma. Çünkü ... dili yaşatmak gibi bir ... acelemiz vardı hani. Kurumlaşmak ve ekonomik olarak bu işin bir iş olduğunu fark etmemiz on yılımızı aldı zaten bizim. Bu bir iş aslında ... geçenlerde bir sunum yaptım. Sivil toplumda finans ve iktisadi işletmeler ne durumda yani. Çünkü sadece biz merak ediyoruz zannediyordum. Bayağı bayağı bütün sivil toplumun ana gündemi bu. Nasıl hayatta kalabiliriz? Nasıl devam edebiliriz? Finansal konu her tarafta konuşuluyor gerçekten". Dernek - Çevre ve Kültürel Haklar

"Yani para işi her zaman büyük dert. Örgütlenmenin, faaliyet yürütmenin en büyük engellerinden birisi... bir tane arkadaş çalışan durumundaysa, personel durumundaysa, bu arkadaşla öngörülen kararlaştırılan ücreti bu arkadaş tamamen kullanmadı ya da hiç kullanmadı. Getirdi bunu derneğin ihtiyaçları için kullanırsınız ilerde dedi." **Dernek - İnsan Hakları, Demokrasi**

Türkiye'deki STK'ların temel gelir kaynakları arasında farklı kategorilerin yer alması, gelir çeşitliliği mevcutmuş gibi bir izlenim yaratsa da genel olarak sivil toplumun özel olarak ise hak temelli kuruluşların gelir kaynakları oldukça sınırlıdır. Üye aidatları genel itibarıyla formalite olarak çok düşük meblağlarda toplanmakta; kira gelirine sahip kuruluş sayısı yok denecek kadar az sayıda bulunmaktadır. İktisadi işletmeler ise, hem vergiler ve diğer finansal işlemler konusunda kolaylaştırıcı bir yasal mevzuatın bulunmaması hem de kuruluşların iktisadi işletmeyi verimli şekilde çalıştırabilecek düzeyde bir kapasiteye sahip olmaması sebebiyle, düzenli ve yeterli bir gelir kaynağına dönüşmemektedir. Sonuç olarak ne üye aidatları ne kira gelirleri ne de iktisadi işletmeler STK'ların kurumsal kapasitelerini ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için elverişli kaynaklar haline dönüşmektedir. Bu koşullarda, kuruluşların en başta iki temel gelir kaynağını, fon ve hibeler ile bağışlar oluşturmaktadır. Genel olarak, vakıflar ve hak temelli yaklaşım izlemeyen kuruluşlar bağışlardan daha çok istifade edebilirken, dernekler ve hak temelli yaklaşımı güçlü kuruluşlar ise fon ve hibe kaynaklarına daha bağımlı kalmaktadır.

"Türkiye'de sivil toplumun maalesef en büyük handikabı. Bir seçim yapmak zorundasınız. Ya fon temeli çalışacaksınız ki onların koşulları var veya işte kendi yağınızda kavrulacaksınız." **Vakıf, İnsan Hakları**

"Bağımsız kaynak geliştirirken de bu sefer başka prosedürler bizi çok zorluyor. Yani STK'lara bu konuda bir şey yok ayrıcalık demeyeceğim ama, belki kolaylık sağlanabilir. Yani hani bir kâr amacı güden kuruluşla aynı şekilde vergi yükümlülüğümüzün olması bizi sıkıntıya sokuyor; yani, prosedür anlamında iktisadi işletmeler ciddi bir sıkıntı, iktisadi işletme kurmadan da bunu yapmak mümkün değil. Dernek, yani şimdi dernek olarak yardım toplayabilir, bağımsız kaynak alabilirim, ona izin verilmiyor. Zaten izin alamıyorum. İktisadi işletme kuruyorum bari bir şeyler satayım diyorum. Onun da vergisi o kadar yüksek oluyor ki o parayı kullanırken bu sefer sıkıntı yaşıyorum." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

"O süreçte kendi finansal sürdürülebilirliğini sağlayacak bir yapıya ulaşmayı hedefledi. Fakat Türkiye'de sivil toplum örgütünün bunu hedeflemesi ve ulaşması arasında çok ciddi bir fark oluyor maalesef. Yani özellikle bizim gibi yeni, küçük ölçekli ... bu alanda yeni faaliyet gösteren bir derneğin bağışla veya üye aidatıyla bir sürdürülebilirlik yakalaması imkânsız... Yani, Türkiye'de bir dernek olarak hibesiz yola devam etmek ... zaten kolay değildi de son yıllarda çok ciddi bir şekilde zorlaştı ... hibesiz bir yapıyı hedeflese de bunun için çalışsak da çok da hızlı bir şekilde mümkün gözüküyor." **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

Üyelerin ve bireylerin bağış ve yardımları, fon ve hibelerden sonra STK'ların en önemli ikinci gelir kaynağını oluşturmaktadır. Görüşülen 42 kuruluştan 30'u temel gelir kaynakları arasında bağışları da belirtmiştir. Kuruluşların gönüllüleri tarafından düzenli veya ihtiyaca göre yapılan bağışların yanı sıra, eğitim faaliyetlerinden veya kermes gibi aktivitelerden elde edilen gelirler gibi farklı kaynakların aktarılmasına dayanan bağışlar da bulunmaktadır. Özellikle fon ve hibelerin kısa vadeli ve süresiz niteliği karşısında, bağışlar, kuruluşların sabit giderlerini karşılamasını sağlayabilen bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Düzenli bağışçısı olmayan kuruluşlar genellikle, ihtiyaca göre, enformel ilişkiler veya yakın çevre üzerinden bağış toplarken, kurumsallaşması daha yüksek düzeyde olan kuruluşların ise düzenli bağışçılara sahip olduğu görülmektedir.

"Düzenli bağış yapan hem mütevellilerden hem de gönüllü (...) Vakfı takipçilerinden bir bağışçı, destekçi kitlemiz var. Bu da yaklaşık 500 kişi falandır. Her ay düzenli bağış yapanlar." **Vakıf - Araştırma**

"Zaman zaman ufak çapta oluyor bağış yapanlar. Fakat bunu bir sürekli gelir gibi göremiyorum. O yüzden bunu gelir kaynakları arasında saymadım. Ama olmuyor mu, oluyor. Ama çok cüzi miktarda. Ama derneğin aktif olarak böyle bir çabası yok." **Dernek - Engelli Kadın Hakları**

"Bağışlarımız var. Yani gönüllülerimiz düzenli bağış yapıyorlar. Özellikle bursiyerlerimizin burs fonları için. Bizim işte diyelim ki 50 tane gönüllümüz varsa 30 tane 40 tane bursiyerimiz var. Onlar doğrudan o bursları karşılıyorlar bunun dışında da bize bağış yapan çok sayıda gönüllümüz oluyor...Bir de...bizim açımızdan gönüllülerin ürettikleri el ürünlerini sattıkları şeyler. Hani vakıf faaliyetlerinin ana giderlerini karşılayan bir gelir sağlıyor." **Vakıf - Çocuk Hakları**

Temel gelir kaynağı bağış olan veya yüksek miktarda bağış toplayabilen dernekler de mevcut olmakla birlikte, vakıfların kurumsal ve bireysel bağış gelirleri derneklere nazaran daha düzenli ve yüksek niteliktedir. Mütevelli heyetlerinin nakdi veya aynı bağışları, kuruluşların kapasitelerini ve kurumsallaşmalarını güçlendirip, sabit giderler karşısında zorlanmadan faaliyetlerini sürdürmelerini sağlamaktadır. Diğer taraftan geniş bireysel bağışçı tabanına sahip diğer kuruluşlar ise, faaliyetlerini ve sürdürülebilirliklerini kamusal alanda yarattıkları görünürlük ve bilinirlikleri vasıtasıyla sağlamaktadır. Bireysel bağışçı tabanı geniş olan kuruluşların hepsinin, hak temelli yaklaşımı nispeten zayıf, izleme çalışmaları yürütmeyen bir yapıda olduklarını belirtmek mümkündür. Bu tür kuruluşların genel olarak savunuculuk faaliyetlerinin kısıtlı olduğu ve daha çok kamu otoritesinin sağladığı hizmetleri tamamlayıcı faaliyetler yürüttükleri ifade edilebilir.

"Bütün operasyonumuzu bağışlarla yönetiyoruz. Yani bağışlarla sağlayabiliyoruz. 2 tür bağışçımız var bizim, kurumsal ve bireysel. Kurumsal bağışçılarımız ya bir etkinliğimize sponsor olabiliyorlar. Ya ... bir etkinlik noktamızı sahiplenebiliyorlar veya kendi içinde bulundukları sektöre uygun eğitim programlarını birlikte hazırlıyoruz. ... Onun dışında da bireysel bağışçılarımız var. Bireysel bağışçılarımız kredi kartıyla düzenli bağışçılarımız olabiliyor veya bizim web sitemizde aklınıza gelebilecek özel günlerin hepsi için işte doğum günü, kadınlar günü, anneler günü, babalar günü gibi konularda eğitim sertifikalarımız var. Eğitime destek veren sertifikalar. Bu sertifikalardan alabiliyorlar ve bu sertifikaların da her bir sertifika, bir çocuğumuzun bir yıllık eğitimine destek oluyor." **Vakıf - Eğitim**

"Vakıf olarak en önemlisi bireysel bağışçımız. Şu anda vakıfta 3 milyonu aşkın bireysel bağışçımız var. Bir kısmı bizim telefon bankamızdan olan, SMS bankamızdan...Temel gelir kaynağımızın %90'ı ya da %85'i bireysel bağışçılar. Yani devletten aldığımız bir yardım yok." **Vakıf - İnsani Yardım**

Temel gelir kaynağı bağış olan kuruluşlar, ekonomik kriz koşulları sebebiyle gelirlerinde azalma yaşamaktadır. Bu durumda da bağışçılarla ilişkileri düzenleme veya bağış miktarlarını ekonomik koşullara göre yeniden belirleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kriz ve belirsizlik koşullarında, bağışçı tabanı geniş olan kuruluşların dahi bağış gelirleri sabit bir düzeyde seyretilmemektedir. Her finans kaynağı gibi, bireysel bağışçılar da kuruluşların finansal sürdürülebilirliklerini güçlendirmekle birlikte, kuruluşların faaliyet ve kamusal ifade biçimleri üzerinde kısıtlayıcı etkiler de yaratabilmektedir. Fon ve hibe kaynaklarının talep ettiği belirli faaliyet çerçevelerine benzer şekilde, bağışçıların genel profili de kuruluşları belirli bir çerçevede hareket etmeye yöneltmektedir. Bağışçılara karşı sorumluluk duyma veya bağışçıların genel siyasi eğilimini hesaba katma şeklini alsa da sonuç itibarıyla gözetilmesi gereken bir dinamik olarak bağışçı profilleri, kuruluşların faaliyetlerini ve ifade biçimlerini etkilemektedir.

"Dedim ki yani 3 milyondan fazla bireysel bağışçı var...Onlara karşı sorumlu kılıyor yani. Belli bir yapının belli bir şeyin değil ama bağışçılara karşı sorumlu. Onların hassasiyetlerini gözeterek dikkat etmeye çalışıyoruz yaptığımız çalışmalara." **Vakıf - İnsani Yardım**

Diğer yandan, mevzuatın kuruluşların bağış alabilmesini teşvik edici olmaması, bağış gelirlerinin yetersiz ve verimsiz kalmasına sebep olmaktadır. Kamu yararına dernek statüsü veya vergi muafiyetine sahip olmayan kuruluşlara yapılan bağışlar karşılığında gerçek veya tüzel kişilere herhangi bir vergi indirimi sağlanmaması, bu kuruluşların kaynak geliştirme potansiyellerini kısıtlamaktadır. Kamu otoritesinin takdirine bağlı olan bu statüler, doğrudan müdahale içermeyen fakat sivil toplumun finansal kaynak geliştirme imkânlarını kısıtlayarak işleyen bir baskı mekanizmasına dönüşmektedir. Diğer taraftan yurt dışı bağış ve yardımları bildirme zorunluluğu kapsamında, kuruluşların, çok sayıda bildirim yapmanın yüksek riskli olarak değerlendirmelerine yol açacağını düşünmesi, bu tür bağış gelirlerini riskli ve kısıtlı hale getirmektedir. Bu durum,

özellikle hak temelli çalışan veya uluslararası bağlantıları güçlü kuruluşların yurt dışı bağış ve yardımlardan yararlanabilmelerini zorlaştırmaktadır.

"Aslında yurt dışından bağış alma potansiyelimiz çok yüksek fakat şöyle de bir yasa var ya bu teröre finansman sağlamakla ilgili hani bir Euro bile gelsin onu bildireceksin, e bildiriyorsun, sen bildirdiğin zaman mesela işte biri 50 Euro gönderiyor, biri 100 Euro gönderiyor, sen hepsi için teker teker bildirim yapıyorsun. Şimdi bildirim de çok yaptığın zaman onların şey havuzuna düşüyorsun şimdi düşük riskli, orta riskli, yüksek riskli örgütler var. Şimdi sen ne kadar çok bağış yapırsa risk oranı o kadar artıyor. E şimdi oradan geliyor 3-5 Euro para için bizim risk oranımız artıyor falan. E onu da biz istemiyoruz. Bizim risk oranımız arttığı zamanlar bunlar habire denetim yapıyorlar." **Dernek - Çocuk Hakları**

Bireysel bağışçılar, kamu otoritesi tarafından muhalif veya sakıncalı addedilebilecek kuruluşlara bağış yapmaktan da çekinmektedir. Bir kuruluşla bağış yapmanın suç teşkil edebilme ve adli yaptırımlarla karşılaşabilme ihtimali, potansiyel bağışçı tabanının sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

"Yani bize bağış yapanlar da mesela yani benim adımla siler misiniz diye dönüş yapıyorlar yani veya kimseye duyurmayın diyorlar. Yani pek mümkün değil. Yani denetimler. Ya sen bir kere yapmışsın bu bağışı ya bu iş o kadar kolay değil. Ama yani bu çekincelerin bizden kaynaklandığını düşünmüyorum."

Vakıf - Gençlik

"(...) ekolojik bir çocuk köyü, çocukların tatil yapabilecekleri, gelecekleri işte bir hafta kalacaklar ama zamanlarını tarlada bilmem neye geçirecekler böyle bir şey yapmak istiyoruz. Bununla ilgili bir bağış kampanyası yapalım dedik... İnsanlar düzenli bağışçı olmak istemiyorlar. Çünkü bunu yapan, mesela Diyarbakır'da o dönem KHK'larla kapatılan derneklerin düzenli bağışçıları hakkında da soruşturma açıldı. Dolayısıyla insanlar tedirgin oluyorlar, yani yarın aynı şeyi bize yapmayacaklarını, hani herkes yapar diye bekliyor, biz de öyle bekliyoruz gerçekten... İnsanlar tedirgin olmakta haklılar. O yüzden de hani para istemiyoruz ya insanlardan biz." **Dernek - Çocuk Hakları**

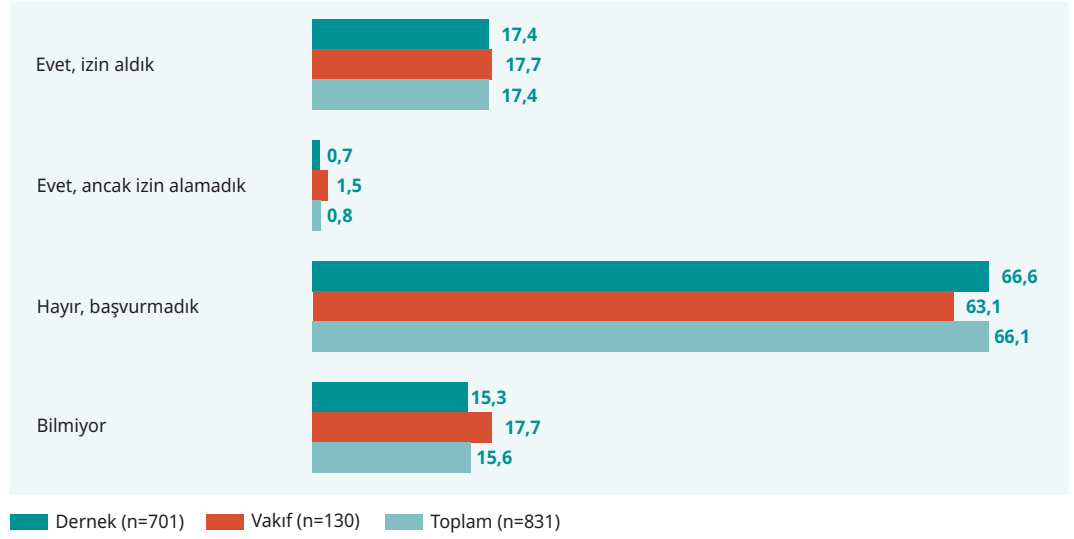
Fon tercihlerine benzer bir şekilde, kuruluşlar kendi faaliyet alanlarında olumsuz etkiler yaratan kurum, yapı veya şirketlerden bağış veya yardım kabul etmemektedir. Bu finansal ilişkinin faaliyetleri üzerinde herhangi bir olumsuz etki ve intiba yaratmasını istememektedir.

"Kömürlü termik santrallerle ilgili de bir çalışmamız var. Orada da anlatmaya çalışıyoruz doğaya verdiği zararları. Dolayısıyla termik santrallerle ilgili de çalışan firmalarla çalışmıyoruz gibi. Yani burada çok temel konularımız var. Nükleer enerji gibi konular, belirlenmiş konular. O alanlarda, o sektörlerde faaliyet veren firmalardan bağış kabul edemiyoruz. Bunu da en başta açık iletişimle zaten iletiyoruz." **Vakıf - Çevre Hakları**

Diğer yandan, STK'lar, kısıtlayıcı ve bürokratik Yardım Toplama Kanunu nedeniyle bağış ve yardım toplama faaliyetlerinde ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Yardım toplama izni, oldukça detaylı bilgilerin sağlandığı bir formun doldurulmasını gerektirmektedir. İzin başvurusunun değerlendirilmesi, olumlu ya da olumsuz sonuçlandırılması kamu idaresinin takdirindedir, değerlendirme kriterleri açık ve öngörülebilir değildir ve uygulamada farklılıklarla karşılaşmaktadır. İzin süreçleri başvurunun yapıldığı ildeki ilgili personelin tutumuna göre kolay ya da zor olabilmektedir. Yardım toplama izni başvurularının değerlendirilme süreci STK'lar için açık değildir ve izin almayı zorlaştıran bir aşama olarak değerlendirilmektedir. STİGM tarafından paylaşılan verilere göre; izin almadan yardım toplama hakkına sahip dernek ve vakıfların sayısı 50'dir. Araştırma kapsamında yardım toplama iznine başvuran sayısı, başvuruların kabul/ret oranları ve ret gerekçelerini öğrenmek amacıyla bilgi edinme başvuruları yapılmış fakat ilgili kamu kuruluşları tarafından bu veriler paylaşılmamıştır.

Yardım Toplama Kanunu ile getirilen engeller ve prosedürler, STK'ların gelir getirici faaliyetlerini zorlaştırmakta ve örgütlenme ve mülkiyet hakkına yönelik ağır bir müdahale anlamına gelmektedir. Son iki yılda, araştırmaya katılan kuruluşlar arasında %17'si yardım toplama iznine başvurup izin alabilmiş, %1'i başvurup izin alamamış, %66'sı ise başvurmamıştır.

Grafik 1.10. Yardım toplama iznine başvuru (%)

Yardım toplama iznine başvurup izin alabilmiş STK'ların oranı gelir düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Yıllık gelirleri 0-10.000 TL olan STK'ların gelir düzeyi daha yüksek olanlara göre oldukça düşük oranda yardım toplama izni alabildiği görülmektedir. Son iki yılda, yardım toplama iznine başvurup izin alabilmiş hak temelli STK'ların oranı (%31) diğer gruba göre yüksektir (%14,5). Bu oransal fark, hak temelli kuruluşların daha faal olmasıyla açıklanabilir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde, özellikle hak temelli kuruluşlar açısından yardım toplama veya bağış kampanyası yürütebilme imkânlarının oldukça kısıtlı olduğu ifade edilmiştir.

"Mesela İngiltere'de (...) için deprem olduktan sonra bir bağış kampanyası açmak, abartayım, 3- 5 dakika falan sürüyor. İzin yok, bilmem ne yok. İnternette açıyorsun. Millet hurra diyor, başvuru yapıyor ve onun karşısında da zaten üç küsur milyon pound bağış geldi. (...) Vakfı, Türkiye'de ben bir bağış kampanyası açmak istiyorum dese, bu sadece depremle ilgili değil o zaten mümkün olmazdı, ama deprem değil de atıyorum geçen sene ben işte kadın hakları ile ilgili ... bağış kampanyası açmak istiyorum. Oralar hep böyle şey verirler mi izni, vermezler mi ... problem yani. O yüzden zaten bağışlarla yürüyen kurumların bağış kampanyası yapmak için izin alıyor olması ... trajikomik yani. ... Ya bu şey gibi ... ya ben Coca-Cola satmak istiyorum ama izin almak istiyorum demesi gibi bir şey bu." **Vakıf - Sivil Toplum, Hibe Veren**

"Biz hiçbir kampanya yapmadık ama temel sebebi de bu düzenleme. (...) izne bağlı olması nedeniyle, bunun iznin alınması, o kampanyada gelecek olan gelirin tamamen oraya aktarılması ve olur da oraya aktarılamaz, büyük bir kurumuz, çalışan kaynaklı, yanlışlıkla, sehven yapılan bir hatada problem yaşayabiliriz. Bu riskleri almamak için hiç kampanya düzenlemiyoruz." **Dernek - Mülteci Hakları, İnsani Yardım**

"Yani kaynak yaratma sürecinin kendi tanımlı bir çerçevesi ve kuralları olması çok anlaşılır bir şey ve elbette olmalı. Ama bu izin süreçlerinin ve bu çerçevenin kamu tarafından giderek daraldığıyla ilgili de bir şey var gerçekten. Yani uygulamalarda buna yönelik bir şey var. Maratona katılma, koşu programı, kamuda kaynak yaratma... Mesela başvururken izin alma koşullarından bir tanesi bunun kamu tarafından yapılmayan bir hizmet olması ... gibi. ... Yoksa elbette ... yani şeffaf olmalı, açıklanabilir olmalı, hesap verebilir olmalı, kimse bunların aksini söyleyemez ama oradaki hikaye gerçekten genelde bir alan açılıyor mu ... sivil topluma? Ve bu hangi koşullarda denetleniyor? Önemli bir soru. Yani mevzuatı oturup bu perspektifle inceleyip çok şey söyleyebilirsiniz diye düşünüyorum." **Vakıf - Cinsel Sağlık Hakları**

"Öncelikle bu yardım toplama meselesi bağış toplama meselesi yani sonuçta biz bir gönüllü kuruluşuz yani adımız böyle. Dolayısıyla gönüllü kuruluşun bir şekilde yardım destek toplayabiliyor olması lazım ve ...bunun izinlerini bizim bir şekilde alabiliyor olmamız lazım. Bunun ... engelleniyor mu denir ne denir bilmiyorum ama bu konuda bir faaliyet gösteremiyor olmamız ve sadece fonlar üzerinden hareket edebiliyor olmamız mevzuattaki en büyük sıkıntı." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

Kamu yararına çalışan dernek veya vergi muafiyeti tanınan vakıflar izin sürecinde daha az sorunla karşılaşmakta ve yardım veya bağış toplama kampanyalarını daha rahat yürütebilmektedir. Fakat hak temelli yaklaşımı güçlü ve savunuculuk faaliyeti yürüten kuruluşların izin alabilmesi zorlaşmaktadır.

"Dediğim gibi (...) kampanyasında, zaten kamu yararına bir vakıf statüsündeyiz. Bağış toplama hakkımız da var. (...) kampanyası üzerinden bağışlar toplanıyor." **Vakıf - Araştırma**

"Onlar yardım toplama kampanyası mevzuatı çerçevesinde süren çalışmalar. O kapsamda da bir projemiz var, yine tüm izinleri alınmış, sürdürdükümüz. O çalışmayı da şu an bir eğitim projesi, orman yangınlarıyla ilgili. Bir SMS hattımız var, onu da kullanarak sürdürüyoruz. Dolayısıyla yardım toplama kampanyası biz de yapıyoruz yani." **Vakıf - Çevre Hakları**

"Bir insan hakları kuruluşu olarak örgütlenme özgürlüğü de çalışma alanımız olduğu için genele dönük söyleyeyim, mesela deprem oldu...Çerkez Dernekleri ile de çalışıyorum. Bir, bir buçuk gün izinle uğraştılar. ... İkinci gün galiba aradım ben dernek başkanını. İzni falan beklemeyin, bu çok büyük bir felaket. ... Sonra galiba iki veya üçüncü gün genel bir talimat yayınlandı. Hani izne gerek yok diye. ... sivil toplumu kolunu kanadını kırıp, yani böyle bir durumda bile bu izin mekanizması günlerce engel olarak sivil toplumun önünde durdu. Şimdi de baktığın zaman eğer siyaseten sorun teşkil etmiyorsa veya tamamen işte bir SMA'lı çocuk falan gibi hiçbir siyasi yönü olmayan bir konuyla izin çıkıyor. Onun dışında bir sivil toplum kuruluşuna izin vermek ciddi bir güvenlik olayına dönüşmüş durumda. Halbuki sivil toplum kuruluşları aslında hepsi kamu yararına kuruluş. ... Kamu yararına kuruluş statüsü diye bir şey var Türkiye'de. Bu yasa insan haklarına aykırı, bunu bir kenara koyalım. Bir örgütün mali yardım toplamak için her seferinde valilikten izin alması, bu valilikten izni süreli alıyorsun. Sadece ne alabiliyorsun? Aidat alabiliyorsun aslında. Bağışı da insanlar kendi yaparsa. Bu garip bir şey. Ben (...)de de bir dönem aktiftim kuruluş süreçlerinde...Kuzey İrlanda'ya (...)nün bir gecesinde, çıkışta para topluyor gönüllüler. Burada bu yasak. Toplarsın gene ama yasaya aykırı yani... örgütlenme özgürlüğünün açık ihlali bu yani." **Dernek - İnsan Hakları**

"Çünkü ben öyle bir yardım toplayabilecek olsam, belki pek çok yerde standı açabilirim. Gönüllülerim çalışabilir. Yani hem maddi kaynak yaratabilirim, özgür bir kaynak veya çalışmalarına doğrudan kaynak üretebilirim hem de ...işte binlerce gönüllüm var, iş bekliyor... stant açarsınız, çalışanınızı anlatırsınız. Nerede ihtiyaç var anlatırlar ama ne yazık ki ...bu konudaki hem örgütlenmemizi hem kaynak geliştirme özgürlüğümüzü kazanamadık bir türlü." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

Yardım toplama veya bağış kampanyası yapma konusunda izin almakta zorlanan kuruluşlar olduğu gibi, hiçbir izin almaksızın bu faaliyeti yürüten ve herhangi bir yaptırımla karşılaşmayan kuruluşların da mevcut olduğu belirtilmektedir. Maratonlar gibi spesifik etkinlikler önemli kaynak yaratma alanları olabileceken, kuruluşlar bu konuda izin alamamakta ve bu işi izinsiz şekilde yapmaktan imtina etmektedir. İzin almak konusunda ısrarcı olan ve mükerrer defa başvuran kuruluşlar da izin almakta zorlandıklarını ifade etmektedir. Yasal mevzuatın boşluklarından faydalanarak farklı biçimlerde yardım veya bağış toplama faaliyetlerinde bulunan kuruluşların olduğu da belirtilmektedir. Fakat özellikle, sürekli denetim ve kontrol altında bulundukları hissi ve fikriyle çalışan hak temelli kuruluşlar, resmiyeti ve yasallığı zorlayabilecek herhangi bir girişimde bulunmaktan çekinmektedir. Yardım veya bağış toplama konusunda izin alabilme veya herhangi bir usulsüzlük sebebiyle yaptırımla karşılaşabilme ihtimali, kuruluşların niteliğine göre farklılık gösterebildiği gibi, bulunduğu şehre göre de değişmektedir. Sonuç itibarıyla, yardım toplama veya bağış kampanyası yapabilmek, kamu görevlilerin takdirine bağlı kalmakta uygulamada şehirden şehre farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

"Yani şöyle İzmir Valiliği'nden hiçbir koşulda izin alamıyoruz biz. Mesela küçük bir proje için istiyoruz. Sizin zaten bütçeniz buna göre yüksek. Kendi bütçenizle yapın bunun için yardım toplamaya gerek yok. Tamam diyoruz. Büyük bir proje yazalım. Büyük bir proje yazıyoruz bu sefer o da yani biz burada bir kamu faydası göremedik. Yani bu kadar çok parayı böyle bir iş için toplamaya, çok büyük geldi bütçeniz diye cevap veriyorlar yani. En sonunda biz her sene başvuruyorduk ve artık 2 senedir 3 senedir başvurmuyoruz. Çünkü anladık ki biz ne yaparsak yapalım derneğin yardım toplamasına bir şekilde izin

vermeyecekler. Bu yüzden mesela aslında böyle büyük kampanyalar yapmak istiyoruz, bağışlar toplamak istiyoruz ve bizim kitlemiz buna aslında çok müsait. Fakat yapamıyoruz yani işte avukatlarımız veya mali müşavirimiz bıraksa ben aslında yapacağım, diyorum ki risk alalım yapaalım ama tabii cezaları hem çok yüksek hem de başımıza bir bela olursa diye izin verilmiyor bize ekip tarafından.” **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

“Adıyaman’da hiçbir şey yok yani. Hani bambaşka bir şeyden bahsediyoruz. Yardım toplama izni. Mesela biz şimdi yardım toplama izni alacağız Adıyaman’da (...) Derneği için. Vali yardımcısının ruh haline bağlı... Mesela Bursa’daki STK’lar çok kolay alıyor. İstanbul’dakiler hiç alamıyor... Çünkü bir sürü prosedür, bir sürü bilmem ne. Orada da şey var ya, şu kadar para toplayacağım. Aşağıda kalırsan da sorun, yukarı çıkarsan da sorun. Devlet el koyabilirmiş o paraya. İşte o parayı da ne yapacağını söylemek. Zaten STK’lar bu paraları öz giderleri için topluyorlar. Yani tabii ki bir projeyle koşuyor ama diyor ki mesela 100 tane genci destekliyor. 100 tane genci desteklemek ne? Aslında 100 tane genci destekleyen çalışan için parayı topluyor.” **Platform - İnsani Yardım, Dayanışma**

“Başıma gelen çok somut bir şey söyleyeyim. Bir başka kurumla, İstanbul’da bir izin almışız, bir bağış kampanyasıyla ilgili. Ondan sonra aynı, aynı metni... gittik başka bir şehirde sadece kurum isimlerini çıkarttık, öbür kurumun ismini koyduk. O izni alamadık mesela. Aynı doküman yani. Hiç fark yok.” **Vakıf - Sivil Toplum, Hibe Veren**

“Başka türlü nasıl kaynak bulacaklar büyük bir çalışma yapmak istiyorlarsa? Bağış toplamak zorunda... Bu konularda devlet böyle daha modern, daha formel, demokratik sivil toplumun gelişmesini aslında sekteye uğratmış oluyor bu bağış maddesiyle. Ama siz ibadet alanlarına bir bağış kutusu koyuyorsunuz ve orada toplayabiliyorsunuz. Kimse de denetlemiyor mesela. Yani yine uygulamadaki eşitsizlik dediğim şey biraz bu aslında.” **Dernek - Mülteci Hakları**

Deprem sonrası gündeme gelen yardımlar, yardımların dağıtılması ve yardım toplama izni önemli bir sorun alanı olarak belirmektedir. Her ne kadar deprem sonrası olağanüstü hâl kapsamında STK’ların depremle ilgili faaliyetlerine ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılmış ve yardım toplama izni prosedürleri esnetilmiş olsa da bu izin sürecinin hala kuruluşların faaliyetlerini engelleyici bir etkisi bulunmaktadır. Bu engelleyici etki, kuruluşların örgütlenme biçimine (kooperatif, dernek, vakıf vb.) göre de farklılık göstermektedir.

“Mesela bizim ciddi olarak mevzuatsal sorunlarımız oldu kooperatif olmamızdan kaynaklı. Bağış alabiliyor muyuz, alamıyor muyuz? Nasıl yapalım, gidelim vesaire. Bunun dışına çıkıyorum. Bir de hani yardım konuları esnetildi diye bahsettiniz. İşte kime esnetildi? Yani bu bir soru işareti. Bize esnetilmedi ya da başka kurumlara esnetilmedi. Yani birkaç tane kuruma esnetildi. Hatta birkaç kuruma zorunlu bırakıldık. Buna şey olarak örnek verebilirim: yurt dışından gelen yardımlar, insani yardım malzemelerinin insani yardım malzemesi olarak gelebilmesi için, yani vergiden muaf bir şekilde, gümrük vergisi çıkmadan gelebilmesi için AFAD ve Kızılay üzerinden gelmesi gerekiyordu. Bu zor değil, biz tabii ki gidip görüştük, hala da görüşüyoruz. O kadar çok işte yatak, ısı pompası, çadır, battaniye, daha depremin ilk dönemlerinde bile gelebilecekken bu bürokratik süreçlerde ve mevzuatsal süreçlerden kaynaklı olarak gelemedi. Gelenler de ne zaman, ta ne zaman bize ulaştı, o bambaşka bir hikâye tabii.” **Kooperatif - Yardımlaşma, Dayanışma**

Fakat, tıpkı diğer bürokratik engeller karşısında olduğu gibi, kuruluşların bir kısmı adli ve idari yaptırımları göze alarak yardım toplama ve dağıtma faaliyetlerine devam etmekte, bir yandan da gerekli prosedürleri tamamlamaya çalışarak sembolik düzeyde de olsa olası yaptırımlar karşısında kendilerini güvenceye almaya çalışmaktadır.

“Depremin ilk döneminde yurt dışından depremle ilgili gelen paralar işte AFAD üzerinden harcanacak, edecek falan gibi olunca... Biz onu dağıtabiliyor muyuz? Dağıtamıyor muyuz? Nasıl yapalım? Orada bir böyle bir o bizim çevikliğimizi etkiledi açıkçası. Böyle şeyler Türkiye’de çözülüyor biliyorsun. Şey alıyorsun, ne derler? İnisiyatif alıyorsun. Ya Allah diyorsun, gidiyorsun.” **Vakıf - Sivil Toplum, Hibe Veren**

Yardım ve bağış toplama kampanyası yapmak, izin sürecinin açık ve net değerlendirme kriterlerine sahip olmaması ve kamu otoritesinin takdirine bağlı olması nedeniyle, özellikle hak temelli kuruluşlar için, neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Adli ve idari yaptırımlarla karşılaşma riski ise bu konudaki boşluklardan yararlanma ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır. Birçok kuruluş açısından, izne tabi olmamasına rağmen, bağış almak dahi kamu otoritesinin kuruluşlara yaklaşımı ve olası yaptırımların ağırlığı sebebiyle riskli addedilip tercih edilmemektedir. Kaynak geliştirme imkanlarının kısıtlı olduğu bu ortamda, birçok kuruluş fon ve hibe kaynaklarıyla kurumsal varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Fona bağımlı kalmak, kuruluşları, halihazırda kısıtlı olan kapasitelerini sürekli fon başvurusu hazırlama ve proje yazmaya ayırmak, faaliyetlerini bu kaynaklara göre tasarlamak zorunda kaldıkları bir fon döngüsü içerisinde sıkıştırmaktadır. Bu fon döngüsü de özellikle daha düşük kapasiteli kuruluşların faaliyetlerini, gelişimini ve insan kaynağını olumsuz etkilemektedir.

Yurt dışından düşük meblağların bağışlandığı ya da üyelik aidatlarının ödendiği durumlarda bile bildirim zorunluluğu STK'ları orantısız bir iş yükü ile karşı karşıya bırakmaktadır. Türkiye'de STK'ların yurt dışı kaynaklardan nasıl ve ne ölçüde yararlanabildiğine ilişkin kamuya açık bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, 2022-2023 yıllarında yurt dışından fon veya yardım alan, bildirim vb. yükümlülüklerdeki eksiklikler nedeniyle yaptırıma uğrayan ve çeşitli nedenlerle yurt dışı fon veya yardımlardan faydalanması engellenen STK sayısına dair STİGM, VGM ve Mali Suçları Araştırma Kurulu'na (MASAK) bilgi edinme başvurusu yapılmış, ancak başvurulara gelen yanıtlarda bu sorulara dair herhangi bir bilgi paylaşılmamıştır.

STK'ların yararlandığı fon ve hibeler arasında yurt içi dernek ve vakıfların sağladığı fonlar ve alt-hibe programları önemli bir yer tutmaktadır. Fakat diğer gelir kaynaklarına göre, genel olarak sivil toplum açısından yurt içi dernek ve vakıfların sağladığı fon kaynaklarının geri planda kaldığını belirtmek mümkündür.

"Türkiye'de deprem sonrasında en iyi fon veren, bu fonları dağıtan ve gerçekten ihtiyacı olanlara eriştiren kurumların başında bence (...) vakfı geliyor. Onlar özellikle ihtiyacı olan kurumlara böyle sivil toplum örgütlerine iyi destekler veriyorlar..." **Dernek - Kültür Sanat ve Mülteci Hakları**

"(...) bence şu an Türkiye'de fon veren en iyi kurum. İnanılmaz esnek yapıları var ve filantropiden buluyorlar parayı. Bu çok kritik bir şey. Hani donörden değil, bir kurumdan bulmuyor, filantropiden buluyor. Bu bence dengeleri değiştirecek." **Platform - İnsani Yardım, Dayanışma**

Alt-hibe programları ise, Avrupa Birliği'nin yurt içindeki kapasitesi yüksek ve daha çok hak temelli çalışan belirli kuruluşlara diğer STK'ları desteklemek için kullanılması amacıyla aktardığı fonlar temelinde oluşturulan programlardır. Kurumsal kapasitesi nispeten daha düşük kuruluşların, Avrupa Birliği veya diğer yurt dışı merkezli fonlara nazaran, bu programlara başvuru yapabilmeleri ve erişebilmeleri daha kolaydır. Demokratik kurumların ve yapıların tahrip edilmesi, sivil alanın daralması, uluslararası kurum ve yapılarla ilişkilerin gerginleşmesi gibi dinamikler sonucunda alt-hibe programları Türkiye sivil toplumunun varlığını sürdürebilmesinde hayati bir rol üstlenmektedir.

"Bu alt-hibe meselesi de çok kötü. Çünkü öyle bir şey haline geliyor ki örgüt kendi uzmanlık alanında faaliyet göstermek yerine, delegasyonun olabilir, nereden parayı aldıysa onun muhasebe işlerini yapmak durumunda kalıyor. Başta çok özgürleştirici; küçük yapıları, fonlara başvurma becerisi olmayan örgütleri işte desteklemek için iyi olur vesaire diye düşünmüştük. Ama alt-hibe bence yürümüyor yani... Bu alt-hibe şeyi bir ast üst ilişkisi getirdi diye düşünüyorum. Bence olumsuz oldu." **Dernek - İnsan Hakları**

STK'lar farklı sebeplerle yurt dışı merkezli fon ve hibe programlarına eleştirel yaklaşmakla birlikte, çoğunlukla bu fonlardan faydalanmaktadır. Özellikle ekonomik koşulların finansal öngörülebilirliği ve bütçe planlaması yapma kapasitesini zorladığı, döviz ataklarının yaşandığı koşullarda döviz cinsinden fon veya hibe almak daha tercih edilebilir hale gelmektedir. Görüşülen 42 kuruluştan 31'i yurt dışı merkezli fon ve hibelerden yararlandığını belirtmektedir. Fakat, yurt dışı merkezli fon ve hibelere erişebilmek ve erişilen kaynakları talep edildiği şekilde yönetebilmek, kurumsal kapasite gerektiren zahmetli bir süreçtir. Yurt dışı merkezli fonların bu niteliği birçok STK'nın kurumsal

kapasitesini zorlamakta ve bu tür fon kaynaklarına erişimlerini kısıtlayabilmektedir. Diğer yandan, kamu otoritesinin yaptırımları ve toplumsal baskı nedeniyle, kuruluşlar yurt dışı merkezli fon kaynaklarını daha riskli görmekte, sorun yaşamamak için bu kaynakları kullanmaktan kaçınmayı tercih edebilmektedir.

Son yıllarda dünyadaki ve Türkiye'deki siyasi ve insani krizler, STK'ların erişebilecekleri kaynak havuzunu fazlasıyla daraltmaktadır. Ukrayna-Rusya savaşı ve Gazze'deki çatışmanın yanı sıra, pandemi süreci ve sonrasında 6 Şubat depremi toplumsal kırılma duygusunu arttırmaktadır. Buna karşın, fon ve hibe sağlayıcıların bahsi geçen, savaş ve çatışmalar gibi küresel kuzeyin kendi politik gündemini etkileyen konulara odaklanması ve Türkiye'deki sivil toplumun gündemindeki diğer konuları geri plana itmesi, sivil toplumun erişebileceği kaynakları daha da azaltmaktadır. Küresel destek mekanizmalarının siyasi dinamiklere göre sürekli değişen gündeminde daha az yer bulabilmek, hem fon ve hibelerin miktarının azalmasına hem de niteliklerinin değişmesine yol açmaktadır. Bu koşullarda, STK'ların müstakbel hedef kitlesi toplumsal kesimler genişleyip kırılma yaşarken, toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilme kapasitelerini geliştirecek kaynakları azalmaktadır.

"Özellikle dünyadaki gelişmelerle paralel olarak Ukrayna krizi, Gazze gibi, dünyada insani yardım alanındaki hem fon kaynakları azalıyor hem de Türkiye'ye ilgi azalmış olduğu için böyle finansal anlamda bir daralma var. Bu finansal anlamdaki daralma hala o finansal destekle yürütülen projelerle erişmek istediğimiz ve destek olmak istediğimiz ihtiyaçların azaldığı anlamına gelmiyor. Aksine işte birbirini takip eden pandemi, ekonomik kriz, deprem gibi çok majör olaylar sonrası ortaya çıkan olumsuz etkiler kırılma grubun sayısının daha da artmasına sebep oldu. Bu daha çok çalışmamız gerektiği anlamına geliyor. Ama aksine geçen sene yani 2023 sonunda 3.000 kişiye şimdi 2.300 kişiye. Böyle bir küçülmeye girmek durumunda kaldık. Dolayısıyla yetmiyor." Dernek - Mülteci Hakları, İnsani Yardım

"Genel olarak Türkiye'deki sivil toplum kaynakları bu işte Ukrayna Rusya arasındaki mesele olsun. Yani çeşitli sebeplerle azaldı ... ayrıca vade olarak da sanki biraz daha o eski, uzun vadeli şeyler...yok. Dolayısıyla bu daha fazla başvuru anlamına geliyor. Daha fazla idare anlamına geliyor dolayısıyla. ... kurumsal kapasiteyi geliştirmemiş yerleri zorluyor. Çünkü biz bir taraftan projelerin yürütülmesiyle sorumluyken bir yandan bu işte yeni başvurular ne olabilir, ne yapılabilir, gibi işler de yapıyoruz. Yani 6 aya kadar düşen vadeler söz konusu... 6 aylık proje yazımı demek, projeyi yürüteceksin ve bunun raporlamasını yapacaksın. ... bu güvencesizliğin ... daha da şiddetini artırarak sivil toplum yapılanmasına, çalışanlarına yansımaları söz konusu." Dernek - Kent Hakkı

"Yeni büyük projeler artık almakta zorlanıyoruz çünkü fonlar eskiye nazaran küçüldüler. Fakat bu fonlara ihtiyaç duyan sivil toplum kuruluşu sayısı arttı, uzman sayısı arttı, ihtiyaç da arttı bir şekilde. Dolayısıyla artık eskisi eskiden yani çok rahat, hatta fon bulurduk. Şimdi zor dönemler geçiriyoruz", Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları

Fon ve hibe kaynakları miktar olarak azalmakla birlikte, yapısal olarak da kısa vadeli, süreklilik arz etmeyen bir nitelik kazanmaktadır. Kısa vadeli ve proje temelli kaynaklar, kuruluşların finansal sürdürülebilirliklerini sağlama konusunda yetersiz kalmanın ötesinde, kuruluşları bir fon döngüsü içerisine sıkıştırılmaktadır. STK'lar, bir projeyi tamamlamaya çalışırken başka proje başvuruları yapmak, sürekli yeni kaynaklar aramak zorunda kalmaktadır. Bu yıpratıcı fon döngüsü, STK'ların sivil toplum içerisinde etki ve dönüşüm yaratabilecek faaliyetler yerine kendi varlıklarını sürdürmeye odaklanma, toplumsal meseleler ve ilişkilerden çok kendi kurumsallıklarını merkeze alma eğilimini güçlendirmektedir. Bu durum hem sivil toplumun genel olarak içe kapanmasına ve toplumsal dinamiklerle irtibatının zayıflamasına yol açmakta hem de kuruluşların kendi alanlarında uzmanlaşmasını, kurumsal hafızayı ve kültürü sürdürebilecek nitelikli insan kaynağıyla çalışabilmesini ve uzun erimli faaliyetler planlamasını engellemektedir.

Proje bazlı ve kısa süreli kaynakların yarattığı fon döngüsü, özellikle kapasitesi nispeten daha düşük kuruluşları faaliyetlere odaklanmak ile sürdürülebilirliğe odaklanmak arasında bir ikilemde bırakmaktadır. Bu ikilemi aşabilmenin en önemli yolunun ise çekirdek hibe (core-funding) veya kurumsal hibelere erişmek olduğu belirtilmektedir. Bu kurumsal hibeler, kuruluşların herhangi bir proje veya faaliyet yürütmesini gerektirmeksizin, kapasitelerini geliştirmelerine ve kurumsal hedef ve amaçlarına odaklanmalarına imkan tanımaktadır. Bu çerçevede, birçok kuruluş açısından

zaman zaman yurt dışı kaynaklı ama özellikle alt-hibe programlarının sunduğu kurumsal hibeler, proje bağımlılığı ve fon döngüsünün olumsuz etkilerini azaltmakta ve kurumsal sürdürülebilirliği geliştirmektedir. Çekirdek veya kurumsal hibeler, bu bakımdan, STK'lara faaliyetlerini değerlendirme, tasarlama ve planlama yapma olanağı sağlayarak, sivil toplumun nitelikli ve etkin şekilde çalışabilme kapasitesini güçlendirmektedir.

"Biz kendi örgütümüzde zaman zaman şey sıkıntısına girdik. Projeler tamam, belli bir çalışma alanımız var. Buna uygun proje çağrılarına başvuruyoruz. Ama bazen de işte bir proje geliyor. Oradaki arkadaşlarımızla da çok iyi çalışıyoruz. Kurumun bir sürü şeyini biliyor. E hadi o üç ay daha bilmem ne yapsın diye başka yere, ondan sonra garip bir şekilde böyle dallanıp budaklanıyor. O yüzden core funding daha iyi bir çözüm...Proje bazlı çalışma daha kötü. Biz ısrar edeceksek örgütler olarak donörlerden hala core funding'de ısrar etmeliyiz." **Dernek - İnsan Hakları**

Kurumsal veya çekirdek hibeler, insan kaynağı ve ofis giderlerinin hızla arttığı ekonomik kriz koşullarında, kuruluşların varlıklarını sürdürebilmek ve kapılarını açık tutabilmek için başvurdukları en önemli kaynaklardır. Fakat oldukça kısıtlı olan bu nitelikteki kaynaklara erişmek çoğu kuruluş açısından oldukça zordur. Var olan hibe programlarının bir kısmında sabit giderlere dair üst sınırlar bulunması da kuruluşların kaynaklarını istediği gibi yönetememesine yol açmaktadır. Proje yükünden ve fon döngüsünden uzaklaşmayı sağlamakla birlikte, bu tür uzun erimli desteklerin kuruluşları, kaynak geliştirme faaliyetlerini göz ardı etmeye ittiği de belirtilmektedir.

Fonların niteliği ve yapısı kadar, hibe veren kurumların yaklaşımları da STK'ların finansal kaynaklara erişiminde önemli rol oynamaktadır. Sivil toplumu güçlendirecek yapısal bir yaklaşım sergilemek yerine, sürekli değişen insani kriz gündemlerine göre kaynaklarını yapılandırmaları, fon kaynaklarının süreklilikten daha da uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Değişen önceliklere göre, erişilen kaynakların devamlılığa sahip olmaması, faaliyetlerin sürdürülebilirliğini sekteye uğratmaktadır. Özellikle hak temelli çalışan kuruluşlar, sivil toplumun ihtiyaçlarından çok kendi önceliklerini gözetken hibe veren kuruluşların gündemine giremedikleri takdirde, kaynak bulmakta zorlanmaktadır. Diğer taraftan ise, kuruluşlar kendi hedef ve amaçlarını temel almak yerine, fon kaynaklarının değişen önceliklerine göre faaliyetlerini planlamak zorunda kalabilmektedir. Hibe veren kurumların oluşturduğu kriterler ve çerçeveler, gerekli esnekliği sağlamadığı takdirde, kuruluşlar hedef kitlelerinin ihtiyaçlarına eğilmek kadar, hibe veren kuruluşların beklentilerini de karşılayacak şekilde çalışmak zorunda kalmaktadır.

"Mesela doğrudan müdahale etmiyor çoğu fon veren belki, ama zaten diyor ki ben buna buna fon veriyorum artık. Çoğu örgüt de örgütün devamlılığı için artık onu yapmak zorunda hissediyor ama yani onun işi o değil. ... Mülteci alanıyla hiç alakası olmayan birçok örgüt mülteci çalışmaya başladı ama bilmiyorsunuz ki bu alanı. Hiç daha önce deneyiminiz yok, çalışmamışsınız. Öyle bir uzmanlığınız yok sizin. Ama örgüt devam etsin diye oraya girdiler ve bu niyetle buraya girenlerin büyük bir kısmı da aslında örgüt olma özelliğini kaybedip ... daha böyle ajans gibi çalışan, ya da daha taşeron gibi çalışan ...şeye dönmeye başladı artık... Hem o derneği bir yere götürmüyor bu, hem oradaki örgütlenmeyi komple ortadan kaldıran bir şey, hem de yapmak istemediğin şeyleri yapmak zorunda kalıyorsun." **Dernek - Gençlik, Sivil Toplum**

6 Şubat depreminin yarattığı fiziki ve toplumsal tahribat ise, fon ekosistemindeki aciliyet ekonomisinin harekete geçmesiyle, fon kaynaklarının hızlı bir şekilde deprem odaklı çalışmalara yönlendirilmesine sebep olmuştur. Fon kaynaklarının artması kuruluşların deprem odaklı çalışmalarının niteliğini ve kapsamını arttırmakla birlikte, farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Hibe veren kuruluşların fon kaynaklarının hızlı bir şekilde deprem bölgesine aktarılmasını ve kullanılmasını talep etmeleri, bu kaynakların verimli şekilde yönetilebilmesini de bu kaynakları etkin şekilde kullanabilecek kuruluşlara aktarılabilmesini de zorlaştırmıştır. Hibe veren kuruluşların hızlı hareket etme arzuları, kaynakların genel itibarıyla halihazırda irtibatla oldukları ve büyük kapasiteli kuruluşlara aktarılmasına sebep olmuştur. Fon sağlayıcıların deprem bölgesindeki yerel kuruluşların erişimini kolaylaştırabilecek koşulları sağlayamaması da kuruluşların bu kaynaklara erişimini kısıtlamıştır. Deprem sürecinde etkin şekilde çalışan yerel kuruluşların finansal kaynaklara gerektiği ölçüde ulaşamaması, kaynaklara erişebilen daha merkezi kuruluşların ise yerelde çalışırken zorlanması, aktarılan kaynaklarla yaratılabilecek etkinin kısıtlı kalmasına yol açmıştır.

Fon ekosistemindeki odağın depreme kayması, diğer taraftan, farklı faaliyet alanlarında çalışan kuruluşların erişebilecekleri kaynakların da sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Bu koşullar, kuruluşları uzmanlık alanları olmamasına rağmen kaynaklara erişebilmek amacıyla depreme ilişkin çalışmalar tasarlamaya yöneltmektedir. İhtiyaç giderme ve etki yaratmaktan çok kaynaklara erişebilme koşullarını sağlama amacı taşıyan bu tür faaliyetlerin ise toplumsal faydası ve etkisi yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu tür kuruluşlar, deprem bölgesinde çalışma yürütmüş veya yürütüyor olma koşulu talep eden, fon ve hibe kaynaklarına erişimde zorlanmaktadır. 6 Şubat depremi, sivil toplum alanına aktarılan fon ve hibelerin miktarını arttırmakla birlikte, fon ekosisteminin barındırdığı sorunların devam etmesi sebebiyle, etkin ve verimli bir kaynağa dönüşememiş ve bunun ötesinde kuruluşların mevcut finansal kırılganlıklarını arttıran etkiler de yaratmıştır.

"Bütün fonların deprem bölgesine aktığı gibi bir böyle gerçeklikle birlikte bir sürü kurumun sırf o yüzden gittiğine de eminim. Çünkü yani bunları sadece onları kötülemek için de söylemiyorum. Gerçekten ekonomik bir gerçeklik var. Normalde fon aldığın bir sürü kurum bir anda diyor ki, biz artık sadece deprem bölgesine fon vereceğiz. Ya bu hep şey işte yapmak istediklerinden ziyade fon veren ne istiyor onu yapmak zorunda kaldığın için sivil alanda, birçok kurum da bazen o yüzden de gitmiş olabilir." **Dernek - Çocuk, Kadın ve İnsan Hakları**

"Bu deprem meselesi de onun somut bir örneği. Bağışçı, param hemen gitsin sahaya diyor. Biz diyoruz ki hayır hemen gitmesin, aksine bekletelim. Sen mesela üç sene sonra o paranın karşılığında bir şeyler yaptığın zaman esas etkisi ortaya çıkacak. Çünkü şu anda zaten orada bir kaos var. O parayı oraya gönderdiğinde hiçbir işe yaramaz diyoruz. Yani bu teknik mesele acil fonlarda da oluyor. O yüzden de hani parayı bekletip dağıtmaya çalışıyoruz." **Vakıf- Sivil Toplum, Hibe Veren**

"Avrupa Birliği gibi çok kurumsal yapılar o rigiditeyi [katılığı] şey yapmadılar ve çok komik yani deprem bölgesine öncelik verelim diyorlar fakat deprem bölgesindeki o başvuruyu hazırlayacak ekibin hani interneti var mı? Elektriği var mı? Bilgisayarı var mı? Bunların hepsi es geçiliyor. Yani bir ezberden şey yapılıyor. O da işte o kurumsallığın getirdiği bir rigidite." **Dernek - Kültür Sanat, Demokrasi**

Son dönemdeki finansal kaynaklardaki erişimi ele aldığımızda ise, ekonomik koşulların özellikle son iki yılda giderek kötüleşmesinin sivil toplumda finansal daralmayı da beraberinde getirdiği görülmektedir. Ekonomik krizin yarattığı enflasyonist ortam, bir yandan erişilebilir finansal kaynakların azalmasına diğer yandan ise erişilen kaynakları finansal olarak yönetmeyi, planlı ve verimli şekilde kullanabilmeyi zorlaştırmaktadır. Dalgalı kurla birlikte TL'de yaşanan değer kaybı, yurt içi gelir kaynaklarının yeterliliğini ve öngörülebilirliğini azaltmakta ve döviz bazlı kaynakları daha cazip kılmaktadır. Ekonomik kriz koşulları, kuruluşların gelirlerinde azalmaya sebep olurken, sabit giderlerinin de artmasına yol açmaktadır. Özellikle, fon dışı gelir kaynağı yaratma konusunda güçlük çeken kuruluşların, elde ettikleri kısıtlı miktarlar giderlerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

"Özellikle bugün yaşanan enflasyonist ortam. Elbette ki bir şey hem yetebilir hem de yetmeyebilir. Öyle bir dönemdeyiz. Biz şu an faaliyetlerimizi kendi içimizde döndürebiliyoruz. Daha fazla bir gelire sahip olsak daha yapıcı, daha çevirici etkisi yüksek bir faaliyet yapar mıyız? Evet. Ama bugün itibarıyla da kaynaklarımızı biraz da optimum kullanmak durumunda kalıyoruz. ... Çeşitliliğe değil de verimliliğe yetiyor. O yüzden mevcut kaynağımız mevcut çalışmamıza yetiyor yani." **Vakıf - Sivil Toplum, Araştırma, Politika**

"Kamu kaynaklarını kısmış ve ... kendi ... anlayışı doğrultusunda bir yere ayırmış durumda. Belediyelerin kaynakları zaten ortada. O yüzden ... kaynak her zaman çok kısıtlıyken, işte iki seçim arası ve hani geçmeyen, bitmeyen ve azalmayan bir ekonomik krizin ortasında ... kaynaklar nereden bakarsanız daha da kısıtlı hale geliyor." **Vakıf - Kültür Sanat**

"Kendi öz kaynaklarımız çok sınırlı. Dolayısıyla onlar zaman zaman aslında daha önceki yıllarda bir parça bizim kendi programlarımıza odaklanmamıza ya da istediğimiz bazı şeyleri yapmamıza izin verebiliyordu ama son ekonomik krizle birlikte aslında devam ettirebilmek bizim açımızdan en öncelikli nokta haline geldi." **Vakıf- Cinsel Sağlık Hakları**

"Birtakım konsolosluklar artık hibelerini TL bazında ve çok komik seviyelerde tutuyorlar. Yani bir insan kaynağının masrafı dahi bir yıl asla, yani yarım yıl bile enflasyondan da kaynaklı büyük ihtimalle yani öngörülemiyor." **Dernek - LGBTİ+ Hakları**

"Son dönemde biz bir şekilde çevirebildik ama bunun yaklaşan bir tehlike olduğunu düşünüyoruz açıkçası. Yani şeyi daraldı, o destek çok azaldı. Maliyetler çok arttı. Bir oteli kiralamanız, konaklama ücreti, ulaşım ücretleri vesaire çok arttı. Şu anda başka planlar düşünülmeli, başka yollar düşünülmeli açıkçası." **Dernek - Sağlık Hakkı**

Ekonomik kriz, STK'ların finansal sürdürülebilirliklerini zora sokmakla birlikte, temel gelir kaynakları kompozisyonunun değişmesine de sebep olmaktadır. Mevcut koşullarda, kuruluşların belirli giderlerini karşılamaya yetebilen kısıtlı öz kaynakları, bu işlevi yerine getirememektedir. STK'ların iki temel gideri olan insan kaynağı ve ofis kirası giderlerindeki sürekli artış, sürdürülebilirlik konusunda önemli sorunlar yaratmaktadır. Kuruluşlar hiçbir faaliyet yürütmeseler dahi, varlıklarını sürdürebilmek, bir görüşmecinin ifadesiyle "kapıyı açık tutabilmek" için asgari bir gelir kaynağına ihtiyaç duymakta. Fakat hem insan kaynağı hem de kira giderlerindeki artış, bu asgari giderlerin dahi öz kaynaklar ile karşılanmasını imkânsız hale getirmektedir.

"Yani işte yer kirası, çalışan ücreti, bunun gibi sorunlar en büyük kalemi oluşturuyor aslında... çünkü kimi dönemde de faaliyet yürütemezseniz veya bağış alamazsanız bile giderlerinizi yapmak zorundasınız...Dolayısıyla o konuda bizim durumumuz biraz daha iyi. Bir faaliyet yürütmesek bile işyeri kiramız veya çalışan giderimiz yok en azından. Böyle bir avantajımız var bizim." **Vakıf - İnsan Hakları**

Alt bölüm 1.2. Diğer Özgürlükler

1.2.1. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Mevzuat

Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, Anayasa; 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu; Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik; 2559 sayılı Polis Vazife ve Takdirine Dair Kanun; 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu ile düzenlenmiştir. Anayasa'nın 34. maddesine göre göre herkes önceden izin almaksızın toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir ancak, bu hak "milli güvenlik", "kamu düzeni", "suç işlenmesinin önlenmesi", "genel ahlakın korunması", "kamu sağlığının korunması" ve "başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması" gerekçeleriyle sınırlandırılabilir. Sınırlama için öngörülen bu amaçlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine uygun olsa da keyfi şekilde yorumlanabilmektedir.

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (TGYK), barışçıl toplanma hakkının kullanımını kapsamlı kısıtlamalarla önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Yabancıların toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeleri, İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlıdır. Ayrıca TGYK'nın 10. maddesine göre, tüm düzenleme kurulu üyelerinin toplantıdan en az 48 saat önce bir beyanname imzalaması ve mesai saatleri içinde toplantının yapılacağı yerin bağlı olduğu valilik veya kaymakamlığa teslim etmesi zorunludur. Aksi takdirde, toplantı, gösteri ya da yürüyüş yasalara aykırı sayılmaktadır ve hükümet toplantıyı dağıtmak için polis müdahalesi de dahil olmak üzere her türlü önlemi almaya yetkilidir. Bu nedenle yasanın kendiliğinden gelişen, önceden planlanmamış gösterileri yasakladığı söylenebilir.

TGYK, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılabilceği mekanları belirleme yetkisini kaymakamlıklara ve valiliklere vermesi bakımından kısıtlayıcıdır. TGYK'nın 6/2 maddesine göre mülki amirler tarafından belirlenen yerler dışında düzenlenen toplantılar kanuna aykırı hale gelmektedir: “İl ve ilçelerde toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergahı, kamu düzenini ve genel asayişini bozmayacak ve vatandaşların günlük yaşamını aşırı ve katlanılmaz derecede zorlaştırmayacak şekilde ve Kanunun 22. maddesinin birinci fıkrasında sayılan sınırlamalara uyulması kaydıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partilerin il ve ilçe temsilcileri ile güzergahın geçceği ilçe ve il belediye başkanlarının, en çok üyeye sahip üç sendikanın ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının il ve ilçe temsilcilerinin yazılı görüşleri alınarak her yıl Ocak ayında mahallin en büyük mülki amiri tarafından belirlenir. Kamu düzeni ve genel asayişin temini bakımından zorunluluk olan hallerde toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergahı yıl içerisinde aynı usulle değiştirilebilir. İl ve ilçenin büyüklüğü, gelişmişliği ve yerleşim özellikleri dikkate alınarak birden fazla toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergahı belirlenebilir.” Kanunun 22. maddesine göre kamuya açık çok sayıda yerde toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlenmesi yasaklanmıştır. Bunlar parklar, ibadethaneler, kamu hizmeti görülen bina ve tesisler ile bunların eklentileri ve TBMM'ye bir kilometre uzaklıktaki alanlardır. Sayılanların hepsi AİHM kararlarına göre toplanma özgürlüğünün kullanılabilceği alanlardır ve bu şekilde genel bir sınırlama doğrudan AİHS'nin ihlalidir.²⁰

Kanunun 17. maddesine göre “Bölge valisi, vali veya kaymakam, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla belirli bir toplantıyı bir ayı aşmamak üzere erteleyebilir veya suç işleneceğine dair açık ve yakın tehlike mevcut olması hâlinde yasaklayabilir.” Kanunun 18. maddesine göre ise, bu kurumların kararlarını 24 saat önceden düzenleme kuruluna bildirilmesi gerekmektedir. Yasak kararlarının bir diğer dayanağı 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'dur. Kanunun 11. maddesinin c bendine göre, “İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindendir. ... Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır.” Kamu otoritesi tarafından yapılan yasaklamalara karşı STK'ların başvurabileceği özel ve hızlı işleyen bir itiraz usulü mevzuatta düzenlenmemiştir. Hak ihlaline uğrayan bireyler ve STK'lar, diğer haklar ve özgürlükler için olduğu gibi toplanma özgürlüğü için de, insan haklarının korunması, ayrımcılıkla mücadele, işkence ve kötü muameleye karşı ulusal önleme mekanizmasının geliştirilmesi amacıyla kurulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na (TİHEK) ve idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu'na (KDK), idarenin toplanma özgürlüğünü ihlal eden her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarına ilişkin başvurabilmektedir. Söz konusu kurumlar, gelen başvuruları incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmakla görevlidir.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 16. maddesine göre ise “Polis, görevini yaparken direnişle karşılaşması halinde, bu direnişi kırmak amacıyla ve kırarak ölçüde zor kullanmaya yetkilidir. Zor kullanma yetkisi kapsamında, direnmenin mahiyetine ve derecesine göre ve direnenleri etkisiz hale getirecek şekilde kademeli olarak artan nispette bedeni kuvvet, maddi güç ve kanuni şartları gerçekleştiğinde silah kullanılabilir.” Bu kanun maddesi uyarınca, kolluk kuvvetlerine, bildirim yapılmamış veya mülki amirler tarafından ertelenmiş/yasaklanmış gösterileri dağıtma ve göstericilerin itirazı halinde fiziksel müdahale yetkisi verilmiştir. TGYK'nın bildirimsiz toplantı ve gösteri yürüyüşlerini hukuka aykırı kabul etmesi polisin çoğu zaman orantısız olan müdahalelerinin yolunu açmaktadır.

TBMM'nin Mart 2015'te çıkardığı ve yaygın olarak “İç Güvenlik Reformu Paketi” olarak anılan 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, polisin herhangi bir kişiyi savcılığa danışmadan gözaltına alma yetkisini genişleterek, gösteriler sırasında polisin yetkilerini de güçlendirmiştir. Toplanma ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve ilgili ikincil mevzuat; gösteri ve yürüyüşlerin yeri, süresi ve zamanı ile ilgili sınırlamalar getirmekte ve idare ile güvenlik güçlerine geniş şekilde takdir yetkisi sağlamaktadır.

20 Gökçeççek Ayata, Ulaş Karan. *Sivil Topluma Aktif Katılım: Uluslararası Standartlar, Ulusal Mevzuattaki Engeller, Öneriler*.

Uygulama

Uluslararası insan hakları hukukunda, insan hakları alanında çalışan kuruluşlar ve kişiler için toplanma özgürlüğüne yönelik sınırlamaların ancak zorunlu ve istisnai durumlarda uygulanmasına yönelik bir eğilim vardır. İnsan hakları savunucularının yer aldığı gösterilere yönelik saldırıların gerçekleşmesi durumunda saldırının hızla soruşturulması ve sorumlu olan üçüncü kişiler veya kolluk güçlerine disiplin cezası verilmesi veya diğer cezai yaptırımların uygulanması beklenmektedir.²¹ Bu nedenle, bu vakaların tespit edilerek kamu görevlileri tarafından soruşturulması önem taşımaktadır.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına dair bu araştırma kapsamında TÜSEV tarafından yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtlarda talep edilen bilgiler sağlanmamıştır. Fakat, İçişleri Bakanlığı'nın 2023 ve 2024 bütçe sunuşlarında açıkladığı resmi rakamlara göre 2022 yılında 64.993 eylem/etkinlikten 335'ine, 2023 yılı 30 Haziran tarihine kadar sürede ise 121 eylem/etkinliğe müdahale edilmiştir. 2024 yılından itibaren bütçe sunuşlarında veya idare raporlarında bu veriler paylaşılmadığı için yılın geri kalanında kaç eylem/etkinliğe müdahale edildiği bilinmemektedir. Bu konuda bakanlıklara yöneltilen bilgi edinme başvurularına ise yanıt verilmemiştir.²²

2022-2023 yıllarında yapılan gösteri, toplantı ve yürüyüşlerin engellendiği önemli sayıda olay meydana gelmiştir (8 Mart Feminist Gece Yürüyüşü, LGBTİ+ Onur Haftası Etkinlikleri, Bursa, Eskişehir, Adana, Van, Şanlıurfa gibi birçok ilde çeşitli süreler için getirilen gösteri ve yürüyüş yasakları, öğrenciler, işçiler, ekoloji hareketi vb. pek çok grubun protestoları.)

Toplantı, gösteri ve yürüyüşlere yönelik yasaklama kararlarının çoğunun dayanağı, toplanma öncesi, anı ve sonrasında gerçekleşmesi olası şiddet eylemleri olarak belirtilmektedir. Resmi verilerin yanı sıra, insan hakları kuruluşlarının toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına ilişkin topladıkları veriler de bu alanda önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Dokümantasyon Merkezi'nin derlediği verilere göre, 2022 yılının ilk 11 ayında valilikler ve kaymakamlıklar tarafından 19 ilde ve 3 ilçede en kısıtı 1, en uzun 30 gün olmak üzere 72 kez tüm eylem ve etkinlikler yasaklanmış; en az 482 barışçıl toplantı ve gösteriye kolluk güçleri tarafından müdahale edilmiş, 54 etkinlik ise engellenmiştir. Bu müdahaleler sonucunda, 143'ü çocuk olmak üzere, en az 5.148 kişi işkence ve kötü muamele niteliğindeki uygulamalar ile gözaltına alınmış, en az 42 kişi ise yaralanmıştır. Gözaltına alınanların 24'ü tutuklanmış, 111 kişi adli kontrol şartıyla, 2 kişi ev hapsi şartıyla serbest bırakılmıştır. İHD Dokümantasyon Birimi'nin verilerine göre ise kolluk güçlerinin barışçıl toplantı ve gösterilere yönelik müdahalesi sonucu en az 5.323 kişi işkence ve diğer kötü muameleye maruz kalmıştır.²³ 2023 yılının ilk 11 ayında ise; valilikler ve kaymakamlıklar tarafından 24 ilde ve 11 ilçede en kısıtı 1, en uzun 30 gün olmak üzere 94 kez tüm eylem ve etkinlikler yasaklanmıştır. Kolluk güçlerinin toplanma ve gösteri özgürlüğü kapsamında yapılan barışçıl eylem ve etkinliklere müdahalesi sonucu 58'i çocuk, en az 3.679 kişi işkence ve kötü muamele niteliğindeki uygulamalar ile gözaltına alınmış, en az 44 kişi yaralanmıştır. İHD Dokümantasyon Birimi'nin verilerine göre ise kolluk güçlerinin toplanma ve gösteri özgürlüğü kapsamında yapılan barışçıl eylem ve etkinliklere müdahalesi sonucu en az 3.766 kişi işkence ve diğer kötü muameleye maruz kalmıştır.²⁴

Saha araştırması bulguları, kayıtlı STK'ların çoğunluğunun faal olmayan, finansal durumu, hak temelli yaklaşımı, kapasitesi ve kamuyla iş birliği ve karar alma süreçlerine katılım düzeyleri zayıf kuruluşlardan oluştuğunu göstermektedir. Bu kuruluşların büyük bir kısmı hiç toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılmamış veya düzenlememiştir. Ancak örneklem içinde bu hakkı kullanma konusunda daha aktif olan gruplar da bulunmakta ve belirli özellikleri taşıyan STK'ların bir bölümü toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı konusunda daha fazla sorun yaşadığını ifade etmektedir. Niteliksel görüşmeler de niceliksel araştırmada derlenen verilerle ortaya çıkan bu analizi doğrulamaktadır. Örneğin, örgütlenme/ifade özgürlüğünde sorun yaşayan kuruluşlar, baskıya

21 United Nations Human Rights Committee. *Argentina, ICCPR, A/56/40 vol. I (2001) 38, para. 74(13).*

22 İçişleri Bakanlığı. *2023 Yılı Bütçe Sunuşu*, s. 169.

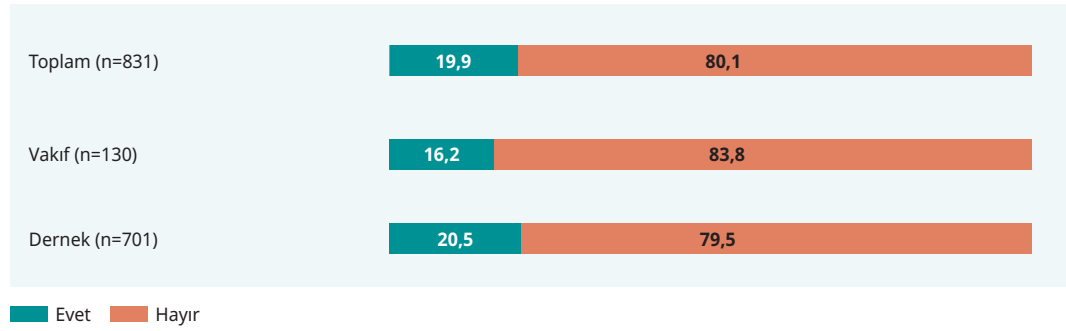
23 Türkiye İnsan Hakları Vakfı. *Verilerle 2022 Yılında Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri*.

24 Türkiye İnsan Hakları Vakfı. *Verilerle 2023 Yılında Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri*.

daha çok maruz kalmakta, daha çok denetlenmekte ve başka açılardan da idarenin “varlığını” daha çok hissetmektedir, buna rağmen bu grubun daha fazla toplumsal toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlediği ve bu etkinliklere katıldığı görülmektedir.

Nicel saha araştırmasının bulgularına göre, görüşülen STK temsilcilerinin %20’si kendi kuruluşları veya üyelerinin barışçıl bir toplantıya veya gösteriye katıldığını ifade etmiştir. Bu etkinliklere katılanların küçük bir kısmı çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır: %4’ü gösterinin düzenlenmesinin engellendiğini, %2’si katılımcılara orantısız şekilde müdahale edildiğini, %2’si göstericilerin gözaltına alındığını ve %1’i toplantı veya gösterinin başka bir yerde yapılmasının istendiğini belirtmiştir. Buna karşın, etkinliklere katılan STK’ların büyük çoğunluğu (%93) toplantı ve gösteri haklarını kullanırken herhangi bir sorun yaşamadıklarını söylemiştir.

Grafik 1.11. STK’ların son iki yılda barışçıl toplantılara/gösterilere katılımı (%)

Derneklerin (%20,5) ve vakıfların (%16) barışçıl gösterilere katılma oranları birbirine yakındır. Ancak, toplantı ve gösteri hakkını kullanırken sorun yaşayan STK’ların hepsi dernek statüsündedir.

STK’ların faaliyet gösterdikleri ölçek de barışçıl gösterilere katılım oranlarında farklılık yaratmaktadır. Semt, mahalle veya ilçe düzeyinde faaliyet gösteren STK’lar, daha geniş kapsamlı etkinliklere katılımda düşük oranlarda yer alırken; birden fazla il veya daha geniş coğrafi alanlarda faaliyet gösteren STK’lar, barışçıl gösterilere katılım konusunda daha aktif rol almaktadır. İllere göre bakıldığında ise, Ankara ve İstanbul’da barışçıl toplantı ve gösterilere katılım oranı %15,5’ten kalırken, diğer illerde bu oran %24’e kadar çıkmaktadır.

Tablo V. STK’ların faaliyet alanlarına göre barışçıl toplantılara/gösterilere katılımı (%)

	Evet	Hayır	Toplam
Kültür, İletişim ve Eğlence Faaliyetleri	19.5	80.5	100.0
Eğitim Hizmetleri	21.1	78.9	100.0
Sağlık	10.3	89.7	100.0
Sosyal Hizmetler	16.0	84.0	100.0
Çevre Koruma ve Hayvan Refahı	15.1	84.9	100.0
Toplumsal ve Ekonomik Kalkınma ve Barınma	40.0	60.0	100.0
Sivil Toplum, Savunuculuk, Siyasi ve Uluslararası Faaliyetler	38.3	61.7	100.0
Hayırseverlik ve Gönüllülük	14.6	85.4	100.0
Dini Dernekler	30.0	70.0	100.0
İş Dünyası, Meslek Örgütleri, Sendikalar	12.7	87.3	100.0
Profesyonel ve Bilimsel Hizmetler	45.5	54.5	100.0
Diğer	0.0	100.0	100.0
Toplam	19.9	80.1	100.0

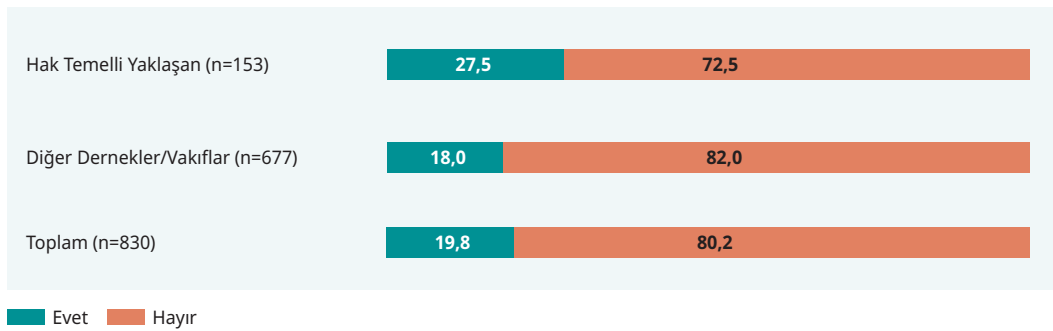
STK'ların faaliyet alanlarına göre barışçıl toplantı ve gösterilere katılım oranlarında belirgin farklılıklar görülmektedir. Profesyonel ve bilimsel hizmetler (%45,5), toplumsal ve ekonomik kalkınma, barınma (%40) ile sivil toplum, savunuculuk, siyasi ve uluslararası faaliyetler (%38) alanında çalışan STK'ların üyeleri, son iki yılda diğer alanlarda faaliyet yürüten STK'lara kıyasla daha yüksek oranlarda bu tür etkinliklere katılmıştır. Buna karşın iş dünyası ve meslek örgütleri gibi STK'ların barışçıl toplantı veya gösterilere katılım oranı %13'te kalırken, dini derneklerin %30'luk katılım oranı dikkat çekicidir.

Kuruluş amaçlarına göre değerlendirildiğinde, bilgilendirme, güçlendirme, kalkındırma ve koruma amacı güden STK'larda barışçıl toplantı veya gösterilere katılım oranı daha düşük iken, hak ve özgürlükleri veya üyelerinin çıkarlarını savunma amacı taşıyan STK'larda bu oran oldukça yüksektir. Hak ve özgürlükleri savunma amacıyla kurulan STK'lar %50, üyelerinin çıkarlarını savunanlar ise amacı %34 katılım oranına sahiptir ve bu oranlar, diğer amaçlarla kurulan STK'ların katılım oranlarından oldukça yüksektir.

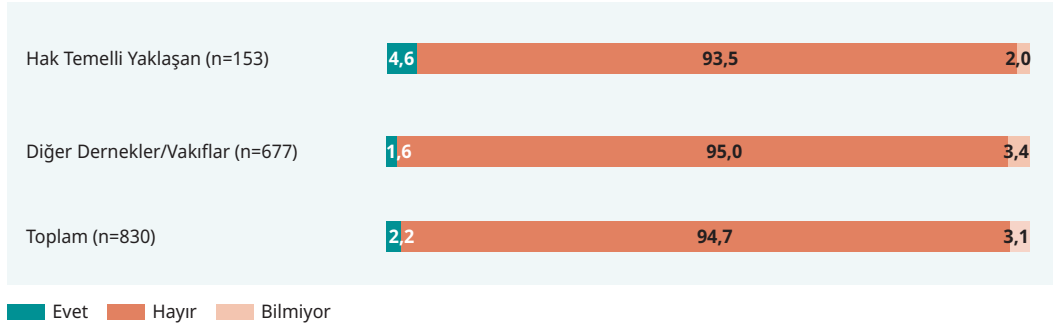
Diğer yandan, hak temelli STK'ların ya da üyelerinin barışçıl bir toplantıya veya gösteriye katılma oranı diğer gruba göre daha yüksektir (%28 ve %18). Hak temelli STK'ların toplantı veya gösteri hakkını kullanırken sorun yaşama oranı da her bir sorun başlığında, diğer gruba göre daha yüksektir.

İfade özgürlüğüne yönelik bir baskıyla karşılaştığını belirten hak temelli STK'ların oranı da diğer gruba göre daha yüksektir (%5 ve %2).

Grafik 1.12. Hak temelli yaklaşımlarına göre barışçıl toplantılara/gösterilere katılım (%)

Grafik 1.13. Hak temelli yaklaşımlarına göre ifade özgürlüğüne yönelik baskıyla karşılaşma (%)

Son iki yılda barışçıl bir toplantı veya gösteriye katılan STK'ların oranı düşük kapasiteli STK'larda %18, orta kapasiteli STK'larda %16 ve yüksek kapasiteli STK'larda %37'dir. Yüksek kapasiteli STK'lar toplantı gösteri hakkını daha fazla kullanmaktadır.

Karar alma süreçlerine katılım düzeyi yüksek STK'ların %21'i toplantı gösteri hakkını kullanırken, düşük olanlarda bu oran %12 seviyesinde kalmıştır. Bu da katılım hakkını daha fazla kullanan STK'ların sosyal ve politik etkinliklere de daha fazla katıldığını ortaya koymaktadır. Savunuculuk düzeyleri yüksek STK'lar, barışçıl toplantılara katılım konusunda daha aktif olup, %39'u son iki yılda bu tür etkinliklere katıldığını bildirmiştir. Savunuculuk faaliyetleri orta STK'lar arasında bu oran %20, savunuculuk faaliyetleri düşük STK'lar arasında ise %14'tür. Örgütsel kapasite arttıkça STK'ların barışçıl toplantılara katılım oranı da artmaktadır. Yüksek kapasiteli STK'ların %24'ü son iki yılda bu tür etkinliklere katıldığını belirtirken, düşük kapasiteli STK'larda bu oran %14'e düşmektedir.

Daha büyük kuruluşların barışçıl toplantılara veya protestolara katılma olasılığı daha yüksektir; %31'i katıldığını belirtirken bu oran küçük kuruluşlarda %17,5'tir. Bu durum, daha büyük kuruluşların daha aktif olabileceğini veya bu tür faaliyetlere katılmak için daha fazla kaynağa sahip olabileceğini göstermektedir.

Denetlenen kuruluşlar ile barışçıl toplantılara katılan STK'ları birlikte değerlendirmek önemli bir bulguyu ortaya koymaktadır. Ankete katılan STK'ların %61,4'ü, son iki yıl içerisinde kamu kurumları tarafından denetlenmiştir. Barışçıl toplantılara katıldığını belirten STK'ların %75'i denetlenirken, katılmayanların %58,1'i denetlenmiştir. Ayrıca, barışçıl toplantılara katılan ve tüzüğünde temel hak ve özgürlüklerinin korunması ifadesi bulunan STK'ların %81,5'i denetlenirken, bu ifadeyi içermeyenlerin %57,8'i denetlenmiştir. Barışçıl toplantılara katılan, bu ifadeye sahip ve yurt içinde en az iki federasyon/konfederasyon üyeliği olan STK'ların tamamının denetlendiği görülürken, 1 ve daha az federasyon/konfederasyon üyeliği olan STK'ların da %78,4'ünün denetlendiği tespit edilmiştir. Barışçıl toplantılara katılmayan ve düzenli faaliyet raporu hazırlamayan STK'ların %51,7'si, rapor hazırlayanların ise %61,5'i denetlenmiştir. Ayrıca, barışçıl toplantılara katılmayan, düzenli faaliyet raporu hazırlamayan ve ayrımcılığa karşı yazılı bir değer ifadesi olmayan STK'ların %48,2'si denetlenirken, bu değere sahip olanların %71,4'ü denetlenmiştir.

Venedik Komisyonu, çoğulcu demokrasilerde toplantı ve gösteri yürüyüşleri için bildirim usulünü izin usulüne göre daha olumlu bir uygulama olarak değerlendirmektedir.²⁵ Bu anlamda, mevzuatta toplantı ve gösterilerin izne değil bildirim tabi olması olumludur. Fakat, uygulamada her türlü toplantı için önceden bildirim yapılması zorunluluğu, kendiliğinden gelişen, önceden planlanmamış toplantıların yasadışı olarak değerlendirilmesi ve engellenmesine neden olmaktadır. AİHM ise bildirim sisteminin amacını, toplantı veya gösterinin gerçekleştirilmesi konusunda, yetkililerin önlem olarak toplanma özgürlüğünün kullanımını etkin şekilde sağlaması olarak tanımlamakta, bildirim ya da izin düzenlemelerinin, toplanma özgürlüğüne gizli engel oluşturmaması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁶ Mahkeme kararlarında, yurttaşların toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını etkili bir şekilde kullanmasını sağlama pozitif yükümlülüğünün devletlerde olduğunu da ifade etmektedir.²⁷ Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) de barışçıl amaçlarla bir araya gelmiş kişi veya grupların şiddet içermeyen ve kamu düzeni açısından tehlike oluşturmamış eylemlerine devletin hoşgörü göstermesi gerektiği yönünde kararları mevcuttur.²⁸ Buna rağmen, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını kullanmak isteyen çok sayıda kişi hakkında kanuna aykırı toplantıya/gösteriye katıldığı veya toplantı/gösteri düzenlediği gerekçesiyle Kabahatler Kanunu'na muhalefetten idari para cezası verilebilmekte ve TGYK'ye muhalefetten soruşturma ve dava açılmaktadır. Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanan yıllık Adalet İstatistiklerine göre, Cumhuriyet Başsavcılıkları tarafından TGYK'ye muhalefetten 2022 yılında 6.618 kişi, 2023 yılında ise 240'ı çocuk 4.504 kişi hakkında soruşturma başlatılmış, 2.831 ve 3.575'i hakkında kamu davası açılmasına karar verilmiştir. 2022 yılında 601 kişi, 2023 yılında ise 43'ü çocuk 426 kişi hakkında bu suçtan mahkumiyet kararı verilmiştir.²⁹

Nitel araştırma kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşlarının çoğu ise, basın açıklamaları başta olmak üzere, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı konusunda çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Özellikle belirli gruplara yönelik faaliyet yürüten ve demokratik muhalefetin parçası olan kuruluşlar bu konuda daha fazla sorunla karşılaşmaktadır. Basın açıklamaları, sivil toplumun hem faaliyetlerini duyurması hem de hak ihlallerini görünür kılması açısından önemli bir araç olmasına rağmen, bu hakkın kullanılmadığı ifade edilmiştir. Öte yandan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının engellenmesi, sadece bu eylemin gerçekleştirilememesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda başka engelleme ve hak ihlallerini de beraberinde getirmektedir. Gözaltına alınma, adli veya idari soruşturmalara maruz kalma, hedef gösterilme ve fiziksel şiddete uğrama gibi durumlar, basın açıklaması yapmak isteyen sivil toplum aktörlerinin karşılaşabileceği riskler arasındadır.

²⁵ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR). *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition)*, 2019).

²⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Oya Ataman v. Türkiye*, B.N. 74552/01, 05.03.2007; *Samüt Karabulut v. Türkiye*, B.N. 16999/04, K.T. 19.11.2009.

²⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Nurettin Aldemir ve Diğerleri v. Türkiye*, B.N. 32124/02, 32126/02, 32126/02, 32132/02 ve 32138/02, K.T. 02.06.2008.

²⁸ Anayasa Mahkemesi. *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, B.N. 2013/3924, K.T. 06.01.2015.

²⁹ Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. *Adalet İstatistikleri 2022; Adalet İstatistikleri 2023*.

"Birçok arkadaşımızla 25 Kasım'da 8 Mart eylemlerinde, basın açıklamalarında hep gözüaltıya yaşadık."

Dernek - Kadın Hakları

"Doğal olarak ikisinde de mesela gözüaltıya oldu. İşte bizim üyelerimizden de gözüaltıya oldu mesela 2023'ün ilk duruşması 14 Şubat'ta oldu. Yakın yani bugün ayın yirmisi 14 Şubat'ta oldu, ikinci duruşma 1 Mart'ta olacak. 18 kişi toplam yargılanıyor. Ben de o etkinlikte oradaydım. İşte LGBTİ+ temsilcisi arkadaşlarımızdan birisi basın açıklamasına henüz başlamıştı. Elde bir şey yok. Bayrak yok işte pankart yok, hiçbir şey yok, yürüyüş yok, sadece bir basın açıklaması olacaktı. Daha işte değerli basın mensupları falan derken gözüaltına alındı. Şu andaki mesela eş başkanlarımızdan biri, gözüaltına alınmış olanlardan."

Dernek - Kadın ve İnsan Hakları

Kuruluşlar arasında, artık basın açıklaması yapmama veya açıklamalara katılmama eğilimi öne çıkmaktadır. Toplumsal ilgi ve katılımın azalması da basın açıklaması yapmama tercihinde rol oynamaktadır. Medya alanında çalışan kuruluşlar dahi, bilgi edinmek amacıyla basın açıklamalarına gitmek yerine gelen bültenleri değerlendirmeyi tercih ettiklerini ve ihtiyatlı davranmak zorunda kaldıklarını vurgulamaktadır. Gazetecilik faaliyetlerinin suç unsuru sayıldığı, bu yüzden de birçok gazetecinin engellemeler, soruşturmalar veya basın kartı iptali gibi yaptırımlarla karşılaştığı ifade edilmektedir. Düzenli olarak dergi çıkaran bir kuruluş ise yayın yapmanın sürekli izlenmeye yol açtığını ifade etmektedir.

"Yayınladığınız an itibarıyla mercek altına yatırırsınız ve her taraftan bu çok saldırıya açık ve yasalarda karşılıkları var." **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

"Özellikle bir basın açıklaması yapılacağı sırada ilk hedef gösterilen veya ilk engele maruz kalan gazeteci oluyor...yaptığımız haberi çok rahat bir şekilde propaganda gibi şey yapabiliyorlar... En sonunda işte basın kartına yani kurumun basın kartına el koydu ve geri vermediler." **Dernek - Basın ve Medya**

"Yani şöyle vakıf olarak zaten şey yapmıyoruz yani işte sivil toplum örgütleri veya diğer dernekler gibi aslında basın açıklaması yapmıyoruz. Fakat yapmış olsak eminim karşılaşırsınız. (...) Özellikle basın açıklamasına karşı hemen dava yolu. Yani yaptığınız en küçük bir şeyde aradan birkaç saat geçmeden hemen soruşturma başlatabiliyor." **Vakıf - İnsan Hakları**

Mevcut siyasi atmosferde, adli yaptırıma maruz kalma ihtimali ve kolluk kuvvetlerinin tutumu dolayısıyla birçok kuruluş, sokakta eylem yapmaktan veya eyleme katılmaktan imtina ettiğini ifade etmektedir. Basın açıklamaları da gösteri olarak değerlendirilmeleri sebebiyle, emniyet mensupları tarafından takibe alınmakta veya engellenmekte, katılanların bazıları gözüaltına alınmaktadır.

Oralarda hep sorun yaşıyoruz. Doğrudan bir gözüaltı olmuyor ama çok ciddi baskılara ve tacizlere maruz kalıyoruz. Yaptığımız etkinliklerde, kendi toplantılarımızda, yürüyüşlerimizde, akademinin açılışında gerçekten yani kaç tane çevik kuvvet arabasını yığdılar; açılış olacak altı üstü." **Dernek - Çocuk Hakları**

8 Mart Gece Yürüyüşü, zaten o da engellendi kısmen. Toplanmak istediğimiz alana çağrı yaptık. O alan çeşitli bariyerlerle vesaire engellendi. Aslında bu da ifade özgürlüğünün engellenmesi kapsamında bir şey." **Dernek - LGBTİ+ Hakları**

Özellikle LGBTİ+ kuruluşlarının eylem ve toplantıları yoğun baskı ve engellemelerle karşılaşmaktadır. Onur Haftası bağlamında Türkiye'nin her yerindeki gösteriler engellenmektedir. STK'lar, seçim süreçleri gibi "hassas" zamanlarda bu tür baskı ve engellemelerin daha da arttığını dile getirmektedir. Kuruluşlar baskı, tehdit ve güvenlik kaygısı nedeniyle toplantı ve gösteri türü eylemler yapmamayı tercih etmektedir. Özellikle LGBTİ+ hakları alanında çalışan kuruluşlar illegal toplantı düzenlemek gibi suçlamalarla karşı karşıya kalabildiklerini, bu yüzden gösteri ve toplantılara katılma konusunda teşvik edici olmadıklarını ifade etmektedir.

"Onur Haftası başlı başına hani her sene yasaklanan, dava açılan, yürütme durdurması, 6-7 ay sonra gerçekleşen ve tazminatı kazandığımız bir süreç ve her yılı böyle silsile artık. Bu şekilde devam ediyor. Öyle bir davalama sürecimiz ve bunu görünür kılma sürecimiz var. ... Tüm kentte LGBTİ+ içerikle herhangi bir eylemsellik yapmak, ya da bu yasaklanıyor, sonra da şöyle bir şey oluyor, yasak kararını protesto etme yasağı diye de bir şey çıkardılar sonra...En son Trans Pride'ın açıklamasında gözüaltına alındım." **Dernek- LGBTİ+ Hakları**

*Hadi birilerine şu Pride etkinliğine gidin demek çünkü çok riskli. Yasaklansa, gizli yapılsa bile bir şekilde şey oluyor ... Acaba şu etkinliği şuna söylersek, sonra gelir bize bu dernek illegal toplantı mı düzenliyor derler mi, diye mesela. Çünkü bu polis ifadeninde sorulandır, kim sizi buraya şey yaptı diye sorar. Mesela biri mi yönlendirdi. Yani orada birinin evet ben bunu şu dernekte duydum demesi büyük ihtimalle bizim için o işte ifadenin bakanlığa gitmesi oradan bir mesela denetim şeyi çıkartır, hani bence olmaz değil, olur. **Dernek - LGBTİ+ Hakları***

Mevcut koşullarda, kuruluşlar eylem çağırısı yapmaya çekinmekte ve faaliyetlerini kapalı toplantılarla, güvenli alanlarda sürdürmektedir. Bazı LGBTİ+ kuruluşları toplantı tarihini ya belirtmemekte ya da başka bir zaman göstererek kamuya duyurmaktadır. Kabahatler Kanunu gibi yasal düzenlemeler, kuruluşların ifade özgürlüklerinin engellenmesi için kullanılmaktadır. Kuruluşlar, bu koşullar altında katılacakları toplantı ve gösteri eylemlerine artık oldukça temkinli yaklaşmaktadır. Eylemin tam olarak neyi kapsadığını ve okunacak basın metninin içeriğini öğrenmek, kuruluşların kendilerini ve üyelerini koruma yöntemleri arasındadır.

*İnsanlara para cezası kesti. Eylem yapan insanlara. Sonra kadın platformu, paramızla eylem yapıyoruz, eylemleri yapmaya başladı. Orada da tekrar ceza kesti, idari para cezası falan. Biraz farklı ekonomik yani bir şiddet. **Dernek - LGBTİ+ Hakları***

Toplantı ve gösteriler sırasında yaşanan engellemelerin yanı sıra, bu gösterileri belgelemenin ve izlemenin de yaptırımla ve engellenmeyle karşılaştığı ifade edilmektedir. Mevcut siyasi atmosfer ve koşullarda, toplantı ve gösteri yapabilmek kadar bu konudaki sorun ve engellemeler hakkında bilgi ve belge üretebilmek de oldukça zorlaşmaktadır. Toplantı ve gösteri hakkının kullanılması konusunda karşılaşılan zorluk ve engellemeler, basın özgürlüğünün de kısıtlanmasına yol açmaktadır.

*Geçen gün bizzat kendim yaşadım mesela Urfa'da yürüyüşün takibini yapıyorduk. Ben de arkadaşlara eşlik ediyordum yani (...) bölge şefi arkadaşımız vardı yanımızda onun kimliğine el koydular. Haber takibini engellediler. Polis saatlerce onu gözlem altında, gözaltına almadı ama gözlem altında tuttu ve işini yapmasını engelledi. **Dernek- Basın ve Medya***

*Mesela o belgeleme alanına girişimi, etrafıma, çevik kuvvet sararak engelledi mesela. Bana böyle bir önlem almış oldular. Eskişehir'de yine platform bağlamında son diyelim ki Aralık, 10 Aralık İnsan Hakları Gününe kadar son 2 yıldır Eskişehir'de 8 Martların dışında polis yürüyüş yaptırmıyor. Asla. Her yürüyüşe, yürüyüş girişimine hani mümkün olsa niyetine, müdahale edecek durumdaydı ve ediyordu da. **Dernek - İnsan Hakları, Demokrasi***

Basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşlerindeki pratik engellemelerin yanı sıra yasal düzenlemelerle de sınırlandırılmaktadır. 2022 yılında yürürlüğe giren ve kamuoyunda "dezenformasyon yasası" olarak bilinen 7418 sayılı "Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun," ifade özgürlüğü ile ilgili tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu düzenlemenin, eleştirel düşünce ve farklı görüşlerin ifade edilmesi bağlamında zorluklar yarattığı ve sivil toplum kuruluşlarının kamuoyunu bilgilendirme ile hak ihlallerine dikkat çekme çabalarını sınırlandırdığı belirtilmektedir. Kanunun uygulama alanına dair dikkat çekici örneklerden biri, bir gazetecinin, Millî İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) Cumhurbaşkanlığı'na sunduğu yargı raporuna ilişkin bir haberinin yayımlanmasının ardından, "halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma" suçlamasıyla gözaltına alınması ve tutuklanmasıdır. Bu olay, yasanın uygulamalarında ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı potansiyel riskler taşıyabileceğini göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları, söz konusu yasal düzenlemeyi eleştirel bir perspektifle değerlendirmekte ve yasanın ifade özgürlüğü üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği endişesini dile getirmektedir. Bu bağlamda, yasanın ifade özgürlüğü çerçevesinde gözden geçirilmesi gerektiği yönünde çağrılar yapılmaktadır.

1.2.2. İfade Özgürlüğü

Mevzuat

Anayasa'nın 25. maddesine göre "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz." Anayasa'nın 26. maddesinin ilk fıkrası ise fikirleri yayma hakkıyla ilgilidir: "Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar." Fakat Anayasa'nın 26. maddesinin ikinci fıkrasında düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün "milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi" amaçlarıyla sınırlanabileceği belirtilmiştir. Anayasa'da düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili maddeler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki düzenlemelerle benzerlik gösterse de Terörle Mücadele Kanunu ve Türk Ceza Kanunu gibi yasalarla ifade özgürlüğü sınırlandırılmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nun "Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama" ile ilgili 301. maddesi, "Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama" ile ilgili 216. maddesi, "Cumhurbaşkanına hakaret" ile ilgili 299. maddesi, "örgüte üye olmamakla birlikte, örgütü adına suç işlemek" ile ilgili 220. maddesi ve Terörle Mücadele Kanunu'nun "terör örgütünün propagandasını yapmak" ile ilgili 6. ve 7. maddeleri, ifade özgürlüğü hakkını sınırlandıran düzenlemelerden bazılarıdır.

Uygulama

Türkiye'de ifade özgürlüğü, mevzuatın keyfi ve kısıtlayıcı biçimde yorumlanması, baskılar, işten çıkarmalar ve gazetecilere, yazarlara ve sosyal medya kullanıcılarına karşı sık sık açılan davalarla sınırlandırılmaktadır. İnsan hakları savunucuları, gazeteciler, akademisyenler, mülteci, kadın ve LGBTI+ hakları savunucuları; tehdit, damgalama, adli taciz, keyfi gözaltı ve seyahat yasakları dahil olmak üzere çeşitli şekillerde ayrımcı muamelelere ve cezalara maruz kalmaktadır. Tüm bu kısıtlamalar, aktivistler açısından otosansüre yol açmakta ve bireyleri STK'lara katılmaktan ve sivil toplumda aktif olarak rol oynamaktan alıkoymaktadır. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ile Adalet Bakanlığı'na ifade özgürlüğü ihlallerine ilişkin TÜSEV tarafından yapılan bilgi edinme başvurularında talep edilen bilgiler paylaşılmamıştır.

Bu konuda sınırlı da olsa bazı istatistikler Adalet Bakanlığı tarafından paylaşılmaktadır. Türkiye'de "Cumhurbaşkanına hakaret" suçundan yargılanıp hüküm giyenlerin sayısının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Adalet Bakanlığı'nın, yargı birimlerinden gelen verilere dayanarak hazırladığı Adalet İstatistiklerinde 2022 yılına kadar "Cumhurbaşkanına Hakaret" konulu soruşturma ve mahkeme kararları ayrıştırılmış olarak paylaşılırken 2022 yılından itibaren "devletin egemenlik alametlerine ve organlarının saygınlığına karşı suçlar" (TCK m. 299 - 301) başlığı altındaki "Cumhurbaşkanı'na hakaret" "Devletin egemenlik alametlerini aşağılama", "Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, devletin kurum ve organlarını aşağılama" suçlarını kapsayan veriler toplu olarak paylaşılmaya başlanmıştır. Buna göre, 2022 yılında bu suçlardan 18.734 kişi hakkında soruşturma başlatılmış, 6.554 kişi hakkında kamu davası açılmış, 1.872 kişi hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir. 2023 yılında ise 552'si çocuk 18.866 kişi hakkında soruşturma başlatılmış, 233'ü çocuk 6.412 kişi hakkında kamu davası açılmış, 34'ü çocuk 1.602 kişi hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir.³⁰

2022 ve 2023 yıllarında Türkiye'de ifade özgürlüğü ve insan hakları savunucularının durumu, çeşitli ulusal ve uluslararası raporlarda ele alınmıştır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Dunja Mijatović'in 5 Mart 2024 tarihinde yayımladığı memorandumda, Türkiye'de ifade ve basın özgürlüğü, insan hakları savunucuları ve sivil toplumun durumu değerlendirilmiştir. Raporda, ifade

30 Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. *Adalet İstatistikleri 2022; Adalet İstatistikleri 2023.*

ve basın özgürlüğü alanlarında ciddi gerilemeler yaşandığı belirtilmiş; gazeteciler ve insan hakları savunucularının adli süreçlerle karşı karşıya kaldığı vurgulanmıştır.³¹

Global Expression Report 2024'e göre Türkiye, ifade özgürlüğü bağlamında kriz kategorisinde yer almakta ve Avrupa ve Orta Asya'da ifade özgürlüğü açısından en kötü performans gösteren ülkelerden biri olarak belirtilmektedir. Raporda, Türkiye'nin özellikle hükümetin sosyal medya platformlarına yönelik müdahaleleri ve ifade özgürlüğü üzerindeki sistematik kısıtlamalarıyla dikkat çektiği vurgulanmıştır.³²

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) 2023 yılı istatistiklerine göre, Türkiye aleyhine en fazla ihlal kararı verilen ülkeler arasında yer almaktadır. AİHM'in 2023 yılı raporunda, Türkiye'den yapılan başvuruların sayısının yüksek olduğu ve ifade özgürlüğü ihlallerinin önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir.³³

Avrupa Komisyonu'nun 2023 Türkiye Raporu'nda, Türkiye'de demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Raporda, ifade ve basın özgürlüğü konularında gerilemeler olduğu, sivil toplumun faaliyet alanının daraldığı ve insan hakları savunucularının baskı altında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü konularında da endişeler dile getirilmiştir.³⁴

Avrupa Konseyi Gazetecilerin Güvenliği Platformu 2024 Yıllık Raporu'nda, Türkiye'de gazetecilere yönelik artan tehditler ve fiziksel saldırılar vurgulanmıştır. Raporda, özellikle muhalif gazetecilerin hedef alındığı ve basın özgürlüğüne yönelik saldırıların sistematik bir model oluşturduğu ifade edilmiştir.³⁵

Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) "Türkiye'de İnsan Hakları Savunucularının 2022 Yılında Karşılaştığı Baskı, Engel ve Zorluklar" başlıklı raporunda, insan hakları savunucularına yönelik adli ve idari soruşturmaların arttığı, barışçıl toplantı ve gösterilere müdahalelerin sıklığı ve hak savunucularının hedef gösterildiği belirtilmiştir. 2022 yılı boyunca birçok insan hakları savunucusunun tehdit ve gözetilmeyle karşılaştığı kaydedilmiştir.³⁶

Bu raporlar, 2022 ve 2023 yıllarında Türkiye'de ifade özgürlüğü ve insan hakları savunucularına yönelik baskıların devam ettiğini ve bazı alanlarda arttığını göstermektedir. İfade özgürlüğüyle ilgili uluslararası standartlara uyumun geliştirilmesi ve insan hakları savunucularına yönelik koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi, bu alandaki ilerleme için önemli bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

Saha araştırmasında ise, son iki yılda, STK'ların %2'si eleştirel açıklamaları, fikirleri, faaliyetleri veya raporları hedef alan ifade özgürlüğüne yönelik baskılarla karşılaştığını ifade etmiştir. Bu STK'ların hemen hemen hepsi dernek statüsündedir.

Diğer taraftan, ifade özgürlüğüne yönelik baskılarla karşılaşan STK'ların beşte biri semt, mahalle veya ilçe düzeyinde (%11) ve aynı oranda il düzeyinde faaliyet göstermektedir. Ancak, bu tür baskılara maruz kalan STK'ların büyük çoğunluğu (%78) birden fazla il veya daha geniş kapsamda faaliyet gösteren kuruluşlardan oluşmaktadır.

Faaliyet alanlarına göre ifade özgürlüğüne yönelik baskılarla karşılaşan STK'lar incelendiğinde, meslek örgütleri, profesyonel ve bilimsel hizmetler (%9), sivil toplum, savunuculuk, siyasi ve uluslararası faaliyetler (%8,5) ve toplumsal ve ekonomik kalkınma ve barınma (%7) alanlarında faaliyet gösteren kuruluşların diğer faaliyet alanlarına göre daha çok baskıyla karşılaştıkları görülmektedir.

31 Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği. *Türkiye'de İfade ve Medya Özgürlüğü, İnsan Hakları Savunucuları ve Sivil Topluma İlişkin Memorandum*.

32 ARTICLE 19. *Global Expression Report 2024: Europe and Central Asia*.

33 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM). *Analysis of statistics 2023 (2023 İstatistiklerinin Analizi), Annual Report 2023 (2023 Yılı Raporu)*.

34 Avrupa Komisyonu. *2023 Türkiye Raporu*.

35 Council of Europe, the Safety of Journalist Platform. *Press Freedom in Europe: Time to Turn the Tide, Annual Assessment 2024*.

36 Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV). *Türkiye'de İnsan Hakları Savunucularının 2022 Yılında Karşılaştığı Baskı, Engel ve Zorluklar*.

Hedef kitlelerine göre ifade özgürlüğüne yönelik baskılarla karşılaşan STK'lar incelendiğinde ise, LGBTİ+'lar (%33), insan hakları ihlali mağdurları (%29), serbest çalışanlar (%17) ve işçiler (%10) ile çalışan STK'lar bu konuda daha çok baskıyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Açıklama ve faaliyetlerinde otosansür uyguladığını belirten STK'ların oranı %6'dır. Derneklerin %7'si, vakıfların ise %5'i açıklamalarında ve çalışmalarında otosansür uyguladıklarını ifade etmiştir.

Araştırma verilerine göre, sivil toplum, savunuculuk, siyasi ve uluslararası faaliyetler ile profesyonel ve bilimsel hizmetler alanları dışında kalan STK'lar, genellikle %10'un altında kalan oranlarda otosansür uygulamaktadır. Buna karşın, profesyonel ve bilimsel hizmetler alanında faaliyet gösteren STK'ların %27 gibi nispeten yüksek bir oranda otosansür uyguladığı, sivil toplum, savunuculuk, siyasi ve uluslararası faaliyetlerde bu oranın %15 olduğu görülmektedir.

Savunuculuk faaliyetleri yüksek STK'lar arasında otosansür uygulama oranı (%39) belirgin derecede yüksektir. Savunuculuk faaliyetleri orta STK'lar arasında bu oran %1'dir, savunuculuk faaliyetleri düşük STK'lar arasında ise otosansür uygulanmadığı bildirilmiştir. Bu durum, savunuculuk faaliyetleri yüksek STK'ların faaliyetlerini yürütürken daha fazla baskı hissettiğini ve otosansüre başvurduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, onların savunuculuk faaliyetlerini sürdürebilmek için zorlayıcı koşullara uyum sağlama yeteneklerini ve stratejik düşünme becerilerini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, derinlemesine görüşmelerde ifade özgürlüğünde yaşanan sorunlar ve otosansür gibi konuların sıklıkla gündeme geldiği görülmektedir. Bu bulgular ışığında, nicel araştırmada soru formunu yanıtlarken görüşmecilerin sakıncalı gördükleri alanlarda yorum yapmaktan kaçınmış olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmaya katılan 42 sivil toplum kuruluşundan 33'ü, ifade özgürlüğü konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmektedir. Bu sorunlar, toplantı ve gösteri haklarının engellenmesi, hedef gösterilme, adli veya idari yaptırımlara maruz kalma ve sosyal medya hesaplarına veya internet sitelerine yönelik saldırılar/kısıtlamalar gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. STK'ların ifade özgürlüğü konusunda karşılaştığı engellemeler, iç içe geçmiş karmaşık bir yapı sergilemektedir. İfade özgürlüğüne yönelik engellemeleri, çoğu zaman tekil olaylar olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Herhangi bir engelleme biçimi, doğrudan veya dolaylı olarak başka engelleme biçimleri veya zorluklarla eklemlenebilmektedir. Örneğin, bir STK'nın ifade özgürlüğünü kullanarak eleştirel bir açıklama yapması, sosyal medyada hedef gösterilmesine, ardından da soruşturmalara maruz kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, STK'ları otosansüre iterek, ifade özgürlüğünün daha da kısıtlanmasına yol açabilmektedir.

Kuruluşların büyük bir çoğunluğu, bu sorunların genel siyasi ve kültürel atmosferden kaynaklandığını düşünmektedir. İfade özgürlüğü üzerindeki bu baskılar, sivil toplumun çalışmalarını önemli ölçüde etkilemekte ve kısıtlamaktadır.

"Şimdi 90'lı yıllardaki o ifade özgürlüğüyle ilgili ya da 2010 yılına kadar olan o süreç, bir 6-7 yıllık süreç gibi bir ifade özgürlüğü dönemi de Türkiye'de artık yok. Bu çok bariz yani... Ve daha kötüsü bence (...) toplumun bütün taraflarının da kirlendiği (...) Her tarafının kirlendiği bir dönem. O yüzden de ifade özgürlüğü, bu tür şeyler gittikçe çok daralan şeylere sıkışmış durumda." **Dernek - Kültür Sanat ve Mülteci Hakları**

İfade özgürlüğüne yönelik sorunlarla başa çıkmak amacıyla birçok kuruluş, otosansür uygulamak zorunda kalmaktadır. Araştırmaya katılan 42 kuruluşun 25'i, faaliyetlerini yürütürken otosansür uyguladıklarını belirtmiştir. Otosansür, ifade özgürlüğünü kullanırken karşılaşılabilecekleri riskleri azaltmanın önemli bir yolu olarak görülmektedir. Ancak, bu durum aynı zamanda STK'ların kendilerini istediği şekilde ve ölçüde ifade edememesine dolayısıyla ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına da neden olmaktadır.

Türkiye'de ifade özgürlüğü, özellikle etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, göçmen hakları ve LGBTİ+ konularında kısıtlanmaktadır. Bunun karşısında bazı kuruluşlar görünür olmaktan kaçınmayı ve otosansür uygulamayı tercih ederken, bazıları ise "doğruyu ısrarla söyleme" ve "ilkelerinden vazgeçmeme" gibi tutumlarda ısrar etmektedir.

"Görünürlük yok aslında, sebebi aslında bu. O siteye mesela bir şey yükleyemiyoruz, X bir dernek olsak bütün faaliyetlerimizi belki çok daha rahat duyururduk, o biraz radarın altında kalmaya dair bir mesele, hem de aslında ifade özgürlüğüne de bağlı çünkü diyeceğimiz demeyeceğimiz her şeyin bize bir şeyi var."

Dernek - LGBTİ+ Hakları

"Elbette taktikler geliştireceğiz fakat yine de öзде ısrarcı olmak gerekiyor. Başka yolumuz yok gibi görünüyor." **Dernek - İnsan Hakları, Demokrasi**

Çalıştıkları konularda yapılacak olan Meclis görüşmelerine çağrılmamak da, kuruluşlar tarafından ifade özgürlüğünün engellenmesi olarak görülmektedir. Kuruluşlar, faaliyetlerini tanıtmak ve hedef kitleleriyle iletişim kurma konusunda da engellerle karşılaşabilmektedir. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasi atmosfer, devlet tarafından mesleki bazı düzenlemelerin araçsallaştırılmasına sebep olarak, kuruluşların faaliyetlerini yürütmelerinin önüne bir engel olarak çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin, avukatlara uygulanan reklam yasağı sebep gösterilerek, geri gönderme merkezlerindeki kişilere destek sağlaması engellenen STK avukatları, kuruluş adres ve telefonlarını kâğıda yazarak görüştükleri kişilere iletmeyi bu engeli aşmak için kullandığını belirtmektedir.

"Örneğin şeye mesela bu Meclis'teki komisyona çağrılmamak bizce bir engelleme biçimi, davet edilmemek. Çünkü Türkiye'de (...) bu alanda bizim ürettiğimiz bilgiyi üretebilen sivil toplumu bırakın bir kenara devlette bile yani resmi kurumların elinde bile böyle bir bilgi yok, böyle bir veri yok. Onun için bizim orada olmamız lazımdı diyoruz. Bu tip engellemelerle karşılaşılıyor." **Dernek - Yaşlı Hakları**

"Mesela bizim Edirne ofisimizde, arkadaşlarımız her hafta Edirne'de geri gönderme merkezinde işte insanları ziyarete gidiyor ve orada görüşme yaptığı kişiye kartvizitini veriyor. Mesela bu engellendi (...) ve gerekçe olarak da avukatlara reklam yasağı. (...) Ya ama kartvizit yasağı geldi yani ve hiçbir yerde yok böyle bir şey. Mesela baroya iletiyorsun, baro da çözüm getiremiyor." **Dernek- Mülteci Hakları**

Diğer yandan, bazı STK'lar bu sorunlardan hiç etkilenmediklerini ifade etmektedir. Bu gruplar yalnızca siyasi eğilimleri nedeniyle değil; STK'nın büyüklüğü, ilişkileri, geleneği vb. nedeniyle de bu grupta yer alabilmektedir.

"Yani bir kere (...)’ın en büyük özelliği hiç politik olmaması, hiçbir şekilde politika ile ilgili hiçbir şey yapılmıyor. Politikayla ilgili hiçbir şey konuşulmuyor ve Milli Eğitim Bakanlığı ile bir protokolümüz var ama özellikle bilinen. Yani çalışacağımız kurumları bile seçerken hep bağımsız-özzerk yani şey olan kurumlarla çalışmayı tercih ediyoruz. ...sağ veya sol fark etmiyor ve şöyle bir şeyimiz var, mesela yönetim kurulu üyelerimizden herhangi bir politikaya girmek istiyorsa (...)’den komple istifa etmesi gerekiyor. Apolitik olmaya dikkat ediyoruz çünkü biz eğitimle ilgili bir şey yapıyoruz ve eğitimde fırsat eşitliği için çalışıyoruz." **Vakıf - Eğitim**

Saha araştırması, ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü arasındaki bağlantıyı da vurgulamaktadır. Özellikle hak temelli çalışan ve kamuyla iş birliği seviyeleri yüksek olan kuruluşların daha yüksek oranlarda baskı ve müdahaleye maruz kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, bu tür STK'lar arasında ifade özgürlüğü ihlalleriyle mücadele etmek için daha fazla savunuculuk faaliyeti yürütüldüğü de kaydedilmiştir.

Deprem sonrası dönem de ifade özgürlüğüne yönelik baskıları etkileyen bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Araştırma, afete yönelik çalışmalar sırasında bazı STK'ların hükümet politikalarına eleştirel yaklaşımları nedeniyle ifade özgürlüğü ihlallerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Örneğin, deprem sonrası yardım faaliyetlerini eleştiren bazı STK temsilcileri, idari inceleme ve soruşturmalara maruz kalmıştır.

Bu veriler, ifade özgürlüğüne yönelik baskıların yalnızca bireysel hakları değil, aynı zamanda sivil toplumun genel işlevselliğini de sınırladığına işaret etmektedir. İfade özgürlüğünün korunması, sivil toplumun güçlenmesi ve demokratik süreçlere katkı sağlaması açısından hayati önem taşımaktadır.

1.2.3. Açık, Güvenli ve Korunan Sivil Alanlar

Mevzuat

STK'ların kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında paydaş olarak yer almasının ön koşulu, bilgiye erişim hakkıdır. Anayasa'nın 74. maddesine 2010 yılında yapılan değişiklikle getirilen ek fıkra, "Herkes, bilgi edinme ... hakkına sahiptir" ifadesi yer almaktadır. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, bu konuyla ilgili hak, sorumluluk ve özgürlükleri detaylı biçimde düzenlemektedir. Ancak, bilgi edinme taleplerinin kapsamı dar tutulmuş ve özellikle kamu güvenliği, ekonomik çıkarlar veya özel hayatın gizliliği gerekçesiyle bazı bilgilere erişim sınırlandırılabilir.

Diğer yandan, herkes için haberleşme özgürlüğü ve haberleşmenin gizliliği, Anayasa ile garanti altına alınmıştır. Ancak 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (İnternet Kanunu) ve genel yasal çerçeve, yürütmenin mahkeme izni olmaksızın çevrimiçi içeriği engellemesine imkân vermektedir. 2022 yılında yürürlüğe giren "Dezenformasyon Yasası" ile birlikte; 5187 sayılı "Basın Kanunu", 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu" ve 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun"da değişikliğe gidilmiş, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 217/A maddesine eklemeye yapılmıştır. TCK'nın 217. maddesine ek yapan söz konusu madde, yanlış bilgi yayma suçunu tanımlamakta ve bu kapsamda ciddi cezalar öngörülmektedir. Bununla birlikte, hangi içeriklerin bu yasa kapsamına girdiği konusunda belirsizlikler mevcuttur ve bu durum keyfi uygulamalara yol açabilecek bir zemin oluşturmaktadır.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), çevrimiçi medya hizmet sağlayıcıları ve platform operatörleri üzerindeki denetimini artırmış, özellikle yurt dışından yayın yapan içerikleri kontrol etme yetkisiyle eleştirilmiştir. 24.10.2019 tarihinde yürürlüğe giren 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, internet sitelerine yönelik erişim engelleme kararlarını kolaylaştırmış, böylece tüm siteye erişimin engellenmesinin önü açılmıştır. Ancak bu kararların hangi kriterlere göre alındığına dair yeterli şeffaflık bulunmamaktadır.

OHAL kapsamında 671 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı kapatılmış ve internet üzerinde denetim yetkisi Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna (BTK) devredilmiştir. 24.10.2019 tarihinde yürürlüğe giren 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile ihlale ilişkin içeriğe erişimin engellenmemesi durumunda internet sitesinin tümüne yönelik erişimin engellenme kararı verilmesinin önü açılmıştır.

Diğer yandan, 5651 sayılı İnternet Kanunu sosyal medya platformlarının Türkiye'deki faaliyetlerini düzenlemekte ve belirli içeriklerin kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kanun kapsamında, sosyal medya platformlarının Türkiye'de temsilci ataması ve erişim engelleme taleplerine uyması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, içerik kaldırma kararlarının uygulanmasını kolaylaştırmak için platformların belirli aralıklarla raporlar sunması gerekmektedir. Bu düzenlemeler, internet ortamındaki bilgi paylaşımını denetleme ve içeriğin daha hızlı kontrol edilmesini amaçlarken, ifade özgürlüğü bağlamında tartışmalara yol açmıştır. Ancak, bu düzenlemelerin nasıl uygulandığına ve hangi kararların hangi kriterlere göre alındığına dair yeterli şeffaflık bulunmamaktadır.

Türkiye'de STK temsilcilerinin çevrimiçi alanlarda tehdit, taciz ve saldırılara karşı korunmasını düzenleyen kapsamlı bir yasal çerçeve bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Anayasa'nın 19. maddesi genel olarak kişilerin özgürlüğünü ve güvenliğini koruma altına almakta, Türk Ceza Kanunu'nun 106. maddesi tehdit suçunu düzenleyerek bireylerin kişisel güvenliğine yönelik saldırılara karşı hukuki koruma sağlamaktadır. Ancak, bu düzenlemeler STK temsilcilerine yönelik tehdit ve saldırılara karşı özel bir koruma mekanizması sunmamakta veya çevrimiçi ortamlara ilişkin özel tedbirler sunmamakta, bu vakalar genel ceza hükümleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

5651 sayılı İnternet Kanunu çerçevesinde STK temsilcilerinin iletişimlerinin izlenmesini veya kişisel bilgilerinin toplanmasını engelleyecek açık bir hüküm bulunmamaktadır. Mevcut yasal düzenlemeler, yetkililerin mahkeme kararı olmaksızın iletişim kanallarını izleme veya kullanıcı bilgilerini toplama yetkisini sınırlandırmada yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), kişisel veri işleme faaliyetlerini sınırlandırmakta ve veri sahibinin açık rızasını gerektirmektedir;

ancak, kamu güvenliği veya adli soruşturma gibi durumlarda geniş istisnalar tanımaktadır. Bu durum, STK temsilcilerinin iletişim gizliliğini tehdit eden uygulamaların önünü açmaktadır.

Diğer yandan, Türkiye’de biyometrik veri toplama ve gözetim teknolojilerinin kullanımına ilişkin doğrudan bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte, bu konu özellikle KVKK ve 5651 sayılı İnternet Kanunu çerçevesinde ele alınmaktadır. KVKK, biyometrik verileri özel nitelikli kişisel veri olarak tanımlamakta ve bu tür verilerin işlenmesine yönelik katı kurallar öngörmektedir. Kanunun 4. maddesi, biyometrik verilerin yalnızca hukuka uygun, belirli, açık ve meşru amaçlar doğrultusunda işlenebileceğini, işlenen verilerin ise orantılı ve sınırlı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, 6. madde, biyometrik verilerin hassas veri kategorisine dahil edildiğini ve bu verilerin işlenmesi için açık rıza şartı arandığını ifade etmektedir. Ancak, aynı kanun kamu güvenliği, adli soruşturma veya istihbarat faaliyetleri gibi durumlarda açık rıza gerekliliğine istisna getirmekte, bu durum veri işlemenin sınırlarının belirsizleşmesine yol açmaktadır. 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, kamu güvenliği gerekçesiyle geniş yetkiler tanımakta, bu durum güvenlik güçlerinin MOBESE kameraları gibi sistemlerle veri toplama faaliyetlerini desteklemektedir. Ancak, bu yetkilerin uygulanmasına ilişkin denetim mekanizmalarının eksik olduğu, teknolojilerin hangi amaçlarla ve hangi çerçevede kullanıldığının net bir şekilde tanımlanmadığı gözlemlenmektedir.

Uygulama

2022 ve 2023 yıllarında Türkiye’de ifade özgürlüğü, internet erişimi, medya özgürlüğü ve sivil toplumun durumu üzerine yapılan analizler, bu alanlarda bazı kısıtlamaların devam ettiğini göstermektedir. Ulusal ve uluslararası raporlar, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini etkileyen yasal ve idari düzenlemelere dikkat çekmektedir.

Freedom House’un 2023 İnternet Özgürlüğü Raporu’na göre, Türkiye 100 üzerinden 30 puan alarak “özgür olmayan ülkeler” kategorisinde yer almıştır. Raporda, Türkiye’de internet özgürlüğünün son on yılda giderek azaldığı, sansürün yaygın olduğu ve çok sayıda makale ile sosyal medya paylaşımının engellendiği belirtilmiştir.³⁷

İfade Özgürlüğü Derneği’nin EngelliWeb 2023 Raporu’na göre, 2023 sonu itibarı ile Türkiye’den erişime engellenen web sitelerinin sayısı 953.415’e ulaşmıştır. Ayrıca, 260.000 URL adresine, 13.300 Twitter/X hesabına, 67.100 tweete, 24.730 YouTube videosuna, 14.625 Facebook içeriğine ve 13.820 Instagram içeriğine de erişim engeli getirilmiştir.³⁸

Sosyal medya platformlarının paylaştığı veriler de bu alanda önemli kaynaklardır. Meta Şeffaflık Raporu’na göre, 2023 yılında şirket, devletten 8.332’si yasal işlem talebi, 51’i acil bilgi talebi olmak üzere toplam 8.383 talep almıştır. Ayrıca 8.902 kullanıcı/hesap bilgisi talep edilmiştir. Meta’nın hükümetin taleplerinin tamamını veya bir kısmını yerine getirme oranı 2023 yılı için ortalama %78,6’dır.³⁹

Sınır Tanımayan Gazeteciler’in (RSF) 2023 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi’nde Türkiye, 180 ülke arasında 165. sırada yer almıştır. Raporda, Türkiye’de basın özgürlüğünün son on yılda gerçek bir ilerleme kaydetmediği ve gazetecilere yönelik baskıların devam ettiği belirtilmiştir.⁴⁰

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2023 sonuçlarına göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerin internet kullanım oranı 2022 yılında %85,0 iken 2023 yılında %87,1’e yükselmiştir. Cinsiyet bazında incelendiğinde, 2023 yılında internet kullanım oranı erkeklerde %90,9, kadınlarda ise %83,3 olarak tespit edilmiştir.⁴¹

37 Freedom House. *Freedom on the Net 2023 (İnternet Özgürlüğü Türkiye 2023 Raporu)*.

38 İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD). *EngelliWeb 2023 Raporu: Türkiye’de Adaletsizliğin Sembolü: Sulh Ceza Hakimlikleri ve İnternet Sansürleri*.

39 Meta. *Meta Şeffaflık Merkezi Raporu, Kullanıcı Verileri için Hükümet Talepleri*.

40 Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF). *2023 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi*.

41 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2023*.

2022 ve 2023 yıllarında Türkiye'de ifade özgürlüğü, internet erişimi, basın özgürlüğü ve sivil toplumun durumu üzerine yapılan analizler, bu alanlarda önemli kısıtlamaların devam ettiğini göstermektedir. Ulusal ve uluslararası raporlar, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini etkileyen yasal ve idari düzenlemelere dikkat çekmektedir.

Nitel araştırma kapsamında görüşülen STK'lar için özellikle dijital mecralarda görünür olmanın, çelişkili bir durum yarattığı gözlemlenmiştir. Bir yandan medyada yer bulmak zorlaşırken, diğer yandan medyada görünür olmak da çeşitli riskleri beraberinde getirmektedir. Bu durum, STK'ları görünürlük ile güvenlik arasında bir ikilemde bırakmaktadır. Özellikle hak temelli yaklaşımı ve toplumsal hareketlerle bağı güçlü kuruluşlar, medyada yer almanın kendilerini hedef haline getirebileceği endişesi taşımaktadır. Bu endişe, sadece kamu kaynaklı baskılardan değil, aynı zamanda sosyal medyadaki trollere, karşıt görüşlü gruplardan ve hatta bazen kendi destekçilerinden gelebilecek tepkilerden kaynaklanmaktadır. Medyada görünür olmanın yarattığı riskler, eleştiri sınırını aşan yorumlardan, nefret söylemi içeren mesajlara, siber saldırılardan, internet sitelerine veya sosyal medya hesaplarına erişimin engellenmesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Görüşülen STK'lar hedef gösterilme ve sosyal medyada saldırıya uğrama ve bu yüzden çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalma deneyimlerini bir arada aktarmaktadır.

Özellikle toplumsal cinsiyet, etnik kimlik ve göçmen hakları gibi hassas konularda faaliyet gösteren STK'lar, hedef gösterme, internet sitelerinin hacklenmesi ve sosyal medya hesaplarına yapılan provokatif yorumlar gibi saldırılara daha sık maruz kalmaktadır. Bu saldırılar, STK'ların çalışmalarını engellemekle kalmayıp, kamu kurumlarıyla iş birliği yapmalarını da zorlaştırmaktadır.

"Yani birkaç olay var. Vakfın işte yaptığımız çalışmalar, mesela işte azınlıklar üzerine, Levantenler üzerine yaptığımız çalışmalar, göçmenlerle, mültecilerle işte yürütülen çalışmalar... Yani bunlara yönelik toplumdaki genel şeyi biliyorsun, hani bir hınç duygusu, neyse adı yani. O açıdan eleştirel olarak, (...) hakaretimiz birtakım hani yazılar, uzun yazılar, hatta işte Facebook'ta gazeteci olan birilerinin yazdığı yazılar oldu." **Vakıf - Eğitim, Araştırma, Politika**

"Sanki hani süreci Türkiye'de cinsiyet değişikliğini biz getirmişiz gibi bir hedef gösteren, işte dernekteki insanların hepimizin fotoğraflarının paylaşıldığı, yani bir sürü böyle hedef gösteren bir şey oluyor. ... Aslında sivil toplumun desteklenmesi, büyümesi, teşvik edilmesi gereken bir tablo görmek isterken, onun dışında biz buna rağmen hayatta kalmaya çalışıyoruz ve hayatta kalırken de aslında yine hedef gösteriliyoruz gibi bir tablo var." **Dernek- LGBTİ+ Hakları**

"Yine de sonuçta cinsiyet eşitliği çalışıyoruz ve bir dönem, şu an biraz durulmuş gibi ama seçim döneminde ve seçimden önce çok fazla hedef de gösteriliyordu örgütler. Biz mesela, bir tane gazete bizi ilk sıraya koymuştu, şeye [aile yapısına] zarar verenler. Dernek - Kadın Hakları

"Tabi bu göçmen karşıtı hareket, bu nefret söylemi, ırkçılık aslında temeldeki bu ırkçı hareket şu anda güçlü görünüyor ama yani fiili olarak bize karşı çok bir şey yapılmadı, şey olmuyor. Zaman zaman sosyal medya üzerinden özellikle LGBT bireyler, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili yaptığımız faaliyetlerle ilgili saldırılar, sosyal medya paylaşımları oluyor da biz çok biraz kendi önümüze bakan, işimizi yapan bir kurumuz şey açısından." **Dernek - Kültür Sanat ve Mülteci Hakları**

"Haritalarda yorum gelmişti. Konumdan insanlar bizi arayıp buluyor. O konuma birisi yorunda bulunmuş. Yani bizle ilgili değil ama mültecilerle ilgili bir ırkçı söylemde bulunmuş, onu bir şikayet etmiştik biz.... Bir tanesi de bence o ama kötü niyetli mesela işte ben Afgan'ım ve kadınları taciz etmeyi çok seviyorum ama Türkiye'de yasakmış bu, neyse ki X bana yardım etti ve ceza almadan kurtardım falan ya bu tamamen bir provokasyon, yani böyle bir Afgan yok yani ve bunu böyle bir Türkçe ile yazabilecek." **Dernek - Mülteci Hakları**

LGBTİ+ hakları, toplumsal cinsiyet, etnik kimlik ve göçmen hakları üzerine çalışan kuruluşların maruz kaldığı tehditler, sadece kuruluşları değil bazen de çalışanlarını veya üyelerini hedef alabilmektedir. Özellikle toplumsal ve siyasi olarak ihtilafli konulardaki çalışmaların kamuoyunda görünür ve bilinir hale gelmesi, diğer bir ifade ile radara takılması, hedef gösterilme ihtimallerini arttırmaktadır.

"Tabii, mesela (...) Hanım'ın özellikle milletvekili seçilme tarifesinde sosyal medyada çok yoğun tartışma ve şey olmuştu. Ama tabii vakıftan bağımsız bir şeydi." **Vakıf - İnsan Hakları**

"Bu (...) Partisi'nin bazı hesaplarından dernek üyelerimizin bazen gazetelere verdiği göçmenlerle ilgili demeçlerde bir linç kampanyası oldu. Sosyal medya saldırısı ama derneğin hesaplarına olmadı. Kişilere oldu. Yani dernek üyesi de olan ve göç alanında söz söyleyen kişilere." **Dernek - Mülteci Hakları**

Türkiye'de hak temelli çalışan kuruluşlar, sosyal medyada hedef gösterilmeleri durumunda adli yaptırımlarla karşılaşma riski altında olduklarını belirtmektedir. Sosyal medya platformları, bu anlamda bir "ihbar" mekanizması gibi kullanılabilmektedir. Mevcut siyasi atmosferde, hedef gösterme ve karalama kampanyaları, sivil toplum üzerinde önemli bir baskı aracı haline gelmekte ve bu kuruluşların çalışmalarını sınırlandırabilmektedir.

"Twitter'da bir ara hedef gösterilmişti. Bir tane liste yayınlanmıştı. İşte kamu düzenini bozan kurumlar diye bir liste yayınlanmıştı. Orada doğrudan hedef gösterildik. Şimdi bu tabii ki bizi etkiliyor. Etkilemez mi? Gönüllüleri etkiliyor. Mesela... Ben çok üzülüyorum, üniversite öğrencisi arkadaşlarımız. Mesela yaptığımız etkinliklerde bizden daha fazla polis geliyor. İşte bir Seresale etkinliği yapıyoruz. Seresale Kürtler için yılbaşıdır, 13 Ocak'ta kutlanıyor. Ya Seresale'ye bizden daha çok geliyorlar falan. Ama şimdi işte ne bileyim erbani çaldığımızda, şarkı söylediğimizde yüzlerini kapatıyorlar, diyorlar ki yarın öbür gün biz mezun olacağız, güvenlik soruşturmasına takılacağız. Herkesi korkutuyor bu durum." **Dernek - Çocuk Hakları**

Sivil toplum kuruluşları çevrimiçi içeriklerine yönelik kamu müdahaleleriyle karşılaşabilmektedir. Bu müdahaleler arasında, internet sitelerinde yer alan sayfalara erişim engelleri dikkat çekmektedir. Örneğin, gazetecilik alanında faaliyet gösteren bir kuruluş, erişim engelleriyle ilgili haber ve içerikleri yayımladığı için sitelerindeki bu sayfalara erişim engeli kararlarıyla karşılaşmıştır. Sağlık hakları alanında çalışan bir diğer kuruluş ise, bir televizyon programında gündeme gelen ve zararlı olduğu iddia edilen bir yöntemle ilgili düzenleme eksikliğini ve bunun halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan bir bilgi notu yayımlaması nedeniyle erişim engeline maruz kalmıştır. Bu tür örnekler, STK'ların çevrimiçi paylaşımlarına yönelik kamu kaynaklı engellemelerin sıklıkla yaşandığını ve bu durumun STK'ların ve basın mensuplarının bilgi paylaşımını kısıtlayabileceğini ortaya koymaktadır.

"Doğrudur, evet, evet, erişim engelleme kararları vardı ve bunlar çok ilginçtir yani yaptığımız o raporlarımızda yansıttığımız erişim engellerinin bilgisinin yer aldığı bölümler için getirilen erişim engeli... haberlere erişim engeline sonuçta bir hak ihlali olduğu için onu raporlarımıza alıyoruz. Buna dair yaptığımız haberler veya buna dair yaptığımız bilgi paylaşımlarına erişim engeli getirildi. Bir tanesi kaldırıldı yaptığımız itiraz üzerine geçen gün haberini de yapmıştık. İlginçtir bu kararı alan mahkeme bizzat kendi kararını kaldırdı." **Dernek - Basın ve Medya**

"Biz gerçekten halk sağlığı olan bir şeyi işaret ediyoruz ve ruh sağlığını bozucu bir faaliyet yönünde bir şeyler söylüyoruz. Bunlara yapılan itiraz sonuçlandı. En son Anayasa Mahkemesi'nde bizim o bilgi notlarımıza erişim engeli konmasının ifade özgürlüğü ve etkili başvuru hakkının ihlalini içerdiği gerekçesiyle bu şeyi kaldırdı yani nihayetinde." **Dernek - Sağlık Hakkı**

Görüşmecilerden bazıları muhalif gazetelerin de benzer davranışlarda bulunduğunu, kendilerini hedef gösterdiklerini ifade etmektedirler. Örneğin, bir kuruluş, muhalif basın organlarının hedef göstermesine maruz kaldığını belirtmiştir. Bu durum, hedef göstermenin siyasi ve toplumsal alanda farklı kesimler tarafından benimsendiğini ve etkilerinin çeşitli alanlarda hissedildiğini göstermektedir.

"Yani mesela bizim aleyhimizde çıkan haberlerde örnek vereyim ben. Gazetelerden, (...) Gazeteleri, özel bir haber yaparlar. Bizim her yaptığımız projeye alakalı. Dinci tarikatçı cihatçı El-kaideci devamlı çıkartır yani. (...) Gazeteleri şimdi haberi yapıyor, bana cevap hakkı vermiyor. Bak bu bahsettiğim, hepsi için söylüyorum bunları yani. Arıyorum adamları, mesaj yolluyorum, mail atıyorum, ya bak görüşelim diyorum. Nedir yani? Şimdi niye bu kadar geriyorsunuz yani böyle?" **Vakıf - İnsani Yardım**

Çeşitli konularda çalışan kuruluşların hedef gösterilebildiği gözlemlenmiştir. Çevre ve hayvan hakları alanında faaliyet gösteren bir kuruluş, termik santrallere karşı mücadelesi nedeniyle karalama kampanyasına maruz kalmıştır. Bu tür örneklerin de ötesinde en "umulmadık" gerekçeler de hedef gösterme veya karalama kampanyası için yeterli olabilmektedir. Örneğin, bir kuruluş sosyal medya paylaşımında "Türkçe Edebiyat" ifadelerini kullandığı için hem hedef gösterilmiş hem de hakkında dava açılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

"Diyelim ki iyi bir iletişim yaptığımızda medyada görünür olduğumuzda da rahatsızlık duyuluyor, istenmiyor yani böyle bir şey ve bunun sonucunda da bundan en çok biz değil, yereldeki desteklediğimiz kurumlar zarar görüyor. Çünkü bu kurumlara şöyle baskı yapılıyor işte bu dernekle niye görüşüyorsunuz? Bunların arkasında HES firmaları olabilir. Bunların arkasında şirketler var. İşte siz onlardan destek almayın deniyor. Bizden destek almaları engelleniyor... onlara başkaları da destek olmuyor. Dolayısıyla o mücadeleler başarısızlıkla sonuçlanıyor." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

"Twitter'da biz de Türkçe Edebiyat ile ilgili ... bir paylaşım yaptığımızda... biz de ... alışık olmadığımız seviyede yayılan bir linç diyeyim. Normalde ara ara, dönem dönem tepki aldığımız oluyor bu tarz konularda fakat bu biraz daha paylaşıldı ve daha spesifik hedef göstermelere de yol açtı... mesela (...) ile benim, [internet sitesinde] hakkımızda bölümünde ismimiz var program koordinatörü vs. olarak geçiyoruz. Orayı, ekran görüntüsünü almış, bize hedef göstermek için değil başka bir şeyi söylemek için ama bizim isimlerimizi de koymuş ... ekrana bir tane kişi ... "yazın dilinin ulusal kimliğine yapılan ısrarlı ve planlı biçimde gerçekleştirilen saldırılara karşı suç duyurusunda bulunmaya karar verdim. TCK 309 ve vesaire maddelerin kapsamına girip girmediğine de yargı karar versin. Sonuna kadar bu süreci takip edip neticeyi paylaştığım" demiş." **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

"(...) Festivalinde sergilenen eserlerden bazıları Feshane'deki (...)’da da sergilendi ve (...)’ın eseri orada linç edildi ve soruşturma başlatıldı." **Vakıf - Kültür Sanat**

Özellikle "troll" saldırıları, belirli bir hedef ve metodolojik yaklaşım barındırmadığından, her STK'nın hedef gösterilme riski bulunmaktadır. Bu tür saldırılar sadece sakıncalı addedilen belirli alanlarda çalışan hak temelli yaklaşımı güçlü kuruluşlarla sınırlı kalmayıp, farklı alanlarda çalışan kuruluşları da hedef alabilmektedir. Ancak, uzmanlık gerektiren konularda çalışan veya doğrudan siyasi eylemlilik içermeyen faaliyetler yürüten kuruluşlar bu tür saldırılara daha az maruz kalmaktadır.

"(...) işyerindeki sorunları gündeme getiriyoruz. Bazı firmalar, değişik troll gruplarının bize yöneldiği oluyor. Haberin altını boşaltmak için şirketin aslında iyi olduğuna dair yorumlar. Ve biz baktığımız zaman zaten bunların önemli bir bölümün troll olduğunu tespit edebiliyoruz." **Dernek - İşçi Hakları**

"Bu meselelere daha müdahale olmadı. Yani esasında bir eyleminiz yoksa yani eyleme geçemiyorsanız o bilgiyle, o bilginin üretilmesinde bir sıkıntı görünmüyor. O bilginin eyleme geçmesi, temas etmesi, mahalleye girmesi, işyerine girmesi bir eyleme dönüşmesi engelleniyor." **Vakıf - Çocuk Hakları**

Sivil toplum kuruluşlarının, hedef gösterme ve karalama kampanyaları karşısında hukuki olarak sonuç alabilecekleri, koruyucu mekanizmalardan yoksun olduğu gözlemlenmiştir. Aldıkları önlemler ve başvurdukları yasal yollar genellikle sonuçsuz kalmakta, cezasızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu durum karşısında STK'lar, olayları görmezden gelme, otosansür uygulama veya belirli kelimeleri kullanmaktan kaçınma gibi yöntemlerle riskleri azaltmaya ve faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadır.

"Bu arada biz Twitter'a bir şey yolladık. Dilekçe yolladık. Bu haberleri yapan (..) ile ilgili de bir suç duyurusunda bulunduk. Hepsi ifade özgürlüğü kapsamında görülüp reddedildi, gazeteye de açtık, o da reddedildi, hepsi reddedildi. Hepsinin de sebebi (...) Gazetesi. Biz (...)’a açtık, bir de bir haber kanalına. O kanalda çok korkunç bir program yapıldı bizimle ilgili... Hani biz buradan en azından bir şey kesin sonuç çıkar dediğimiz şey gibi bir şey yaşamıştık. Mesela Twitter üzerinden adresimiz belliyken, "Buraya gidelim, bunları alın işte katli vacipler" diye bir ses kaydı var elimizde. Yani biz bununla başvurduk mesela, bu ifade özgürlüğü olarak görüldü. Ama işte çocuklarla toplumsal cinsiyetle ilgili bir çalışma yapıldı ve kız çocuklar bunu istiyor diye paylaştığın bir şeyin ifade özgürlüğü olarak görülmediği, ... çok aşırı politik bir şeyden bahsediyoruz. Dolayısıyla yani bütün bu kurumların içerisine girmiş bu politik ideolojik, bu davranışın değişmesiyle çözülebilecek bir şey... Saldırıya sürekli uğruyor, hala uğruyor, sürekli tweet atıyorlar Instagram'dan yazıyorlar hakaret ve küfür temel şeyleri. Engelleme olmadı. Biz bunların ekran görüntülerini alıp dosyalara ekliyoruz sürekli ama böyle epey bireysel bir şey yürütülüyor oradan yani."

Dernek - Çocuk, Kadın ve İnsan Hakları

"Yani bir metin yayınlayacaksak dernek adına bunu avukatımız önce okuyor. Her daim bunu yapıyoruz. İşte ortak bir metne imza atacaksak da yapıyor. Ama işte birçok şeyde tabii ki kendimizi frenliyoruz. O kadar ben şey olduğunu, kimsenin bu kadar ifade özgürlüğünü kullanabildiğini düşünmüyorum. Yani birtakım kilit kelimeler var. İşte onları kullanmamaya çalışıyordur muhtemelen birçok dernek de. Ama şöyle bir durum var, ... Bu metinde biz ne kadar sert bir ton kullanacağız, neyi söyleyeceğiz, bunu söylersek doğruyu söylemiş olur muyuz ve kendi alanımızla ilgili bir değişim yaratıyor muyuz, buna bakıyoruz. Yani bu riski aslında omuzlamak hakikaten değecek mi değmeyecek mi, ona bakıyoruz ... aslında sakınmıyoruz da kendimizi ... Ama hani söylemek istediğimize de dikkat ediyoruz, evet. Etmek zorunda hissediyoruz da kendimizi." **Dernek - Sivil Toplum, Eğitim, İnsan Hakları**

Yeni teknolojilerin uygulanması, kamusal alanlarda güvenlik amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. MOBESE kameraları ve diğer gözetim teknolojileri, özellikle şehir merkezlerinde ve kalabalık alanlarda bireylerin hareketlerini izlemek ve kayıt altına almak amacıyla devreye sokulmuştur. Bu sistemler, kamu güvenliğini sağlama ve suçla mücadele etme gerekçeleriyle kullanılmakta; ancak, veri toplama süreçlerinde bireylerin temel haklarının korunup korunmadığı tartışma konusu olmaktadır. Örneğin, protesto eylemlerinde MOBESE kameraları tarafından kaydedilen görüntüler, bazı durumlarda yüz tanıma teknolojisi kullanılarak analiz edilmekte ve bu görüntüler bireylerin kimlik tespiti için kullanılmaktadır.

Gösterilere katılan bireylerin görüntülerinin kaydedilmesi, kamu düzenini sağlama açısından faydalı olarak değerlendirilse de, bu görüntülerin hangi kriterlere göre işlendiği ve ne kadar süreyle saklandığı konusunda kamuoyuna açık bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle bazı durumlarda, protestolar sırasında toplanan görüntülerin, daha sonra bireylerin kimliklerinin tespit edilmesi ve haklarında adli işlemlerin başlatılması için kullanıldığı rapor edilmiştir. Bu uygulamalar, bireylerin protesto hakkını kullanırken kendilerini baskı altında hissetmelerine yol açabilecek potansiyel bir caydırıcı etkiye sahip olabilir.

Sosyal medya platformlarında da benzer bir kontrol mekanizması göze çarpmaktadır. Güvenlik güçleri, sosyal medyada kamu düzenini tehdit edici veya "terör propagandası" içerdiği iddia edilen paylaşımları inceleyerek hesapları tespit etmekte ve bu hesapların kullanıcılarına yönelik hukuki süreçler başlatmaktadır. Bu tür işlemlerde kullanılan kriterlerin ve denetim süreçlerinin açık olmaması, bireylerin ifade özgürlüğüne ilişkin haklarını güvence altına almayı zorlaştırmaktadır.

Gözetim teknolojilerinin uygulanmasına ilişkin genel bir sorun, bu teknolojilerin kullanımına yönelik şeffaflık eksikliğidir. Özellikle protestolar sırasında kullanılan MOBESE kameraları ve yüz tanıma teknolojilerinin, hangi yasal dayanaklarla ve hangi sınırlar içinde işlediği kamuoyuna açıklanmamaktadır. Bu durum, teknolojilerin keyfi kullanımı ve insan hakları ihlallerine karşı bireylerin korunmasında ciddi eksiklikler yaratmaktadır. Ayrıca, bu teknolojilerin kullanımına ilişkin denetim mekanizmalarının bağımsızlık ve etkinlik düzeyinin artırılması, hem kamu güvenliğini sağlama hem de bireysel hakları koruma açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de bu alanda daha açık ve hesap verebilir bir yönetim anlayışına ihtiyaç duyulduğu değerlendirilmektedir.

Bölüm 2: STK'ların Finansal Kapasitesi ve Sürdürülebilirliği İçin Çerçeve

Sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini sürdürebilmek için çeşitli kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. İzleme Matrisi, STK'lar tarafından kullanılan kaynakları, mali yardımlar (vergi avantajları, gelir getirici faaliyetler, bağışlar, hibeler ve kamu desteği) ve insan kaynağı (çalışanlar ve gönüllüler) olarak sınıflandırmaktadır. Bu bölümdeki izleme standartlarına göre, STK'ların gelir oluşturma ve yerel kaynakları harekete geçirme becerisinin desteklenmesi için, STK'lar ve bağışçıları teşvik edici vergilendirme uygulamalarının hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Kamu desteği verilmesi durumundaki temel standart, bu kaynakların şeffaf bir biçimde dağıtılması ve açıklanabilir şekilde kullanılmasına ilişkindir. Üçüncü standart ise, istihdam ve gönüllülük yoluyla STK'larda sürdürülebilir insan kaynağının geliştirilmesini teşvik edecek ve kolaylaştıracak kamu politikalarının ve hukuki koşulların gerekliliğini vurgulamaktadır.

Alt Bölüm 2.1. STK'lar ve Bağışçılar için Vergisel/Mali Uygulamalar

2.1.1. Vergi Avantajları

Mevzuat

STK'ların kâr amacı gütmeyen faaliyetlerini desteklemek amacıyla aldıkları hibeler ve bağışlar vergiden muaftır. Bunun yanı sıra tüm STK'lar kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır. Ancak STK'ların ekonomik faaliyetlerde bulunabilmek üzere kurdukları iktisadi işletmeler, ticari şirketlerle aynı vergi rejimine tabidir ve tüm gelir getirici faaliyetleri vergilendirilmektedir.

Vakıf ve derneklerin gayrimenkullerinden kira, iştirak hisselerinden ve hisse senetlerinden temettü, tahvil, TL ve döviz yatırımları üzerinden elde ettiği faiz gelirleri Gelir Vergisi Kanunu'na göre stopaj yoluyla vergilendirilir. Vakıf ve dernekler, iktisadi işletmelerinden elde ettikleri kâr payı için gelir vergisi stopajını kendileri yapar.

STK'lar için vergi avantajlarından yararlanmanın en önemli aracı Kamu Yararına Çalışan Dernek veya Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf statülerine sahip olmaktır. Bu statüler cumhurbaşkanı kararı ile kamuya yararlı faaliyetleri desteklemek amacıyla sınırlı sayıda kuruluşa verilmekte ve beraberinde bazı vergi istisnaları getirmektedir. Bu statülere başvuru şartları, statülerin kazanılması ve kaybedilmesi gibi usul ve esaslar, dernekler ve vakıflar açısından fark göstermekte ve mevzuatın farklı bölümlerinde düzenlenmektedir.⁴² Kamu yararı statüsü taşıyan derneklere; Damga Vergisi Kanunu, Harçlar Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu ve Belediye Gelirleri Kanunu ile düzenlenmiş olan istisna ve muafiyetler vardır. Vergi muafiyeti statüsü tanınan vakıflara sağlanan avantajlar ise; Damga Vergisi Kanunu, Harçlar Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, Vakıflar Kanunu kapsamında düzenlenmiştir. Mevcut durumda çok az sayıda STK'nın faydalandığı bu statüler, bağış yapanların bağışlarını belirli limitlerle veya limitsiz vergi matrahlarından düşmelerine imkân tanımaktadır. Bu statüler yoluyla bağışçılara sağlanan teşvikler bir sonraki alt bölümde ele alınacaktır. Ek olarak, özel kanunlarla kurulan vakıf ve derneklerin tamamına çeşitli vergi avantajları tanınmaktadır. Bu vakıflara ve

⁴² Kamu yararına çalışan dernek statüsü için bkz. Dernekler Kanunu, Dernekler Yönetmeliği. Vergi muafiyeti tanınan vakıf statüsü için bkz. 4962 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun, Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Genel Tebliğ (Seri No: 1).

derneklere yapılan bağış ve yardımların herhangi bir sınıra tabi olup olmadığı, bazılarının kuruluş kanununda yazılıdır. Yazılı olmayanlar için Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi Kanunlarında belirlenen genel oranlar geçerlidir.

STK'lar için genel bir katma değer vergisi (KDV) muafiyeti söz konusu olmasa da kamu yararı statüsü bulunan derneklerin ve vergi muafiyeti tanınan vakıfların eğitim, kültür ve sosyal amaçlı bazı mal ve hizmet alımları için istisnalar bulunur. Ek olarak, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) Çerçeve Anlaşması kapsamındaki sözleşmelerde yapılan harcamalar için STK'lara KDV muafiyeti tanınır. KDV muafiyetinden yararlanmak için STK'ların öncelikle ilgili kamu kurumlarına başvurarak Katma Değer Vergisi İstisna Sertifikası alması gerekir.

Mevzuat, kuruluşların ana varlık oluşturmalarına izin verir. STK'lar, ana varlık bağışlarında veraset ve intikal vergisi ile kurumlar vergisinden muaftır.

Tanımlanan vergi avantajlarının son derece sınırlı olmasının yanı sıra gelir getirici faaliyetlerin tamamının vergiye tabi tutulması, sosyal fayda yaratmak için kurulan ve topluma hizmet eden vakıf ve derneklerin faaliyette bulunmalarını ve büyümelerini zorlaştırmaktadır.

Uygulama

STK'ların aldıkları hibeler ve bağışlar vergiden muaftır ve uygulamada herhangi bir gizli vergilendirme söz konusu değildir.

Kurumlar Vergisi Kanunu'nda vakıf ve derneklerin iktisadi işletmeleri ile ilgili düzenlemeler oldukça kısıtlayıcıdır. STK'ların amaçlarını gerçekleştirmek için yaptıkları bazı faaliyetler iktisadi işletme kurmalarını gerektirmekte ancak bu işletmeler genellikle kâr etmemekte, vakıf veya derneğin mali desteği olmadan faaliyetlerini sürdürememektedir. Örgütlenme Özgürlüğü Araştırmasının nitel safhasına katılan STK'lar hem vergiler ve diğer finansal işlemler konusunda kolaylaştırıcı bir yasal mevzuatın bulunmaması hem de kuruluşların iktisadi işletmeyi verimli şekilde çalıştırabilecek düzeyde bir kapasiteye sahip olmaması sebebiyle, iktisadi işletmelerin düzenli ve yeterli bir gelir kaynağına dönüşemediğini aktarmıştır.

Yine TÜSEV tarafından 2023 yılı sonunda gerçekleştirilen Sivil Toplumu İlgilendiren Mali/Vergisel Çerçeve Araştırmasına katılan sivil toplum kuruluşlarının %53,3'ünün iktisadi işletmeleri çoğunlukla zarar etmektedir.⁴³ İktisadi işletme zarar ettiğinde ise, dernek ve vakfın iktisadi işletmeye yaptığı kaynak aktarımı amaca yönelik gider sayılmamaktadır. Ek olarak, kurumlar vergisi ödendikten sonra kalan kârı dernek ve vakfa aktaran iktisadi işletmelerden uygulamada ayrıca gelir vergisi stopajı yapması istenmektedir. Bu durum, dernek ve vakıfların vergi yüklerini daha da ağırlaştırmaktadır. İktisadi işletmelerin dernek ve vakıflara aktardığı kâr üzerinden vergi kesintisi yapılmasına karşı STK'ların açtığı davalarda Danıştay 3. Dairesi STK'ların aleyhine, Danıştay 4. Dairesi STK'ların lehine karar vermekte, içtihadındaki bu farklılık uygulamada hukuki güvenliğe zarar vermektedir.⁴⁴ 2022 yılında STİGM tarafından kamuoyunun görüşüne açılan mevzuat taslaklarında iktisadi işletmeleri tarafından dernek ve vakıflara aktarılan kâr paylarının menkul sermaye iradı ve kâr dağıtımı sayılmaması, yani aktarılan kâr üzerinden kesinti yapılmaması yönünde bir öneri yer almış ancak hayata geçirilmemiştir.

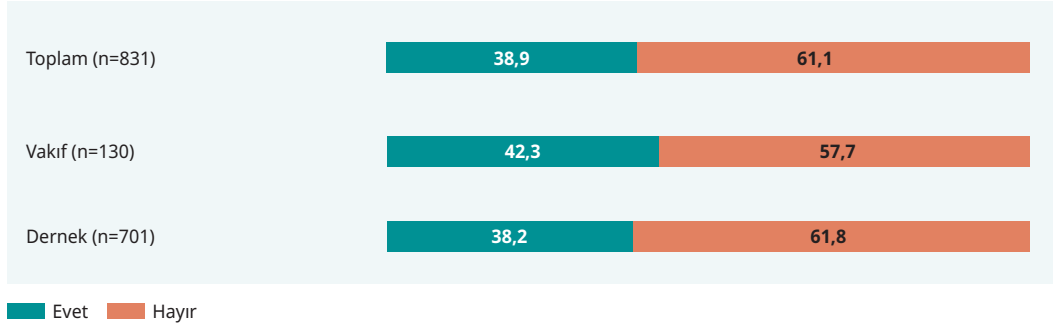
Vergi avantajlarının yok denecek kadar az olması ve faydalanma koşullarının son derece kısıtlı olması (özel kanunla kurulmuş olmak veya kamu yararı/vergi muafiyeti statüsüne sahip olmak) STK'lar arasında vergi düzenlemelerinin, teşviklerden çok üzerlerinde oluşan vergi yükü bağlamında gündeme alınmasına neden olmaktadır. Nicel araştırmaya katılan kuruluşların yalnızca %39'u STK'lara sağlanan vergi teşviklerinden haberdardır ve haberdar olanların ise %31'i iki yıl içinde herhangi bir vergi avantajından yararlanmıştır. Vakıfların bu konudaki farkındalığı ve vergi avantajlarından yararlanma oranları derneklere göre daha yüksektir. Ayrıca gelir düzeyi arttıkça

⁴³ Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfların İktisadi İşletmelerinin Vergilendirilmesi*.

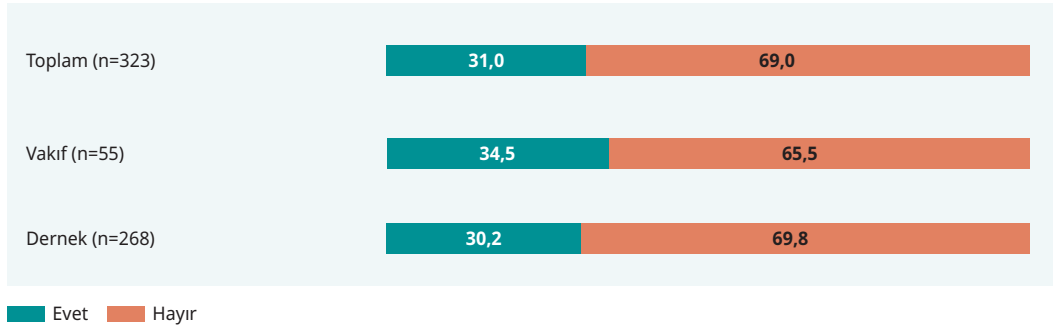
⁴⁴ A.g.e.

STK'ların vergi avantajlarından haberdar olma ve faydalanma oranı da artmaktadır. Herhangi bir avantajdan faydalanabilmenin ön koşulu, belli bir kurumsal kapasiteyi ve finansal yeterliliği sağlamak olduğundan, vergi sistemi mevcut haliyle, sektörün büyümesinde rol oynamamakta ve sektör içinde eşit ve dengeli bir gelişime engel olmaktadır.⁴⁵

Grafik 2.1a. Vergi avantajlarından haberdar olma (%)

Grafik 2.1b. Vergi avantajlarından yararlanma (%) (Yalnızca haberdar olanlara sorulmuştur.)

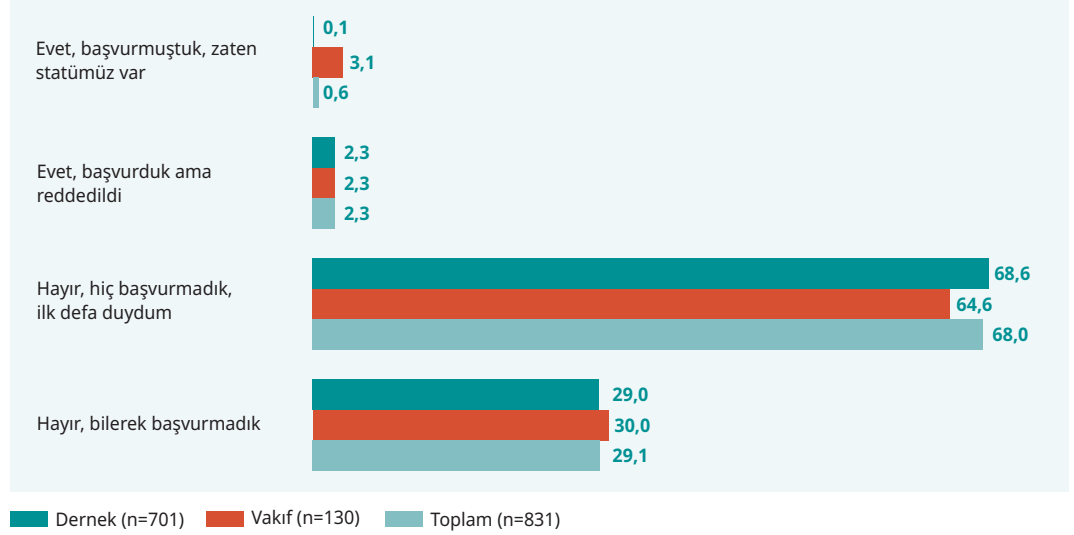
Türkiye’de kısıtlı da olsa belli avantajlar tanınan STK sayısı, toplam faal dernek ve vakıf sayısının %0,6’sına tekabül etmektedir. VGM’nin yayımladığı verilere göre 2023 yılı Temmuz ayı itibarıyla 5.848 yeni vakıf arasında, vergiden muaf vakıf sayısı 323’tür. Vergi muafiyetine sahip vakıfların toplam yeni vakıf sayısına oranı önceki yıllarda olduğu gibi %5’le sınırlı kalmaktadır. STİGM’nin yayınladığı verilere göre, 2023 yılı sonunda kamu yararı statüsüne sahip 363 dernek, 101.149 faal derneğin yalnızca %0,3’ünü oluşturmaktadır.

Dernekler ve vakıflar için iki ayrı kamu yararı tanımı ve farklı statüler mevcuttur. Bu statüler için aranan şartlar da farklılık göstermektedir. Vergi muafiyeti statüsü alabilecek vakıfların çalışma alanları sağlık, sosyal yardım, eğitim, bilimsel araştırma ve geliştirme, kültür ve çevre koruma ile ağaçlandırmayla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, ülke genelinde faaliyet göstermeyen, sadece belirli bir yöre veya belirli bir kitleye hizmeti amaçlayan vakıflar vergi muafiyeti statüsüne başvuramazlar. Derneklerin kamu yararı statüsü elde edebilmeleri ise kamu yararı tanımı net olmadığından, başvuruları değerlendirmeye yetkili kamu görevlilerinin takdir yetkisine bağlı kalmakta ve bu durum sübjektif uygulamaları beraberinde getirmektedir. Bu statülerin Cumhurbaşkanı tarafından verilmesi, Cumhurbaşkanlığı’nın ulaşılması güç ve siyasi bir makam olması sebebiyle, az sayıda kuruluşun bu statülerden yararlanmasına, karar alma sürecinin bürokratik ve uzun olmasına sebep olmaktadır. Başvuru ve onay süreci bu kadar zorlayıcı olmasına rağmen bu statüler yoluyla kazanılan imtiyazlar sınırlı kalmakta ve STK’ların mali sürdürülebilirlikleri için finansman kaynakları oluşturmalarında yeterli kolaylığı sağlamamaktadır.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Vakıf ve Dernekleri İlgilendiren Vergi Uygulamaları ve Kamu Yararı Statüsü: Mevcut Durum ve Öneriler*; Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfları İlgilendiren Vergi Düzenlemeleri*; Özgün Akduran & Leyla Ateş. *Kamu Yararı ve Vergi Muafiyeti Statüleri*.

Saha araştırmasına katılan kuruluşlara kamu yararı/vergi muafiyeti statüleri hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları, bu statüler için başvuru yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların %68'i bu statüler hakkında bilgi sahibi olmadığını, %0,6'sı başvurup aldığını (biri hariç tümü vakıf), %2,3'ü başvurunun reddedildiğini, %29'u ise bilgi sahibi olmakla birlikte bilerek başvuruda bulunmadığını belirtmiştir.

Grafik 2.2. Kamu yararına çalışan dernek veya vergi muafiyeti tanınan vakıf statülerine başvuru (%)

2023 yılı sonunda yürütülen Sivil Toplum İlgilendiren Mali/Vergisel Çerçeve Araştırması sonuçları da statüleri duymuş hatta statü sahibi olanlar arasında bile hem bağışçılara tanınan ve kuruluşlara fayda sağlayan, hem de doğrudan kuruluşlara tanınan vergi avantajlarından haberdarlık düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. Mali/Vergisel Çerçeve Araştırması kapsamında görüşülen dernek temsilcilerinin %36,7'si başvuru sürecinin bürokratik ve karmaşık olduğunu belirtmişlerdir. Yine aynı konuda görüş bildiren vakıf temsilcilerinin ise %39,4'ü başvuru usullerini karmaşık ve bürokratik buldukları görülmüştür. Ek olarak, başvuru şartları arasında sayılan belli bir mal varlığı ve yıllık gelire sahip olma şartı hem dernek hem de vakıflar tarafından zorlayıcı bulunmuştur. Türkiye'de vergi muafiyeti statüsü için konulan amaç kısıtlamasının ise bu statüye başvurma konusunda vakıfları caydırıcı etkide bulunduğu görülmüştür. Anketi yanıtlayan kuruluş temsilcilerinin %51,5'i devletin kamu hizmeti yükünü azaltma şartını "son derece muğlak" bulduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, statü başvurusunda bulunan kuruluşların en sık şikâyet ettikleri konuların başında başvuruların cevaplanma süresinde yaşanan gecikme gelmektedir. Başvurunun sonuçlanmasının iki yılı bulduğu örnekler bulunmaktadır. Mali/Vergisel Çerçeve Araştırmasının hem nicel hem nitel safhasının önemli bulgularından biri görüşülen statü sahibi STK'ların kendilerine sağlanan vergisel avantajları yeterli bulmamalarıdır. Bu avantajların artması talep edilmekte ve bu artış sayesinde kamunun hizmet yükünü azaltıcı daha fazla hizmet sunulabileceği belirtilmektedir.⁴⁶

STK'lar pasif yatırımlarda bulunabilir; ancak farklı vergi uygulamaları söz konusudur. Ana varlık oluşturmak vakıflar için zorunludur. Yeni vakıfların asgari kuruluş mal varlığı limiti 2022 yılında 90.000 TL, 2023 yılında 120.000 TL olarak belirlenmiştir.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Özgün Akduran & Leyla Ateş, *Kamu Yararı ve Vergi Muafiyeti Statüleri*.

2.1.2. Bireysel ve Kurumsal Bağışlar için Teşvikler

Mevzuat

Gerçek ve tüzel kişiler için vergi teşvikleri yalnızca vergi muafiyeti tanınan vakıflar ile kamu yararı statüsü bulunan derneklere yapılan bağış ve yardımlarda geçerlidir. Mevzuata göre vergi muafiyeti statüsü alabilecek vakıflar için çalışma alanları sağlık, sosyal yardım, eğitim, bilimsel araştırma ve geliştirme, kültür ve çevre koruma ile ağaçlandırmayla sınırlıdır. Kamu yararına çalışan dernek statüsü alabilecek dernekler için çalışma alanı bakımından bir kısıtlama yoktur. Ancak faaliyetlerin toplumun ihtiyaç ve sorunlarına yönelik çözümler üretecek ve toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak nitelikte olması gereklidir.

Bağış ve yardımlar nakdi veya ayni olabilir. Tüzel kişiler ve yıllık geliri 2023 yılı için 1.900.000 TL'nin üzerinde olan ve gelir vergisi beyannamesi veren gerçek kişiler⁴⁷ bu statülere sahip STK'lara yıl içinde yaptıkları bağış ve yardımları beyanname üzerinde göstermek şartıyla indirebilirler. İndirilebilecek tutar, bağış ve yardımların amaçları ile bağış ve yardım yapılan kuruluşa bağlı olarak, o yıl gelirinin %5'i (kalkınmada öncelikli bölgeler için %10'u) ile sınırlı olabilir veya tamamı gider olarak vergi matrahından indirilebilir. Gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara bağışlanan gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin maliyet bedelinin tamamı ile statülü dernek ve vakıflara kültür ve turizm amaçlı harcamalar kapsamındaki bağış ve yardımların tamamının indirimi mümkündür.⁴⁸ Bordrolu/ücretli çalışan gerçek kişiler tarafından yapılan bağışlar için ise özel bir vergi indirimi uygulaması yoktur.⁴⁹

Bu düzenlemeler dışında devletin, STK'ların ihtiyaçlarını gözeten özel sektör ve sivil toplum arasında iş birliğini teşvik eden bütüncül bir kurumsal sosyal sorumluluk politikası ya da stratejisi bulunmamaktadır.

Uygulama

Yalnızca vergi muafiyeti veya kamu yararı statüsüne sahip kuruluşlara yapılan bağış ve yardımların vergiden düşülmesi, vergi teşviki yoluyla kamu desteğinden belirli faaliyet alanlarında çalışan çok az sayıda kuruluşun yararlanmasına neden olmaktadır. İnsan hakları gibi faaliyet alanlarının veya hak ve özgürlüklerin kullanımını izleyen kuruluşların desteklenmesine yönelik özel bir politika olmadığı gibi, bu statülere sahip kuruluşlara bakıldığında aralarında hak temelli çalışan ve izleme yapan kuruluşların bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca, kamu politikalarını izleyen, eleştirel bilgi üreten ve hak temelli çalışan kuruluşlar arasında, kamu yararı statüsüne başvursalar da alamayacakları varsayımı yaygındır.

Araştırmamızın nitel safhasına katılan STK temsilcileri statü sahibi olmayan STK'lara yapılan bağışlarda bağışçıların herhangi bir vergi indiriminden faydalanamaması nedeniyle sektör içinde hiyerarşi oluştuğuna ve özellikle kurumsal bağışlardan faydalanmanın zorlaştırdığına işaret etmektedir:

"...kamu yararına dernek ve vakıf tanımları. Kamu yararına dernek ve vakıf olur mu? Hepsi kamu yararına. ... Hayır, o kurumlar arasında hiyerarşi yaratıyor." **Vakıf - Sivil Toplum, Hibe Veren**

"Mesela bazı yerlere fatura kesmediğimiz için eğitim veremedik... Ama biz onu diyoruz ki bizim derneğimize bağışlayın diyoruz. Çünkü fatura kestiği zaman onu gider olarak işliyor. Bağış yaptığı zaman gider olarak şu anda işleyemiyor. Kamu yararına dernek olması gerekiyor gider olarak işleyebilmesi için."

Dernek - Afet Müdahale

47 7 Aralık 2019 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 7194 sayılı Kanun ile 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren 2020 hesap döneminde 600.000 TL'yi aşan ücret gelirlerinin %40 vergi oranı ile vergilendirilmesi ve elde edilen ücret gelirlerinin tamamı için yıllık gelir vergisi beyannamesi verilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu tutar 2023 yılında 1.900.000 TL olarak güncellenmiştir.

48 Detaylı bilgi için bkz. Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfları İlgilendiren Vergi Düzenlemeleri*; Özgün Akduran & Leyla Ateş. *Kamu Yararı ve Vergi Muafiyeti Statüleri*.

49 Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *STK'ların Bağış Toplama Faaliyetleri: Yasal Mevzuat Açısından Uluslararası Standartlar*; Özgün Akduran & Leyla Ateş. *Kamu Yararı ve Vergi Muafiyeti Statüleri*.

Mevcut vergi rejimi, etkin ve stratejik bağışçılığı teşvik edecek düzenlemeler içermemektedir. Kamu yararı veya vergi muafiyeti statülerine sahip olmayan kuruluşlara yapılan bağışlar karşılığında gerçek veya tüzel kişilere herhangi bir vergi indirimi sağlanmaması, bu kuruluşların kaynak geliştirme potansiyellerini kısıtlamaktadır. Kamu otoritesinin takdirine bağlı olan bu statüler, sivil toplumun finansal kaynak geliştirme imkanlarını kısıtlayarak sivil alan üzerinde dolaylı bir kontrol mekanizması işlevi görmektedir.

Bireysel ve kurumsal bağışçıların vergi indiriminden yararlanabilmesi için öngörülen prosedür açık ancak işlevsel değildir. Gelir vergisi beyannamesi düzenleyemeyen (örneğin 2023 yılı geliri 1.900.000 TL'den düşük) gelir sahipleri için bağış ve yardımlarını gider yazabilmek ve vergi istisnalarından yararlanmak söz konusu değildir. 2022 yılında STİGM tarafından kamuoyunun görüşüne açılan mevzuat taslaklarında geliri ücretten oluşan gerçek kişiler için beyanname vermeksizin yaptıkları bağış ve yardımları vergi matrahlarından düşebilmelerini sağlayacak bir düzenleme önerilmiş ancak hayata geçirilmemiştir. Türkiye'de vergi teşviklerinden yararlanan bireysel ve kurumsal bağışçı sayıları ile yıl içinde vergiden düşülen bağış ve yardım tutarı hakkında açık kaynaklarda bilgi bulunmazken, bu konuda ilgili kamu kurumlarına yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtlarda veri talebi karşılanmamıştır.

Türkiye'de kurumsal bağışçılık kültürünü yaygınlaştırıp sivil toplumun desteklenmesini hedefleyen kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili özel bir düzenleme veya teşvik mekanizması bulunmamaktadır. 11. Kalkınma Planı ve geçtiğimiz yıllarla uyumlu şekilde 2022 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda gerçek ve tüzel kişilerin STK'lara yapacakları desteğe yönelik vergisel düzenlemelerin sosyal ve ekonomik faydayı artıracak şekilde diğer ülke örnekleri incelenerek yeniden değerlendirileceği belirtilmiş ancak bu çalışmalar sivil toplum lehine somut bir düzenlemeye dönüşmemiştir. 12. Kalkınma Planı ve 2023 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda ise bu hedefe yönelik herhangi bir tedbir yer bulmamıştır.

Alt Bölüm 2.2. Kamu Desteği

2.2.1. Kamu Fonlarına Erişim

Mevzuat

Türkiye'de STK'ların kurumsal gelişimi için kamu desteğine olanak sağlayan bütüncül bir mevzuat veya ulusal politika belgesi bulunmamaktadır. Kamu idareleri bütçelerinde öngörülmüş olmak kaydıyla, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereği ve Dernek, Vakıf, Birlik, Kurum, Kuruluş, Sandık ve Benzeri Teşekküllere Genel Yönetim Kapsamındaki Kamu İdarelerinin Bütçelerinden Yardım Yapılması Hakkında Yönetmelik kapsamında STK'lara yardım yapabilmektedir. İlgili bakanlıklar (İçişleri, Gençlik ve Spor, Kültür ve Turizm Bakanlıkları, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına Bağlı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı vb.) bu yönetmeliği esas alarak, bütçelerinden dernek ve benzeri kuruluşlara yardım yapılması hakkında yönetmelikler ve yönergeler hazırlamışlardır.

STK'lara yönelik kamu fonlarının planlanması ve dağıtımından sorumlu merkezi bir organ veya mekanizma bulunmamaktadır. Kamu yardımları, bakanlıklar, kalkınma ajansları veya mahalli idareler tarafından protokol, proje ortaklığı ve faaliyet bazlı iş birliği mekanizmaları aracılığıyla dağıtılmakta olup, nadiren hibe tahsisi veya hizmet sözleşmeleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Kamu kuruluşları, STK'lara sağlanacak kaynakların programlanmasında, ilgili yönetmelikler uyarınca kendi iç yönerge ve rehberlerini oluşturmaktadır. Kamu kuruluşları arasında genel bir koordinasyon olmadığı gibi, üzerinde ortaklaşılan bir uygulama veya anlayış da bulunmamaktadır. Bu durumun sonuçlarından biri, sivil toplumun bir bütün olarak çeşitlenen ihtiyaçlarını hesaba katarak güçlenmesini hedefleyen destek programlarının bulunmaması ve mali desteklerin yalnızca belli alt sektörlere aktarılmasıdır.

AB tarafından finanse edilen programlar çerçevesinde dağıtılan hibelerin AB idari usullerine uygun ve etkin kullanımı ise Türkiye ve Avrupa Komisyonu arasında imzalanan IPA II (2014-2020) ve IPA III (2021-2027) Çerçeve Anlaşmaları ile bağlayıcı mevzuatı esas alarak 2019 yılında yayımlanan AB'den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların ve AB Birlik Programlarına Katılımın Yönetimi hakkındaki 2019/20 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi tarafından düzenlenmektedir.

Mevzuata göre Avrupa Birliği tarafından sağlanan katılıma yönelik mali yardımların programlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesinden sorumlu ulusal koordinasyon merci, Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı'dır. Yanı sıra, AB ve Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı, Merkezi Finans ve İhale Birimi gibi kurumlar teşkilat kanunları uyarınca ve Avrupa Komisyonu tarafından verilen akreditasyon ile, Türkiye'de AB tarafından finanse edilen programlar çerçevesinde dağıtılan hibelerin uygun biçimde kullanılmasından sorumlu tutulmuştur. 2017 yılına kadar STK'lara yönelik hibelerin programlanması ve uygulanmasında ikili bir yöntem izlenerek hem ilgili kamu kuruluşlarının hem de AB Türkiye Delegasyonu'nun sözleşme makamı olduğu bir uygulama benimsenmiştir. 2017 yılı sonrasında ise kamu kuruluşlarının rolü azalmış ve sivil topluma yönelik hibelerin programlanması ve uygulanmasında AB Türkiye Delegasyonu esas sorumlu kurum haline gelmiştir.⁵⁰

Merkezi yönetim ve mahalli idarelerin bütçelerinde, sadece sivil toplum alanına özgülenmiş bir bütçe kalemi bulunmamaktadır. Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu tekliflerinde yıllık olarak STK'lara aktarılması planlanan ve yıl sonunda STK'lara aktarılan kamu kaynağının tutarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla beraber bütçe sınıflandırma kalemleri içinde kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan cari transferler ve sermaye transferleri alt kalemleri içinde sivil topluma aktarılan kaynakların da dahil edildiği dernek, birlik, kurum, kuruluş, sandık vb. kuruluşlara transferler kalemi, kesin bir sonuca varmayı sağlamamakla beraber yol göstericidir. Ancak bu bütçe kalemi altında dernek ve vakıflara yapılan transferler dışında, vakıf üniversiteleri, siyasi partiler, kamu işveren sendikaları gibi başka kuruluşlara yapılan transferler ile çok sayıda kamu görevlisinin görev yaptığı bazı bakanlıkların bu kalem altındaki bütçesinin tamamını oluşturan memurların öğle yemeğine yardım gibi ödemeler de bulunmaktadır.⁵¹ Bu bakımdan veri yetersizliği nedeniyle kimi durumlarda gösterge olarak kabul edilse de kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan cari transferler kalemini alt kalem giderlerini incelemeksizin tek başına gösterge olarak kabul etmenin sakıncaları bulunmaktadır.

Mevzuata göre, mahalli idarelerin STK'lara doğrudan hibe desteği sağlaması mümkün değildir. Ancak Belediye Kanunu'nun 60. maddesi ile İl Özel İdaresi Kanunu'nun 43. maddesi mahalli idarelerin STK'larla iş birliği ve ortak proje yapmasına imkân sağlamaktadır. Ortak hizmet sağlama, eğitimlerde ve planlama süreçlerinde STK'ların uzmanlık ve deneyimlerinden faydalanma gibi iş birlikleri çoğunlukla yapılan protokoller çerçevesinde ilerlemektedir. Ancak bu iş birliklerinin ve kaynak aktarımının hangi şartlarda ve hangi kriterlere göre yapılacağı konusunda standart bir düzenleme olmadığı gibi, yıl içinde aktarılan mali kaynağı izlemeyi sağlayacak şeffaflık ve hesap verebilirlik standartları da oluşturulmamıştır. Merkezi idarelerde olduğu gibi, mahalli idarelerin bütçelerinde de sivil toplumla iş birliği kapsamında yapılacak giderlere özgülenmiş ayrı bir bütçe kalemi bulunmadığından, yıl içinde STK'lara aktarılan kamu kaynağı tam olarak tespit edilememektedir. Bu konuda ilgili kamu kuruluşlarına yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtlarda talep edilen bilgiler paylaşılmamıştır.

STK'ların kamu fonlarını planlama, değerlendirme ve izleme gibi aşamalarda yer almasıyla ilgili özel düzenlemeler mevcut değildir. Yalnızca, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında yapılan finansman desteklerinin yönetimini düzenleyen 2019/20 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi'nde tanımlanan, fonların etkin ve amacına uygun kullanımını temin etmekle yükümlü sektörel izleme komitelerinde gerekli görülen hallerde STK temsilcilerinin yer alabileceği belirtilmektedir. Ancak burada da STK'ların katılımı, ilgili kamu idarelerinin takdirine bırakılmıştır.

50 Detaylı bilgi için bkz. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *IPA III Döneminde Sivil Toplumu Ne Bekliyor?*

51 Kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan transfer kaleminin kapsadığı alt kalemler/kuruluşlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber*.

Uygulama

2023 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda finansman ve fon yaratma eksikliği STK'ların temel yapısal sorunları arasında sıralanmaktadır. Bu kapsamda STK'ların kaynaklara erişim, istihdam kapasitesi, proje hazırlama, hibe kullanımı ve fon toplama gibi konularda kapasitelerinin artırılması için sosyal girişimcilik, sosyal yenilik ve kurumsal sosyal sorumluluk alanlarının geliştirilmesine yönelik düzenlemeler ve uygulamaların hayata geçirilmesinin planlandığı vurgulanmaktadır. Ancak bu çalışmalar STK'lara proje geliştirme eğitimleriyle sınırlı kalmış ve bütünlüklü bir finansman mekanizmasının oluşturulmasına yönelik adımlar atılmamıştır. 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda ise STK'ları ilgilendiren mali alanlarda düzenlemeler yapılacağı belirtilmektedir. Fakat bu politika belgelerinde somut politikalar/tedbirler tanımlanmamakta, kamu fonlarına ya da kamu fonlarının aktarılmasından sorumlu düzenleyici mekanizmaların geliştirilmesine ilişkin atılması gereken temel adımlara yer verilmemektedir. Benzer tedbirler ve yaklaşım 2023 yılında yayımlanan ve 2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı'nda da yer bulmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın her yıl yayımladığı genel faaliyet raporlarında Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Yapılan Transferler başlığı altında dernek, vakıf, birlik ve benzeri teşekküllere yardım amacıyla 2022 yılında toplam 1 milyar 430 milyon TL⁵², 2023 yılında ise toplam 1 milyar 900 milyon TL⁵³ cari transfer ödemesi yapıldığı belirtilmektedir. Aynı raporlara göre dernek, vakıf, birlik ve benzeri teşekküllere yardım amacıyla yapılan sermaye transferlerinin toplamı ise 2022 yılında 362 milyon 244 bin TL, 2023 yılında 55 milyon 142 bin TL'dir. Ancak bu transferler içinde STK'lara yönlendirilen toplam kaynak tespit edilemediğinden sektörün toplam geliri içinde kamu finansmanının oranı bilinmemektedir.

STK'ların kurumsal altyapılarının, faaliyetlerinin ve mali sürdürülebilirliğinin desteklenmesi için somut, sürekli ve yeterli kamu fonu mekanizması bulunmamaktadır. Merkezi idare tarafından STK'lara kurumsal destek sağlama amacıyla oluşturulmuş tek kamu finansmanı programı İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. 2017 yılında yayımlanan İçişleri Bakanlığı Bütçesinden Derneklere Yardım Yapılması Hakkında Yönerge uyarınca, dernekler, her yıl bakanlık tarafından belirlenen konularda proje hazırlayarak Proje Destek Sistemi (PRODES) üzerinden elektronik olarak başvurularını yapabilmektedir. STİGM sitesinde başvuru ilanı ve başvuru rehberi yıl boyunca erişilebilir durumdadır. Projeler kapsamında nakdi ve aynı destekler talep edilebilir. Desteklenecek faaliyet alanlarının belirlenmesinde STK'ların herhangi bir şekilde dahli yoktur. Başvuruların değerlendirilmesinde Yönerge doğrultusunda uzman kişi ve kuruluşlardan yararlanılabileceği belirtilmişse de bu süreçte sivil toplumun katılımını güvence altına alan bir düzenleme ve yaklaşım mevcut değildir. Başvurusu kabul edilen dernek ile kayıtlı olduğu ilin valiliği arasında protokol yapılması zorunludur. Projelerin usule göre uygulanmasını izlemek ve denetlemekten sorumlu kamu idaresi valiliklerdir ve bu süreçlere STK'ların katılımına yönelik bir düzenleme veya fiili uygulama bulunmamaktadır. İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan değerlendirme sonrası 2022 yılında 393 dernek projesine toplam 69.763.450 TL⁵⁴, 2023 yılında ise 492 dernek projesine toplam 181.610.333 TL⁵⁵ yardımda bulunmuştur. İlgili mevzuatta proje karşılığı desteklerden faydalanan derneklerin isimleri, desteklenen faaliyetlerin amacı, kapsamı ve yardım tutarlarının, izleyen yılın şubat ayı sonuna kadar bakanlığın internet sitesinde açıklanacağı belirtilmişse de İçişleri Bakanlığı ve STİGM'nin sayfalarından bu konuda detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu kapsamda yapılan bilgi edinme başvurularında ise talep edilen bilgiler STİGM tarafından paylaşılmamıştır. Yalnızca İçişleri Bakanlığı Yıllık İdare Faaliyet Raporlarında desteklenen projelerin tematik alanlara göre dağılımı ve faaliyetlerin genel kapsamı hakkında veri bulunmaktadır. Açıklanan veriler önceki yıllarla benzerlik göstermektedir ve insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda çalışan STK'ların ve hak temelli savunuculuk ve izleme çalışmalarının desteklenmediği görülmektedir. Her iki yılda da bütçeden en fazla destek gençlere yönelik eğitim, kültür ve sportif etkinlikleri, geziler ve çeşitli konularda kişisel gelişim eğitimlerini hedefleyen projelere tahsis edilmiştir. Toplumsal dayanışmayı

52 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 2022 yılı Genel Faaliyet Raporu.

53 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 2023 yılı Genel Faaliyet Raporu.

54 İçişleri Bakanlığı. 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

55 İçişleri Bakanlığı. 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

artırmaya yönelik sosyalleşme, gezi ve kültürel faaliyetleri hedefleyen projeler ise bütçeden ikinci en büyük payı almıştır. 2023 yılında 6 Şubat depremlerinin de etkisiyle afet bilincini artırmaya yönelik projelere aktarılan kaynakta artış yaşanmıştır. Bu üç tema altındaki projelere ayrılan tutar bütçenin yaklaşık yarısıdır. 2023 yılında önceki yıllara kıyasla kamu-sivil toplum iş birliğini artırmaya ve STK'ların kapasitesini güçlendirmeye yönelik dernek projelerine tahsis edilen bütçe artmıştır.

Bunun yanı sıra bakanlıklar çeşitli çalışma alanları kapsamında proje karşılığı hibe programları oluşturabilmektedir. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından 2022 yılında STK'ların başvurabildikleri Kırsal Bölge Genç Güçlendirme Programı kapsamında Kars ve Ağrı illerindeki STK'lara yönelik hibe destek programı başlatılmıştır.⁵⁶ 2023 yılında ise Afetten Etkilenen Gençlerin Güçlendirilmesi Destek Programı kapsamında STK'lara hibe desteği verilmesi planlanmıştır.⁵⁷ Ancak programlardan faydalanan STK sayısı ve STK'lara aktarılan yardım tutarı hakkında ayrıştırmış veri bulunmamaktadır. STK'lara iş birliği veya proje karşılığı kaynak sağlayan bir diğer birim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı kalkınma ajanslarıdır. 2023 yılında Bakanlık tarafından IPA III kapsamında yürütülen Türkiye'de Sivil Toplumun Sosyal Girişimcilik Yoluyla Güçlendirilmesi Projesi yürütülmeye başlamıştır. Proje kapsamında sivil toplum kuruluşlarının ve sosyal girişimlerin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi amacıyla dört kalkınma ajansı üzerinden 4.040.000 Euro bütçenin STK'lara hibe desteği olarak verilmesi planlanmıştır.⁵⁸

Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Kültür ve Turizm Bakanlığınca Yerel Yönetimlerin, Derneklerin ve Vakıfların Projelerine Yapılacak Yardımlara İlişkin Yönetmelik" kapsamında; 2022 yılında 217 belediye, 88 dernek, 1 vakıf ve 11 mahalli idare birliğine (İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri) toplam 13.062.873 TL, 2023 yılında ise 353 projenin 273'üne toplam 12.542.987 TL ödenek aktarmıştır.⁵⁹ Ancak toplam tutarlar içinde dernek ve vakıflara aktarılan tutar tespit edilememektedir. Bu kapsamda bakanlığa yapılan bilgi edinme başvurusuna ise yanıt verilmemiştir.

Bakanlıklar STK'lara dolaylı yollarla da kamu finansmanı sağlayabilmektedir. Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf ve Kamu Yararına Çalışan Derneklere Ait Yükseköğrenim Yurtlarında Barınan Öğrencilere Yapılacak Beslenme ve Barınma Yardımına Dair Yönetmelik kapsamında Gençlik ve Spor Bakanlığı, bütçe ödeneği tutarı ile sınırlı kalmak kaydıyla, vergi muafiyeti tanınan vakıflar ve kamu yararına çalışan derneklere ait yüksek öğrenim yurtlarında kalan öğrencilere, barınma ve beslenme yardımı olarak bütçeden ödeme yapabilmektedir. 2022-2023 eğitim döneminde 19 vakıf/derneğe ait 85.274 kapasiteli 494 yurttan barınan 46.117 öğrenci beslenme ve barınma yardımından faydalanmaktadır. Ülke genelinde faaliyet gösteren 19 vakıf ve derneğe ait 85.274 kapasiteli 494 yurttan barınan 46.117 öğrenciye kişi başı günlük 55 TL beslenme ve aylık 350 TL barınma yardımı olmak üzere aylık 2.000 TL yardım yapıldığı belirtilmektedir; ancak toplam finansman tutarına açık kaynaklardan ulaşılamamaktadır.⁶⁰

STK'lara yönelik kamu finansmanına dair kamuya açık veriler son derece kısıtlıdır. Bu konuda bakanlıklara ve ilgili kamu kuruluşlarına yapılan bilgi edinme başvurularından veri elde edilememiştir.

STK'lara tahsis edilecek kamu kaynağının miktarı, kamu fonlarının dağıtım koşulları ve şekilleri, ilgili idareler tarafından ayrı ayrı tanımlanmaktadır. Bakanlıklar ve mahalli idareler tarafından STK'lara aktarılabilecek yıllık kamu finansmanı çoğunlukla önceden planlanmamaktadır. Fon miktarlarının belirlenmesinin bakanlıklarda bakanın, diğer idarelerde ise kurumun en üst yöneticisinin inisiyatifine bırakıldığı ilgili yönetmelikte açıklanmaktadır. Fon tahsisi ile ilgili yöntemler ve STK'lara aktarılan kaynak yıldan yıla değişiklik göstermektedir. STK'ların kapasitelerini ve faaliyetlerini desteklemek için kamu finansmanı mekanizmalarına ilişkin standart bir yaklaşım, davranış kuralları veya mevzuat olmaması, aktarılan kaynakların hangi alanlara yoğunlaştığını, nasıl kullanıldığını

56 Gençlik ve Spor Bakanlığı. 2022 Yılı Faaliyet Raporu.

57 Gençlik ve Spor Bakanlığı. 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

58 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

59 Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu; 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

60 Gençlik ve Spor Bakanlığı. 2022 Yılı Faaliyet Raporu.

ve ne ölçüde fayda sağladığını izlemeyi zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak yıllık kamu finansmanının toplam miktarına, hangi faaliyet alanlarında hangi amaçlara yönelik ve hangi STK'lar tarafından kullanıldığına ilişkin veri bulunmamaktadır. Bu konuda bakanlıklara ve STİGM'ye yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtlarda talep edilen veriler paylaşılmamıştır.

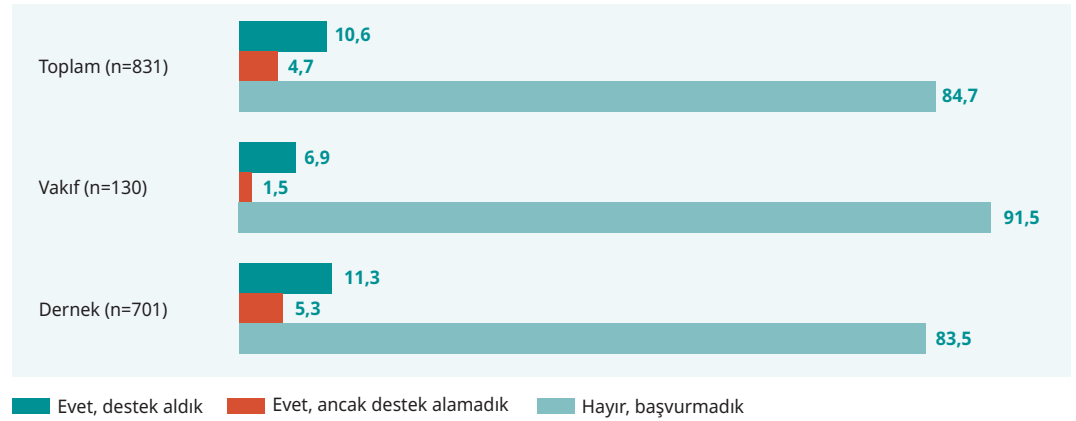
Bakanlıklar arasında genel bir strateji ve koordinasyon eksikliği vardır. Bu durum STK'lara sağlanan desteklerdeki çakışmaların ve boşlukların tespit edilememesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda kaynaklar hem sivil toplumun çeşitlenen ihtiyaçlarını karşılamamakta hem de belli faaliyet alanları, projeler ve STK'lar daha fazla desteklenirken belli faaliyet alanları ve STK'lar hiç desteklenmemektedir. Yine ortak bir stratejinin benimsenmemesi, fon alma yeterlilik kriterlerinde bir standardın oluşmamasına, başvuru ve değerlendirme kurallarının kurumdan kuruma farklılaşmasına neden olmaktadır. Şeffaflık ilkesinin etkin şekilde uygulanmasının önünde engel oluşturan bu durum, tarafsızlık, eşit muamele, serbest ve adil rekabet koşullarının oluşmasını da tehlikeye atmaktadır. Projelerin uygulanması, değerlendirilmesinde ortak hesap verebilirlik anlayışının benimsenmemesi ise STK'ları farklı raporlama ve izleme yükümlülükleri ile karşı karşıya bırakabilmektedir.

STK'lar için kamu finansmanını denetleyen özel bir yapı olmamakla birlikte fon sağlayan kurumlar izleme ve denetleme sürecini yürütmekten sorumludur. Genel bütçe denetimi Hazine ve Maliye Bakanlığı, Sayıştay ve TBMM tarafından yapılmaktadır.

Kamu fonlarının programlanması ve dağıtımına STK'ların katılımını düzenleyen ve güvence altına alan kurallar tanımlanmamıştır.

Sivil topluma yönelik yapılandırılmış kamu finansmanının eksikliği saha araştırmasında da tespit edilen bulgulardan biridir. Nicel araştırmaya katılan STK'lardan 2022 veya 2023 yıllarında merkezi veya yerel kamu idarelerine hibe ve fon başvurusu yaptığını ifade edenlerin oranı %15 iken, başvuru sonucunda destek alabildiğini ifade edenlerin oranı ise %10'dur.

Grafik 2.3. Merkezi veya yerel kamu idarelerine hibe/fon başvurusu (%)

Kamu kurumlarına hibe ve fon başvurusu yaptığını ifade eden STK'lara hangi kurumlara başvuru yaptıkları da sorulmuştur. Birden fazla kamu kurumunun seçilebildiği soruya sırasıyla en çok belediyelere (%38), valilik/kaymakamlık (%36), bakanlık (%34) ve kalkınma ajanslarına (%17) başvurulduğu yanıtı verilmiştir. Kamu kurumları dahil herhangi bir kurum ya da kuruluşa hibe/fon başvurusu yapılmamasının en yaygın nedeni ise kapasite yetersizliği (%42) olarak ifade edilmiştir.

Nicel araştırmada STK temsilcilerinden sivil topluma yönelik kamu finansmanını değerlendirmeleri istenmiştir. Bu amaçla yöneltilen sorularda katılımcıların yaklaşık %18'inin konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. STK'ların %64,5'i kamu kaynaklarının sivil toplumun ihtiyaçlarını karşılamadığı görüşünderken, karşıladığını düşünenler %18'dir.

STK'ların finansal kapasiteleri arttıkça herhangi bir fon/hibe kaynağına başvurma oranları da artmaktadır. Merkezi veya yerel kamu idarelerine hibe ve fon başvurusu yapıp destek alabildiğini ifade eden STK'ların yaklaşık dörtte üçünün (%70) yıllık geliri 100.001 TL ve üzeridir. Destek aldığını belirten STK'ların oranı da gelir düzeyi yükseldikçe artmaktadır.

Benzer şekilde STK'nın kurumsal kapasitesi, faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek, tam zamanlı çalışanın bulunması gibi faktörler de kamu desteklerine başvurma ve bunlardan yararlanma potansiyelini olumlu etkilemektedir. Bu durum sivil toplumun gelişimine ayrılan oldukça sınırlı kamu bütçesinin küçük ölçekli STK'ların kurumsal gelişimine ve mali sürdürülebilirliğine katkısının olmadığını göstermektedir.

Nitel araştırma düşük başvuru oranlarına rağmen hak temelli yaklaşıma sahip STK'ların başvurduklarında kamu desteklerinden faydalanma oranının hak temelli yaklaşıma sahip olmayan STK'lara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Nitel araştırma ise bunun nedenlerini anlamaya dair bulgular sunmaktadır. Hak temelli yaklaşıma sahip kuruluşların kurumsal kapasitelerinin ve yapılarının daha oturmuş olması, başvuru yapma, faaliyetlerini ve stratejilerini planlama ve raporlama konusunda daha nizami çalışmaları gibi nedenler başvurularının olumlu değerlendirilme olasılığını artırabilmektedir. Buna rağmen nitel araştırma sonuçları hak temelli çalışan ve demokratik muhalefetin parçası olan STK'lar arasında kamu hibe ve desteklerinin en az bilinir ve tercih edilir kaynak türü olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun arkasındaki en önemli nedenlerden biri; kamu kaynaklarının, sivil toplumu geliştirmeyi amaçlamaktan ziyade, devletin sorumluluk ve yükümlülüklerini sivil topluma delege edebilmek amacıyla belirli faaliyetler karşılığında sağlandığı görüşünün bu STK'lar arasındaki yaygınlığıdır. Bu STK'ların kamu desteklerine başvurmamasının bir diğer nedeni ise desteklerin belirli hizmet faaliyetlerinde bulunulması amacıyla verilmesi, belirli çalışma alanlarının ise hiç desteklenmemesidir. Bu da halihazırda kamu otoritesinin siyasi yaklaşımı ve değerleriyle uyumlu kuruluşları tercih ettiği ve kamu kaynaklarının şeffaf ve tarafsız bir şekilde dağıtılmadığı yargısının güçlenmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle derinlemesine görüşmelerde kamu otoritesiyle negatif bir kaçınma ilişkisinin tesis edildiği, kamu kaynaklarından yararlanma konusunda bir talepte veya girişimde bulunulmadığı ortaya çıkmaktadır.

*"Mesela kamu STK'lara ne gibi fon veriyor bilmiyorum bile. Ama şeyin de birazcık farkındayız, kamuyla çalışmak biraz zor. Hani işin içine bizim en çok çalıştığımız veya çalışma potansiyelimiz olan Aile Bakanlığı girdiği zaman ya da başka bakanlıklar girdiği zaman zorlanıyoruz. İletişim kurmakta zorlanıyoruz, işte farklı beklentileri oluyor. İşte farklı konulardan hiç bahsetmemen lazım, girmemen lazım...Böyle hani genel atmosferden dolayı hani böyle kaçınıyoruz. Asla olmaz gibi diyemeyeceğim. Ama bir tık ön yargı var diyebilirim yani. Ama başvuru olmamasının sebebi bu ön yargı mı? Bunun sebebi bence daha çok bilmememiz ve organize olamamamız." **Dernek - Kadın Hakları***

*"Kamunun gözü hep LGBTİ+ örgütlerinin üstünde, işte hep denetimler oluyor, hedef göstermeler oluyor vs. Ama sonuçta bir hibe başvurusu yaparken gönderdiğiniz belgeler veya politikalar, yaptığınız işleri anlattığınız...belgeler evet...risk planları devletten geçiyor yani...Yani o yüzden her zaman bir risk doğurabilir ama yani bu bundan da önce hani zaten biz oradan alamayız duygusu çok baskın olduğu için zaten." **Dernek - LGBTİ+ Hakları***

*"Bunun nedeni ne? Yani biraz da herhalde kabullenmişlik. Zaten vermezler gibi bir şey veya yaptığımız çalışmalar onlara çok denk düşmeyebilir. İstedikleri çalışmalar olmayabilir. Yani sonuçta hak temelli çalışan veya öyle çalışmalar yürütmeye özen gösteren bir kurumuz. Dolayısıyla hani çıkmaz diye düşündük. Enerjimizi oraya harcamayalım diye düşündük." **Vakıf - Gençlik***

Kamu otoritesinin finans kaynaklarını taraflı şekilde kullanmasını kabullenme yaklaşımının yanı sıra, ilkesel olarak kamudan destek almayı reddeden kuruluşlar da bulunmaktadır. Büyük oranda, kamu otoritesinin takdirine bağlı olarak dağıtılmaları, kuruluşların gözünde kamu fonlarına siyasi bir nitelik kazandırmakta ve kamu otoritesiyle mesafeyi korumak amacıyla bu fonlar pek tercih edilmemektedir. Devlet kaynaklı hak ihlallerini belgeleyen, kamu hizmetlerini izleyen STK'lar arasında, faaliyet alanları ve amaçları nedeniyle başvursalar da kamu fonu alamayacaklarını ve bu nedenle başvurmadıklarını belirtenler bulunmaktadır. Kamu fonundan yararlandığı takdirde baskı ve müdahale göreceğini, dolayısıyla başvuru yapmadıklarını söyleyenler de vardır. Hem başvuru sürecinde teslim edilmesi gereken kurumsal belgelerin hem de destek alma sürecinin, kuruluşları kamu otoritesinin daha yoğun denetimi altına sokabileceği kaygısı ortaya çıkmaktadır.

Sağlanan kamu desteğinin kuruluşların faaliyetlerini sınırlandırabileceği, mevcut politikalarla uyumlu olmayan alanlarda çalışmanın zorlaşabileceği öngörülmektedir. Daha temel olarak ise, kamudan destek almanın, sivil toplumun kamu otoritesini denetleme işlevi ve misyonu açısından çelişkili sonuçlar yaratacağı, mevcut siyasi atmosferde kamu kaynaklarından bağımsız çalışmak gerektiği vurgulanmaktadır.

"Hiç denemedik. Hani söyleyeceğim şeyler bizim kamuya bakışımızla alakalı olabilir. Kamunun bize böyle bir destek sunabileceğini bir düşünmüyoruz. İki, kamuyla böyle bir alışverişe girmek bizi denetim altında tutma fırsatı verebilir onlara. Onun için hiç niyetlenmedik. Bizim için bir alternatif düzeyine de hiç gelmedi." **Dernek - İnsan Hakları, Demokrasi**

"Bir ilke olarak kamuya başvurmaya doğru bulmuyoruz...Yani şöyle söyleyeyim. Sivil toplum örgütlerinin temel amacı zaten iktidarı hedeflemekten iktidarı sınırlandırma. Dolayısıyla misyonu böyle olan bir yapının iktidara veya işte kamuya eklenmesi doğru değil." **Vakıf - İnsan Hakları**

"Devleti zaten denetleyen bir yapı olarak devletten fon almanın bir çelişkili tarafı var." **Dernek - İnsan Hakları**

Bu sorunlara ek olarak, kamu fonlarına erişebilmenin zorluğu karşısında elde edilen kaynağın yetersiz ve küçük miktarlarda olduğu da belirtilmektedir. Ekonomik kriz ve enflasyon, TL bazında alınan hibelerin hızla erimesine sebep olmakta ve kuruluşlar artan giderler sonucu ekstra mali külfetle karşı karşıya kalabilmektedir.

"Kamuya sanırım hiç başvurmamak. Başvurmayı da çok değerlendirmedik. Çünkü ...miktarlar küçük... bu arada miktarlar küçüğü birazcık kişisel yorumumla söyledim ... Genelde almak zor. Çünkü çok fazla network ve bağlantı ile işliyor o süreçler. Yani eğer bizim doğrudan bir bağlantımız yoksa, süper adaletli olduğunu düşünmüyorum. O yüzden o sürece emek etmek biraz enerji kaybı oluyor ve buradaki kaynak israfına sebebiyet veriyor. O yüzden düşünmedik." **Dernek - Eğitim**

"Kamu fonları genelde TL üzerinden. Sen bugün onu alıyorsun. Ondan sonra proje bitene kadar o para enflasyondan gitmiş oluyor ama yurt dışı fonu aldığında öyle olmuyor. Onlar dolar ya da Euro bazında oluyor. 1.000.000 liralık bir fona başvurduğunda 1.000.000 lirayı alıyorsun ama proje bitene kadar senin yaptığın harcama 2.000.000 liraya çıkabiliyor. Ne yapacaksın?" **Vakıf - Eğitim**

2.2.2. Kamu Fonlarının Dağıtımı

Mevzuat

Bakanlıkların STK'lara fon tahsisine ilişkin oluşturdukları yönetmelik ve yönergelerde fonların dağıtımını düzenleyen usul ve esaslara yer verilmektedir. Dernek, Vakıf, Birlik, Kurum, Kuruluş, Sandık ve Benzeri Teşekküllere Genel Yönetim Kapsamındaki Kamu İdarelerinin Bütçelerinden Yardım Yapılması Hakkında Yönetmelik'in 8. maddesine göre kamu kurumları, yardım yapılan kuruluşların isim listesini, bilgilerini, yardımın amacını, konusunu ve yapılan yardım tutarlarını, izleyen yılın şubat ayı sonuna kadar açıklamakla yükümlüdür. Ancak, yönetmeliğin ilgili maddesinde kamuoyu ile bu bilgilerin hangi yöntemle paylaşılacağı düzenlenmemiştir.

İlgili bakanlıkların bazıları tarafından proje başvuru kılavuzları yayımlanmakta ve bu belgelerde seçim kriterleri yer almaktadır. Ancak uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlenmesinde inisiyatif, ilgili kamu idarelerindedir ve değişkenlik göstermektedir.

Bakanlıklar tarafından kamu fonlarının dağıtılmasına ilişkin mevzuatta seçim kriterlerinden doğan anlaşmazlıklara dair detaylı düzenlemeler bulunmamaktadır. Örneğin, İçişleri Bakanlığı anlaşmazlık durumunda başvuru sahiplerinin faydalanacağı bir itiraz mekanizması tanımlamazken, Gençlik ve Spor Bakanlığı Proje Yönetmeliği'nde, mevzuatın uygulanmasından doğacak tereddüt ve eksikliklerin giderilmesi sorumluluğu bakanlığa verilmektedir.

Uygulama

Bakanlıklar ve diğer ilgili kamu idareleri tarafından sivil topluma tahsis edilen fonlar için toplam bütçe, seçim kriterleri ve değerlendirme koşulları çoğu zaman belirtilmemektedir.

AB finansmanı dışında kalan bakanlık fonları için ortak uygulamalar bulunmamaktadır. Toplam ayrılan ve dağıtılan bütçe ilan edilse bile, komisyon kararları, fon almaya hak kazanan projelerin bilgisi ve bütçeleri ile değerlendirme puanlarına/sonuçlarına ilişkin bilgiler, başvuran STK'lar veya kamuoyu ile paylaşılmamaktadır. Bu bakımdan STK'lara kaynakların ne şekilde dağıtıldığını izlemek de son derece zordur.

Bakanlıkların STK'lara mali destek vermesi konusunda ortak bir anlayış ve uygulama oluşmamıştır. Bakanlıkların bazıları doğrudan proje desteği verirken, bazıları STK'larla imzalanan protokoller çerçevesinde iş birliği esasına göre çalışmaktadır. Özellikle protokol esaslı iş birliklerinde protokol yapılacak konuların ve STK'ların seçiminde izlenen yol ve kriterler konusunda standart bir yaklaşım veya işleyiş yoktur. Saha araştırması kapsamında ilgili kamu idarelerine yapılan bilgi edinme başvurularında, proje başvuru ve seçim prosedürlerinin uygulanmasında sorun yaşamış ve bu konuda resmi bir şikâyetle bulunmuş STK olup olmadığı da sorulmuştur ancak verilen yanıtlarda bu konularda bilgi sağlanmamıştır.

Kamu fonlarına başvurmak STK'lar için ek bir maliyet yaratmaz. Başvuru koşulları değişiklik gösterebilir. İçişleri Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın destek programlarına elektronik ortamdan başvurmak mümkündür.

Saha araştırmasının nitel safhası, STK'lar arasında kamu fonlarının adil ve şeffaf dağıtılmadığı görüşünün hâkim olduğunu göstermektedir. Devlete eleştirel yaklaşan, hak savunuculuğu yapan STK'ların kamu desteği almadığı veya alamadığı, genellikle, siyasi iradenin çizdiği sınırlar içinde faaliyet gösteren STK'ların desteklendiği düşünülmektedir. Bu durumun merkezi yönetim kadar mahalli idareler için de geçerli olduğu belirtilmektedir.

"Türkiye'de kamu fonları birtakım sivil toplum örgütlerine belli bir işi yapmaları üzerine veriliyor. Çünkü buradaki insan hakları alanındaki örgütlerin hiçbiri öyle tarif etmediği için kendini, ama işte Milli Eğitim Bakanlığı'nın üzerinden bir sürü kamu fonunun aktığı vakıf var, dernek var vs. ... Kamunun bazı ödevlerini sivil toplumun eliyle o hizmetleri verebileceklerine dair bir düzen oturtmuşlar. Bence bizdeki kamu fonları da öyle işliyor." Dernek – İnsan Hakları

2.2.3. Kamu Fonlarının Hesap Verebilirliği, İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

Mevzuat

STK'lara kamu fonu sağlayan kamu idarelerinin her biri, ilgili mevzuat doğrultusunda hazırladıkları yönetmelik, yönergeler ve başvuru kılavuzları yoluyla hesap verebilirlik, izleme ve değerlendirme usullerini kendileri belirler ve duyurur. Bu konuda genel bir düzenleme ve ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Kaynağın kötü kullanımında alınması gereken tedbirler de yine bu çerçevede ilgili mevzuata aykırı olmayacak şekilde ilgili kamu idareleri tarafından düzenlenmektedir. Bu durumlarda uygulanacak tedbirler ihlallerle orantılıdır.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İçişleri Bakanlığı Bütçesinden Derneklere Yardım Yapılması Hakkında Yönerge (03.03.2017), desteklerin amacına uygun kullanılması için belli düzenlemeler getirmektedir. Proje karşılığı desteklenen dernekler kaynağın nasıl kullanıldığını gösteren bilgi, belge ve kayıtlar ile gelişme raporlarını protokolde belirtilen süreler içinde valiliğe iletmek zorundadır. Gerekli görüldüğü hallerde projelerin gelişimini bilimsel, teknik, idari ve mali açılarından izlemek ve denetlemek üzere proje izleyicisi veya denetleyicisi atanabilir. İzleme, değerlendirme ve hesap verilebilirlik prosedürlerini uygulamaktan sorumlu kuruluş valiliklerdir ancak uygulamadaki boşlukları doldurma ve gerekli gördüğü hususları başvuru kılavuzunda düzenleme konularında

STİGM yetkili kılınmaktadır. Ayrıca mevzuat çerçevesinde gerekli görülen hallerde doğrudan bakan oluru ile yardım yapılması da mümkündür. Kaynağın kötü kullanılması durumunda yardımın durdurulması, projenin iptali ve usule uygun yapılmayan harcamaların iadesi öngörülmektedir.

Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın sağlayacağı desteklerin izlenmesi ve değerlendirilmesi ise Gençlik ve Spor Bakanlığı Proje Yönetmeliği ile düzenlenmektedir. Yönetmeliğe göre sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren proje kapsamında yapılan faaliyetler ve projenin geldiği aşamayı gösteren gelişme raporları, üçer aylık dönemler halinde proje yürütücüsü tarafından Proje ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü'ne sunulmalıdır. Projenin sonuçlanması içinse, proje bitiş tarihinden itibaren iki ay içinde harcama bilgi ve belgeleri ile faaliyetlerin yapıldığını gösteren belgelerin de dahil edildiği proje sonuç raporunun bakanlığa teslim edilmesi gerekmektedir. İçişleri Bakanlığı prosedürlerinden farklı olarak, başvuruların değerlendirilmesi, projelerin seçilmesi, izlenmesi ve denetiminden sorumlu organların ve kişilerin nitelikleri ve görevleri, Yönetmelikte ayrıca detaylı olarak tanımlanmaktadır. Kaynağın usule uygun kullanılmadığı ve raporlama süreçlerine uyulmadığı takdirde önce projelerin durdurulması, hataların giderilmeyeceğinin tespiti üzerine ise iptal edilmesi ve usule göre harcanmayan tutarın iade edilmesi söz konusudur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın hazırladığı Kültür ve Turizm Bakanlığınca Yerel Yönetimlerin, Derneklerin ve Vakıfların Projelerine Yapılacak Yardımlara İlişkin Yönetmelik'te 2020 yılında yapılan değişiklikle verilen hibelerin usule uygun şekilde harcanmasını kontrol etmek amacıyla yeni tedbirler tanımlanmıştır. Buna göre projelerin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla raportörlerin görevlendirilmesi, destek faydalanıcısı tarafından projenin harcama ve faaliyetlerine ilişkin tüm bilgi, belge ve kayıtların da ibraz edildiği bir proje sonuç raporunun ve il müdürü ile projeyi izlemekten sorumlu raportörün birlikte hazırladığı, projenin bütün olarak değerlendirildiği bir etkinlik raporunun hazırlanması gerekmektedir. Yönetmelik detaylı olmamakla birlikte, başvuruları değerlendirecek komisyon, değerlendirme ölçütleri ve proje uygulama süreçlerinde usule uygun olmayan durumların ortaya çıkması halinde uygulanacak tedbirler hakkında da düzenlemeler içermektedir.

Uygulama

Bazı kamu idarelerinin yıllık faaliyet raporlarında fonların hangi faaliyet alanlarında ne tür faaliyetlere harcandığına ilişkin genel bilgiler bulunmakla birlikte, kamu fonlarının kullanımına ilişkin etki değerlendirme raporları kamuya açık değildir. Bakanlıklara yapılan bilgi edinme başvurularında bu konuya ilişkin sorulara ve bilgi, belge taleplerine olumlu yanıt verilmemiştir.

Nitel araştırma özellikle hak temelli yaklaşıma sahip STK'lar arasında fonların dağıtımı gibi izlenmesi ve etkisinin değerlendirilmesi aşamalarında hesap verebilirliği sağlayan mekanizmaların eksikliği veya işlemediği görüşünün hakim olduğunu göstermektedir. Daha önce kamu kaynağından yararlanma deneyimi olmuş bir kuruluş, bu desteklerin tarafsız ve objektif şekilde dağıtılmadığını belirttiikten sonra, bu fonların sivil toplum yararı yerine belirli kamu görevlilerinin şahsi menfaatleri için harcandığını anlatmaktadır. Bu boşa harcanıp israf edilen kaynaklara dair herhangi bir denetimin yapılmadığını, dolayısıyla bu tür ortaklıklar kurma ve kamu fonlarına başvurma konusunda artık çekinceli davrandıklarını ifade etmektedir.

"Şimdi biz normalde kalkınma ajanslarına çok uzun zamandır başvuruyoruz. Çünkü yani orada hakkaniyetli bir şekilde proje seçimi yapıldığını görmedik uzun süredir. ... Olumsuz bir deneyimimiz var. Mesela X Kaymakamı oradan kendisi bir fon çıkarttı, bizi zorla ortak yaptılar. Ondan sonra biz ... iyi dedik ya neyse herhalde güzel bir şey olur. Onlar paraları alıp harcadılar hiçbir iş de yapmadılar. Hiç denetimde de sorun yaşamadılar. ... kendi evlerini turizm ayağına restore ettiler...Dolayısıyla biz de ondan sonra iyice şey olduk. Yani hani kalkınma ajansları çok politik geliyor bize." **Dernek - Çevre ve Hayvan Hakları**

2.2.4. Nakdi Olmayan (Ayni) Destekler

Mevzuat

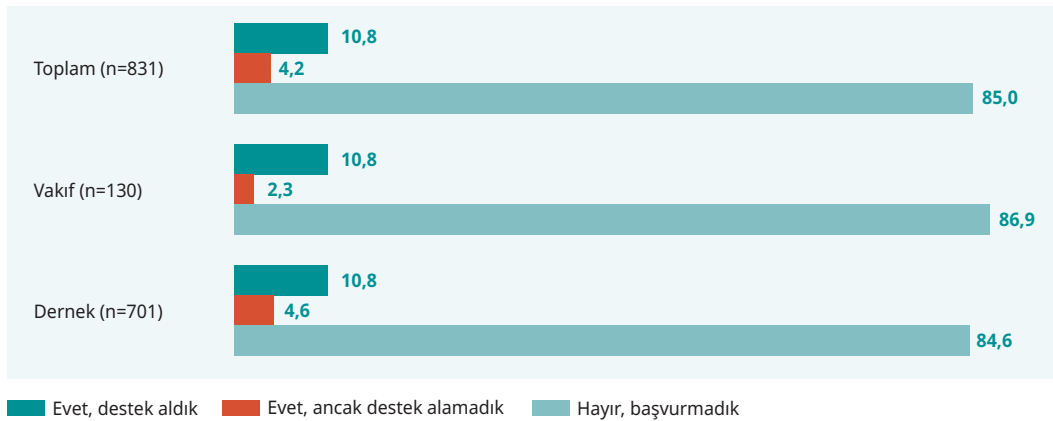
Kamu idareleri tarafından STK'lara nakdi destek sağlanmasını düzenleyen mevzuat ayni destek sağlama imkânı da tanımaktadır. Bu desteklerin şeffaf ve objektif kriterlere göre dağıtılmasını güvence altına alacak bir düzenleme bulunmamaktadır.

Uygulama

Kamunun STK'lara sağladığı ayni destekleri takip etmek, nakdi destekleri takip etmekten çok daha zordur. Açık kaynaklardan bu konuda bilgi edinilemediği gibi ilgili kamu idarelerine yapılan bilgi edinme başvurularına gelen yanıtlarda veri talebi reddedilmiştir. Desteklerin, kamuoyunun izleme ve denetimine son derece kapalı koşullarda dağıtılması ve desteklenecek STK'ların ve faaliyet alanlarının belirlenmesinde objektif kriterlerin olmaması ayni desteklerin sağlanmasında eşitsiz muamelenin önüne geçmeyi zorlaştırmaktadır.

2022-2023 yıllarında ofis alanı, ücretsiz eğitim, ekipman sağlanması veya proje kapsamında protokol yapılması gibi nakdi olmayan kamu destekleri için ulusal veya yerel makamlara başvuru yaptığını belirten STK'ların toplam oranı %15, başvurup destek aldığını ifade edenlerin oranı ise %11'dir. Nakdi olmayan kamu destekleri için en sık başvuru yapılan kurumlar sırasıyla belediyeler (%54), valilik ve kaymakamlıklar (%37), bakanlıklar (%24) ve kalkınma ajansları (%9) olarak belirtilmiştir.

Grafik 2.4. Merkezi veya yerel kamu idarelerine nakdi olmayan destek başvurusu (%)

Katılımcılar finansal kapasitelerine göre ayrıca gruplandırıldığında, son iki yılda nakdi olmayan kamu destekleri için ulusal veya yerel makamlara başvuru yapıp destek alabilen STK'ların oranı gelir düzeyi yükseldikçe artmaktadır. 100.001 TL ve üzeri geliri olan STK'lar daha düşük yıllık gelire sahip STK'lardan net şekilde ayrılmaktadır. Bu desteklerden faydalandığını belirten her 5 STK'dan yaklaşık dördünün yıllık geliri 100.001 TL ve üzeridir. STK'ların yönetim ve kurumsal kapasiteleri arttıkça bu desteklerden faydalanma oranı da artmaktadır.

Alt Bölüm 2.3. İnsan Kaynakları

2.3.1. STK'larda İstihdam

Mevzuat

STK'lar, diğer tüm işverenler gibi İş Kanunu'na tabiidir. STK'ların çalışanlarına yönelik özel bir yönetmelik ya da uygulama yoktur.

Uygulama

STK'lar istihdam prosedürlerinde diğer işverenlerle aynı standartlara tabi tutulmakta; ancak sektöre yönelik istihdam teşvikleri ve programlar bulunmamaktadır. Dernek ve vakıflar, diğer özel sektör işverenleri gibi, sosyal güvenlik primlerinin zamanında ödenmesini özendirmek üzere sağlanan genel 5 puanlık işveren prim indirimi desteğinden (Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 81/1-ı) ya da belli işçilere ilişkin sağlanan kısmi desteklerden faydalanabilmektedir.

TÜSEV'in 2023 yılında gerçekleştirdiği bir diğer araştırma olan Sivil Toplumı İlgilendiren Mali/Vergisel Çerçeve Araştırmasının önemli bulgularından biri, STK'ların istihdam giderleri içinde önemli bir yer tutan ücretlerde vergi kesintileri ve sosyal güvenlik prim ödemelerinin ciddi bir mali yük oluşturduğudur. Araştırmanın nicel safhasına katılan STK'ların %52,9'u sosyal güvenlik primi işveren payı ödemelerinin kendileri için mali yük oluşturduğunu belirtmektedir. Araştırmanın nitel ayağında ise bazı STK temsilcileri bu yükün azaltılması için vergisel teşvikler getirilmesi gerektiğini savunarak, teknoloji geliştirme bölgelerinde araştırma-geliştirme personeli ücretlerine sağlanan gelir vergisi ve damga vergisi teşvikine benzer bir düzenleme yapılmasını ve STK'larda istihdamı kolaylaştırmak için iş veren prim ödemelerine teşvik amaçlı indirim sağlamasını önermiştir.⁶¹

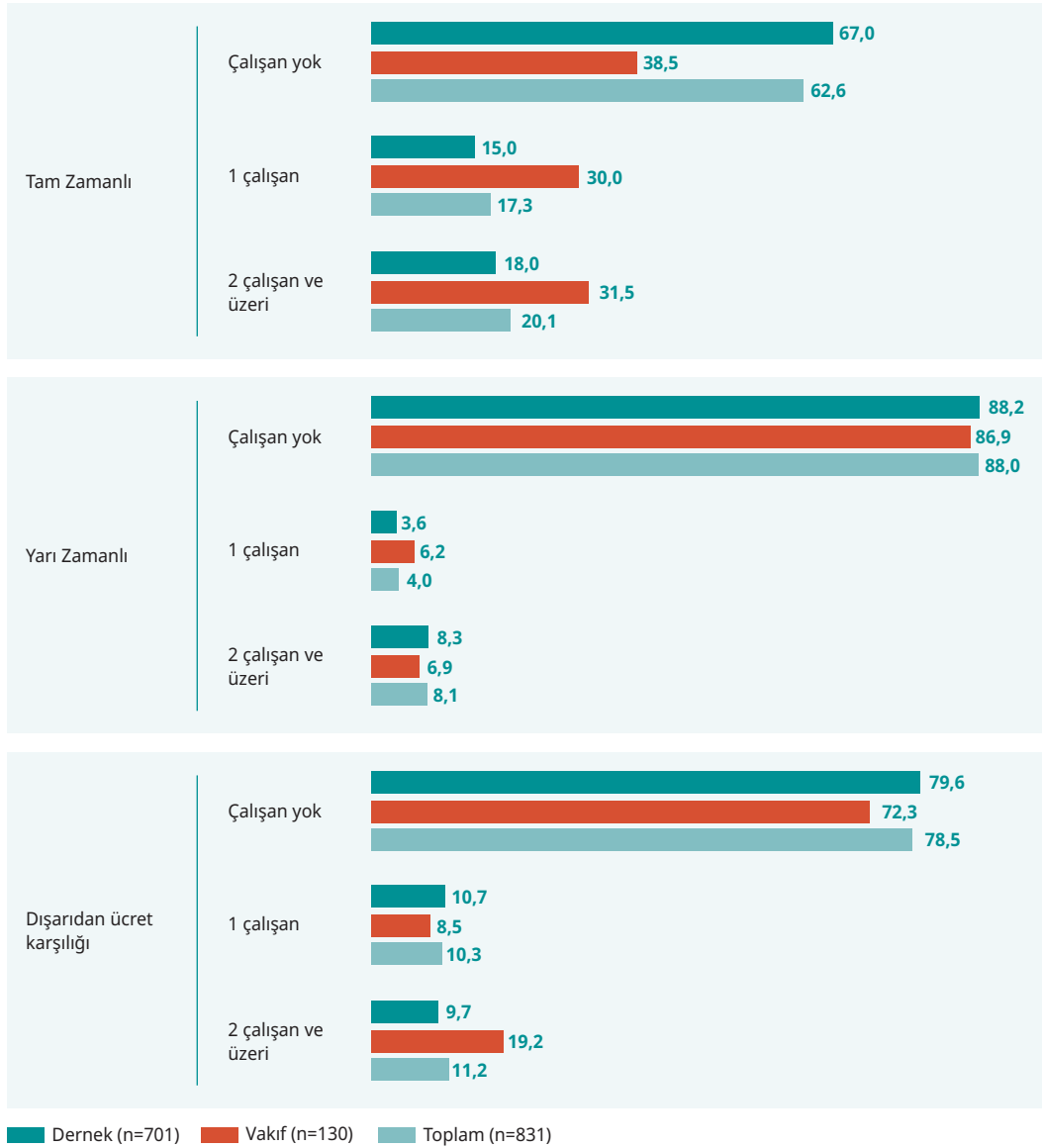
Sivil toplumda istihdam verileri STİGM ve VGM tarafından tutulmaktadır. VGM'nin verilerine göre vakıfların istihdam ettiği toplam personel sayısı Ağustos 2022'de 19.247, Temmuz 2024 itibarıyla ise 22.324 kişidir. STİGM ise 2023 yılının ortasından beri veri yayımlamamakta, bu kapsamda yapılan bilgi edinme başvurularını ise kapsamlı araştırma gerektirdiği gerekçesiyle yanıtlamayı reddetmektedir. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği'nin 2024 yılında yayınladığı Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Raporu'nun STİGM'den aldığı verilere göre; 2022 yılında derneklerde 40 bin 419 tam zamanlı çalışan, 5 bin 350 yarı zamanlı çalışan ve 31 bin 932 proje zamanlı çalışan bulunmaktadır.⁶² Bu veriye göre dernek başına düşen çalışan sayısı ortalaması 2022 yılında 0,76'dır.

Türkiye'de STK'ların idari ve finansal sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyen konulardan biri, düzenli ücretli çalışan istihdam edememeleridir. Saha araştırmasına katılan STK'ların yaklaşık üçte ikisinde (%63) tam zamanlı ücretli çalışan bulunmamaktadır. %17'sinin 1 tam zamanlı çalışanı, %20'sinin ise 2 veya daha fazla tam zamanlı çalışanı bulunmaktadır. Ortalama tam zamanlı çalışan sayısı 1,3 kişidir. Yarı zamanlı ücretli çalışan sayısı daha da az olmakla birlikte, her on STK'dan dokuzunun (%88) yarı zamanlı çalışanı yoktur. STK'ların %4'ünün 1, %8'inin ise 2 veya daha fazla yarı zamanlı ücretli çalışanı bulunmaktadır. Ortalama yarı zamanlı çalışan sayısı 0,4 kişidir. Her beş STK'dan yaklaşık dördü (%78,5), dışarıdan ücret karşılığı hizmet almadığını belirtmiştir. STK'ların %10'u dışarıdan ücret karşılığı hizmet aldığı çalışan sayısını 1, %11'i ise 2 veya daha fazla olarak belirtmiştir. Ortalama dışarıdan hizmet alınan kişi sayısı 0,7 kişidir.

⁶¹ Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfları İlgilendiren Vergi Düzenlemeleri*.

⁶² Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm I: Örgütlenme Özgürlüğü*.

Grafik 2.5. STK'ların çalışan sayıları (%)

Vakıflar derneklere göre daha fazla sayıda tam zamanlı ücretli çalışan istihdam etmektedir. Bu konuda dernek ortalaması 1, vakıflarda ortalama ücretli çalışan sayısı 2,5'tir. Bunun bir başka yansıması ücretli çalışan bulundurmama oranlarıdır. Derneklerin %67'sinde tam zamanlı çalışan yokken bu oran vakıflar için %38,5'tir. Yarı zamanlı ücretli çalışanlar ve dışarıdan hizmet alımı açısından ise vakıflar ile dernekler arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Kuruluş yılları açısından bakıldığında, daha eski tarihlerde kurulan STK'ların tam zamanlı, yarı zamanlı ve dışarıdan ücret karşılığı hizmet olarak çalışan bulundurma oranlarının, daha yeni kuruluşlara göre az da olsa daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tam zamanlı çalışanı olmayan kuruluşların oranı İstanbul'da %35'e ve Ankara'da ise %58'e düşmekteyken, bu iki il dışındaki illere bakıldığında bu oran genel ortalamasının (%68) bir hayli üzerinde, %80'dir. Faaliyet yürütülen ölçek göz önünde bulundurulduğunda ise, il düzeyinde faaliyet gösteren STK'ların tam zamanlı çalışan oranı (%45), semt, mahalle ve ilçe düzeyinde (%31,5) veya birden fazla il veya daha geniş kapsamda (%31) faaliyet gösteren STK'lardan daha yüksektir. STK'ların yarı zamanlı çalışan bulundurma ve ücret karşılığı dışarıdan hizmet alma oranları ise, faaliyet ölçeği genişledikçe artmakta, bu konuda faaliyet ölçeği ile çalışan sayısı arasında pozitif ilişki gözlemlenmektedir.

Tam zamanlı ücretli çalışanı bulunan STK'ların oranı gelir düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Yıllık geliri 100.000 TL ve altı olan STK'lar arasında tam zamanlı çalışanı olmayan veya 1 tam zamanlı çalışanı olanlar daha yoğunluktayken, yıllık geliri 100.001 TL ve üzeri olanlarda 2 veya daha fazla tam zamanlı ücretli çalışanı bulunanlar ağırlıktadır. STK'ların yönetim, kurumsallaşma, kamu ile iş birliği ve istişare süreçlerine katılım, savunuculuk kapasiteleri gibi faktörler açısından bakıldığında da çalışan sayısı ile pozitif bir korelasyon vardır.

Nicel araştırmaya katılan hak temelli çalışan STK'ların yarıdan fazlasının bir tam zamanlı ücretli çalışanı, bu grubun dışında kalanların ise üçte birinin bir tam zamanlı ücretli çalışanı vardır. Hak temelli STK'ların diğer gruba göre hem bir tam zamanlı (%24 ve %16) hem iki veya daha fazla tam zamanlı çalışan bulundurma oranı (%30 ve %18), belirgin şekilde yüksektir. Nitel saha araştırması da bu bulguyu doğrulamaktadır. Görüşme yapılan hak temelli STK'ların hemen hepsi kurumsallaşma ve profesyonelleşme düzeylerine göre farklı sayılarda çalışan istihdam etmektedir. Bu istihdam giderleri proje bazlı fonlar, çekirdek hibeler, bağışlar gibi çeşitli kaynaklardan karşılanırsa dahi, enflasyonist ortam sebebiyle bu giderlerin sık sık gözden geçirilmesi hemen her STK'nın vurguladığı ortak bir konu olmuştur.

Önceki yıllara benzer şekilde nitel saha araştırmasının bulguları, profesyonel insan kaynağı bulundurmakta yaşanan sorunların devam ettiğini ve bunun sivil toplumun gelişmesi önünde bir engel oluşturduğunu göstermektedir. Sürekli pahalılaşan yaşam koşullarında, istihdamı devam ettirmek kuruluşlar için önemli bir soruna dönüşmektedir. Özellikle büyükşehirlerde, artan istihdam giderleri STK'ların nitelikli insan kaynağına ulaşmasını zorlaştırmakta, faaliyetlerine devam etmelerini engelleyebilmektedir. Giderek kötüleşen ekonomik koşullar, sivil toplumda çalışmayı giderek daha az tercih edilir hale getirmektedir.

"Kurumsal olarak zorlanılan alan finansal durum... Vakıf bir yandan da bağımsız bir kurum. Yani arkasında bir holding yok, büyük bir sermaye grubu yok. Her zaman aslında bağımsız bir şekilde ... kendini döndürebilmiş ama... .. Yani bir normal periyot oluyor, sonra pat, finansal işler çok kötü bir hale gelmeye başlıyor. Şimdi maaşlar mevzu oluyor vesaire..." Vakıf – Araştırma

"Türkiye'nin bu ekonomik durumunda, yani artan insan kaynağı maliyetleriyle beraber zaten yani bütün giderler artıyor ama İstanbul'da yaşayan, yaşamak için İstanbul'da çalışan arkadaşlarımız için maalesef bu biraz daha şey durumda. Yani sivil toplum örgütlerinin üzerinde bir yük maalesef, bu da yani bizi zorluyor. Yani hem onların istediği şartları yani bizim istediğimiz şartları yerine getirmek hem de sivil toplum örgütünün devamlılığını sağlamak maalesef biraz daha zorlaşacak ilerleyen dönemde." Vakıf – Gençlik

Kuruluşlar, hem sivil alanın daralan yapısı hem azalan insan kaynağı sebebiyle, kurumsal hafızayı ve kültürü inşa etmekte ve sürdürmekte de zorlandıklarına işaret etmektedir. Proje bütçelerine bağlı ve sınırlı sürelerle istihdam, ücretlerin yetersizliği, STK'nın veya çalışanlarının kamu veya kamu dışı aktörler tarafından hedef gösterilmesi gibi nedenler STK çalışanlarının sürekli değişmesini, yeni kuşaklarla temas kurulamamasını ve sivil alanla irtibatlı insan sayısının giderek azalmasını beraberinde getirmektedir. STK'lar içinde uzun süreli ve nitelikli istihdamın sağlanamaması ise kurumsal sürdürülebilirliği ve kapasiteyi olumsuz etkilemektedir. Kurumsal hafıza eksikliği, sivil toplum kuruluşlarının uzun vadeli stratejiler geliştirmesini, yeni insanlara ulaşmakta sorun yaşanması ise sivil alanın dinamizmini ve yenilikçi yapısını kısıtlamaktadır.

"Hem kaynak bulamamak hem görünür olamamak hem üye sayısında bu kadar tetikte ve ... imtina ederek, daha az açılarak, büyüyerek, sayısal olarak da o kitleselliği sağlayamadığımız için dolaylı olarak da daha az insana erişmiş oluyoruz." Dernek – LGBTİ+ Hakları

Bir önceki sahanın bulguları bu sahada da tekrar etmektedir: Düzenli çalışanı olmayan STK'ların ekonomik faaliyetlerde bulunma, fon arayışı, idari işler gibi en temel konularda dahi büyük ölçüde yönetim organlarında yer alan kişiler, üyeler ve gönüllülerin düzensiz emeğine bağımlı olması sürdürülebilirliği zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda, bağışlar, üye aidatları, iktisadi işletme gelirleri gibi farklı kaynak çeşitlerinden etkin şekilde faydalanmak için elverişli yasal altyapının ve sosyo-ekonomik koşulların olmayışı istihdamın devamlılığı için öncelikli kaynak çeşidi olarak STK'ların fon ve hibelere yönelmesini beraberinde getirmektedir.

“Türkiye’de bir dernek olarak hibesiz yola devam etmek yani zaten kolay değildi de son yıllarda çok ciddi bir şekilde zorlaştı. Bunun nedeni de istihdam. Yani istihdam şu an Türkiye’de özellikle İstanbul’da faaliyet gösteren bir dernek olduğunuzda İstanbul’un yaşam koşullarını ve pahalılığını da göz önüne aldığınızda çok ciddi rakamlara çıkıyor. Yani bir derneğin ... ikiden, üçten fazla çalışanın olması o derneğin çok ciddi bir finansal kaynağa sahip olmasını gerektiriyor. ... O yüzden de hibeler her zaman özellikle istihdam ayağında çok önemli girdiler olarak dernek bünyesinde değerlendirildiler ve değerlendirilmeye devam ediyorlar.” **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

“Mesela ben en gençleriyim ama en kırılgan durumda olan da benim mesela. İş bulmak zorunda olan da benim. Yani böyle bir şey hali var. Gerçekten birkaç kişinin uğraştığı ve o mobilizasyonu, ... iş bölümünü sürelileştiremediğimiz ve işte çalışmak istiyorsam, evet bir projenin yazımında görev alırsın, hep beraber bunu yaparız ama bunu yaparken bir taraftan da bizim başka bir işimiz olması gerekiyor ki o sırada hayatımızı kazanabilelim falan yani.” **Dernek - Eğitim, Demokrasi**

Görüşülen STK’ların bir kısmı fon kaynaklarına erişimin zorlaştığına da dikkat çekerek çalışanların proje bazlı fonlar yoluyla istihdam edilmesini bir sorun olarak tanımlamaktadır. Proje bazlı istihdamda insan kaynağına aktarılabilecek bütçenin katı sınırlarla belirlenmesi, proje çalışanlarının sınırlı süreler için istihdam edilmesi ve yoğunluklu olarak proje faaliyetlerine odaklanması, STK’ların proje harici strateji ve planlamalarını hayata geçirmekte zorlanmalarına veya proje çalışanlarından daha fazla beklenti içinde olmalarına yol açmaktadır. Öte taraftan, proje bazlı hibelerin veya iktisadi işletme gelirlerinin istihdamı sürdürmek için tek alternatif olarak görüldüğü durumda, STK’lar altında “projenle, fikrinle gel çalış” yaklaşımının yerleşebileceğine dikkat çekenler de vardır. Bu model, kişilerin STK’larda kaynak yaratabildiği ölçüde yer alabildiği ve kendi yarattığı kaynakla sınırlı bir gelire sahip olduğu kırılgan bir istihdam rejimine yol açtığı için eleştirilmektedir. Ayrıca, bu gibi durumlar amaç ve faaliyetlerin finansal sürdürülebilirlik kaygısının gölgesinde kalmasına yol açabilmektedir. Hem kuruluşun hem de personelin ihtiyaç duyduğu finansal kaynağın, personelin “girişimciliğiyle” yaratılmaya çalışıldığı koşullar, kuruluşların hem faaliyetlerini hem nitelikli insan kaynağını olumsuz etkilemekte, sivil toplumda fiziki ve duygusal tükenmişliğe yol açmaktadır.

“Gelineen noktanın içerisinde böyle bir perspektif var genellikle; birisi, bir üye, paydaş, alana dair bir şey yapmak isteyebilir... Bunun için bir araca ihtiyacı vardır. Dernek, o aracın kendisi olmaya muktedir bir yerde duruyor. Yani bu, projelendirilip, kaynak yaratılabildiğinde işte bu kişilere de hem istihdam alanı... geçici istihdam alanı tabii ki, hem de yapmak istediği projeyi yapabilme zemini hazırlamak konusunda her daim kendisini böyle kurgulamaya devam ediyor. İktisadi işletmenin ticari faaliyetleri ve dernek faaliyetleri arasındaki uzlaşmaz çelişki olarak tariflediğimiz, ama uzlaşmazsa varlığımızı devam ettirebilmemizin neredeyse imkansızlaştığı, çatışmanın çok daha yoğunlaştığı bir şey olduğu için biz onu mecburen karıştırmak ve barıştırmak zorunda kaldık.” **Dernek - Kültür Sanat ve İfade Özgürlüğü**

2.3.2. STK’larda Gönüllülük

Mevzuat

Gönüllülük yapma, gönüllü faaliyet veya gönüllü hizmetin hukuki çerçevesi olarak nitelendirilebilecek genel bir düzenleme mevcut değildir. İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu gibi birtakım kanun ve yönetmeliklerde kamu hizmetinin sağlanmasına gönüllülerin katılımı düzenlenmiştir.

STİGM, Ağustos 2022’de Yasal Çerçeve ve Kapasite Geliştirme Projesi I-II kapsamında hazırladığı ve gönüllülük ile STK-gönüllü ilişkilerini düzenlemeye yönelik bir kanun taslağını internet sitesinde yayımlayarak STK’ların, ilgili uzman ve akademisyenler ile kamuoyunun görüşlerine açmıştır. Gönüllülük mevzuatıyla birlikte, sivil toplumu ilgilendiren üç ayrı konuda daha mevzuat taslaklarına görüş bildirmek için yalnızca on beş günlük süre tanınmıştır.⁶³ Taslakta gönüllülük, gönüllü gibi temel kavramların tanımlanması, tehlikeli işlerde gönüllülük yapanlar için sağlık ve güvenlik sigortası yaptırmanın önünün açılmasına yönelik düzenleme önerilerinin yer alması olumlu olmakla birlikte,

⁶³ Taslaklar için bkz. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. *Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Mevzuat Değişiklikleri İçin Hazırladığı Taslakları Sivil Toplumun Görüşüne Açtı*. <https://www.stgm.org.tr/sivil-toplumla-iliskiler-genel-mudurlugu-mevzuat-degisiklikleri-icin-hazirladigi-taslaklari-sivil>

bazı maddeler gönüllülerin faaliyetlerine ve STK'ların özerkliği ilkesine zarar verebilecek niteliklere sahiptir. STK'lara gönüllü bulmak için ilana çıkmanın zorunlu tutulması, ancak ilana başvuranların gönüllü sayılması, STK'ların gönüllüleriyle 'centilmenlik anlaşması' imzalamasının ve gönüllülerini merkezi bir sisteme kaydettirmesinin zorunlu tutulması bu önerilerin en öne çıkanlarıdır. Ek olarak, gönüllülükle ilgili politika önerileri geliştirmek ve tavsiyelerde bulunmak üzere Ulusal Gönüllülük Konseyi oluşturulması da taslaklarda yer almış ancak dileyen tüm STK'ların yer alabildiği, katılımcı ve şeffaf bir yapıya sahip olmasını güvence altına alacak bir tedbir tanımlanmamıştır.⁶⁴

Mevzuat taslağının görüşe açılması, yeterli süre verilmemesine rağmen, STK'lar arasında olumlu değerlendirilmiştir. Ancak toplanan görüşlerin ne şekilde değerlendirildiğine dair 2023 yılına kadar STK'lara herhangi bir geri bildirim yapılmamıştır. 2023 yılı Eylül ayında, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülen, ana faydalanıcısı Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), eş-faydalanıcısı İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) olan ve Avrupa Birliği tarafından finanse edilen *"Türkiye'de Demokratik Yerel Yönetişimin Geliştirilmesi için Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Projesi"* (Sivil Katılım Projesi) kapsamında "Türkiye'de Gönüllülükle İlgili Yasal Düzenlemelere İlişkin Öneriler Geliştirilmesi" amacıyla bir çalışma grubu kurulmuştur. Çalışma grubunda ilgili kamu kuruluşlarının yanı sıra, Ulusal Gönüllülük Komitesi (UGK) ve gönüllülük alanında çalışan bazı STK'lar da yer almaktadır. 2022 yılında toplanan görüşlerin de ele alındığı, araştırma ve farklı ülke örneklerinden yola çıkan raporların yayınlandığı, STK'larla düzenlenen odak grup görüşmeleri ve çalıştaylarla desteklenen proje 2024 yılı itibarıyla devam etmektedir. TÜSEV'in de içinde yer aldığı çalışma grubu, bugüne kadar gönüllüleri ve STK'ları koruyacak önlemlere odaklanıp, ücretli çalışma ve gönüllülük arasındaki farkı tanımlayarak gönüllülüğün teşvik edilmesine yönelik bir yaklaşımla faaliyetlerini sürdürürken, STK ile gönüllü arasında sözleşme yapılması veya gönüllülerin merkezi bir sisteme kayıt zorunluluğu gibi aşırı düzenleme anlamına gelecek bir mevzuat çalışmasından uzaklaşıldığı gözlemlenmektedir.

Uygulama

11. Kalkınma Planı hazırlık sürecindeki istişareler doğrultusunda hazırlanan Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Raporu'nda gönüllülük konusunda bir mevzuat çalışması gerektiği belirtilmişse de 11. Kalkınma Planı hedefleri, üniversite öğrencilerinin gönüllülük ve STK faaliyetlerine katılımı ile STK'larda staj imkanlarının kolaylaştırılmasının teşviki ile sınırlı kalmıştır. 2023 yılının son çeyreğinde kabul edilen ve 2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı'nda da mevzuat geliştirilmesine açıkça yer verilmeyip, çeşitli alanlarda gönüllülüğün teşvik edilmesi, gönüllülük konusunda etkili iletişim ve görünürlük faaliyetleri, örgün eğitim müfredatı içinde ve üniversitelerde sivil toplum çalışmalarını, STK'lara katılımı ve gönüllülüğü özendirme tedbirler arasında yer bulabilmiştir. Önceki yıllık programlara benzer şekilde 2022 ve 2023 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarında da gönüllülük alanında idari ve mali düzenleme yapılması bir ihtiyaç olarak tanımlanmıştır. Sivil toplum ve gönüllülük alanını güçlendiren, kapsayıcı bir çerçeve düzenleme yapılması, alınacak tedbirler arasında gösterilmiştir. Bu konuda idarenin çalışmaları devam etmektedir.

Kamunun gönüllülük konusundaki politikaları, belirli faaliyet alanları ve hedef gruplarla sınırlıdır. Afet ve acil durumlara müdahale, sosyal hizmetler ve çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler gibi 'dezavantajlı' gruplara yönelik çalışmalar, yoksullukla mücadele ve sosyal yardım, 2023 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda başta çocuklar ve gençler olmak üzere vatandaşların gönüllü faaliyetlere katılımının artırılması amaçlanan faaliyet alanlarıdır. Ayrıca, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın koordinasyonunda gençleri gönüllülük hakkında bilinçlendirme ve gençlerin gönüllü faaliyetlere katılımını teşvik amacıyla faaliyet ve projeler tanımlamıştır. İçişleri Bakanlığı ise 2023 yılında STK'larda gönüllülük bilincinin gelişmesi amacıyla eğitimler vermek, gönüllü buluşmaları ile sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek için 2.057.385 TL bütçe ayırmıştır.

İçişleri Bakanlığı 2023 yılı Faaliyet Raporu, devam etmekte olan *"Türkiye'de Demokratik Yerel Yönetişimin Geliştirilmesi için Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Projesi"* (Sivil Katılım Projesi) içinde

64 TÜSEV tarafından Dernekler Mevzuatı, Yardım Toplama Kanunu Mevzuatı, Gönüllülük Mevzuatı ve STK'lara Sağlanan Vergisel Avantajlar Mevzuatı taslaklarına dair sunulan öneri ve görüşler için bkz. https://www.tusev.org.tr/usfiles/files/MevzuatGorus_06092022.pdf

gönüllülük mevzuatı çalışmalarının ilerleyen adımlarını şu şekilde tarif etmektedir: "... ülkemizde gönüllülüğün daha da kurumsal hal alabilmesi adına "Gönüllülük Mevzuatı" çalışmaları yapılmakta bunun için 'Gönüllülük Çalışma Grubu' bu bileşen içerisinde oluşturularak faaliyetlerine başlamış bulunmaktadır. Yine bu bileşen kapsamında pilot illere ve bunların yanında belirlenen diğer illere proje ekibi ve faydalanıcılar tarafından saha ziyaretleri gerçekleştirilecektir. 3. bileşen kapsamında önce yeşil kitap 'Green Paper' daha sonra da beyaz kitap 'White Paper' oluşturularak gönüllülük alanındaki çalışmalar bunlarla desteklenecektir."

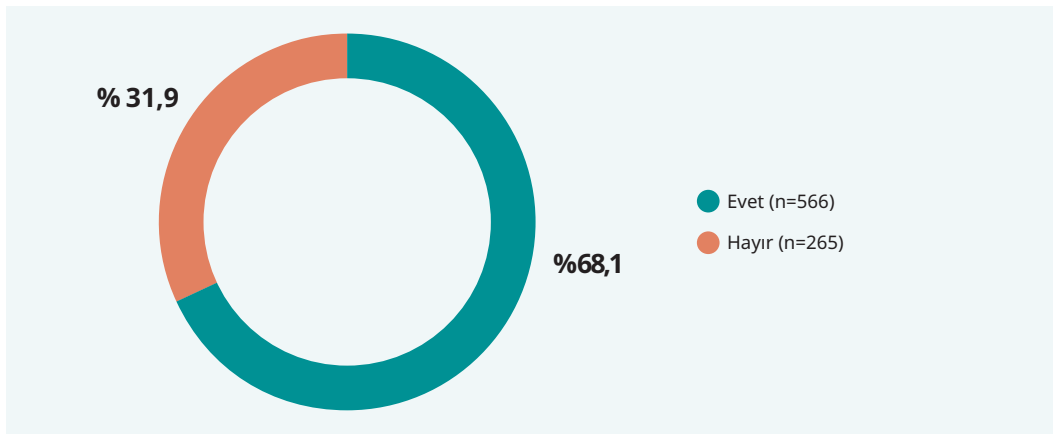
Gönüllülük faaliyetlerinin artırılması ve gönüllü koordinasyonundan sorumlu merkezi bir birim yoktur. Ancak tematik alanlara göre Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Gençlik ve Spor Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve mülki idarelerin çalışmaları bulunmaktadır. AFAD afet ve acil durumlarda gönüllülük yapmak isteyenlere yönelik ulusal çapta AFAD gönüllüsü eğitimleri düzenlemekte ve gönüllülük başvurusunu e-devlet sistemi üzerinden elektronik olarak almaktadır. Haziran 2023 itibarıyla İçişleri Bakanlığı'nın paylaştığı verilere göre afetlere müdahale ve arama kurtarma alanlarında eğitimlerini tamamlayan gönüllü sayısı 174.220'dir.⁶⁵ İnsan haklarının gelişmesi ve savunulması gibi alanlar ise kamunun gönüllülüğü teşvik çalışmalarının dışında bırakılmaktadır.

Türkiye'de yaygın olarak gelişen bir gönüllülük kültürü bulunmamaktadır. Dünya Bağışçılık Endeksi (World Giving Index) 2023 Raporu'nda, Türkiye 142 ülke arasında, tanımadığı bir kimseye yardım etmede %54 ve gönüllülük için harcanan zamanda %9 ile 126. sırada yer almaktadır. Gönüllülük son yıllarda kamu idaresinin gündemine aldığı bir konu olsa da STK'larda gönüllülüğü etkin şekilde teşvik edecek bir sonuca ulaşılmamıştır. Nitekim, nicel araştırmaya katılan STK'ların %82'si kamunun gönüllülüğü teşvik etmeye yönelik herhangi bir uygulamasından faydalanmadığını belirtmektedir.

VGM'nin 2022 yılı verilerine göre, yeni vakıfların faaliyetlerine dahil olan gönüllü sayısı 361.071 kişi iken, Temmuz 2024'te yayımlanan verilere göre 411.945 kişiye çıkmıştır. Derneklerde gönüllü sayılarına ilişkin verileri toplamakla sorumlu kamu idaresi olan STİGM ise 2023 yılının ortasından beri veri yayımlamamakta, bu kapsamda yapılan bilgi edinme başvurularını ise kapsamlı araştırma gerektirdiği gerekçesiyle yanıtlamayı reddetmektedir.⁶⁶ Ayrıca gönüllülükle ilgili verilerin nasıl toplandığı ve gönüllü kavramının nasıl tanımlandığı açık değildir ve bu veriler Türkiye'de gönüllülüğe dair mevcut duruma ilişkin net bir tablo sunmamaktadır.

Araştırmanın hem nicel hem de nitel ayaklarında STK'ların gönüllü sayıları, gönüllüleriyle ilişkileri ve devletin gönüllülüğe yaklaşımına dair değerlendirmeleri de ele alınmıştır. Buna göre, ücretli çalışan sayılarının aksine araştırmaya katılan kuruluşların %68'inde gönüllüler yer almaktadır. Ortalama gönüllü sayısı 268'dir. Faaliyetlerini gönüllülerin desteğiyle yürüten STK oranı oldukça yüksek olmasına rağmen nicel araştırmaya katılan STK'lardan sadece %29'unun gönüllülük sözleşmesi, gönüllülerle çalışma ilkesi gibi politika belgeleri vardır. Gönüllülere yönelik yazılı politikaya sahip derneklerin oranı (%30), vakıflara kıyasla (%25) daha yüksektir.

Grafik 2.6. STK'larda gönüllülerin bulunması (%)

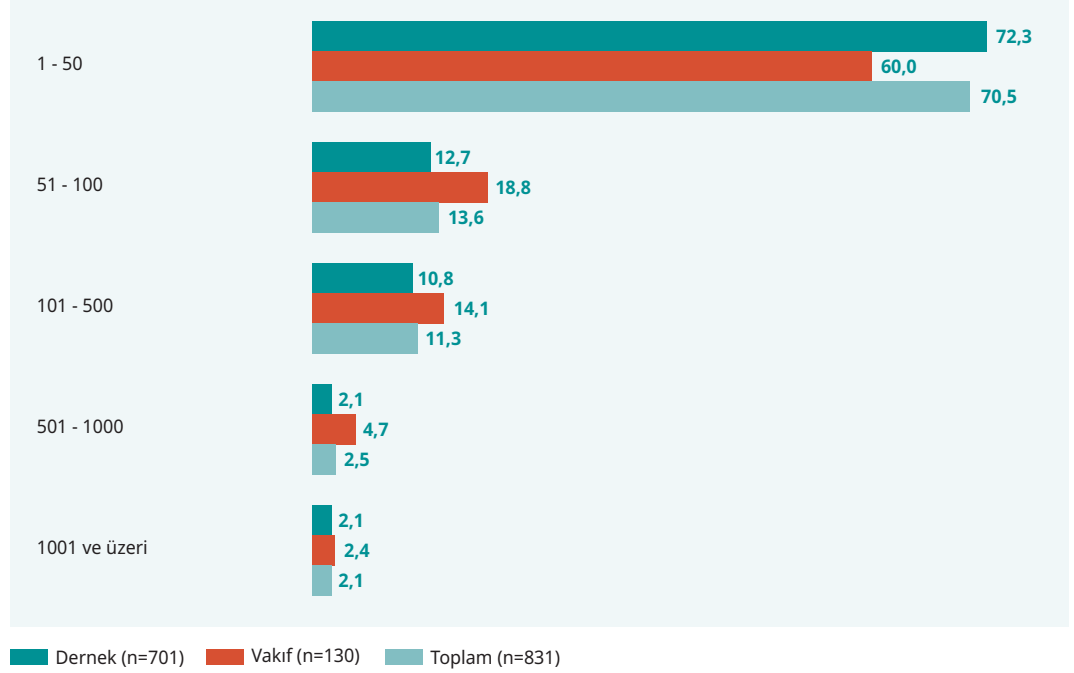

⁶⁵ İçişleri Bakanlığı. 2023 Yılı İlk Altı Ay Bütçe Sunuşu.

⁶⁶ STİGM'den elde edilen son verilerine göre 2021 yılında derneklerde gönüllülük yapan kişi sayısı 32.929'dur. Bkz. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi Türkiye Raporu 2020-2021*.

Gönüllüsü olan STK'ların yaklaşık %70,5'i, faaliyetlerine katılan gönüllü sayısının 1-50 arasında olduğunu belirtmektedir. Gönüllü sayısı 100'den fazla olan STK'ların oranı ise %16'dır. Araştırmaya katılan derneklerin %69'unun, vakıfların ise %65'inin gönüllüsü vardır. Bu açıdan, derneklerin vakıflardan daha çok gönüllüye sahip olduğu söylenebilir. Öte taraftan, gönüllüsü bulunan derneklerin %72'si ve vakıfların %60'ı faaliyetlerine katılan gönüllü sayısının 1-50 arasında olduğunu belirtmiştir. 50'den fazla gönüllüsü olan gruplarda ise vakıfların oranı derneklerden fazladır.

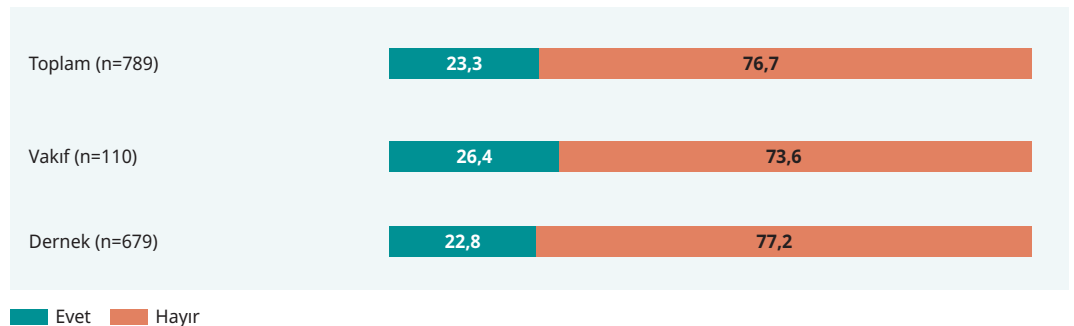
Grafik 2.7. STK'ların gönüllü sayıları (%)

STK'ların faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek genişledikçe gönüllü sayıları artmaktadır. Kuruluş tarihleri ile gönüllü sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde, 100'den fazla gönüllüsü olan STK'larda kuruluş tarihi eskiye gittikçe, gönüllü sayısının arttığı görülmektedir. 100'den fazla gönüllüsü bulunan STK'ların oranı yıllık geliri 100.001 TL ve üzeri olan STK'larda geliri daha az olanlara göre daha yüksektir. Hak temelli STK'ların oranı 51-100 gönüllüsü bulunan kuruluşlar arasında nispeten düşük, 101-500 gönüllüsü bulunan kuruluşlar arasında nispeten daha yüksektir.

Özellikle 6 Şubat 2023'teki depremlerin yarattığı büyük yıkım karşısında gösterilen hızlı tepki, Türkiye'de gönüllülüğün gelişimi ve yaygınlaşmasına temel oluşturabilecek sosyal ve kültürel altyapının varlığına işaret etmektedir. Depremlerin hemen akabinde, Türkiye'nin her yerinden STK'lar ile gönüllülerinin yanı sıra, geleneksel kültürel değerler, yardımseverlik ve dayanışma temelinde, çoğunlukla birbirlerini tanıyan kişilerin bir araya gelerek kurduğu sivil inisiyatifler arama kurtarma çalışmalarından, temel ihtiyaçların karşılanmasına hemen her alanda gönüllü faaliyet yürütmüşlerdir. STK'ların deprem sonrası afet bölgesine hızlı müdahale edebilme becerileri, kuruluşların faaliyetlere daha fazla gönüllüyü dahil etmesiyle sonuçlanmıştır.

Grafik 2.8. 6 Şubat 2023 depremlerinden sonra gönüllü sayısında artış (%)

Depremi etkilerini azaltmaya yönelik çalışıp çalışmadığından bağımsız olarak STK'ların %23'ü 6 Şubat depremlerinden sonra gönüllü sayısının arttığını belirtmiştir. Gönüllü sayısı artan dernekler (%23) ile vakıfların (%26) oranı benzerdir. Gönüllü sayısının arttığını belirtenlerin %88,5'i ise depremin etkilerini azaltmaya yönelik çalışan STK'lardır. Deprem sürecinde aktif olarak çalışan STK'ların %41'inde gönüllü sayısında artış görülürken, depreme yönelik çalışması bulunmayan STK'larda bu oran %5'te kalmıştır. Merkezi deprem bölgesinde yer alan STK'ların çoğunun kurumsal ve finansal kapasiteleri düşük olsa da depremden sonra gönüllü sayısında diğer illere kıyasla daha fazla artış yaşanmıştır. Bu durum, depremin etkilerini azaltmaya yönelik çalışmanın, STK'ların gönüllü sayısındaki artışla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Nitel araştırmada görüşülen pek çok STK deprem bölgesinde etkinlik gösterdikleri ölçüde gönüllülerle ilişkilerinin güçlendiğini ve gönüllü sayılarının arttığını aktarmıştır. Özellikle acil müdahale, insani yardım ve sosyal dayanışma gibi alanlarda çalışan STK'lar depremle birlikte hızlı bir örgütlenme imkanı yakaladıklarını ifade etmektedir. Örgütlenme hızı ve gönüllü katılımındaki bu artış, STK'ların afet sonrası süreçlerde daha etkili ve sürdürülebilir çözümler üretebilme kapasitesini artırmaktadır. Aynı zamanda gönüllülerle ilişkilerin daha profesyonel bir yapıya kavuşturulması, gönüllülüğün etkinliği ve devamlılığı, gönüllülerin hakları, sağlığı ve güvenliği ile karşılıklı sorumluluklar üzerine daha fazla STK'nın eğilmesi gerekliliği de ortaya çıkmaktadır.

"Ve önemli ölçüde de mesela on yedi, on iki, on üç ilde bir çalışmamız vardı ondan önce. Şu anda kırka yakın ile çıktı bu 6 Şubat depremi sonrası. ... İstanbul'da 4-5 bin gönüllümüz vardı. Bunun işte 1.000-2.000 kadarıyla faaliyet yürütebiliyorduk. Ve bu sayımız 12-15 bine çıktı, bir yıl içerisinde. ... Mart Nisan ayı itibarıyla bugüne kadar yani 10.000'in üzerinde gönüllüye eğitim vermişiz sadece İstanbul'da. Türkiye genelinde ... bu sefer 30-40.000 ile 50.000 arası bir gönüllü sayısına ulaştık. Yani 30.000'in üzerinde insanla temas kurduk ve onlara eğitim verdik Türkiye genelinde. Birçok yerde, illerde temsilcilikler açtık ve orada onların eğitimlerini verdik. Onlar şimdi orada eğitim verebilir hale geldiler. Çok kısa sürede belki 20 yılda yaptığımızı, bir yıl içerisinde yaptık." **Dernek - Afet Müdahale**

"... deprem bizim için büyük bir öğreti oldu ... Bu anlamda da ... gönüllülük faaliyetinin aslında daha da profesyonelleşmesinin gerektiğini anladık ... o acil durumda, o kaotik durumda sahaya inen gönüllünün de aslında ... profesyonel gönüllü olması gerektiğine inandık, daha doğrusu deneyimledik. Bu deprem sürecinden sonra kendi içimizde çok fazla yenilenmeye gittik. Şimdi arkadaşlarımız gönüllülük sürecinde de profesyonel gönüllülük kavramına geçiyorlar. Bu şart çünkü deprem bölgesine hiçbir şey bilmeyen bir gönüllü gönderdiğinizde faydadan çok zarara yol açıyor." **Dernek - Yardımlaşma, Dayanışma**

Gönüllülerin STK'lar içindeki varlığı ve rolü örgütlenme modeline, faaliyet alanına veya amacına göre değişebilmektedir. Hak temelli sivil toplum kuruluşlarının birçoğu için, gönüllü ilişkileri, faaliyetler için insan kaynağı oluşturmanın yanında bir güvenli alan, dayanışma ortamı oluşturma çabası olarak da görülmektedir. Özellikle hak temelli yaklaşımı güçlü ve taban örgütlenmesi modelini benimsemiş STK'larda, hedef kitlesi ve çalışma alanı fark etmeksizin, üyelik yerine gönüllülük ağırları daha etkin ve aktiftir. Faaliyetlerini gönüllülerin destekleriyle sürdürenler arasında hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip çok sayıda STK da vardır. Hiyerarşik örgütlenme modelini benimseyip aktif gönüllüsü bulunan STK'ların daha çok gençlere ve çocuklara ilişkin eğitim ve güçlendirme, kadın hakları, arama kurtarma, insani yardım ya da doğal hayatı koruma konularında çalıştığı görülmektedir. Bu STK'lar arasında sivil toplum, savunuculuk, hak ihlallerini izleme ve belgeleme gibi faaliyetlere ağırlık verenler ise gönüllülerle daha az çalışmaktadır.

"Bizde örgütlülük aslında çok formal [değil], yani dernek üzerinden gitmiyor. Şöyle düşünelim, mesela bu dernekler kurulana kadar da aslında o dayanışma faaliyetini herkes bilir. Yani dernek üyesi olmak zorunda da değildir ama mesela faaliyetin içerisinde." **Dernek - Kadın Hakları**

Nitel araştırmaya katılan STK'ların %75'i gönüllülük alanında yasal düzenleme olmamasının çalışmalarını olumsuz etkilemediğini belirtmektedir. Nitel araştırmada ise katılımcılar, bu konuda bir mevzuat bulunmamasının olası etkileri ve mevzuat hazırlık çalışmalarını değerlendirmiştir. Zorunlu gönüllülük sözleşmesi, gönüllülerin merkezi kamu idaresine bağlı bir sisteme kaydedilmesi gibi önerilerin 2022 yılında yayımlanan gönüllülük mevzuat taslağında yer alması, pek çok hak temelli STK'nın mevzuat çalışmalarını olumsuz değerlendirmesine sebep olmaktadır. Üye bildirim zorunluluğu gibi son yıllarda sivil alanı kısıtlayıcı etkileriyle bilinen düzenlemelere atıf yapan görüşmeciler, STK'ların özerkliğine ve iç ilişkilerine müdahale içerecek ve insanların gönüllü olmaktan çekinmelerine neden olacak bir düzenleme ile ilgili kaygılarını paylaşmıştır.

Son 10 yıldaki siyasi ve yasal gelişmeler nedeniyle STK'lara üyeliğin, siyasi baskı ve damgalanma riski ile eş tutulduğunu ve insanların STK'lara üye olmak yerine STK'larla ilişkilerini daha enformel buldukları gönüllülük üzerinden kurmayı tercih ettiğini birçok görüşmeci vurgulamıştır. Özellikle LGBTİ+ kuruluşlarının sürekli hedef gösterilmesi, suçlu gibi değerlendirilmesi ve denetime tabi tutulması, kişilerin kimlik ifşası yaşamamak için kuruluşlara üye olmaktan imtina etmesine neden olmakta, bu da kuruluşları daha çok gönüllülük tabanlı bir örgütlenmeyi tercih etmek zorunda bırakmaktadır. Fakat bu LGBTİ+ kuruluşlarıyla sınırlı bir durum değildir.

"15 Temmuz [sonrasında] ise bir sivil toplum kuruluşuna üye olmanın kendisine sıkıntı yaratacağından korktuğu için yani derneğin kötü bir itibarı olduğu veya dernek ile ilişkisi kötü olduğu için değil, hani insanlar ... işte öğretmen çok fazlaydı örneğin bizim üye ağımızda ama dediler ki biz korkuyoruz. O yüzden gönüllü olarak devam edeceğiz. Hani biz yine bağışlarımızı yaparız, etkinliklerinize geliriz, ancak resmi olarak dernek ile bağımızın görünmesini istemiyoruz. Şu anda da mesela üyelik konusunda genelde daha ya böyle artık kariyerinde belli bir noktaya gelmiş kişiler... bu konuda hani bir sıkıntısı olmayacak kişiler... daha yaş ortalamamızın yükseldiğini görüyorum ben mesela...üyelikte. Ama gönüllülükte öyle değil. Gönüllülükte gençler başvuruyor." **Dernek – Çevre ve Hayvan Hakları**

Öte taraftan, arama kurtarma, afette acil müdahale, insani yardım, sağlık gibi alanlarda çalışan STK'lar, hem gönüllüleri hem de STK'ları koruyacak asgari düzenlemelere ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir. Nicel araştırmaya katılan STK'lar arasında, kuruluşlarındaki gönüllü Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından sigortasız işçi olarak nitelendirildiği için yaptırıma uğrayanların oranı %2'dir. Kazalar karşısında gönüllüleri koruyacak bir sigortanın olmaması nedeniyle sorun yaşadığını belirten kuruluşların oranı ise %5'tir ve tümü dernektir. Sık karşılaşılmassa dahi bu vakalar; gönüllülük ile ücretli çalışma arasında açık bir ayrım yapılması, gönüllülük sırasında yaşanabilecek olumsuzluklar karşısında STK'ları korurken gönüllülerin hak kaybı yaşamasını önleyecek asgari koruyucu tedbirlerin alınması gerektiğini göstermektedir. Nitel araştırma kapsamındaki görüşmelerde mevzuat çalışmalarının gönüllülüğü kolaylaştırmayı ve teşvik etmeyi amaçlarken, STK'lara yeni bürokratik ve mali yükler oluşturulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Gönüllülere kaza sigortasının yalnızca tehlikeli işler kapsamına giren faaliyetlerde zorunlu tutulması ve sigorta priminin kamu tarafından karşılanması örnek bir düzenleme olarak paylaşılmıştır.

Bölüm 3: Kamu-STK İlişkisi

Üçüncü ve son bölüm, kamu kurumları ile STK'ların ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu bölümdeki ilkeler, STK'ların merkezi idareyle ilişkisini temel alarak değerlendirilse de STK'ların parlamento ve yerel yönetimlerle ilişkilerine de uygulanabilmektedir. Üçüncü bölüm, üç alt bölüme ayrılmıştır. İlk alt bölüm, iş birliği için mevzuat ve uygulamaları ele almaktadır ve temel ilke, kamu-STK iş birliğine dayanak oluşturan ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmesini hedefleyen, oturmuş bir stratejik yaklaşımın ve kurumsal mekanizmaların oluşturulmasına ilişkindir. İkinci alt bölüm, politika ve yasaların vatandaşlar ve STK'ların yoğun katılımıyla yapılmasının güvence altına alınmasına dikkat çekmektedir. Üçüncü alt bölüm ise, çeşitli hizmetlerin (örneğin sağlık, sosyal hizmetler, araştırma) ihale ve benzeri yollarla STK'lara delege edilerek STK'lar tarafından sağlanması ve artan iş birlikleri konularına yer vermektedir.

Alt Bölüm 3.1. İş Birliği için Çerçeve ve Uygulamalar

3.1.1. Kamu-STK İş Birliği ve STK'ların Kapasitesinin Güçlenmesi için Kamu Politikası ve Stratejisi

Mevzuat

Kamu-STK ilişkilerini düzenleyerek bu ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sağlamayı hedefleyen veya sivil toplumun gelişmesine özgülenmiş yasal bir çerçeve mevcut değildir.

2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı sivil toplumu toplumsal gelişimin ve kalkınmanın bir aktörü olarak tanımlamakta ve STK'ların politika oluşturma ve karar alma süreçlerinde aktif yer almasının, kapasitelerinin güçlendirilmesinin, saydam ve hesap verebilir bir yapıya kavuşturulmasının, kamu-özel sektör-STK iş birliğinin ve sosyal diyalogun geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Fakat 11. Kalkınma Planı'nda, bu hedeflerin hayata geçirilmesi için atılacak adımlar yeterince somut değildir ve ilgili kamu idarelerinin takdirine bırakılmıştır. Bu kapsamda tanımlanan hedef ve tedbirler açısından 2023 yılında TBMM tarafından kabul edilen ve 2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı bir öncekiyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, kültür ve sanat, göç, eğitim ve kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, gençler, yoksullar gibi sosyal politikanın öznesi sayılan gruplara yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında STK'larla iş birliğinin artırılacağı belirtilmektedir.

11. Kalkınma Planı hedefleri doğrultusunda, bakanlıklar düzeyinde sivil toplumla ilişkileri düzenlemek ve sivil toplumun gelişmesine katkı sağlamak amacıyla politika belgeleri hazırlık çalışmaları yapılmaktadır. Bu kapsamda 2022-2023 yıllarında yürürlüğe giren tek politika belgesi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan 2022-2023 Sivil Toplum Vizyon Belgesi ve Eylem Planı'dır. Plan sosyal politikaların planlanması ve sosyal hizmetlerin sunumunda bakanlığın sorumluluk alanlarında faaliyet gösteren STK'larla iş birliğinin artırılmasını amaçlamaktadır.

Mevzuat gereği, bu belgelerde; genel amaçlar doğrultusunda spesifik hedeflerin, her hedefe yönelik faaliyet ve tedbirlerin, bu hedeflere ait performans göstergelerinin ve hedefleri gerçekleştirmekle sorumlu kuruluşların yer alması gerekir. Fakat bu politika belgelerinin etkin uygulanması için kamu bütçesinden ayrılması planlanan pay açıklanmamaktadır.

STK'ların karar alma süreçlerine katılımının önemini kabul eden, katılım süreçlerini tanımlayan veya teşvik eden bir politika veya strateji bulunmamaktadır. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, STK'lara danışmayla ilgili hükümlere yer vermesine rağmen, STK'ların kanun ve politika yapım süreçlerine katılım haklarını güvence altına almamakta, inisiyatifli sorumlu kamu idaresine bırakmaktadır.

Uygulama

2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı'nın hazırlığı amacıyla kurulan Sivil Toplum İhtisas Komisyonu toplantılarına Aralık 2022'de başlamıştır. Komisyon resmi çalışmalarına başlamadan önce ele alınacak konular ve davet edilecek STK'ların belirlenmesi amacıyla sınırlı sayıda STK, uzman ve akademisyenden görüş alınmıştır. STK'lar Komisyon'a davet usulüyle çağırılmış, sivil toplumun gelişimi ve güçlenmesi amacıyla çalışan bazı STK'lar ise katılımcı listesinden son anda çıkarılmıştır. Önerilen STK'ların ve uzmanların Komisyon'a davet edilmemesinin ve bazı STK'ların son anda listeden çıkarılmasının gerekçeleri resmi yollardan açıklanmamıştır. Komisyon'un üyeleri ağırlıklı olarak bürokratlar ve kamu görevlilerinden oluşturulmuş ve STK'ların sayısı oldukça sınırlı tutulmuştur. Komisyon'a katılan STK'ların önerileri raporda çok sınırlı şekilde yer bulmuştur. 11. Kalkınma Planı'nın hazırlık sürecinde olduğunun aksine, Komisyon Raporu kamuoyuyla paylaşılmamıştır.

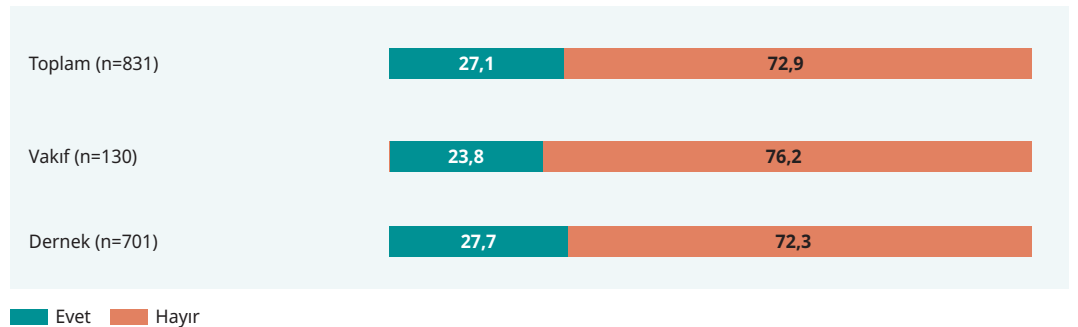
Sivil toplumun gelişmesi ve güçlenmesi hedefiyle İçişleri Bakanlığı altında kurulan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü 2023-2027 Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı Taslağı'nı Ağustos 2022'de internet sitesinde yayımlayarak, STK'ların, ilgili uzman ve akademisyenlerin ve kamuoyunun görüşüne açmıştır. 2023 yılının sonu itibarıyla bu politika belgesi yürürlüğe girmemiştir. Toplanan görüşlerin ne şekilde değerlendirildiği hakkında da görüş veren kişi ve kuruluşlarla herhangi bir bilgi paylaşılmamıştır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na yapılan bilgi edinme başvurusuna verilen yanıtla göre; 2022-2023 Sivil Toplum Vizyon Belgesi ve Eylem Planı'nın uygulama ve değerlendirme aşamalarına STK'ların dahil edilmesi amacıyla çalıştaylar düzenlenmiş, "İzleme ve Değerlendirme Kurulu" oluşturulmuş, bilgilendirici dijital içerikler yayımlanmış, hem mevcut vizyon belgesi ve eylem planını değerlendirmeleri hem de yeni vizyon belgesi için görüş vermeleri için STK'larla çevrimiçi anket yapılmıştır. Ancak bu faaliyetlere katılan STK'ların sayısı ve seçim kriterleri hakkında bilgi paylaşılmamıştır. Periyodik izleme çalışmaları kapsamında STK'ların seçiminde yeterince şeffaf ve kapsayıcı olunmadığını, hükümete eleştirel yaklaşan STK'ların bu süreçlere etkin katılımının önünde engellerin olduğunu gösteren örneklerle karşılaşılmıştır.

Bu strateji belgeleri, politika programları olarak kabul edilse de yasal olarak bir bağlayıcılığı bulunmamakta, uygulamada gereken özeni gösterme yükümlülüğü tümüyle ilgili bakanlıkların ve kamu personelinin inisiyatifine bırakılmaktadır. Kamu idaresine tanınan geniş takdir yetkisi, çoğunlukla uygulamanın etki ve sonuçlarının izlemesine STK'ların nitelikli katılımını sağlayacak bağlayıcı tedbirler alınmamasıyla sonuçlanmaktadır.

Nicel araştırmaya katılanlar arasında, 2022 veya 2023 yıllarında resmi bir kurumla herhangi bir ortak çalışma yaptığını belirtenlerin oranı %27'dir. Vakıflar derneklere göre daha az iş birliği yaptığını belirtse de oransal fark belirgin değildir.

Grafik 3.1. Son iki yıl içinde kamu-STK iş birliği (%)

Son iki yılda herhangi bir kamu kurumuyla (bakanlık, belediye vb.) ortak çalışması bulunduğunu ifade eden STK'ların %44'ü danışma ve istişare toplantılarına katıldığını, %37'si ortak faaliyetler uyguladığını, %27'si de iş birliği protokolü yaptığını ifade etmiştir. Mevzuat ve politika hazırlık sürecine yazılı görüş bildirme ise çok nadir başvurulmuş bir iş birliği ve katılım aracıdır.

Tablo VI. Kamu-STK iş birliği alanları (%) (Yalnızca iş birliği yapanlar yanıt vermiştir. Birden fazla seçenek işaretlenebilir.)

	Dernek %	Vakıf %	Toplam (n:225) %
Danışma/istişare toplantısına katılım	41,8	58,1	44
Çalışma grubunda yer alma	15,5	0	13,3
Mevzuat/politika hazırlık sürecine yazılı görüş verme	8,2	3,2	7,6
İş birliği protokolü yapma	29,4	12,9	27,1
Ortak faaliyetler uygulama	37,1	38,7	37,3

Mevzuat/politika hazırlık sürecine yazılı görüş verme dışındaki ortak çalışmaların tamamında STK'lar en fazla belediyelerle ilişki kurmuştur. STK'ların %56'sı belediyelerin, %25'i valiliklerin, %24'ü bakanlıkların danışma/istişare toplantılarına katıldığını belirtirken, Cumhurbaşkanlığı (%5), Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonları (%5) ve Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları (%4) tarafından düzenlenen toplantılara katılan STK'ların oranı oldukça düşüktür. Ortak faaliyetlerin yürütülmesinde de %61 oranında belediyelerle iş birliği öne çıkmaktadır. Bakanlıklar (%23) ve valiliklerle (%17) ortak faaliyetlerin planlanması ve uygulanmasıyla daha az oranda karşılaşılmaktadır. Kamu ile iş birliğini bir protokol altında yürüten STK'ların %49'u belediyeler, %36'sı bakanlıklar, %16'sı da valilikler ile protokol yaptığını ifade etmiştir. STK'ların %43'ü belediyeler, %30'u bakanlıklar, %17'si de valilikler tarafından oluşturulan çalışma gruplarında yer almıştır. Mevzuat/politika hazırlama süreçlerine yazılı görüş verme söz konusu olduğunda ise iş birliğinin muhatabı büyük ölçüde (%53) bakanlıklar iken, STK'ların %27'si belediyeler, %20'si ise Cumhurbaşkanlığı'nca yürütülen süreçlere yazılı görüş vererek katıldığını ifade etmiştir.

Kamu ile iş birliği yapan kuruluşlar arasında finansal ve kurumsal kapasiteleri daha yüksek, hak temelli yaklaşımları güçlü olanların oranı daha fazladır. STK'ların faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek genişledikçe kamu kurumlarıyla iş birliği oranlarının arttığı görülmektedir. Semt, mahalle ve ilçe düzeyinde faaliyet gösteren STK'ların %18,5'i, il düzeyinde faaliyet gösterenlerin %23'ü, birden fazla il veya daha geniş kapsamda faaliyet gösterenlerin ise %42'si kamu kurumlarıyla iş birliği olduğunu belirtmiştir. Bilgilendirme, gündem oluşturma; güçlendirme; hak ve özgürlükleri savunma; kalkındırma; hayırseverlik, yardımlaşma amaçlarını taşıyan STK'lar daha çok danışma ve istişare toplantılarına katılırken; dayanışma, sosyalleşme; üyelerinin çıkarlarını savunma ve hizmet sağlama amacı taşıyanlar daha çok ortak faaliyetler uygulama vasıtasıyla kamuya iş birliği geliştirmiştir.

Danışma ve istişare toplantıları gibi çoğunlukla tek seferlik mekanizmalara daha çok kalkınma, kalkındırma (%68) ile koruma, yaşatma (%57) amacı taşıyan STK'lar dahil olabilmişken, çalışma grubu gibi uzun dönemli katılım mekanizmalarında daha çok hak ve özgürlükleri savunma (%24) ile bilgilendirme, gündem oluşturma (%21) amacı taşıyan STK'lar yer almıştır. Kamu kurumlarıyla uzun dönemli ortak faaliyetler için iş birliği protokolü yapan STK'lar arasında ise üyelerinin çıkarlarını savunma (%33) ve kalkınma, kalkındırma (%32) amacını taşıyanlar öne çıkmaktadır.

Araştırmanın nitel aşamasında, STK'lardan kamu ile iş birliği deneyimlerini paylaşmaları ve uygulamaları değerlendirmeleri de istenmiştir. 2020-2021 yıllarında gerçekleştirilen araştırmada olduğu gibi görüşmeciler bu konuyu bir süreç olarak ele almış ve yıllar içinde yaşanan değişime dikkat çekmiştir. Bu bakımdan 2022-2023 yıllarında kamu-sivil toplum ilişkilerini şekillendiren koşulların değişmediği ve 10 yıl öncesine göre kamu ile ortaklık kurmanın zorlaştığı, birlikte eğitimler düzenlemeyi, danışma ve istişare amacıyla bir araya gelmeyi, mevzuat ve politika çalışmalarına katılmayı mümkün kılan diyalog kanallarının daraldığı tespiti geçerliliğini korumaktadır.

Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren birçok görüşmeci, önceki yıllarda kamu ile ortak çalışmalarına atıf yapmış, ancak bugün benzer iş birliklerinin kurulamadığını belirtmiştir. Görüşmeciler açısından bu durumun en önemli nedeni mevcut siyasi atmosfer içerisinde, kamu otoritesinin sivil alanı kontrol altında tutma yaklaşımı ve sivil alanı riskli addeden bakış açısıdır. STK'ların 'güvenlik hassasiyetlerine' göre sınıflandırıldığı ve sivil toplumun gelişimi ile kamu-STK iş birliğinin bu kabul üzerine inşa edildiği, hak temelli STK'lar kadar, kamu ile iş birliği konusunda sorun yaşamayan ve hükümet politikalarıyla eş güdümlü faaliyetleri bulunan STK'ların da tespit ettiği bir durumdur. Bu koşullarda, hak temelli olan veya amacı itibarıyla kamu politikasını eleştirel gözle izleyen STK'lar başta olmak üzere sivil alanın geneli açısından kamuyla ortaklık veya iş birliği geliştirme kanalları daralmaktadır. Sivil alanda kamu otoritesinin kendi dünya görüşüne yakın gördüğü kuruluşlar açısından ise, kamu kurumlarıyla iş birlikleri geliştirme ve ortak çalışmalar yürütmenin oldukça kolaylaştığı da ifade edilmektedir.

"Şimdi STK'dan STK'ya fark ediyor tamam mı? Yani bir insani yardım alanında çalışan var, insan hakları alanında çalışan var. Şimdi devletin hepsine karşı tutumları bazen değişiyor, ... hani alanına göre değişiyor diyorum yani. Şimdi insan hakları alanının içerisinde Türkiye'nin kendi hassasiyetleri var. Buna göre dikkat etmen gerekiyor." **Vakıf – İnsani Yardım**

"Kamuyla ilişkilere sivil toplum açısından bakarsan...Bazıları için her şey çok daha güzel gidiyor. Yani kamuyla aynı yöne bakanlar için hatta, işler kolaylaştı. Ama daha muhalif olanlar, hak temelli örgütler için, kadın örgütleri... daha böyle işte ayrımcılıkla mücadele edenler, hani insan hakları örgütleri diyeyim, onlar için zorlaştı." **Platform – İnsani Yardım, Dayanışma**

Kamunun sivil topluma güvenlik temelli yaklaşımına, kamu içindeki karar alma süreçlerinde merkezileşme eğilimi eşlik etmektedir. Görüşmeciler, 2010'lu yılların ortasından itibaren kamu-STK iş birliklerinin kurulması ve çeşitlenmesi önündeki engellerden biri olarak merkezileşen bir bürokratikleşmeden bahsetmektedir. Bu koşullarda, farklı kademelerdeki kamu görevlilerinin STK'larla ortaklık kurmaktan ve iş birliklerinin geliştirilmesi amacıyla inisiyatif almaktan çekindiği özellikle vurgulanmaktadır.

"Yani Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar, Milli Eğitim Bakanlığı, bunlar hep zaman zaman iş birliği içinde çalıştığımız kurumlar ama bu kurumlar çok iş birliğine açık değiller artık. Sadece bize yönelik bir şey de değil. Bütün sivil toplum kuruluşlarına yönelik bir şey. Çünkü bir şekilde bir risk unsuru olarak algılanıyor yöneticiler tarafından. Eleştirdiğimiz değil, anladığımız bir şey. Bir kere bir iş yapıyor olmak aslında riskli bir iş haline geldi kamu için. Bir şey üretiyor olmak, çalışıyor olmak. Yöneticiler de çok basit bir toplantıya katılma noktasında bile bunun kendi aleyhlerine kullanılabileceğini düşünüyorlar. Çünkü kullanılıyor. Onun için de kamusal iş birlikleri ciddi şekilde sınırlanmış durumda." **Vakıf – Cinsel Sağlık Hakları**

"İlçe düzeyinde herhangi bir çevre, şehircilik, eğitim falan, ne kadar merkezileştiyse idare, o kadar kamusal meseleyle işi kalmadı. Dolayısıyla sen onunla gel beraber bir şey yapalım mı, burada okul bahçelerinde şöyle bir şey yapalım mı falan desen eskiden düşünürdün, kendisinde bir yetki vardı, yapardı. Şimdi öyle bir şey yok. Cadı avı çok. Bir tanesi izin verse kıyamet kopabilir. Korkuyorlar. Ve aynı zamanda da kamu idaresi kamu idaresi olarak işlemiyor." **Dernek – İnsan Hakları, Demokrasi**

Kamu kurumlarıyla iş birliğini düzenleyen bir strateji veya politikanın, yasal mevzuatla güvence altına alınmış, açık ve anlaşılır prosedürlere sahip bir mekanizmanın bulunmaması, iş birliklerine resmîyetten uzak, kişisel ve enformel ilişkilere bağlı bir nitelik kazandırmaktadır. Kamu görevlileriyle güven ilişkisi inşa edebilmek ve iletişimi iyi tutabilmek, resmî bir ortaklık kurabilmenin ve bürokratik prosedürleri hızlandırabilmenin önemli bir yolu haline gelmektedir. İş birliği sürecinde, kamu görevlilerinin tutum ve takdirlerinin belirleyici rol oynaması, kuruluşların kapasitelerinin bir bölümünün kişisel ilişkilerin geliştirilmesine vakfetmelerine yol açarken, kamu kurumlarıyla ilişkilerin kişiselleşmesine ve kurumlar arası ilişkilerin zayıflatabilmesine de neden olabilmektedir. Kamu idaresini ortak çalışmaya ikna etmek, faaliyeti gerçekleştirmek, iş birliğinden sorumlu kurumu ve personeli korumak gibi gerekçelerle, STK'lar kamu ile ortak faaliyetlerini gayri-resmî ve zımni şekilde sürdürmeyi bir taktik olarak benimseyebilmektedir.

"Tamamen siyasal ahvali gözetiyoruz. Yani mesela şunu yapmadık biz o süreçte. Okul idaresini zor durumda bırakacak bir şey kurgulamadık. Tamamen zımnî bir şey oldu. İdare bildi, biz bildik. Çünkü işin içerisine protokol, Milli Eğitim, valilik vs. girdiğinde iş yürümüyor. Yani sadece operasyonel anlamda yürümekten söz etmiyorum. ...İşte baskı, tehdit ya da ne bileyim iş birliğinden uzak durma, bir sürü şey sayabiliriz. Onun olma ihtimali çok yüksek." **Vakıf – Eğitim, Araştırma, Politika**

Sivil alan ile çalışma deneyimine sahip kamu idarecilerinin, iş birliklerini kolaylaştırıcı bir rol oynadıkları ve bu çerçevede bir kuruluş kültürü yaratmaya çalıştıkları ancak, özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası, sivil alanla ilişkiler konusunda deneyimli ve yetkin kamu personelinin giderek azaldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, kamu personelinin sık sık yer değiştirmesi, kuruluşları, bir kamu görevlisiyle başlayıp ilerlettikleri iş birliği süreçlerini, yerine gelen bir diğer görevliyle sürdürmek zorunda bırakmaktadır. Bu durum da güven ilişkisi kurmaya dayalı iş birliği süreçlerini sekteye uğratabilmekte ve kamu kurumlarında STK'larla ilişki kurma konusunda bir kurum kültürünün oluşmasını zorlaştırmaktadır.

"Bu güven inşası sürecinde insanlar olarak kişisel ilişki geliştirmemiz gerekiyor. Ekipten belli kişileri gerçekten bu role atıyoruz... Sorumluluğu hakikaten bu protokoller takip etmek, Milli Eğitim müdürlükleriyle görüşmek, oralandaki ilişkileri, iletişimleri sürdürmek. O yüzden evet, orada zaman alan, enerji alan bir şey var. Süreç de bu arada yine bir sistem olmadığı için yine o insanların karakteristik özelliklerine, yaklaşımlarına, şiddetsiz iletişim dilinin olup olmamasına göre şekillenebiliyor... Sürecin zor ya da kolay ilerleyip ilerlememesi ya da iletişimin eşit bir yerden gidip gitmemesi karşı tarafın karakteristik özelliklerine bağlı." **Dernek – Eğitim**

"Herhalde bir iki yıldır falan aslında bu olan bir şey. Yani bunu diğer STK'lar da mutlaka yaşıyordur, kamuda çok sık değişiyor kadrolar. Yani bir hafta önce gidip tanışıyorsunuz ve bir daire başkanıyla tam işte projede ya da ilgili konuyla ilgili, bir noktaya gelmeye çalışıyorsunuz, bir hafta sonra değişmiş oluyor o kişi. Bu sefer yeniden sil baştan hem görüşmeleri hem de ilişkiyi yeniden kurmanız gerekiyor. Bence bu çok temel bir zorluk." **Vakıf – Çevre Hakları**

Kamu kurumları STK'larla iş birliğine, sivil alanla müşterek bir zemin ve ortaklık kurmaktan ziyade, kendi kamusal yükümlülüklerini kuruluşlara devretme veya kaynak yaratma temelinde yaklaşabilmektedir. Diğer taraftan, kamu kurumlarının STK'larla iş birliklerine göstermelik yaklaşıtları, özellikle uluslararası alanda, kamunun sivil toplumu paydaş kabul ettiği izlenimi yaratacak ortaklıkların tercih edildiği de belirtilmektedir.

"Kamu şunu soruyor sivil topluma, bize ne vereceksiniz? Ya, çünkü artık yani göç alanında özellikle şeye dönmüş durumda; kaynağı siz bize aktarmalısınız ... Çünkü insani yardım alanında kamuyla birlikte iş yapabilmek için kurumlar yıllardır "ha, tamam o zaman sizin işte bilmem neye mi ihtiyacınız var? İşte o dağıtımı biz yapalım, battaniyeyi biz verelim"... Sivil toplum yani özellikle bizim alanda devleti ikame edecek şekilde davranıyor çok uzun yıllardır... Evet bir afet anında sivil toplum gider şey yapar ama bu sisteme dönmüş durumda...Sivil toplum devletin işini kolaylaştırır yaklaşımı...Hani çok tuhaf bir kamu-sivil toplum ilişkisi oluşuyor yerelde. Oluştur bile ve kamu artık böyle biliyor: Sivil toplum, kamunun işini yapan." **Dernek – Mülteci Hakları**

"Şu an tamamen işte dostlar alışverişte görsün, işte bir yerden hibe almışlar, Avrupa Konseyi'nden, onun bir danışma kurulu olmalıdır proje kapsamında, oraya hadi bir tane numunelik hak örgütü çağıralım diye çağırılan şeyler var ama hani öyle bir kriter ve kıstas, belirlenen bir şey yok. Tabii ki kağıt üstünde kanuna göre bazı kriterler var. İşte temsil gücünün olması, üye sayısının bilmem kaç olması gibi ama onlar tabii ki gerçekçi şeyler değil." **Dernek – LGBTİ+Hakları**

Kamu otoritesinin, STK'ları politika ve hizmet geliştirme süreçlerinin dışında tutmaya çalıştığını belirtmelerine rağmen, STK'ların bir kısmı kamu ile iş birliklerinin ve müşterek zeminlerin kurulması konusunda ısrarcı olmayı ve diyalog kanallarını zorlamayı, bir tür "alan savunması", bir savunuculuk biçimi olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, kamu kurumlarıyla iş birliği veya ortaklık kurmaya mesafeli yaklaşanlar da mevcuttur. Bu tür ortaklıkların, kamu kurumlarının takdirine göre şekillenmesi, tarafsızlığı ve şeffaflığı güvence altına alan prosedürlerden yoksun olması nedeniyle, iş birliklerinin hem çerçevesinin ve sonuçlarının belirsiz kalabileceği hem de kamu otoritesine yakınlık olarak algılanabileceği düşünülmektedir.

"Yani farklı boyutlarda ilişkilerimizi yani hem yerel yönetimlerle hem de merkezi hükümetle ilişkilerimizi sürdürüyoruz ve bunları sürdürmeye korumaya gayret de gösteriyoruz. Yani şeyden alt kattan başlayarak yani hani belediyelerle ya da işte İl Milli Eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı'yla ya da işte ilgili müdürlüklerle ... ilişkilerimizi sürdürmeye gayret gösteriyoruz. Çünkü yani bir alan savunması olarak da bunu görüyoruz. Yani hani burada bu savunuculuğu yapmanın kıymetli olduğunu düşünüyoruz ve o yani müzakereyi hiç bırakmamanın da önemli olduğunu düşünüyoruz." **Vakıf – Kültür Sanat**

"Böyle bir polarizasyonun olduğu yerde, kamu ile yan yana durmanın bedeli, algı olarak bedeli, iş yapmak açısından bedeli vs. orada bir sürü başka paket var. 15 sene önce böyle değildi. Özellikle 15 sene önce diyorum. Çünkü prensip olarak kamudan para almayız, kamu ile iş birliği yapmayız diye bir şeyimiz yok. Ama bugün bunun bir bedeli var artık her açıdan. Kamu için de bir bedeli var bizimle iş birliği yapıyor olmanın. Karşılıklı bir şey bu yani." **Vakıf – Sivil Toplum, Hibe Veren**

Merkezi yönetimle iş birliği ve ortaklık konusunda zorlanan STK'lar, kişisel ve enformel ilişkiler sayesinde yereldeki ortaklık ve diyalog kanallarına daha kolay erişebilmektedir. Özellikle hak temelli çalışan ve kamu otoritesiyle mesafeli bir ilişkisi olan kuruluşlar açısından, öncelikle muhalefetin idare ettiği belediyeler olmak üzere, yerel yönetimler, birlikte çalışabilecekleri en önemli kamu kurumları haline gelmektedir. Öte taraftan, siyasi kutuplaşma ikliminden merkezi yönetimle olduğu gibi yerel yönetimlerle iş birliklerinin de etkilendiğini aktaran görüşmeciler de vardır. Seçilmiş belediye başkanlarının yerine merkezi hükümet tarafından valilerin kayyım olarak atanması da görüşmeciler tarafından bir sorun olarak dile getirilmiştir. Kayyım atamaları sonrasında belediyelerin iş birliklerini sonlandırdığı örneklerin yanı sıra bu uygulamanın seçme seçilme hakkını ihlal ettiğini ve kayyım yönetimi altındaki belediyelerle iş birliğine ilkesel düzeyde karşı olduğunu belirten STK'lar da olmuştur.

"Mesela bir belediyeyle çalışıyoruz. Gidiyoruz protokol yapıyoruz çalışıyoruz. Atıyorum X Partili bir belediye. Başka bir belediyeye gidiyoruz... diyor ki, X Partililerle çalışıyor bunlar ...bizimle çalışma. Sonra gidiyoruz mesela başka bir yerde Y Partili bir belediyeyle protokol yapıyoruz. Aa diyor bunlar Y Partili belediyelerle çalışıyor ... X Partili belediye bizimle çalışmak istemiyor. AFAD'tan akredite bir ekibiz. Bunlar diyor AFAD'cı diyor. Bizimle çalışmak istemiyor. Ya da bazı dönemlerde AFAD'daki yetkililerin yani müdür, başkanların değiştiği dönemlerde bakıyor ha diyor bunlar diyor X Partili belediyelerle çalışıyor diyor. Yani AFAD'la ilişkimizi minimuma indiriyor. Bunlarla karşılaşıyoruz." **Dernek – Afet Müdahale**

"Tabii kayyımların olması düşünmemizi bile engelliyor (gülüyor). Öyle söyleyeyim yani. Peşinen eliyoruz o ihtimali ... Neticede şöyle evet belediyeler bir kamu kurumu ama nihayetinde bu kentin insanların seçtiği temsilciler yani. ... Bu aşamada kayyımlar olduğu için biz o ihtimali peşinen eliyoruz yani." **Vakıf – İnsan Hakları**

Deprem sonrasında, afetten etkilenen bölgelere destek sunulabilmesi, ihtiyaçların giderilebilmesi ve sivil toplumun faaliyetlerini yürütebilmesi için iş birlikleri ve dayanışma çok önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır. Bu iş birliği ve dayanışma, hem kamu ile STK'lar arasında hem de yerel, ulusal ve uluslararası STK'ların kendi arasında farklı boyutlarda ve biçimlerde kurulabilmiştir. Nitel araştırmaya katılan STK'ların 33'ü deprem bölgesinde çalıştığını ve 29'u kamu kurumları veya sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaptığını belirtmiştir. Bu iş birlikleri, kamu kısıtlamalarını, bürokratik süreç ve engelleri aşarak temel ihtiyaç malzemelerinin bölgeye ulaştırılmasını sağlamıştır. STK'lar, belediyelerin yanı sıra valilik ve AFAD gibi kamu kurumlarıyla da iletişim ve ortaklık kurmuştur. Kamu kurumlarının, bu iletişim ve ortaklık kanalları üzerinden, özellikle yerelde faaliyet gösteren STK'ların hızlı örgütlenme kapasitesinden faydalandığı, böylece deprem sonrası yaşanan koordinasyon sorunlarını da aşmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle yerel kuruluşların hızlı örgütlenebilme kapasitesi sebebiyle, deprem sonrası yaşanan koordinasyon sorunlarını aşmak için valilik ve AFAD gibi kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarından "destek" talep ettiği ortaya çıkmaktadır. Bir yandan Türkiye'de sivil toplum ile kamu arasındaki iletişim ve irtibatın oldukça sınırlı olduğu, diğer yandan deprem sonrası sivil alanın sık sık kamunun engellemeleriyle karşılaştığı göz önünde bulundurulduğunda, bu "destek" taleplerini bir tür iş birliği olarak görmek mümkündür.

Depremlerin akabinde kurulan STK-kamu iş birliklerinde de kamu kuruluşlarının “isteksizliği” ve bürokratik engellerle karşılaşılrsa da olağanüstü koşulların da etkisiyle olumlu örnekler de az değildir. Deprem öncesinde halihazırda akreditasyonu veya kamuyla protokolleri olan STK’lar için kamu ile iş birliği kurmanın ve sürdürmenin daha kolay olduğu, hatta bu kuruluşların deprem sonrası süreçlerde de iş birliklerine devam ettikleri belirtilmelidir.

“O dönem AFAD bütün yurt dışından gelen yardımları kendi eliyle dağıtıyordu. AFAD’a da bu bilgiyi verdik. Bunlar bize geliyor, bunları da biz sizinle koordinasyon halinde, valilikle koordinasyon halinde dağıtacağız, uygun mudur diye. İşte üç kamyon Maraş’a, üç kamyon bir yere gönderin, bir şey yapın diye dağıttılar. Biz de ona göre hepsini yönlendirip oradaki ekiplerimiz aracılığıyla dağıttık. Dolayısıyla şuna gelmeye çalışıyorum. ... Belki de onlar da bütün kaynakları doğru planlayabilmek için bu bilgileri ve ehil kimseler tarafından yapıldığını görmek için bunu almak istiyorlardır.” **Dernek – Mülteci Hakları, İnsani Yardım**

“Ben kişisel olarak depremin ikinci gününde işte valiliği arayıp il koordinasyona biraz da zorla girip il koordinasyon içerisinde de çalıştım. O açıdan bizim hak temelli bir kurum olarak rengimizin belli olması, belediyeye, valilikle ve bakanlıklarla çalışmamızın... bence çalışmamız önünde engel değil ve böyle rengi belli olan bir kurum olarak da bize ihtiyaç duyduklarını biliyoruz ve bizi toplantılara çağırıyorlar. Örneğin biz şu anda Milli Eğitim’le protokolü olan kurumlardan biriyiz ve okullar içinde çalışıyoruz.” **Dernek – Kültür Sanat, Mülteci Hakları**

3.1.2. Kamu-STK İş Birliği ve STK’ların Kapasitesinin Güçlenmesi için Kurumlar ve Mekanizmalar

Mevzuat

STK’larla diyalog halinde sivil toplumun sorunlarının çözülmesi ve gelişmesiyle ilgili çalışan, yeterli bütçeye sahip, ulusal düzeyde bir kurum ya da iş birliği dairesi bulunmamaktadır. Ancak bazı bakanlıklar altında, sivil toplumla ilişkilerden sorumlu genel müdürlük veya daire başkanlığı düzeyinde birimler vardır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Cumhurbaşkanlığı bünyesinde; STK, akademi ve sektör temsilcilerinin karar alma sürecine katılımını sağlamak ve politika önerileri geliştirmek amacıyla dokuz kurul oluşturulmuştur. En az 3 kişiden oluşacak kurulların üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından 8 Ekim 2018 tarihinde belirlenmiş olmakla birlikte, bu kurulların kamu idareleriyle ve sivil toplumla çalışma şekilleri net bir şekilde tanımlanmamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Eylül 2018’de İçişleri Bakanlığı bünyesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) kurulmuştur. Teşkilat yapısı ve görevleri hakkında çıkarılan yönetmelik ile, bu kuruma, sivil toplumla ilişkilere yönelik stratejilerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, kamu ile sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyonun ve iş birliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi görevi verilmiştir.

STİGM’nin idari, düzenleyici ve denetleyici nitelikteki çalışmaları bazı istisnalar dışında derneklere yöneliktir. Vakıflardan sorumlu kamu kuruluşu ise Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü’dür. (VGM). Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Yönetmeliği’ne göre VGM’nin en üst seviyedeki karar organı Vakıflar Meclisi’dir. Meclis’in 15 üyesinden 10’u atanırken 5’i seçimle belirlenir. Bu üyelerden üçü yeni vakıflar tarafından seçilirken, mülhak vakıflar ve cemaat vakıflarının birer üye seçme hakkı bulunur. Vakıflar Meclisi’nin görevleri, büyük oranda, mazbut ve mülhak vakıflara ait taşınmazların değerlendirilmesi, yeni vakıfların kuruluşu için gerekli asgari mal varlığı miktarının belirlenmesi, kanunen gerekli hallerde vakıf yöneticilerinin görevden alınması için dava açılması, VGM’de sözleşmeli çalışanların ücretlerinin belirlenmesi gibi idari ve denetimsel işlem ve kararları yerine getirmektir. Ancak VGM ve vakıflarla ilgili tüzük ve yönetmelik tasarıları ile müdürlüğün gerekli gördüğü konular da Meclis’te görüşülüp karara bağlanır.

Parlamento bünyesinde ise sivil toplumla ilişkilerden sorumlu herhangi bir yapı bulunmamaktadır.

Uygulama

Bağlayıcı bir mevzuat ile eşitlikçi, sürdürülebilir ve erişilebilir mekanizmalar bulunmadığı için STK'ların karar alma süreçlerine katılımı açısından bütüncül bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir. STK'lar, yasama ve diğer karar alma süreçlerine nadiren katılmakta ve katıldıklarında da danışma süreci tek taraflı yürümektedir. Önceki yıllarla benzer şekilde, 2022 ve 2023 cumhurbaşkanlığı yıllık programlarında, STK'ların kurumsal kapasiteleri ile yasal çerçeve ve idari yapılanmanın geliştirilmesi ve sivil toplum-kamu iş birliğinin artırılması temel amaçlar arasında sıralanmaktadır. Ancak, programda yer alan politika ve tedbirler incelendiğinde, STK'ların karar alma mekanizmalarına katılımları konusunda, kamu bünyesinde geliştirilmesi gereken mekanizmalara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Belirtilen tedbirler; STK'lara yönelik eğitim ve atölye çalışmaları, kurumlar arasında istişare toplantıları, ihtiyaç analizi çalışmaları ile sınırlı kalmıştır. Aynı zamanda, programda yer alan temel hak ve özgürlükler, adalet, kadın, çocuk ve gençlik gibi başlıklarda, STK'ların karar alma süreçlerindeki katkısına yer verilmemiş, ancak bazı faaliyetlerin uygulanmasında STK'larla iş birliği yapılması öngörülmüştür.

STİGM'nin 11. Kalkınma Planı doğrultusunda sivil toplumun güçlenmesine yönelik çalışmaları bulunmaktadır. 2023 yılı sonunda TBMM'ye sunulan bütçe teklifinde 2024 yılı yatırım programında STİGM'ye 14,2 milyon TL ödenek ayrılmıştır. STİGM çoğunluğu derneklere yönelik olmak üzere bilgilendirme ve kapasite güçlendirme çalışmaları, STK'lara ziyaretler, belli konularda anket ve araştırmalar ile mevzuat hazırlık çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca STİGM içerisinde, katılım açısından yeni bir mekanizma olarak Sivil Toplum İstişare Kurulu tanımlanmıştır. Sivil Toplum İstişare Kurulu Görev ve Çalışma Yönergesi, Kurul'un yılda en az iki kez İçişleri Bakanı'nın belirlediği gündemle toplanmasını düzenlemektedir. Yönerge, Kurul'da yer alacak STK temsilcilerinin belirlenmesine ilişkin genel kriterler de getirmektedir: STK'nın bir statüsü olup olmadığı, üye sayısı, mali büyüklüğü, şube ve temsilcilik sayısı ile yerel ve ulusal düzeyde toplumun sorunlarına çözüm üretecek nitelikte olmasıdır. Bu genel ölçütler çerçevesinde STK'lar doğrudan bakan tarafından belirlenmektedir. Seçilen STK'lar ve Kurul'un çalışmaları için bütçeden pay ayrılıp ayrılmadığı açıklanmamaktadır. Bu konuda yapılan bilgi edinme başvurularına verilen yanıtta ise talep edilen veri paylaşılmamıştır. Kurul açık kaynaklardan edinilen verilere göre son olarak 2022 yılında bir kez toplanmıştır. Kurul'un oluşturulma aşamasına ve yönergenin hazırlanmasına STK'ların dahil edilmemesi, çalışma biçimi üzerinde sivil toplumun hiçbir tasarrufunun bulunmaması dikkate alındığında, Sivil Toplumla İstişare Kurulu'nun sivil toplumun çeşitlilik arz eden yapısını temsil etmediği ve sivil toplumun gelişebilmesi için ihtiyaç duyulan istişare ve iş birliği misyonlarını yerine getirmediği sonucuna varılmaktadır. Bunun yanında, 2022-2023 yılında, STİGM'ye bağlı il müdürlükleri yerelde düzenli olmayan istişare toplantıları ile risk bazlı denetim uygulamasının anlatılmasına yönelik eğitim ve bilgilendirme toplantıları düzenlemiştir.

2023 yılı son çeyreğinde başlayan, AB finansmanı ile UNDP'nin yürüttüğü Sivil Katılım Projesi'nin eş faydalanıcılarından biri STİGM'dir. Proje kapsamında belirlenen yedi pilot ilde Sivil Katılım Görev Güçleri oluşturularak çalışmalarına başlamıştır. Projenin nihai hedefi "STK-Yerel Yönetim ortaklığı için iki yıllık bir eylem planı geliştirilmesi, proje kapsamındaki paydaşların sivil katılımı desteklemek adına kapasitelerini artırmak, STK ve yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine katılımlarını kolaylaştırmak için kapasitelerinin artırılması, gönüllülük için yasal bir çerçeve hazırlanması" olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, bilgi edinme başvurusuna verdiği yanıtta Sivil Toplum Vizyon Belgesi ve Eylem Planı hedefleri doğrultusundaki faaliyetlerini paylaşmıştır. Bu kapsamda, bakanlığın görev kapsamındaki temalarda çalışan STK'lar ile istişare toplantıları ve iş birliğine yönelik protokoller yapıldığı belirtilmiştir. Kamu-sivil toplum iş birliği alanındaki hizmetlerle ilgili tecrübelerin değerlendirilmesi amacıyla kamu kurumlarının katılımıyla 20 Temmuz 2023 tarihinde Ankara'da "Kamu-Sivil Toplum İş Birliğinin Geliştirilmesi Çalıştayı" düzenlenmiştir. Ayrıca deprem sonrasındaki iş birliği uygulamalarının ve vaka süreçlerinin değerlendirilmesi amacıyla ise 30 Kasım-1 Aralık 2023 tarihlerinde "Deprem Bölgesi STK Eğitim ve Vaka Çalıştayı" gerçekleştirilmiştir.

⁶⁷ İçişleri Bakanlığı. 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

Vakıflar Meclisi'nin bazı üyelerinin vakıflar tarafından belirlenmesi, vakıfların kendilerini ilgilendiren kararlara etki edebilmesi için sınırlı da olsa bir imkân sağlamaktadır. Ancak Meclis üyelerinin çoğunluğunu atanmış kişilerin oluşturması, Meclis'in geniş katılımlı istişareye açık olmaması, seçilecek üyelerde sivil alanla ilgili uzmanlık aranmaması gibi sebeplerle, Meclis uluslararası standartlarla örtüşen, etkili bir katılım ve iş birliği mekanizması işlevi taşımamaktadır.

Alt Bölüm 3.2. Politika Geliştirme ve Karar Alma Süreçlerine Katılım

3.2.1. STK'ların Katılımı için Standartlar

Mevzuat

STK'ların karar alma süreçlerine katılımının önemini kabul eden, katılım süreçlerini tanımlayan veya teşvik eden bir politika ve strateji bulunmamaktadır. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, mevzuat tasarımları hakkında STK'ların görüşlerinden faydalanılmasını öngörmektedir. Ancak yasama faaliyetlerine ve yasama dışı mevzuat ve politika çalışmalarına STK'ların etkin şekilde dahil edilip edilmeyeceği ilgili kamu idaresinin takdirindedir. 19/12/2005 tarihli ve 2005/9986 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik 24.02.2022 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan yeni yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni yönetmelikle birlikte tasarımlara görüş bildirme süresi 30 günden 15 güne indirilmiştir. Ayrıca daha önce sivil toplum kuruluşlarının, tasarımların yanı sıra düzenleyici etki analizini de inceleyerek, analizde belirtilen hususların yerinde olup olmadığını değerlendirmesine yönelik hüküm bulunurken, yeni yönetmelikte bu tedbir tümüyle kaldırılmıştır. 2007/6 sayılı Düzenleyici Etki Analizi Çalışmaları hakkındaki Başbakanlık Genelgesi'nde düzenleyici etki analizi çalışmalarında danışılacak paydaşlar arasında sivil toplum kuruluşlarına doğrudan yer verilmekteyken, 04.06.2022 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan Düzenleyici Etki Analizinin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararı'nda ise sivil topluma yapılan atıf tümüyle kaldırılmıştır. Düzenleyici etki analizi çalışmalarının ilgili paydaşlarla yapılacağı belirtilse de bu paydaşların kimler olacağı muğlaktır. İlgili mevzuattaki bu değişiklikler, kamu kurumlarının STK'ları karar alma süreçlerine dahil etmekte kullanacakları takdir yetkisini genişletmekte ve STK'lar için zaten sınırlı olan katılım olanaklarını daraltmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İçtüzüğü'nde, sivil toplumun yasa yapım süreçlerine katılımını güvence altına alan ve istişare süreçlerini tanımlayan hükümler yoktur. Yalnızca Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu gibi kanunla kurulmuş meclis ihtisas komisyonlarının kuruluş kanunlarında, komisyon çalışmalarında STK'ların görüş ve katkılarından faydalanabileceğine ilişkin ibareler bulunmaktadır. Ancak Meclis İçtüzüğü ve ilgili diğer mevzuat, STK'ların meclis komisyonlarının faaliyetlerine dahil edilmesinde takdir yetkisini komisyon başkanlarına bırakır.

11. Kalkınma Planı'nda temel dönüşüm kararlarında STK'ların ve diğer bütün paydaşların katılımlarıyla toplumsal mutabakatın oluşturulmasına özel önem verileceği belirtilmekte ve karar alma süreçlerine STK'ların etkin katılımının altı çizilmektedir. Ancak bu hedeflere ulaşmak için atılacak adımlar, STK'ların kurumsal, beşerî ve finansal kapasitelerinin güçlendirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Kamu düzeyinde geliştirilmesi gereken mekanizma ve düzenlemelere ise yer verilmemiştir. 2023 yılında kabul edilen 12. Kalkınma Planı'nda da politikaların belirlenmesinde sivil toplumla istişarenin önemine benzer şekilde vurgu yaparak, belirli politika alanlarında STK'larla iş birliği yapılmasına yer verilmiştir. STK'ların katılımına dair tedbirlerin tanımlandığı alanlar; kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler gibi toplumsal eşitsizliklerden etkilenen kesimlere yönelik sosyal politikalar ile uluslararası göç yönetimidir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca hazırlanan Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 5. maddesi, stratejik planlama sürecinde uyulması gereken genel ilkeler arasına STK'ların katkılarının alınmasını da dahil etmektedir.

Belediye Kanunu'nun 13, 24, 41 ve 76. maddeleri yerel yönetimlerin karar alma ve politika yapım süreçlerine, sivil toplumun katılımını güvence altına almakta ve meclis komisyonları, kent konseyleri ve 50 bin nüfusun üzerindeki belediyelerin stratejik plan hazırlık süreçlerine STK'ların dahil edilmesini düzenlemektedir. Ayrıca bazı belediyeler strateji ve eylem planlarında sivil toplumla ilişki ve sivil toplumun desteklenmesine yönelik hedefler benimseyebilmekte, bu konuya özgü politika belgeleri ve mekanizmalar oluşturabilmektedir. Ancak standart bir yaklaşım ve yaygın bir uygulamadan bahsedilemez.

Uygulama

Kamu-STK ilişkileri süreklilik arz etmemektedir ve uygulamalar tek taraflı şekilde ilgili kamu kurumlarının, özellikle de üst düzey yönetici ve siyasetçilerin yaklaşımına bağlı olarak belirlenmektedir. Karar alma süreçlerine STK katılımını düzenleyen, taraflar için belirli, sürekliliği olan ve sivil toplumun farklılıklarının temsil edilmesini garanti altına alan, erişilebilir mekanizmalar bulunmamaktadır. Sivil toplum-kamu iş birliğini düzenleyen resmi prosedürler ve kriterler olmadığından STK'ların politik yönelimlerinden bağımsız olarak danışma ve istişare süreçlerine dahil olması güvence altında değildir. Avrupa Komisyonu 2023 Türkiye Raporu bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla etkili bir biçimde istişare edilmesine yönelik sistemli ve kapsayıcı mekanizmalar oluşturulması gerekliliğine işaret etmektedir.

Uygulamada görüş istendiği nadir durumlarda, STK'lara mevzuatta öngörülenden çok daha kısa süre tanındığı örnekler bulunmaktadır. Danışma süreçlerine dair geri bildirim, müzakere ve birlikte çalışma yöntemlerini belirleyen nesnel prosedürler ve mekanizmalar yoktur. Bakanlıklar ve bağlı kamu idarelerindeki genel eğilim, yönetmelik ve benzeri mevzuat çalışmalarına STK'ları dahil etmemek yönündedir, belli bir politika alanına özgü strateji ve eylem planlarının hazırlık süreçlerinde STK'ların görüşlerine başvurulması ise görece daha yaygın bir uygulamadır. TBMM'de kanun tekliflerinin değerlendirildiği komisyon görüşmelerinde STK'ların görüş bildirdiği sınırlı sayıda örnek bulunmaktadır; ancak bu durumlarda da kanun teklifinin TBMM'ye sunulmasından komisyonda görüşülmesine kadarki zaman aralığı çoğunlukla çok kısa tutulmakta ve görüşmelere katılmayı talep etmesine rağmen birçok STK dışarıda bırakılmaktadır. Bakanlıklar, ilgili kamu idareleri ve TBMM Başkanlığı'na yöneltilen bilgi edinme başvurularında, 2022-2023 yılları içinde yürürlüğe giren kanun ve yönetmeliklerin kaçınının hazırlık sürecinde STK'ların görüşlerinin alındığı sorulmuştur. Bu kapsamdaki sorulara yalnızca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yanıt vererek, 2023 yılı içerisinde bir yeni yönetmelik, bir yönetmelik değişikliği, bir tebliğ değişikliği yaptığını ve tamamının hazırlık çalışmalarında ilgili STK'lardan görüş istendiğini belirtmiştir.

STGM'nin yayımladığı Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Raporu dahilinde gerçekleştirilen haritalamaya göre, Türkiye'de mevzuatla tanımlanan merkezi düzeydeki toplam katılım mekanizması sayısı 309'dur. Bunların 177'si Cumhurbaşkanlığı ve bakanlıklara bağlı birimler ile söz konusu bakanlıkların taşra teşkilatlarını tanımlarken, ayrı bir kurul, komisyon veya çalışma grubu şeklindeki mekanizmaların sayısı 132'dir. Ayrı bir birim olarak tanımlanmış mekanizmaların ise 74'ünde STK katılımı açık ve net bir şekilde düzenlenmiştir. Bu mekanizmaların çoğu ticari faaliyet alanlarına yönelik düzenleyici kararların alınması amacına özgülenmiş olup, çoğunlukla özel şirket, kar amacı güden kooperatifler, esnaflar gibi tüzel kişiliklerin kurduğu dernek ve üst kuruluşların katılımına açıktır.⁶⁸

Geri bildirim ve bilgilendirme mekanizmaları bulunmadığından istişare süreçleri tek yönlü ve istisnalar dışında tek seferlik bir faaliyet olarak gerçekleşmektedir. İstişareler sonucunda ilgili kamu kuruluşları iç raporlama çalışmaları yapabilmekte ancak bunlar kamuoyuyla ve paydaşlarla paylaşılmamaktadır. STK'lara görüş ve önerilerinin ne ölçüde dikkate alındığı hakkında herhangi bir yazılı bildirim yapılmamaktadır.

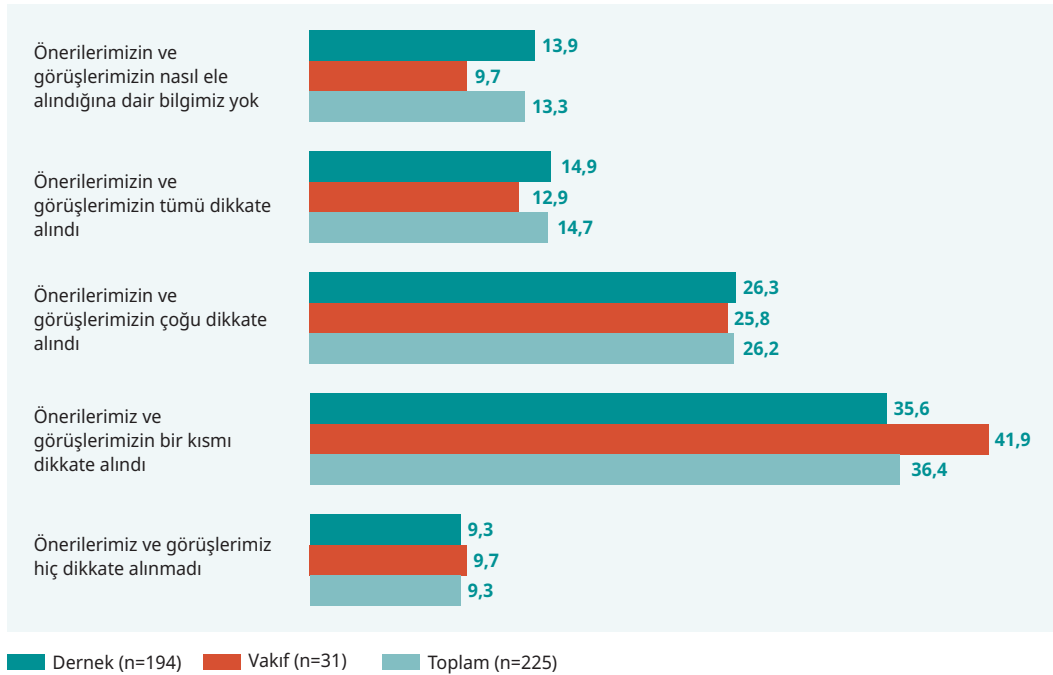
68 Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Raporu*.

İlgili bakanlık ve kamu kuruluşları, strateji belgelerinin hazırlanma süreçlerinde kamu personeline çeşitli eğitimler vermektedir. Bilgi edinme başvurularında, bu eğitimlerin detayları ve 2022-2023 yıllarında kaç personele bu konuda eğitim verildiğine ilişkin sorulara bakanlıklar tarafından yanıt verilmemiştir.

Kamu personelinin katılımcılık ve sivil toplumu karar alma süreçlerine dahil etmekle ilgili kapasite eksikliği olduğu yönünde genel bir kabul bulunmakla birlikte, bu konuda özel bir veri bulunmamaktadır. Bilgi edinme başvurularında, bakanlıklara sivil toplum, katılımcılık ve benzeri konularda eğitim almış personel sayıları sorulmuş ancak yanıt alınamamıştır.

Nicel araştırmada, 2022 veya 2023 yıllarında kamu ile herhangi bir ortak çalışmaya dahil olduğunu belirten STK'lara mevzuat ve politika geliştirme süreçlerinde tavsiye ve katkılarının ilgili kamu kuruluşları tarafından ne ölçüde dikkate alındığı sorulmuştur: %15'i görüş ve önerilerinin tümüyle dikkate alındığını, %26'sı çoğunun dikkate alındığını, %36'sı bir kısmının dikkate alındığını, %9'u hiç dikkate alınmadığını, %13'ü ise görüş ve önerilerinin dikkate alınıp alınmadığı hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.

Grafik 3.2. "Tavsiye ve katkılarınız kamu tarafından ne ölçüde dikkate alındı?" sorusuna verilen yanıtlar (%)

Araştırmanın nitel ayağına katılanlara karar alma süreçlerine katılım deneyimleri sorulmuştur. STK'ların çoğu özellikle merkezi yönetim düzeyinde yürütülen katılım süreçlerinde yer almanın eskiye nazaran zorlaştığına vurgu yapmış ancak kendi çalışma alanlarıyla ilgili mevzuat ve politika çalışmalarını ve kamu uygulamalarını düzenli olarak izlediklerini aktarmıştır. Görüşmecilere göre, şeffaf, kriterleri ve prosedürleri belirli bir katılım mekanizmasının eksikliği, siyasi konumlanma, kamu idarecilerinin inisiyatifi, kişisel ilişkiler geliştirilmesi gibi gayri kurumsal bir işleyiş doldurmaktadır. Bu durumun özellikle, hak temelli yaklaşımı güçlü, bağımsız ve eleştirel STK'ların karar alma süreçlerinin dışında bırakılmalarıyla sonuçlandığı yaygın bir görüştür. Basın açıklaması veya protesto düzenlemek, kamu politikaları hakkında eleştirel yayınlar hazırlamak ve sair savunuculuk faaliyetleri nedeniyle özellikle hak temelli kuruluşların kasıtlı olarak karar alma süreçlerinin dışında bırakıldığı belirtilse de, diyalog kanallarının daralmasının yapısal bir sorun olduğu ve tüm sivil alanı etkilediği vurgulanmaktadır. Bu süreçlere aktif olarak katılabilen kuruluşlar dahi, mevcut katılım yollarını ve biçimlerini yeterli ve etkili bulmamaktadır. Ayrıca STK'ların görüş ve önerilerine dair nitelikli ve işlevsel bir geri bildirim mekanizmasının bulunmaması, sivil toplum katılımının etkilerini değerlendirebilmeyi imkansız kılmaktadır.

"Şimdi biz mesela TBMM'de lobi faaliyetleri de yapıyoruz ve orada çeşitli komisyonların toplantılarına katıldığımız örnekler olabiliyor. İşte ne bileyim, iklim kanunu gibi toprakla ilgili konular, arazi tahribatıyla ilgili konular. Tabii ki bizden görüş alındığı ve bizim de katkılarımızı sunabildiğimiz ortamlar oluyor ama yeterli değil daha çok olmalı." **Vakıf – Çevre Hakları**

"Yani 15 Temmuz sonrası ... kamuda da artık sivil toplumla konuşmayı bilen kimsenin kalmadığını da biraz görüyoruz ... Çünkü eskiden hani mesela kamuyla bir istişare toplantısı olursa, hani birazcık bellidir kurallar yani eleştiriler yapılır işte sivil toplum eleştirecek ki sen onu dinlersin. Hani böyle bir usulü vardı. Hani dinlemezsin yani yapmazsın belki ya da 2 tanesini yaparsın, ama sivil toplumumuzun dediği şeyi yaptık dersin, sen de kendini parlatırsın. Artık istişare toplantısı bile yok, olduğunda da sivil toplumun hazırola geçmesi bekleniyor yani." **Dernek – Mülteci Hakları**

"Mesela meclis araştırma komisyonuna davet etmediler. Çünkü bizim oraya davet edilmemiz demek, girmemiz ve konuşmamız demek. Resmi tutanaklara bütün bu araştırma bulgularının girecek olması demek. Ya bu tip engellerle karşılaşıldı ama bunlar ... bence bizim için engel değil." **Dernek – Yaşlı Hakları**

Görüşmeciler istişare süreçlerinin hem kişisel hem de siyasi yakınlık ölçüt alınarak, siyasi ve kültürel bir zeminde kurgulandığını ifade etmektedir. Bu durum, istişare mekanizmalarına STK'ların çoğunlukla kapalı davet usulüyle dahil edilmesi, davet edilen STK'ların ağırlıklı olarak hükümet politikalarına eleştirel herhangi bir tutum veya faaliyetinin olmaması ile örneklendirilmektedir. Hak temelli STK'lar arasında bu süreçlere dahil olabilenler ise görüşlerini açıklıkla ifade edebilecekleri bir ortamın eksikliğine işaret etmektedir. Öte yandan, araştırma ve mesleki uzmanlık söz konusu olduğunda, karar süreçlerine katılımın daha kolaylaştığını belirtenler de olmuştur. Kamusal karar alma ve politika geliştirme süreçlerine kuruluş düzeyinde katılmanın mümkün olmadığı durumlarda, STK'lar üyelerinin uzman kimliği veya çatı örgütlenmeler aracılığıyla görüşlerini yansıtmaya çalıştığını aktarmaktadır.

"Mesela bir tek kere davet edildim ve çok istiyordum hep çağrılmayı. Çünkü gerçekten oradaki işleyişi anlamak istiyorum. ... ve gerçekten elimden geldiğince sessiz durdum ki kara listeye alınmayayım diye. Ama alındım. Neden? Çünkü onlardan olmadığımı görüyorlar. Yani eleştiren bir şey söylemesem de. Orada artık bir böyle daire var ve onlar kendilerini habituslarıyla vesaire o kadar iyi tanıyorlar ki senin onlardan olmadığının anlıyorlar..." **Dernek - Mülteci Hakları**

"Katkı veren arkadaşlarımızdan bir tanesi atıyorum, iklim konusunda uzman olduğu için hani orada yeni bir iklim yasası çıkıyor işte ... en azından oradan bir politika süreçlerine etki etme hedefiyle ... yani o dernek kapasitesiyle orada ama aslında bir yandan kendi uzman kimliğiyle de orada yer alıyor. ... hani böyle bireyselle ... dernek arasında duran faaliyetlerimiz oluyor." **Dernek - Kent Hakkı**

Öte taraftan, istişare ve karar alma süreçlerine katılımda herhangi bir sorun yaşamadığını aktaran STK'lar da bulunmaktadır. Bu STK'lardan bazıları kamu kurumlarıyla ortak çalışabildiğini, hatta deprem sonrası müdahale ve koordinasyon gibi kamunun eksik kaldığı alanlarda kamunun uzantısı olarak görev dahi alabildiğini aktarmaktadır. Hak temelli STK'lara kıyasla, kamu kuruluşları tarafından iş birliği geliştirmekte bu STK'lara gösterilen kolaylık, karar alma süreçlerine katılımda da kendini göstermektedir. Bu STK'lar kamu kurumlarının kendileriyle sıklıkla iletişim kurduğunu belirtirken, görüş ve önerilerini iletmek istediklerinde engellerle karşılaşmadan kamu idaresindeki doğru muhataplara ulaşabildiklerini de paylaşmışlardır. Ancak istişare süreçlerinde etkin şekilde yer almanın, görüş ve önerilerin her koşulda dikkate alınacağı anlamına gelmediği, politikaların belirlenmesi ve uygulanması aşamalarına sivil toplumun etki etmesinin kolay olmadığının da altı çizilmektedir. Çarpıcı bir şekilde kamu ile ortak çalışmada zorluk yaşasın ya da yaşamasın STK'lar, hangi politika ve uygulama alanlarına sivil toplumun dahil edileceği üzerinde belirleyici unsurlardan birinin kamunun güvenlikçi bakış açısı olduğu konusunda ortaklaşmaktadır.

“Devletin, kamunun özellikle kırmızı, turuncu, yeşil olarak bazı hususlar var ki kamu gayet çizgilerini çekmiş. Herhangi bir şekilde nüfuz etmek mümkün değil yani. Bazı alanlar turuncu alanlar. Belki mülteci politikası, mültecilerle ilgili durumlar. Zaman zaman çünkü onları çok zorlayıcı kararlar, politikalar olabiliyor. Rüzgar değişiyor, ülkedeki bazen güvenlik kaygıları. Eğitim, sağlık aynı şekilde... belli başlı noktalarda nüfuz edilebilir alanlar, bu sivil toplumun hareket alanıyla ilgili, sivil toplumun uluslararası erişimiyle ilgili, zaman zaman uluslararası denetimleriyle ilgili bazı şeyler var yani.” Vakıf – İnsani Yardım

Belediyelerin karar alma ve politika geliştirme süreçlerine katılım mekanizmalarının, merkezi kamu kurumlarına göre daha erişilebilir ve çoğulcu bir niteliğe sahip olabildiği ifade edilmekte, bazı sivil toplum kuruluşları sadece belediyeler sayesinde karar alma süreçlerine katılma imkanı bulabilmektedir. Ancak pratikte, yerel yönetimlerde de iş birliği ve karar alma mekanizmalarına STK'ların katılımı büyük ölçüde kişisel ilişkiler ve personelin kapasitesi ve inisiyatifine bağlı olduğundan, katılım ve çoğulculuk konusunda ısrarcı tarafın sivil toplum olduğu görüşü yaygındır.

3.2.2. Politika Belgesi ve Mevzuat Taslaklarına Kamuoyunun Erişimi

Mevzuat

Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, kamuoyunu ilgilendirmesi halinde, ilgili kamu kuruluşları tarafından, hazırlanan taslakların internet, basın veya yayın aracılığıyla kamuoyunun bilgisine sunulabileceğine ve toplanan görüşlerin değerlendirilmesine dair hüküm içermekte ancak bunu bir zorunluluk olarak düzenlememektedir.

TBMM Başkanlığı'na sunulan kanun tekliflerinin tümü TBMM'nin resmi internet sitesinde yayımlanmaktadır. Bir kanun teklifinin ilgili komisyonda görüşülmeye başlamasından kısa süre önce görüşme takvimi açıklanmakta, kamuoyu bu bilgiyi çoğunlukla basın aracılığıyla edinmektedir. Ancak fiiliyatta bu süre STK'ların teklifleri incelemesi ve görüş hazırlaması için yeterli değildir.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, kişilerin bilgi ve belgelere erişimi ile ilgili esas ve usulleri düzenlemektedir. Kanunun 7. maddesi, istenen bilgi ve belgeler ayrı bir özel çalışma, araştırma veya analiz gerektirdiği takdirde başvuruya olumsuz yanıt verilebileceğini düzenlemekte ve bilgi edinme başvurusunun reddi açısından kamu görevlilerine oldukça geniş bir takdir alanı tanımaktadır.

Bilgi edinme başvurusu reddedilen veya yasal süre içinde yanıt alamayan başvuru sahipleri idari yargıya veya Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu'na itiraz edebilmektedir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ceza hükümleri altında, kanunun uygulanmasında ihmali, kusuru veya kastı olduğu tespit edilen memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında cezai hükümler düzenlemiştir.

Uygulama

Cumhurbaşkanlığı, bakanlıklar ve bağlı kuruluşların mevzuat ve politika taslaklarını yayımladıkları ulusal bir portal veya kurumların internet sitelerinde bu konuya özgülenmiş ayrı bir elektronik sistem bulunmamaktadır. Taslaklar nadiren ilgili kuruluşların internet sitelerinde duyurulmakta ve görüşe açılmaktadır. Taslaklarla ilgili STK'lardan görüş ve değerlendirme alınacağı durumlarda çoğunlukla bakanlıklar tarafından belirlenen STK'larla kapalı istişare yöntemleri benimsenmektedir. Sık karşılaşılsa da bazı kamu kuruluşlarının politika taslakları oluşturmada önce kamuoyunun veya STK'ların görüşlerini toplamak, ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla anket benzeri araçlar kullandığı bilinmektedir.

Parlamento tarafından kabul edilen kanunlar, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, yönetmelikler vb. mevzuatın son halinin Resmî Gazete'de yayımlanması zorunludur ve tümüne çevrimiçi olarak ulaşılabilir.

Nitel araştırma kapsamında, görüşmecilere mevzuat ve politika geliştirme süreçlerini nasıl takip ettikleri sorulmuştur. STK'lar mevzuat ve politika taslakları olarak çoğunlukla kanun tekliflerinden bahsetmiş ve bunlarla ilgili gelişmeleri izledikleri ana kaynaklardan biri olarak hükümete yakın medya kuruluşlarına işaret etmiştir. Ayrıca bazı durumlarda konu özelinde çalışan akademisyenler, uzmanlar, meslek odaları veya muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin bilgi sahibi olabildikleri ve bu bilgileri STK'larla paylaştıkları belirtilmektedir. Kanun teklifleri dışındaki yönetmelik, genelge, cumhurbaşkanlığı kararnameleri gibi mevzuat ve politika taslakları önceden ulaşılabilir değildir ve STK'lar bu düzenlemelerin nihai hallerine Resmî Gazete'den veya Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi'nden ulaşmaktadır. Görüşmeciler arasında kamu kuruluşlarından talep ederek bu kaynaklara ulaşabilen STK ise yok denecek kadar azdır.

Resmi kanalları takip etmenin yanında sivil toplum için politika ve mevzuat geliştirme süreçlerini izlemenin en önemli yollarından biri bu konuda çalışmak üzere bir araya gelmiş platformlar, esnek ağlar oluşturmaktır. Birçok kuruluş politika ve mevzuat taslakları hakkında şemsiye örgütlenmelerin ve platformların çalışmaları yoluyla bilgi sahibi olduğunu aktarmaktadır. Belli faaliyet alanlarında çalışan STK'ların, uzmanların, akademisyenlerin, aktivistlerin bir araya geldiği, ulusal veya bölgesel düzeyde örgütlenen bu ağlar, kanun tekliflerini, yeni çıkan kanunları, kararnameleri ve yönetmelikleri takip edip inceleyen çalışma grupları oluşturmakta ve bu bilgileri savunuculuk amacıyla üye ve bileşenleriyle paylaşmaktadır.

Gerçek ve tüzel kişiler bilgi edinme hakkı kapsamında CİMER sistemi yoluyla kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına bilgi edinme başvurusu yapabilir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 30. maddesi gereği, Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu yıl içinde yapılan başvurularla ilgili verileri Bilgi Edinme Genel Raporu adıyla TBMM Başkanlığı'na sunmaktadır. Bu raporlar TBMM tarafından yıllık olarak yayımlanmaktadır.

Tablo VII. 2022-2023 yıllarında bilgi edinme hakkının kullanımı

	2022	2023
Toplam bilgi edinme başvurusu	2.082.824	2.258.624
Olumlu cevaplanarak bilgi veya belgelere erişim sağlanan başvurular	1.435.082	1.948.402
Kısmen olumlu cevaplanıp kısmen reddedilerek bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	112.603	137.585
Reddedilen başvurular	230.084	168.872
Gizli ya da sır niteliğindeki bilgiler çıkarılarak veya ayrılarak bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	4.834	3.765
Başvurusu reddedilenlerden yargıya itiraz edenler	844	1.223

Kaynak: 2023 Yılı TBMM Bilgi Edinme Genel Raporu)

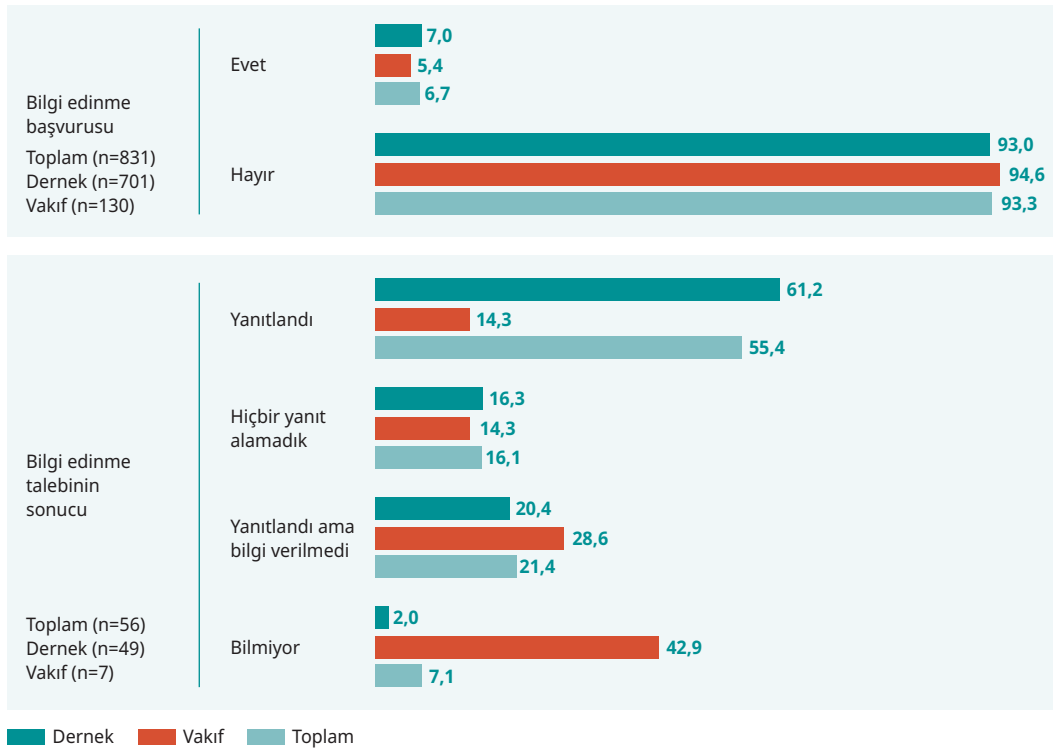
Bilgi edinme başvurusu sahipleri, kamu kurum ve kuruluşlarınca verilen cevaplara karşı idari yargının yanı sıra Bilgi Değerlendirme Kurulu'na da itiraz edebilmektedir. 2022 yılında Kurul'a 1.905 itiraz başvurusu yapılmıştır, ancak kararlar hakkında ayrıntılı bilgiye erişilememektedir. 2023 yılında ise yapılan itiraz başvurusu 1.685, Kurul tarafından alınan karar sayısı 1.784'tür. Bu kararların 705'i ret, 344'ü usulden ret, 242'si kısmen kabul kısmen ret, 156'sı kabul, 4'ü usulden kabul ve 33'ü incelemeye alma, 36'sı yönlendirme kararıdır. Kalan 264'ü ise devreden/muhtelif/eksik evrak/kapsam dışı konulardır. Kurul kararlarına karşı idari yargıya yapılan 74 başvurunun, 22'si ret, 11'i kabul edilmiştir, 41'i ise derdesttir.⁶⁹ Mevzuatın ihlal edildiği durumlarda disiplin cezası öngörülmekte ancak bu uygulamalar hakkında veri bulunmamaktadır.

⁶⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. 2023 Yılı TBMM Bilgi Edinme Raporu.

Bu veriler, iki yılda bilgi edinme başvurularının yaklaşık %80'ine olumlu yanıt verilerek istenen bilgi ve belgelere erişim sağlandığına işaret etmektedir. Ancak İzleme Matrisi'nin hazırlık sürecinde, sivil toplumu ilgilendiren konularda bilgi ve belge talebiyle kamu kurumlarına yapılan bilgi edinme başvurularına ilgili kurumlarca geri dönüş yapılsa da yöneltilen soruların neredeyse tamamı yanıtsız bırakılmıştır. Kamu kuruluşları, soruları yanıtlamama gerekçesini açıkladıkları matbu yanıtlarda en çok 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 7. maddesindeki "...kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler" hükmüne atıf yapmıştır. Ayrıca bir başvuruda, öğrencilerin dahil olabileceği gönüllülük program türleri, STK'larla yapılan protokol sayısı ve STK'lara sağlanan toplam mali destek gibi özel hayatın gizliliği veya ticari sır ile ilgili olmayan sorular yöneltilmesine rağmen, bu konulara ilişkin olarak 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu'nun 21 ve 23. maddelerine atıfta bulunularak 'talep edilen bilgi ve belgenin tarafınıza gönderilmesi uygun görülmemektedir' yanıtı verilmiştir. Bilgi edinme başvurularına yasa ile belirlenen süreyi geçirdikten sonra cevap verildiği ya da olumlu yanıtla paylaşılan bilgilerin yetersiz olduğu durumlarla da karşılaşmıştır. Az sayıda kurum yapılan başvurulardaki talepleri kısmen karşılamış ve kurum içerisinde birden fazla birim tarafından sağlanan verileri paylaşarak görece yönlendirici yanıtlar vermiştir. STK'ların başvuruları söz konusu olduğunda sorulara matbu yanıtlar verildiği, hakkın işlevsel biçimde kullanılmadığı başka örnekler de bulunmaktadır.

Karar alma süreçlerine etkin ve anlamlı katılımın, izleme ve savunuculuğun temel araçlarından biri olan bilgi edinme hakkının kullanımını, STK'lar açısından değerlendirebilmek amacıyla saha araştırmasında katılımcılara bu konuda sorular yöneltilmiştir. Araştırmanın nicel ayağına katılan STK'ların yalnızca %7'si 2022 veya 2023 yıllarında bilgi edinme yollarını kullanmıştır.

Grafik 3.3. STK'ların bilgi edinme hakkını kullanımı (%)

Bilgi edinme başvurusu yapanların %55'i yanıt alabildiğini, %21'i yanıt aldığını fakat talep edilen bilgilerin verilmeyişini, %16'sı ise hiçbir yanıt alamadığını ifade etmiştir. Bilgi edinme başvurularının yanıtlandığını belirten STK'ların hemen hepsi, talep ettikleri bilgileri kanunda öngörülen süre içinde edindiğini (%97), yanıtın anlaşılır ve talep edilen bilgileri içeren biçimde olduğunu (%97) belirtmiştir.

Dernekler ve vakıfların benzer oranlarda bilgi edinme başvurusu yaptığı görülmektedir. Bilgi edinme başvurusunun yanıtlandığını veya yanıtlanıp bilgi verilmediğini belirten derneklerin oranı (%82) vakıflara göre (%43) oldukça yüksektir. Bilgi edinme başvurularının yanıtlandığını belirten dernekler ve vakıfların yanıt alma süresi ve yanıtın niteliği bakımından bir farklılaşma gözlemlenmemiştir.

Bu betimleyici oranlar, bilgi edinme hakkının yoğun ve işlevli kullanılmadığını göstermektedir. Bu bakımdan, bilgi edinme başvurusu yapan STK'ların yapmayanlardan nasıl ayrıştığını anlamak önemlidir. Katılımcılar arasında başvuru yaptığını belirten STK'ların, hak temelli yaklaşımı daha güçlü ve kurumsal kapasitesi daha yüksektir. Bu grup aynı zamanda karar alma ve danışma/ istişare süreçleri hakkında daha bilgili, mevcut katılım mekanizmaları hakkında daha eleştirel ve bu mekanizmalar içinde daha çok yer almış STK'lardan oluşmaktadır. STK'lar faaliyet alanları bakımından incelendiğinde, sağlık alanında çalışanlar, kamusal bilgilere erişim konusunda diğer STK'lardan daha proaktif davranarak %20,5 oranında bilgi edinme başvurusunda bulunmuştur. Hak temelli çalışan STK'lar grubu da genele göre daha yüksek oranda (%10) bilgi edinme hakkını kullanmıştır. Faktör analizleri ise bilgi edinme hakkının kullanımının katılım ve savunuculuk aracı olarak kabul edilmesiyle doğru orantılı olduğuna işaret etmektedir.

3.2.3. Sektörler Arası Kurullarda STK'ların Temsili

Mevzuat

Mevzuata göre bakanlıklar ve bağlı kamu kuruluşlarının altında, çeşitli faaliyet alanlarına yönelik sektörel iş birliğini ve koordinasyonu sağlamakla sorumlu mekanizmalar kurulabilir. Karar merci olmaktan çok belli bir konuda danışma işlevi gören bu yapılar, daimî veya geçici olarak görev yapabilmektedir. Kanunla veya yönetmelik, genelge, tebliğ gibi çeşitli idari düzenlemelerle oluşturulmuş kurul, konsey ve çalışma grubu benzeri mekanizmaların bazılarında STK'ların katılımı da öngörülmüştür.

STK'lar ve vatandaşlar, yerel yönetimler bünyesinde, farklı düzeylerdeki katılım süreçlerine dahil olabilir. İlgili mevzuatta stratejik plan ve yıllık performans programının hazırlanması, kent konseyleri, mahalle yönetimleri, şehir planlarının hazırlanması, projelerin geliştirilmesi ve yönetilmesi alanlarında STK'ların katılımına ve görüşlerinin dikkate alınmasına atıf yapılmaktadır. Ayrıca STK temsilcileri, yerel düzeyde karar organları olan belediye meclisi, büyükşehir belediye meclisi ve il genel meclisi üyelerinin katılımıyla oluşturulan ihtisas komisyonlarında da yer alabilir. Ancak yerel düzeyde ilgili mevzuatta yer alan "görev ve faaliyet alanı" ölçütü nedeni ile STK'ların katılımı sadece faaliyet alanlarını ilgilendiren konuların görüşüleceği ihtisas komisyon toplantıları ile sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte, bir STK'nın birden fazla çalışma alanı olabileceği için görev ve faaliyet alanının tespiti her zaman mümkün olamamaktadır.

Sivil toplumun, bu yapılarda uygun ve eşitlikçi bir biçimde temsil edilebilmesini güvence altına alan genel bir düzenleme yoktur. Bazı düzenlemelerde oluşturulacak kurul benzeri yapılarda yer alacak STK'ların nasıl belirleneceğine, seçim kriterlerine, sayısına veya rollerine dair hiçbir ölçüt belirtilmemiştir.

Uygulama

Farklı bakanlıklar altında politika ve stratejik planlama çalışmaları kapsamında STK'ların da temsil edildiği daimî veya geçici kurullar veya çalışma grupları kurulabilmektedir. Fakat bu gibi kararlar çoğunlukla ilgili bakanlıkların inisiyatifinde olduğundan, danışma organı niteliği taşıyan kurul veya çalışma gruplarında yer alacak STK'ların belirlenmesinde ortak bir uygulamadan bahsedilemez. Merkezi idareler düzeyinde bakıldığında, genel yaklaşım açık çağrı yapmak yerine belli STK temsilcilerini doğrudan bu kurullara davet etmek yönündedir. Bakanlıkların internet siteleri incelendiğinde, hemen hiçbirinin bu türde kurulların kurulacağına dair ön bilgilendirme ve katılım için davet/başvuru duyurusu yayınlamadığı görülmektedir. Aynı zamanda, iş birliği yapılan STK'ları konularındaki uzmanlıkları ve yetkinliklerine göre değil, bu yapıların çalışma usul ve esaslarını düzenleyen yönergelerin çoğunda yer alan bir kıstas olarak kamu yararı/vergi muafiyeti statülerinin olup olmasına göre seçme eğilimi vardır.

2021 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı altında STK'lar, üniversiteler, uluslararası kuruluşlar, özel sektör gibi paydaşlarla iş birliği ve projeler geliştirmek ve uygulamak amacıyla, içinde STK temsilcilerinin de yer aldığı Sosyal Taraflarla İşbirliği Kurulu oluşturulmuştur. Sosyal Taraflarla İşbirliği Kurulu Görev ve Çalışma Yönergesi'ne göre Kurul'un yılda en az üç kez toplanması gerekir. Kurul'da yer alacak STK'lara, bakanlık altındaki Strateji Geliştirme Başkanlığı karar verir ve bakanın onayına sunar. STK'ların seçiminde göz önüne alınan ölçütler STK'nın bir statüsü olup olmadığı, üye sayısı, mali büyüklüğü, ulusal ve uluslararası fonları kullanarak yürüttüğü projelerin sayısı, şube ve temsilcilik sayısı ile yerel ve ulusal düzeyde toplumun sorunlarına çözüm üretecek faaliyetlerde bulunmasıdır. Ancak seçilen STK'ların listesi kamuoyuyla paylaşılmamaktadır. Bilgi edinme başvurusunda bu kapsamdaki soruya yanıt verilmemiştir, ancak Kurul'un 2022 yılında "Aile danışmanlığı", "Çocuğa yönelik sunulan hizmetler" ve "Kadının güçlenmesi" gündemleriyle; 2023 yılında ise "Deprem Sonrası İyileştirme Faaliyetleri" üst gündemi ve "Aile ve Çocuk" alt gündemleriyle toplandığı belirtilmiştir.

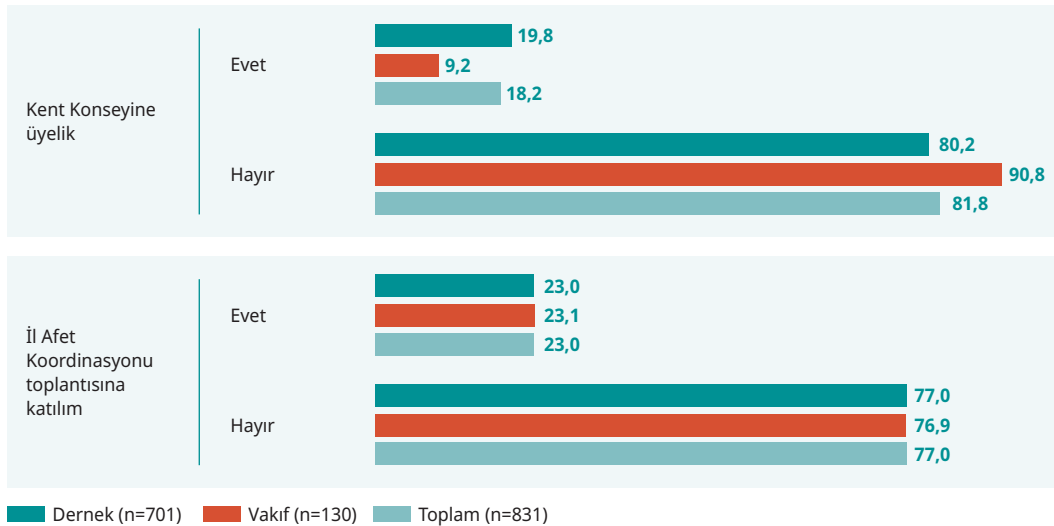
STK temsilcilerinin danışma kurullarında görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri için elverişli koşulları sağlayacak tedbir ve güvenceler bulunmamaktadır.

Türkiye'de toplam 1.404 belediye bulunurken kent konseyi sayısı yaklaşık 400'dür.⁷⁰ Belediye sayısına oranla kent konseyi sayısı düşük kalsa da yerel yönetimler bünyesindeki iş birliği mekanizmaları, STK'lar için, merkezi idare altındaki mekanizmalara göre hem daha bilinir hem de daha erişilebilirdir.

İzleme Matrisi kapsamında yapılan nicel araştırmada da benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. STK'ların iş birliği yaptığı kurumlar arasında belediyeler önemli bir farkla öne çıkmaktadır. STK'ların %56'sı belediyelerin danışma/istişare toplantılarına katıldığını belirtirken, ortak faaliyetlerin yürütülmesinde de %61 oranında belediyelerle iş birliği öne çıkmaktadır.

Nicel araştırmada STK'ların yerel düzeyde kamu kurumlarıyla ilişkileri ve sektörler arası mekanizmalara erişim düzeylerini analiz etmek için kent konseyleri ve 2023 depremleri sonrası önemi artan il afet ve acil durum koordinasyon kurulları içindeki temsillerine de bakılmıştır. STK'ların beşte birinin sektörler arası yerel katılım mekanizması olan kent konseylerinde yer aldığı görülmektedir. STK'ların yaklaşık dörtte biri ise 6 Şubat Depremleri sonrasında bulundukları illerdeki kurul toplantılarına katıldığını ifade etmiştir.

Grafik 3.4. STK'ların kent konseyine ve il afet ve acil durum koordinasyon kurulu toplantılarına katılımı (%)

70 Ankara Kent Konseyi. *Kent Konseyi Nedir*.

İl afet ve acil durum koordinasyon kurulu toplantılarına katılımı, dernekler ile vakıflar arasında anlamlı bir fark bulunmazken, kent konseyine dahil olan derneklerin oranı vakıflardan yüksektir (%20 ve %9). Kuruluş tarihi daha eski olan STK'ların kent konseyine ve il afet ve acil durum koordinasyon kurulu toplantılarına katılma oranı daha yakın tarihte kurulmuş olan STK'lara göre daha yüksektir. Bu mekanizmalara katılım oranındaki artış STK'ların kurumsal kapasitelerinin ve savunuculuk reflekslerinin gelişimi ile doğru orantılıdır.

Nitel araştırmada, merkezi düzeyle kıyaslandığında yerel düzeyde karar alma süreçlerine daha kolay dahil olabildiğini aktaran STK'lar olmuştur. Eylem planları, kent konseyleri, il koordinasyon kurulları gibi mekanizmalarda STK'lar görüşlerini, eleştiri ve tavsiyelerini daha kolay ve düzenli şekilde aktarabildiklerini ve etkili olabildiklerini paylaşmıştır. Bunda yürütme erkini temsil eden valilik, kaymakamlık gibi mülki idare amirliklerinin aksine belediyelerin seçimle belirlenmesi etkili olabilmektedir. Ayrıca yerel yöneticiler merkezi bürokrasiye göre hem daha ulaşılabilir hem de daha çok hesap verme ihtiyacı duymaktadır.

Ancak yerel yönetimlerin, bazı durumlarda mevzuat zorunlu tuttuğu için STK'ları davet ettiğini, katılım süreçlerinin yeterince anlamlı ve etkili olmadığını belirtenler de bulunmaktadır. Standart bir uygulama olmaması ve belediyelerin farklı siyasi partilerin yönetiminde olması tecrübelerin yerelden yerele farklılaşmasının önemli sebeplerindendir.

Belediyelerle iş birlikleri, özellikle hak temelli ve eleştirel yaklaşımı güçlü STK'lar ile merkezi hükümetin hiçbir şekilde ortak çalışmayacağı LGBTİ+ hakları, azınlık hakları gibi alanlarda çalışan STK'lar için kamu ile ilişki geliştirmenin yegane yolu olabilmektedir. Ancak bu durumda da hem kendilerini ve faaliyetlerini hem de birlikte çalıştıkları kurumları güvence altına almak amacıyla, ortak çalışmalarını ve iş birliklerini görünürlükten ve resmiyetten uzak şekilde yürütmeyi tercih edebilmektedir.

"En fazla kamu ile yaptığımız iş birliği şey diyebiliriz, çok açık yapmadık onu ama X Belediyesi'nin terapi merkezine bir proje kapsamında terapistlerine bir yıl boyunca LGBTİ+ danışanları nasıl görebileceklerine dair bir eğitim programı düzenledik...Bu böyle bir yereldeki dinamik, yereldeki iş birliği ve dinamiklerimiz ve bunları kullanarak yaptığımız bir şey oldu. Hani belediye meclisinden onayla değil de daire başkanlığının kendi inisiyatif alıp buna onay vermesiyle gerçekleşti. Yani bunun görünüyor olması, buranın hedef gösterilmesi, bu programın iptal edilmesi, oradaki insanların da işlerinden olması gibi bir şeye denk düşecekti." **Dernek – LGBTİ+ Hakları**

"Özellikle yerel yönetimlerle falan çalışmalarda bunu mümkün olduğunca duyurmamaya çalışıyoruz ... Bunun herhangi bir yerde duyulması sonra o belediyeyi hedef haline getirdiği için aslında çözümsüz de bırakıyor meselenin kendisini. Örneğin, en son X Belediyesi'nde toplumsal cinsiyet eşitliği [eğitimi] yapılmıştı. Orada büyük bir hengame kopardılar vesaire, sonra soruşturma geçirdi belediye. Bu tür çalışmalarda sansür uyguluyoruz açıkçası mecburen." **Dernek – LGBTİ+ Hakları**

Alt Bölüm 3.3. Hizmet Sağlanmasında İş Birliği

3.3.1. Kamu Hizmetlerinde STK'ların Yeri ve Kamu İhaleleri için Rekabet Koşulları

Mevzuat

İlgili yasa ve yönetmelikler, STK'ların çeşitli alanlarda kamu ile iş birlikleri yürüterek hizmet sağlamasına izin verir. STK'ların hizmet sağlamasına dair özel hükümler ise mevzuatta bulunmamaktadır. İlgili yönetmeliklerdeki hükümler, STK'ların sağlayacağı ilave hizmetler açısından da bağlayıcıdır. İlgili mevzuat ve yönetmelikler, STK'lar ve diğer tüzel kişilikler arasında ayrım gözetmemektedir.

Uygulama

Mevzuat açısından, STK'ların rekabet etmeleri yönünde engeller bulunmamaktadır. Ancak STK'ların bu süreçlere katılımıyla ilgili genel bir düzenleme veya teşvik edici uygulamalar bulunmamaktadır. Uygulamada bazı örneklerle rastlanmakla birlikte, STK'lar tarafından hizmet sağlandığı örnekler kısıtlıdır. Farklı ülkelerde görülen, hizmet sağlamadan önce STK'lara lisans verilmesi gibi uygulamalar mevcut değildir.

Bu konuda erişilebilir, kamuya açık yeterli kaynak olmaması nedeniyle ilgili kamu kurumlarına bilgi edinme başvuruları yapılarak sorular yöneltilmiştir. 2023 yılında hizmet sunabilmeleri amacıyla kaç STK ile protokol yapıldığı, hizmet sunumu ihalelerinin/sözleşmelerinin sayısı, kamu hizmetlerinin ihale edilmesine ilişkin prosedürlerin yönetiminden sorumlu atanmış devlet görevlilerinin sayısı ve yeterlilik durumu ile sözleşme ve protokollerin uygulanmasının izlenmesi için kullanılan kriterler gibi pek çok konudaki sorulara yanıt alınamamıştır.

Bu alandaki genel eğilimler için ise nicel araştırma önemli bulgular sunmaktadır. Saha araştırması verilerine göre, 2022 veya 2023 yıllarında, kamu kurumlarıyla herhangi bir ortak çalışma yürüttüğünü belirten STK'ların %27'si (n:61) kamu kurumlarıyla iş birliği amacıyla protokol yaptıklarını belirtmiştir. İş birliği protokollerinin %49'u belediyelerle, %36'sı bakanlıklarla %16'sı valiliklerle imzalanmıştır.

Farklı gruptaki STK'ların bu konudaki eğilimleri incelendiğinde, dernekler vakıflara göre daha çok iş birliği protokolü yapmaktadır (%29 ve %13). Ayrıca iş birliği protokolü yapan STK'ların oranı faaliyet gösterilen alanın kapsamı genişledikçe artmaktadır.

Derinlemesine görüşme ve odak grup sonuçları incelendiğinde ise merkezi yönetimle uzun süreli iş birliği yapan az sayıda kurum olduğu görülmüştür. Bu kurumlar öteden beridir bakanlıklarla ortak çalışmakta, devlet kurumlarındaki çeşitli meslek gruplarına eğitimler vermekte ya da devlet kurumlarının da kullanabilecekleri yeni programlar geliştirmektedirler. Bu uzun süreli ilişkilerden dolayı da devlet kurumları tarafından belli bir tanınırlıkları vardır. Ek olarak görüşmeciler, merkezi yönetime bağlı idarelere kıyasla belediyelerle ortak hizmet sağlamak amacıyla protokol imzalamanın daha yaygın ve kolay olduğunu belirtmektedir. Belediyelerin kentlerde ana hizmet sağlayıcı kamu kurumu olarak daha erişilebilir olması nedeniyle, belediyelerle protokol STK'ların yerel ve somut hizmetlerin sağlanmasına dahil olabilmesi açısından gerekli ve önceliklidir.

"Ama en büyük iş birlikçilerimiz bizim belediyeler. Çünkü afetin doğrudan etki alanı, karar verici orası. Yani bir yerde afet oluyorsa o belediyenin karar verdiği uyguladığı politikalar üzerindedir. O afeti hazırlayan en temel etken yer orası. Dolayısıyla biz burada...onlarla protokoller yapıyoruz. İş birliği protokollerini yapıyoruz. Orada da bunun çerçevelerini çiziyoruz...Arama kurtarma alanında, arama kurtarma destek çözüm ortağıyız. Yani oradaki kaymakamlık, belediye bir çalışma yaptığı zaman bizimle çalışmak zorunda. Biz de onlarla çalışmak zorundayız aynı zamanda. Yani kendi özel alanımız dışında aynı zamanda onlarla da çalışmak zorundayız." Dernek – Afet Müdahale

Son yıllarda, özellikle de 6 Şubat Depremleri akabinde, kamu kurumlarıyla iş birliği protokolünün bulunması özellikle kamu hizmeti niteliğinde sayılabilecek faaliyetlerin sürdürülebilmesi açısından önem kazanmaktadır. Bunun öncelikli sebeplerinden biri, çevre, eğitim, sağlık, insani yardım gibi toplumun farklı kesimleriyle doğrudan temasa geçmeyi gerektiren faaliyetlerin, eskiye nazaran kamu tarafından daha çok denetlenmesi ve ilgili kamu kurumlarının iznini veya onayını almayı veya protokol yapmayı gerektirmesidir. Bu tür bir protokolün veya iznin bulunmadığı durumlarda, STK'ların ilgili alanlarda ve sahalarda çalışmasının engellendiği durumlara rastlanmaktadır. Yetkili kamu kurumundan onay veya izin almak mevzuatta bir zorunluluk olarak tanımlanmasa da uygulamada fiili bir zorunluluğa dönüşebilmektedir. Bu durum özellikle eleştirel yaklaşıma sahip hak temelli STK'ların faaliyetlerini kısıtlayabilmekte veya faaliyetlerinin denetim ve kontrol altında tutulmasına yol açabilmektedir. STK'ların hedef kitlelerine daha etkin şekilde ulaşabilmesi, hedef kitlelerinin, özellikle de dezavantajlı grupların, kamu kurumlarının sağladığı hizmetlere erişiminin kolaylaşması ve kamu hizmetlerin daha nitelikli hale gelmesi için de kamu-STK imza altına alınmış iş birliğinin önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır.

"Çünkü işte konteyner kentte bir sosyal sorumluluk projesi yapmak istiyorsanız zaten o izni almak durumundasınız. Ya da işte öğrencilerle buluşacaksınız zaten Milli Eğitim'den bu onayı almak zorundasınız. O yüzden tüm protokollere oldukça dikkat ediyoruz biz de." **Dernek - Yardımlaşma, Dayanışma**

"Yani kamu ile iş birliği içinde çalışmak pek çok alanda bir gereklilik, bir zorunluluk. Çünkü oralarda sivil toplumun misyonu kamuya alternatif bir hizmet ağı yaratmak değil aslında. Yani orada yapılmakta olan işlerin niteliğini geliştirmek ya da diyelim ki daha marjinal gruplar, dezavantajlı gruplar varsa onların da hizmete erişimini sağlamak. Dolayısıyla hizmet politikalarını etkilemek." **Vakıf - Cinsel Sağlık Hakları**

"En başında saydığım hizmetleri yapabilmek için bu tür bildirim ve bazen izin bazen bildirim şeklinde, iş birliklerine kamuyla her zaman ihtiyaç var. Sadece hizmet erişimi değil, onların sunmuş olduğu hizmetlerden yararlanıcıların faydalanabilmesi için de danışanların faydalanabilmesi için de kurumları tanımaya ihtiyaç duyuyor... Profesyonel olarak o vakanın değerlendirildiğini biliyor olmaları, bu değerlendirme sonrasında yönlendirilen danışanın belediyenin veya kamu kuruluşunun sunduğu hizmete doğrudan, hızlıca erişmesini sağlıyor. Sağlayabilmek için de bu tür ilişkilere ihtiyaç oluyor...Dolayısıyla sahada, alanda faaliyet göstermek için çok önemli bu kamu iş birlikleri ya da kamu ortaklıkları, yani ortaklık sayılabilecek noktada mıdır bilemiyorum...Birlikte yaptığımız ortaklık sayılabilecek çalışmalar var. Gerçekten çok fark ettiriyor. Ama Türkiye'nin yapısı açısından değerlendirecek olursak oldukça sıkı tutuyor yani bu düzenlemeleri. O yüzden faydalı oluyor." **Dernek - Mülteci Hakları, İnsani Yardım**

Görüşmelerde önceki yıllara benzer şekilde merkezi yönetime bağlı birimlerin 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi öncesi döneme göre daha temkinli davrandıklarını, güvindikleri STK'larla çalıştıkları ve protokol imzalamak, yazılı onay almak yerine sözlü izinler çerçevesinde iş birlikleri gerçekleştirmeye çalıştıklarını ifade eden STK'lar da olmuştur. Kamu görevlilerinin, resmi onay ve protokol yapılmasını gerektirebilecek ortaklıklar konusunda inisiyatif almaktan çekinmesi, resmiyet kazanması gereken ortak çalışmaları zorlaştırmaktadır.

Kamu otoritesinin, hükümetin politikalarına eleştirel faaliyet ve açıklamaları nedeniyle protokol başvurularını reddettiği veya varolan protokolleri sonlandırdığı örnekler bulunmaktadır. İş birliği protokolü yapıp yapmamak bütünüyle kamu otoritesinin takdirine bağlı olduğu gibi, protokolün feshi söz konusu olduğunda herhangi bir itiraz veya denetim yolu da yoktur. Bu durum, STK'ların kamu hizmetlerinin sağlanmasındaki rolünü tümüyle kamunun yetki ve kararına bırakırken, kamunun bu konudaki tasarruflarını izleyebilme ve etkileyebilme imkanlarını da ortadan kaldırmaktadır. Öte taraftan herhangi bir kamu kuruluşu ile iş birliği protokolünün olup olmaması, özellikle kamu personelinin STK'lara yaklaşımı üzerinde etkili olabilmektedir. Örneğin, bir STK'nın kamu ile protokolü bulunması, STK'nın faaliyetlerini serbestçe yürütebilmesini ve kamu ile yeni iş birlikleri geliştirmesini kolaylaştırabileceği gibi, yardım toplama faaliyeti gibi izin gerektiren işlemlerde, kamu personelinin mevzuat açısından gerekme dahi protokole taraf kamu idaresinden görüş ve onay araması gibi bürokratik zorlukları da beraberinde getirebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Öneri 1: Örgütlenme özgürlüğü üzerindeki mevzuat ve uygulama kaynaklı kısıtlamaların kaldırılması ve ilgili düzenlemelerin uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi

Anayasa'nın 33. maddesi örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almakla birlikte, çeşitli yasal düzenlemeler ve uygulamada bürokratik süreçlerin karmaşıklığı, STK'ların kuruluş sürecinde zorluklara yol açmaktadır. Örgütlenme özgürlüğünü kısıtladığı gözlemlenen, özellikle "genel ahlak" ve "kamu düzeni" gibi muğlak kavramların mevzuattan çıkarılması gerekmektedir. Derneklerin ve vakıfların kuruluş ve yönetimi sürecinde öngörülen bütün prosedürlerin dijitalleştirilmesi ve sadeleştirilmesi, bürokratik yükü azaltacak hem de uygulamada ayrımcılığı önleyecektir. STK'ların, kendi tüzük ve faaliyet alanlarını özgürce belirleyebilmeleri ve bu tüzükleri değiştirme süreçlerini kolaylıkla yönetebilmeleri sağlanmalıdır. Yabancı STK'ların kayıt ve faaliyet prosedürlerinin yerli STK'larla eşit şekilde düzenlenmesi, uluslararası iş birliği ve bilgi paylaşımına önemli bir katkı sağlayacaktır. Çocukların ve kamu görevlilerinin örgütlenme hakkındaki kısıtlamaların azaltılması, kapsayıcı ve ayrımcılıktan uzak bir ortamı destekleyecektir.

Öneri 2: STK'lara özgül, sadeleştirilmiş muhasebe sistemlerinin ve şeffaflığı artıracak mekanizmaların geliştirilmesi

STK'ların muhasebe kayıtlarını düzenlerken karşılaştıkları karmaşıklıkların azaltılması ve yasal uyumluluğun sağlanması için yeni bir muhasebe sistemi tasarlanmalıdır. Ayrıca, yasal bildirimler konusunda uyarı mekanizmalarının getirilmesi, STK'ların cezai yaptırımlarla karşılaşmadan önce çözüm bulabilmesine olanak tanıyacaktır. Yurt dışından alınan yardım ve hibelerin raporlanmasında uygulanan katı prosedürlerin sadeleştirilmesi, sivil toplum örgütlerinin çalışmalarını kolaylaştıracak ve şeffaflığı artıracaktır.

Öneri 3: Denetim süreçlerinin objektif, şeffaf ve ayrımcılıktan uzak hale getirilmesi

Mevcut denetim süreçleri, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini kısıtlayıcı etkiler yaratabilmektedir. Denetimlerle ilgili son yıllarda STİGM tarafından geliştirilen rehberler ve yürütülen eğitimler olumlu bir etki yaratmıştır. Fakat uygulamada birlik bulunmaması, belirsiz ve geniş yorumlamaya açık düzenlemeler, özellikle hak temelli STK'lar üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Denetimlerin sıklığı ve uygulama biçimi, STK'ların özgürce faaliyet yürütebilme kapasitelerini olumsuz etkilemektedir.

Denetimlerin şeffaf, öngörülebilir ve tarafsız bir şekilde yapılması, sivil toplumun gelişimi açısından hayati öneme sahiptir. Denetim öncesinde STK'lara yeterli bilgi verilmesi, düzeltme fırsatının tanınması ve cezaların orantılı olması, bu süreçlerde keyfi uygulamaların önüne geçecektir. Ayrıca, denetimlerin bağımsız bir mekanizma tarafından izlenmesi ve raporlanması, güvenilirliği artıracaktır.

Öneri 4: STK'ların bağış ve fonlara erişimini destekleyecek şeffaflık ve teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi

Bağışçıların STK'lara yönelik desteklerini artıracak politikalar ve yasal düzenlemeler geliştirilmelidir. Bireysel ve kurumsal bağışçılara vergi indirim gibi teşvikler sunulmalı, bu teşvikler bağış yapma süreçlerini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca, yurt dışından alınan fonlara uygulanan ek prosedürler sadeleştirilmeli, raporlama gereklilikleri azaltılmalıdır. Kamu fonlarının dağıtım süreçlerinin şeffaflığını sağlayacak bir çevrimiçi veri tabanı oluşturulmalı ve bu süreçlerin izlenebilirliği artırılmalıdır.

Mevcut bağış ve fon dağıtım sistemindeki eksiklikler, özellikle hak temelli çalışan kuruluşların ekonomik sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Aldığı fonlar nedeniyle STK'ların hedef gösterildiği örnekler mevcut olduğu için STK'lar gelir kaynaklarını şeffaf biçimde paylaşmama eğilimi göstermektedir. Şeffaflık eksikliği ise, bağışçıların güvenini azaltmakta ve sivil toplumun finansal kaynaklara erişimini sınırlamaktadır.

Öneri 5: Yardım toplama faaliyetlerinde düzenlemelerin sadeleştirilmesi ve özgürlükçü bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması

STK'ların yardım toplama faaliyetlerini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmalı ve izin şartı yerine bildirim esas alınmalıdır. Yardım toplama süreçlerine ilişkin bürokratik engeller kaldırılmalı, STK'ların topladığı fonların kullanımına dair gereksiz kısıtlamalar ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca, yardım toplama faaliyetlerinde çevrimiçi platformların kullanımına yönelik açık ve destekleyici bir mevzuat oluşturulmalıdır. Özellikle yardım toplama izin süreçlerinin hızlandırılması ve dijitalleştirilmesi, STK'ların yardım toplama kabiliyetini artıracaktır. STK'lar yardım toplama faaliyetlerinde karşılaştıkları yasal ve idari kısıtlamalar nedeniyle kaynak geliştirme çalışmalarının aksadığını belirtmiştir. Özellikle küçük ve yerel STK'lar, mevcut prosedürlerin karmaşıklığı nedeniyle yardım toplama süreçlerinde büyük zorluklar yaşamaktadır. Yardım toplama iznine başvuran ve izin alamadığını belirten önemli sayıda STK'nın olduğu gözlemlenmiştir. Çevrimiçi bağış toplama faaliyetlerine ilişkin açık düzenlemelerin olmaması, dijital platformların kullanımını sınırlamaktadır.

Öneri 6: Sivil toplum kuruluşlarının ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli yasal prosedürlerin sadeleştirilmesi ve bürokratik engellerin ortadan kaldırılması

İktisadi işletmelerin kurulmasını teşvik edecek ve işletmelerin sürdürülebilirliğini destekleyecek düzenlemeler yapılmalıdır. STK'ların tüzük veya resmî senetlerinde iktisadi işletme kurulabileceğine dair hüküm bulunması zorunluluğu esnetilmeli ve bu tür düzenlemelerin yapılması sırasında uygulanan süreçler kolaylaştırılmalıdır. Bunun yanında, iktisadi işletmelerin kamu denetim süreçlerinin daha şeffaf ve destekleyici bir yapıya dönüştürülmesi, işletme kapatılmalarının önüne geçebilir.

STK'ların amaçlarıyla ilgili faaliyet gösteren iktisadi işletmelerinin, piyasa ekonomisinde faaliyet göstermek üzere kurulan ticari işletmelerden farkı tanınarak, kurumlar vergisinden muaf tutulması ya da kazançlarının belli bir miktara kadar kurumlar vergisinden istisna edilmesi şeklinde bir vergi kolaylığı sağlanmalıdır. Kâr eden iktisadi işletmeler tarafından, kurumlar vergisi ödendikten sonra kalan kârdan dernek veya vakfa yapılan aktarmalar kâr dağıtımı sayılmamalı, gelir vergisi stopajına tabi tutulmamalıdır. Danıştay'ın çeşitli dairelerinin bu konuda STK'lar aleyhine geçmiş yıllarda verdiği kararlar bulunsun da son yıllarda Danıştay 4. Dairesi vakıfla işletmesi arasında bir iştirak ilişkisi bulunmadığı, dolayısıyla bir işletmenin ait olduğu vakfa kârını aktarmasının iştiraktan doğan kâr payı olarak nitelendirilip vergilendirilemeyeceği yönündeki kararlar vermektedir. Danıştay'ın bu kararı doğrultusunda, Gelir Vergisi Kanunu'nun 94/6-b-i maddesi parantez içi hükmü "kârın sermayeye eklenmesi (ve dernek ve vakıf iktisadi işletmesinin kârını dernek ve vakfa aktarımı) kâr dağıtımı sayılmaz" şeklinde değiştirilmelidir.

STK'ların iktisadi işletmeleri, kâr amacı güdüp gütmemelerine göre değil, faaliyet konularının amaçlarına uygun olup olmadığına göre değerlendirilmelidir. STK'ların amacına yönelik ekonomik faaliyetleri, ticari faaliyet sayılmamalıdır. Ayrıca, vakıf ve derneklerin yılda bir kereden fazla düzenledikleri kermes, yemek, balo, gezi, konser gibi gelir getirici faaliyetleri, belirli koşulları karşılamaları halinde iktisadi işletme kurulmasını gerektirecek iktisadi bir faaliyet sayılmamalıdır.

Öneri 7: Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının, sınırlandırılmadan ve idarenin keyfi kararlarından etkilenmeden kullanılabilmesinin temin edilmesi

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, toplantı özgürlüğünü kısıtlayan düzenlemeler içermektedir. Toplantı ve gösteri özgürlüğü, "milli güvenlik" ve "kamu düzeni" gibi muğlak gerekçelerle sınırlandırılmaktadır. Kendiliğinden gelişen veya spontane protestoların önceden bildirim şartına tabi tutulmadan gerçekleştirilmesine izin verilmeli ve kolluk kuvvetlerinin yetkileri insan hakları standartlarına uygun şekilde sınırlandırılmalıdır. Gösterilere katılan bireylerin cezalandırılmasına neden olan uygulamaların (Kabahatler Kanunu'na dayanarak verilen para cezaları gibi) kaldırılması özgür bir sivil alanın önünü açacaktır. 2022-2023 yılları arasındaki kolluk kuvvetlerinin müdahaleleri, toplantı ve gösterilerin dağıtılmasına neden olmuş, bu durum hak öznelerinin özgür ifade alanını kısıtlamıştır.

Öneri 8: İfade özgürlüğü üzerindeki yasal ve idari kısıtlamaların kaldırılması

İfade özgürlüğü, bazı yasal düzenlemeler nedeniyle sınırlanmakta ve bu durum, sivil toplumun eleştirel düşüncüyü ifade edebilme kapasitesini olumsuz etkilemektedir. İfade özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar, sivil alanın daralmasına neden olmaktadır. Terörle Mücadele Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'ndaki bazı maddeler, ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikte olup uluslararası standartlarla uyumlu değildir. 2022 yılında yürürlüğe giren ve kamuoyunda “dezenformasyon yasası” olarak bilinen 7418 sayılı “Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gibi düzenlemelerin ifade özgürlüğüne etkileri açısından gözden geçirilmesi gerekmektedir. STK'ların ve bireylerin özgürce görüşlerini ifade edebileceği bir ortamın oluşturulması için yasal düzenlemeler netleştirilmelidir.

Öneri 9: Açık, güvenli ve korunan sivil alanların oluşturulması

Hak temelli çalışan STK'lar, sıklıkla hedef gösterilme ve karalama kampanyalarına maruz kalmaktadır. Bu tür uygulamalar, sivil toplumun çalışma alanını daraltmakta ve STK'ların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Sivil topluma yönelik müdahaleleri sınırlayacak yasal güvencelerin oluşturulması ve hedef gösterilme gibi ihlallerin etkili bir şekilde soruşturulması gerekmektedir. Kamu görevlileri, politikacılar ve bu iki grubun dışında kalan şirketler ve kişiler tarafından yapılan ve STK'ları hedef alan olumsuz açıklamaların önlenmesi ve bu tür durumlarla ilgili caydırıcı önlemlerin alınması, sivil alanın korunmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, STK'ların bu tür durumlara karşı başvurabileceği bağımsız mekanizmaların oluşturulması önem taşımaktadır. Sivil toplumun özgür ve güvenli bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamak için devlet ve ilgili kurumlar tarafından koruma mekanizmaları güçlendirilmelidir. STK'lara yönelik fiziksel, çevrimiçi veya hukuki tehditlere karşı caydırıcı önlemler alınmalı ve sivil alanların kapatılmasına yönelik baskılar ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca, insan hakları savunucularının faaliyetlerini güvenli bir ortamda sürdürebilmesi için özel düzenlemeler yapılmalıdır.

Öneri 10: Yeni teknolojilerin ve dijital araçların, STK'ların güvenliği ve etkinliğini artıracak şekilde düzenlenmesi ve desteklenmesi

Yeni teknolojiler ve dijitalleşme, STK'ların bilgi paylaşımı, savunuculuk ve operasyonel kapasitelerini artırma açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ancak STK'lar için de dijital güvenliği artıran politikalar geliştirilmelidir. STK'ların çevrimiçi platformlarda hedef gösterilmesinin ve dezenformasyon kampanyalarının önüne geçmek için hukuki ve teknik düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Diğer yandan, MOBESE kameraları ve yüz tanıma teknolojileri gibi yeni gözetim sistemleri, kamu güvenliği gerekçesiyle yaygın şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu teknolojilerin kullanımı sırasında bireylerin temel haklarının korunması tartışma konusudur. Özellikle protestolarda kaydedilen görüntülerin, bireylerin kimlik tespiti ve adli işlemler için kullanıldığı durumlar, ifade ve toplanma özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki yaratmaktadır. Gözetim teknolojilerinin ve biyometrik verilerin kamu kurumları tarafından kullanımına ilişkin açık ve şeffaf bir yasal çerçeve oluşturulmalıdır. Protestolar sırasında toplanan görüntülerin hangi yasal dayanaklarla işlendiği ve saklandığı kamuoyuna açıklanmalıdır.

Öneri 11: STK'ları ilgilendiren vergi mevzuatının bütüncül olarak gözden geçirilmesi ve STK'ların mali sürdürülebilirliklerini destekleyecek düzenlemeler yapılması

STK'ların bağış, yardım, üyelik aidatı ve kamusal fonlar yoluyla elde ettiği gelirler, gelir vergilemesinin dışında bırakılsa da, bu gelirlerin amaca yönelik kullanılması esnasında ödenmesi gereken vergiler önemli bir yük oluşturmaktadır. STK'ların pasif yatırımlarından (kâr payı, faiz, kira ve benzeri) ortaya çıkan vergi yükü, bu gelirlerin tamamı ya da bir kısmı vergi kesintisi kapsamında çıkarılarak, sivil toplum için vergi kesintisi oranları indirilerek ya da belli bir miktara kadar vergiden istisna edilerek hafifletilmelidir. STK'ların merkez olarak kiraladıkları adresler için ödemekle yükümlü oldukları kira stopajından veya katma değer vergisinden; taraf oldukları sözleşmelerdeki damga vergisinden, KDV, emlak vergisi, çevre temizlik vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve özel tüketim vergileri ile kuruluş ve sonrası noter harçlarından doğan vergi yükü azaltılmalıdır.

Öneri 12: Kamu yararına çalışan dernek ve vergi muafiyeti tanınan vakıf statülerini düzenleyen mevzuatta STK'ların mali altyapıların gelişmesi amacıyla değişiklikler yapılması

Vergi avantajlarından yararlanmanın ön koşulu olan kamu yararına çalışan dernek veya vergi muafiyeti tanınan vakıf statülerini teşvik etmek amacıyla kamu yararına çalışan STK'lar için kapsayıcı bir tanım yapılmalıdır. Kamuya yararlı "değerli amaç" sayılan faaliyet konuları dar ve sınırlı değil, gelecekte oluşabilecek ihtiyaçlar da düşünülerek mümkün olduğu kadar geniş ve esnek tutularak belirlenmelidir. Kamu yararı ve vergi muafiyeti statüleri net ve objektif kriterlere bağlanmalı, bu statüler için aranan şartlar ve prosedürler yeniden düzenlenmelidir. Mevzuatta tutarlılık sağlanması amacıyla, vakıf ve dernekler için aranan kriterlerdeki ayrımlar gözden geçirilerek asgariye indirilmeli, vakıflar için belirlenen faaliyet alanları genişletilmeli ve ülke genelinde faaliyet yürütme şartı aranmamalıdır. Kamu yararı ve vergi muafiyeti statüleri Cumhurbaşkanlığı gibi ulaşılması güç ve siyasi bir makam tarafından değil, her kuruluşun rahatlıkla ulaşabileceği, bağımsız bir mekanizma tarafından belli şartları sağlayan kuruluşların tamamına verilmelidir. Statü başvuruları değerlendirme süreci şeffaf bir takvime bağlanmalıdır, uzun bekleme süreleri son bulmalıdır. Statü başvurusu olumsuz sonuçlanan kuruluşlara gerekçeli karar açıklanmalı ve itiraz hakkı verilmelidir.

Öneri 13: Bireysel ve kurumsal bağışçılığın teşviki amacıyla düzenlemeler yapılması

Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yaptıkları bağış ve yardımların gelirlerinin %5'ine (kalkınmada öncelikli yörelerle sınırlı olarak % 10'una) kadar olan kısmını vergi matrahlarından indirmelerine olanak sağlayan vergi avantajında vergi indirim oranı yükseltilmelidir. Dernek ve vakıflara yapılan bağışlar için kazanılan vergi indirimi, sadece vergi muafiyeti ve kamu yararı statüsü olan STK'lar ile sınırlı kalmamalı, hak temelli kuruluşlar da dahil olmak üzere, geniş kapsamlı bir faaliyet alanı belirlenerek vergi indirimine tabi olan STK sayısı artırılmalıdır. STK'ların statülü olma, faaliyet alanı, amacı gibi farklı özellikleri göz önünde bulundurularak, bu STK'lara yapılacak olan bağışların kademeli olarak artan oranlarda matrahtan indirilmesi de bir yöntem olarak benimsenebilir.

Ücretli olarak çalışan kişilerin bağış yapmalarını teşvik amacıyla, bordrolu çalışan kişilerin, işverenlerine yapacakları beyanlarla ve işverenleri aracılığı ile, bağışlarını vergi matrahlarından düşebilmelerinin önü açılmalıdır.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) politikaları teşvik edilmeli ve belli vergisel istisnalar tanımlanmalıdır. KSS politikaları ve programları ile özel sektörün katkısını artıracak uygulamalar kamu kurumları tarafından desteklenmelidir.

Öneri 14: STK'ların güçlenmesi ve mali altyapılarının desteklenmesi amacıyla etkin bir kamu finansmanı mekanizması oluşturulması

Mevzuatta STK'lara yönelik kamu desteğinin planlanması, dağıtılması ve izlenmesi süreçlerini düzenleyecek şekilde ilgili değişiklikler yapılmalı ve ulusal bir strateji geliştirilmelidir.

STK'lara kamu finansmanın planlanması ve dağıtımının koordinasyonundan sorumlu ulusal bir yapı/ mekanizma oluşturulmalıdır. STK'lara ayrılan yıllık finansman miktarı, hangi STK'ların ve faaliyetlerin desteklendiği ve sağlanan kaynağın nasıl kullanıldığına ilişkin detaylı bilgiler kamu kurumları tarafından her sene açıklanmalıdır.

Kalkınma Planı, Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı gibi kamu belgelerinde STK'ların finansal güçlenmesine ilişkin hedefler STK'ların proje yazma ve fon bulma kapasitelerinin artırılmasıyla sınırlı kalmaktadır. Bu alandaki tedbirlerin kapsamı genişletilmeli, STK'lara yönelik kamu finansmanının yapılandırılmasından sorumlu bakanlıklar tayin edilmeli, STK'lara ayrılan kamu kaynağı artırılmalı ve proje bazlı finansmanın yanı sıra, STK'ların kurumsal gelişimini hedefleyen kurumsal destek hibeleri sağlanmalıdır.

Uzmanlaşmış bir danışma organı olarak faaliyet gösteren ve kamu bütçesinden aktarılan finansmanın izlenmesi ve değerlendirilmesinden sorumlu ve aynı zamanda kamu finansmanına dair mevzuata uyulmasını sağlamakla görevli olan, STK temsilcilerinin sivil toplumun çeşitliliğini yansıtacak şekilde içinde yer aldığı bir yapı kurulmalıdır.

STK'lara ayrılan kamu finansmanının dağıtım kriterleri; açık, şeffaf ve hesap verebilir hale getirilmeli ve STK'ların seçim ölçütlerini standartlaştıran ve bağımsız kılan bir davranış kodu geliştirilmelidir.

STK'lar için proje finansmanı kararları, STK'ların seçimi ve proje yönetim süreçleri bağımsız denetime tabi tutulmalıdır. Seçim sürecindeki anlaşmazlıklarda ret kararlarına karşı hızlandırılmış bir geribildirim ve itiraz prosedürü mevzuatta açıkça düzenlenmelidir.

Öneri 15: Sivil toplumda nitelikli ve güvenceli istihdamın artırılması

STK'ların kurumsal ve finansal kapasitelerini güçlendirmek amacıyla, STK'larda istihdamı destekleyecek düzenlemeler yapılmalıdır. STK çalışanlarının sosyal güvenlik primlerinden doğan maliyetlerin azaltılmasına yönelik düzenlemeler, bu hedefe katkı sağlayabilir.

STİGM ve VGM arasında iş birliği geliştirilerek, STK istatistikleri uluslararası standartlara uygun olarak istihdam verilerini de içerecek şekilde, karşılaştırılabilir ve kullanıcı dostu bir format ile zamanında paylaşılmalıdır. STK istatistikleri Türkiye İstatistik Kurumu tarafından tutulan resmi istatistik programına dahil edilerek güncellenmelidir.

STK'ların kurumsal ve finansal kapasitesinin gelişmesinde, kurumsal hafızanın oluşması ve aktarılabilmesinde düzenli, nitelikli ve güvenceli istihdam önemli yer tutmaktadır. Kamu ve diğer fon veren kuruluşlar, sivil toplumda insan kaynağı kapasitesini güçlendirme ihtiyacını gözeterek şekilde hibe programlarını gözden geçirmeli ve çeşitlendirmelidir.

Öneri 16: Sivil toplumda gönüllülüğün teşviki ve faaliyet alanlarının çeşitlenmesi

Gönüllülüğün hukuki çerçevesini oluşturmak üzere başlatılan mevzuat çalışmalarının temel saiki ücretli emek ile gönüllülük arasındaki ayrımı açıkça çizerken, gönüllülüğün farklı biçimlerini kapsayacak şekilde, temelde koruyucu düzenlemelerden oluşan bir gönüllülük statüsü oluşturmak olmalıdır. Gönüllü ile STK arasındaki ilişkiyi denetlemeyi değil, tarafların haklarını güvence altına almayı ve gönüllülüğü teşvik etmeyi hedefleyen bir düzenleme yapılmalıdır. Gönüllülerin bildirimi, zorunlu gönüllülük sözleşmesi veya gönüllülere kayıt zorunluluğu gibi kişilerin gönüllü olmaktan çekinmesine yol açabilecek ve STK'ların özerkliği ilkesiyle çelişebilecek düzenlemelerden kaçınılmalıdır.

Gönüllüler, tehlikeli faaliyetlerde görev alırken sigorta güvencesine sahip olmalıdır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na tabi tehlikeli faaliyetlerde yer alan gönüllüler için gönüllülük faaliyetleri sırasında oluşabilecek kazalara karşı devlet destekli bir sigorta sistemi oluşturulmalıdır. Bu sigorta, kolay ve ücretsiz veya düşük maliyetli olmalıdır (bu konuda ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığına ilişkin yapılan düzenlemelere benzer hükümler örnek alınabilir). Tehlikeli faaliyetlerin dışında kalan gönüllüler için de isteğe bağlı olarak bu sigorta sisteminden faydalanma imkânı sağlanmalıdır.

Vergi kanunları da gönüllülüğü teşvik edici düzenlemeler için önemli bir zemin sunar. Gönüllülükle ilgili bağışlar ve finansal destekler için vergi indirimleri yapılmasına ilişkin ilgili kanunlara hükümler eklenebilir, STK'lar gönüllülük için harcamalarında bazı vergilerden muaf tutulabilir.

Gönüllülüğü teşvik etmeye yönelik kamu politikaları, gönüllülüğü afet, yardımlaşma gibi belirli faaliyet alanlarıyla sınırlandırmamalı ve hak temelli çalışma da dahil olmak üzere çeşitli yaklaşımlar kamunun gönüllülük politikaları içinde yer almalıdır. Gönüllülük politikalarının geliştirilmesi için sivil toplumun çeşitlilik arz eden yapısının temsil edildiği bir grup ile istişareler sürmelidir. Gönüllülük hakkında kamuoyunda farkındalık artırılmalı, gönüllülük, farklı biçimlerini kapsayacak şekilde örgün eğitim müfredatı içinde yer almalı, gönüllülük fırsatları yaratılarak çeşitli araç ve mekanizmalarla gönüllülük teşvik edilmelidir.

Öneri 17: Kamu-STK iş birliğinin ve STK'ların kapasitesinin güçlenmesi için kamu politikası ve mekanizmaların geliştirilmesi

Kamu kurumları ile STK'lar arasındaki ilişkiyi düzenleyen, üzerinde uzlaşmış ilkeler, mekanizmalar ve karşılıklı sorumlulukları içeren bir çerçeve mevzuat ve politika belgeleri katılımcı bir şekilde hazırlanmalıdır. Politika ve mevzuat arasındaki uyumsuzlukların ortadan kaldırılması, daha fazla katılım ve hesap verebilirliğin sağlanması için karar alma süreçlerine ilişkin usul kuralları ve süreçler net bir şekilde tanımlanmalıdır.

Kamu-STK iş birliğini güçlendirmek ve sivil toplum katılımını teşvik etmek için ulusal düzeyde bir kurum ya da mekanizma (iş birliği dairesi/birimi, bakanlıklarda iletişim noktaları vb.) oluşturulmalıdır.

STİGM'nin sivil topluma dair izleyeceği politikaların belirlenmesi ile uygulamanın izlenme ve değerlendirilmesi süreçleri STK'ların katılımına açık olmalıdır. Sivil Toplum İstişare Kurulu, Türkiye sivil toplumunun çeşitliliğini yansıtacak bir yapıya kavuşturulmalı, STK temsilcileri açık çağrı yöntemi ve şeffaf kriterler gözetilerek belirlenmeli ve kurulun çalışmalarına kamu ile sivil toplumun diyalog halinde yön verdiği bir yaklaşım benimsenmelidir.

Öneri 18: STK'ların karar alma süreçlerine anlamlı katılımının önündeki engellerin kaldırılması

STK'ların mevzuat ve politika geliştirme ve karar alma süreçlerine etkin katılımını güvence altına alacak yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Karar alma süreçlerinde danışma organlarının oluşturulması zorunlu tutulmalı ve organların oluşturulmasında geçerli olacak kurallar yoruma açık bırakmayacak biçimde düzenlenmelidir. Karar alma ve danışma kurullarında temsil edilecek STK'ların belirlenmesi usulü somut ve nesnel hale getirilmeli ve bu tür hükümlere yer veren mevzuatta da bu yönde değiştirilmelidir. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te değişiklikler yapılarak mevzuat ve politika geliştirme süreçlerinde STK'lardan görüş alınması zorunlu hale getirilmeli ve verilen görüşlere dair geri bildirim mekanizmaları yönetmelikte düzenlenmelidir. TBMM İçtüzüğü'nde gerekli değişiklik yapılarak STK'ların yasama çalışmalarına etkin ve etkili bir şekilde katılımı sağlanmalıdır. Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan Mevzuat Çalışma Komisyonları Hakkında Yönetmelik'te de benzer bir düzenlemeye gidilmelidir.

Karar alma ve mevzuat hazırlama süreçlerinde, STK'ların uzmanlıkları ve bilgi birikimleriyle etkilerini artıracakları etkinlikler ve mekanizmalar geliştirilmelidir. STK'ların karar alma süreçlerine katılım yolları (bilgilendirme, danışma, diyalog, aktif katılım) sivil toplumla iş birliği içinde kamu kurumları tarafından önceden tasarlanmalı ve bu yöntemlerin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan teknik ve idari tedbirler (geri bildirim için verilen gün süresi, toplantının yapılacağı yer vb.) alınmalıdır.

Kamu-STK iş birliğine dair her kademedeki kamu görevlisine düzenli ve sistematik eğitim programları düzenlenmelidir. Eğitimlerin içerikleri tek tip olmamalı, STK'lar ve ilgili kamu kurumları arasındaki olası iş birliği alanlarına yönelik ve uygulamaya dair bilgiler içermelidir.

Kamu kurum ve kuruluşları; çalışma planları, mevzuat tasarımları veya politikalar ile ilgili detaylı ve güncel bilgi ve belgeleri internet sitelerinde düzenli olarak paylaşmalıdır. Sivil toplumun görüş bildirebilmesi için yeni teknolojilerin de kullanılabileceği mekanizmalar geliştirilmeli ve görüş sunulabilmesi için STK'lara makul bir süre tanınmalıdır.

Bilgi edinme hakkının kullanımını sınırlayan istisnaları açıklayan maddeler değiştirilerek mevzuatta iyileştirmeler yapılmalıdır. Bilgi edinme taleplerini yanıtlamaktan sorumlu kamu görevlileri, düzenli eğitim programları ile desteklenmeli, kapsamlı ve güncel bilgiler sunulması için kamu kurumları içerisinde koordinasyon ve bilgi paylaşımını kolaylaştıracak önlemler alınmalıdır.

STK'ların sektörler arası kurullarda kamu ve özel sektörle eşit şekilde temsil edilebilmesi gerekmektedir. Bu amaçla hem merkezi hem de yerel düzeydeki danışma ve iş birliği organları içinde STK'ların eşit şekilde yer alabilmesine dair hükümler eklenmelidir.

Belediye Meclisi bünyesinde kurulacak ihtisas komisyonlarının toplantılarına, isteyen STK temsilcilerinin katılabilmesine yönelik düzenleme yapılmalıdır.

Öneri 19: Kamu hizmetlerinin sağlanmasında kamu-STK iş birliğinin etkin, şeffaf ve hesapverebilir olması

Hem merkezi hem de yerel düzeydeki kamu kurumları, sağlamakla yükümlü oldukları tüm hizmetler için uzmanlaşmış personele sahip olmayabilir. Bu gibi durumlarda STK'ların, kendi uzmanlaştıkları alanlardaki kamu hizmetlerinin geliştirilmesine ve sunulmasına dahil olmalarına imkân verecek şeffaf, kapsayıcı ve hesap verebilir mekanizmalar geliştirilmelidir.

Mevcut mevzuat, bu iş birliklerini ve kamu hizmeti niteliği taşıyan STK faaliyetlerine izin, protokol imzalama veya akreditasyon verme gibi karar ve uygulamaları büyük oranda kamu idaresinin takdirine bırakmaktadır. Bu nedenle, STK'ların kamu hizmetlerinin sunumuna katılımını destekleyecek ve düzenleyecek özel hükümler, katılımcı olarak belirlenerek mevzuatta ilgili değişiklikler yapılmalıdır.

Kamu ile STK'lar arasında bu amaçla yapılan protokol sayısı, protokol yapılan STK'lar ve odaklanılan faaliyet alanları gibi bilgiler açıklanmalıdır. Protokolün amacı, kapsamı, STK'ların hangi ölçüt ve prosedürler çerçevesinde belirlendiği şeffaf şekilde ve yıllık olarak duyurulmalıdır. Protokol veya iş birliği talebi reddedilen STK'lara gerekçeli kararlar tebliğ edilmelidir.

Referanslar

Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. *Adalet İstatistikleri 2022*.
https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/29032023141410adalet_ist-2022calisma100kapakli.pdf

Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. *Adalet İstatistikleri 2023*.
https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/22042024115644Adalet_ist-2023CALISMALARI59.pdf

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *2023 Yılı Faaliyet Raporu*.
<https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf>

Anayasa Mahkemesi. *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, B.N. 2013/3924, K.T. 06.01.2015.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/3924>

Ankara Kent Konseyi. *Kent Konseyi Nedir*.
<https://ankarakentkonseyi.org.tr/tr/kurumsal/kent-konseyi-nedir#:~:text=Bu%20sebeple%20halen%20yaklaşık%201400,belediye%20başkanının%20çağrısı%20ile%20toplanmaktadır>

ARTICLE 19. *Global Expression Report 2024: Europe and Central Asia. (Küresel İfade Özgürlüğü Raporu 2024: Avrupa ve Orta Asya)*
<https://www.globalexpressionreport.org/regions-europe-and-central-asia>

Avrupa Birliği Başkanlığı. *Avrupa Birliği'ne Katılım İçin Ulusal Eylem Planı Ocak 2021-Aralık 2023*.
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/uep/21_23_UEP_TR.pdf

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine ilişkin Rehber*.
https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_11_tur

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Analysis of statistics 2023 (2023 İstatistiklerinin Analizi)*.
<https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-analysis-2023-eng>

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Annual Report 2023 (2023 Yılı Raporu)*.
<https://www.echr.coe.int/d/annual-report-2023-eng>

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Nurettin Aldemir ve Diğerleri v. Türkiye*, B.N. 32124/02, 32126/02, 32126/02, 32132/02 ve 32138/02, K.T. 02.06.2008.
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Nurettin%20Aldemir"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-161323"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Oya Ataman v. Türkiye*, B.N. 74552/01, 05.03.2007.
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-78330"\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *Samüt Karabulut v. Türkiye*, B.N. 16999/04, K.T. 19.11.2009.
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-90933"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Avrupa Komisyonu. *2023 Türkiye Raporu*.
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2023_trkiye_raporu_tr.pdf

Avrupa Konseyi. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*.
https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

Avrupa Konseyi. *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)*.
<https://rm.coe.int/1680462545>

Avrupa Konseyi Gazetecilerin Güvenliği Platformu. *Press Freedom in Europe: Time to Turn the Tide, Annual Assessment Report, 2024. (Avrupa'da Basın Özgürlüğü: Gidişatı Değiştirme Zamanı)*.
<https://rm.coe.int/annual-report-2024-platform-for-the-safety-of-journalists-web-pdf/1680aeb373>

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği. *Türkiye'de İfade ve Medya Özgürlüğü, İnsan Hakları Savunucuları ve Sivil Topluma İlişkin Memorandum*.
<https://rm.coe.int/turkiye-de-ifade-ve-medya-ozgurlugu-insan-haklar-savunucular-ve-sivil-1680aedbea>

Avrupa Konseyi Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı STK Hukuku Uzman Konseyi. *Türkiye'de Dernekler Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Avrupa Standartlarıyla Uyumuna Dair Görüş.*
<https://rm.coe.int/expert-council-conf-exp-2020-2-opinion-amendments-to-turkish-law-on-as/16809e49fe>

Balkan Sivil Toplum Geliştirme Ağı (BCSDN). *Regional Report on the Enabling Environment for Civil Society Development 2023: Western Balkans and Türkiye (2023 Bölgesel Raporu: Batı Balkanlar ve Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi.)*
<https://balkancsd.net/novo/wp-content/uploads/2024/12/89-4-Final-MM-Regional-Report-WBT-2023.pdf>

Balkan Sivil Toplum Geliştirme Ağı (BCSDN). Sivil Toplum Gelişimi için Elverişli Ortamı İzleme Matrisi Ülke Raporları ve Bölgesel Raporlar.
www.monitoringmatrix.net

Bertelsmann Stiftung. *BTI 2024 Country Report: Türkiye. (BTI 2024 Ülke Raporu: Türkiye)*
<https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/TUR>

Charities Aid Foundation. *World Giving Index 2023 (Dünya Bağışçılık Endeksi 2023).*
<https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf>

CIVICUS. *CIVICUS Monitor: Tracking Civic Space - TÜRKİYE [interaktif harita].*
<https://monitor.civicus.org/country/turkey/>

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber.*
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/AnalitikEkrehber_2019-2021.pdf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu.*
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/Genel-Faaliyet-Raporu-2022.pdf>

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *2023 Yılı Genel Faaliyet Raporu.*
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/2023-Yili-Genel-Faaliyet-Raporu.pdf>

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.*
<https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/csidb-2023-yili-idare-faaliyet-raporu-20240430140139.pdf>

Dışişleri Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.*
<https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2023-idare-Faaliyet-Raporu.pdf>

Euronews. *AİHM 2023 Yılı İstatistiklerini Açıkladı: Bekleyen Davaların Yüzde 34'ü Türkiye'den.*
<https://tr.euronews.com/2024/01/25/aihm-2023-yili-istatistiklerini-acikladi-bekleyen-davaların-yuzde-34u-turkiyeden>

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR). *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition, 2019).*
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)017rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e)

Freedom House. *Freedom on the Net 2023 (İnternet Özgürlüğü Türkiye 2023 Raporu).*
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-net/2023>

Freedom House. *Freedom of the World 2023 Report (Dünyada Özgürlükler 2023 Raporu).*
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2023>

Gençlik ve Spor Bakanlığı. *2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu.*
https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2022FaaliyetRaporu_Yayim121023.pdf

Gençlik ve Spor Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu.*
<https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2023%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Gökçeçiçek Ayata, Ulaş Karan. *Sivil Topluma Aktif Katılım: Uluslararası Standartlar, Ulusal Mevzuattaki Engeller, Öneriler*.

<https://tusev.org.tr/sivil-topluma-aktif-katilim-uluslararasi-standartlar-ulusal-mevzuattaki-engeller-oneriler-raporu/>

İçişleri Bakanlığı. *2023 Yılı Bütçe Sunuşu*.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/ButceSunumlari/2023_GenelKurulSunum.pdf

İçişleri Bakanlığı. *2023 Yılı İlk Altı Ay Bütçe Sunuşu*.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/ButceSunumlari/2023_ILK6AySunum.pdf

İçişleri Bakanlığı. *2024 Yılı Bütçe Sunuşu*.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/ButceSunumlari/2024_PlanButceSunum.pdf

İçişleri Bakanlığı. *2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/faaliyet_raporlari/2022_YILI_IDARE_FAALIYET_RAPORU.pdf

İçişleri Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/faaliyet_raporlari/2023_YILI_IDARE_FAALIYET_RAPORU.pdf

İfade Özgürlüğü Derneği. *Engelliweb 2023: Türkiye'de Adaletsizliğin Sembolü: Sulh Ceza Hakimlikleri ve İnternet Sansürleri*

https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2023.pdf

İstanbul Bilgi Üniversitesi. *Türkiye'de Kamu Kaynaklarından Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Yapılan Transferler Bilgi Notu*.

<https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/01/21/bilginotudernek.pdf>

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü. *Kalkınma Ajansları 2023 Yılı Faaliyet Raporu*.

https://api.ka.gov.tr/web/content/27421?access_token=bcc30b9b-e742-4403-9f0a-86ef181429df&unique=ab4d44be222f7624140792a676fccf763f2a3aa6

Kerem Altıparmak & Yaman Akdeniz. *5651 sayılı Kanunun Değişiklik Tasarısının Getirdiği Değişiklikler Üzerine bir Değerlendirme*.

https://cyber-rights.org.tr/docs/5651_Tasari_Rapor.pdf

Kültür ve Turizm Bakanlığı. *2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

<https://sgb.ktb.gov.tr/Eklenti/113661,2022-idare-faaliyet-raporu-452023-yayinlananpdf.pdf?0>

Kültür ve Turizm Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

<https://sgb.ktb.gov.tr/Eklenti/123796,2023-idare-faaliyet-raporu-662024pdf.pdf?0>

Meta. *Meta Şeffaflık Merkezi Raporu, Kullanıcı Verileri için Hükümet Talepleri Ocak - Haziran 2023*.

<https://transparency.meta.com/reports/government-data-requests/country/TR/>

Millî Eğitim Bakanlığı. *2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_03/02091736_meb2023yiliidarefaaliyetraporu.pdf

Reporters Without Borders (Sınır Tanımayan Gazeteciler). *2023 World Press Freedom Index (2023 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi)*.

<https://rsf.org/en/index?year=2023>

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. *2023 Yılı Faaliyet Raporu*.

<https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu2802011618>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *IPA III Döneminde Sivil Toplumu Ne Bekliyor?*

<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-06/ipa-iii.pdf>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). 2013-2017 BM Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü Maina Kiai tarafından hazırlanan bilgi notu. *Sivil Alanı ve Fon Kaynaklarına Erişim Hakkını Korumak*.
<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-06/sivil-alani-ve-fon-kaynaklarina-erisim-hakini-korumak.pdf>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). 2013-2017 BM Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü Maina Kiai tarafından hazırlanan bilgi notu. *Sivil Toplumun Fon Kaynaklarına Erişebilirliği*.
<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-06/fon-kaynaklarina-erisim.pdf>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *Politik Karar Verme Süreçlerine Etkili ve Anlamlı Katılım Hakkı ve Mekanizmalar Bilgi Kitapçığı*.
<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-08/politik-karar-verme-sureclerine-etkili-ve-anlamlı-katılım-hakkı-ve-mekanizmalar-bilgi-kitapçığı.pdf>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Mevzuat Değişiklikleri İçin Hazırladığı Taslakları Sivil Toplumun Görüşüne Açtı*.
<https://www.stgm.org.tr/sivil-toplumla-iliskiler-genel-mudurlugu-mevzuat-degisiklikleri-icin-hazirladigi-taslaklari-sivil>

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Raporu*.
<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2024-01/sto-rapor1-web.pdf>
<https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2024-01/sto-rapor2-web.pdf>

Technical Assistance to Civil Society Organizations (EU TACSO 3). *EU Civil Society Guidelines 2023 Assessment Report - Annex 7: Country Analysis Türkiye. (AB Sivil Toplum Rehberleri 2023 Değerlendirme Raporu – Annex 7: Ülke Analizi Türkiye)*
<https://tacso.eu/wp-content/uploads/2024/07/Annex-7-Turkiye-05.pdf>

The Observatory (İnsan Hakları Savunucularının Korunması için Gözlemevi), İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı. *“Belirsiz ve Tekinsiz”: Türkiye’de Derneklere Karşı Açılan Kapatma Davaları*.
<https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2023/09/TurquieOBS2023-TR.pdf>

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV). *Türkiye’de İnsan Hakları Savunucularının 2022 Yılında Karşılaştığı Baskı, Engel ve Zorluklar*.
https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2023/09/TIHV_iHS-ihlal_2022_Raporu.pdf

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV). *Verilerle 2022 Yılında Türkiye’de İnsan Hakları İhlalleri*.
https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/10_Aralik_2022_IHD_TIHV_Veriler.pdf

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV). *Verilerle 2023 Yılında Türkiye’de İnsan Hakları İhlalleri*.
<https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2023/12/EK-Verilerle-2023-Yilinda-Turkiyede-Insan-Haklari-Ihlalleri-2.pdf>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023*.
[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407)

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfların İktisadi İşletmelerinin Vergilendirilmesi*.
https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/07/Dernek_ve_Vakiflarin_Iktisadi_Isletmelerinin_Vergilendirilmesi.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). Leyla Ateş & Özgün Akduran. *Dernek ve Vakıfları İlgilendiren Vergi Düzenlemeleri*.
https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/07/Dernek_ve_Vakiflari_Ilgilendiren_Vergi_Duzenlemeleri.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). Özgün Akduran & Leyla Ateş. *Kamu Yararı ve Vergi Muafiyeti Statüleri*.
https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/07/Kamu_Yarari_ve_Vergi_Muafiyeti_Statuleri.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Dernekler için Yasal Mevzuat Rehberi*.

<https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/DerneklerinYasalMevzuatRehberi-Guncellenmis.pdf>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Dernek Üyelerinin Bildirilmesi Yükümlülüğünü Düzenleyen Yönetmeliğin İptaline İlişkin Danıştay Kararı Hakkında Duyuru*.

<https://tusev.org.tr/dernek-uyelerinin-bildirilmesi-yukumlulugunu-duzenleyen-yonetmeligin-iptaline-iliskin-danistay-karari-hakkinda-duyuru/>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Kahramanmaraş Depremleri ve Sivil Toplum: Gözlem Notları I ve II*.

<https://tusev.org.tr/kahramanmaras-depremleri-ve-sivil-toplum-gozlem-notlari-i/>

<https://tusev.org.tr/kahramanmaras-depremleri-ve-sivil-toplum-gozlem-notlari-ii-yayimlandi/>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Mali Eylem Görev Gücü Tavsiyelerinin Uygulanması ve Türkiye'de Sivil Topluma Etkilerinin İncelenmesi*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/MaliEylemGorevGucuSivilToplum_26022021.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Örgütlenme Özgürlüğü Hakkının Sınırlandırılması: Uluslararası Standartlar ve Türkiye'ye Dair Değerlendirme Bilgi Notu*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/TUSEV_Atolye_Orgutlenme_Ozgurlugu_Hakkinin_Sinirlandirilmesi_Bilgi_Notu.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi Türkiye Raporu 2020-2021*.

<https://tusev.org.tr/sivil-toplum-icin-elverisli-ortam-izleme-matrisi-turkiye-raporu-2020-2021/>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum İzleme Matrisi: Sivil Toplumun Gelişimi için Elverişli Ortamın İzlenmesi Uygulama Rehberi*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2013/08/izleme_matrisi_rehberi_doc_23_08_2013.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Kamu Fonları: Standartlar ve İyi Örnekler*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/Sivil_Toplum_Kuruluslarina_Yonelik_Kamu_Fonlari_Standartlar_ve_Iyi_Ornekler_Raporu_15062020.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı: Yerel Yönetimlerde Kaliteli ve Anlamlı Bir Katılım için Uygulama Rehberi*.

<https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/Katilim2020.pdf>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Süreçlerine Katılımı için Araçlar ve Yöntemler: Hırvatistan, Estonya ve Fransa'daki İyi Uygulamalar*.

<https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/AraclarYontemlerOcak2020.pdf>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *STK'ların Bağış Toplama Faaliyetleri: Yasal Mevzuat Açısından Uluslararası Standartlar*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/YardimToplamaBilgiNotu_Uluslararası.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı Taslağı ve Sivil Toplumu İlgilendiren Mevzuat Taslakları'na Dair TÜSEV Görüş ve Önerileri*.

<https://www.tusev.org.tr/tr/duyurular/sivil-toplum-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-taslagi-ve-sivil-toplumu-ilgilendiren-mevzuat-taslaklarına-dair-tusev-gorus-ve-onerileri>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2021*.

<https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/TurkiyedeBireyselBagiscilikveHayirseverlik2021.pdf>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Türkiye'de Yardım Toplama Mevzuatına Dair Değerlendirme: Sorunlar ve Engeller Bilgi Notu*.

<https://siviltoplum-kamu.org/tr/wp-content/uploads/2020/03/Türkiye'de-Yardım-Toplama-Mevzuatına-Dair-Değerlendirme-Sorunlar-ve-Engeller.pdf>

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Vakıf ve Dernekleri İlgilendiren Vergi Uygulamaları ve Kamu Yararı Statüsü: Mevcut Durum ve Öneriler*.

https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/VergiRaporu.20.12.18.web1_.pdf

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). *Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi*.

<https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/YeniVakiflaricinMevzuatRehberi.pdf>

United Nations Human Rights Committee (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi). *Argentina, ICCPR, A/56/40 vol. I (2001) 38, para. 74(13)*.

https://digitallibrary.un.org/record/451712?ln=zh_CN

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *2022 Yılı Faaliyet Raporu*.

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/vgm-2022-idare-faaliyet-raporu.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *2023 Yılı Faaliyet Raporu*.

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/vgm-2023-idare-faaliyet-raporu.pdf

YASALAR VE YÖNETMELİKLER, STRATEJİ PLANLARI VE REHBERLER İLE DİĞER İLGİLİ MEVZUAT BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü.

<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Anayasa/ictuzuk.pdf>

5253 sayılı Dernekler Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5253.pdf>

5737 sayılı Vakıflar Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5737.pdf>

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2860.pdf>

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2911.pdf>

4962 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4962&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6102.pdf>

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.193.pdf>

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5520.pdf>

213 sayılı Vergi Usul Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.213.pdf>

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1319&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

488 sayılı Damga Vergisi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.488.pdf>

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf>

1606 sayılı Bazı Dernek ve Kurumların Bazı Vergilerden, Bütün Harç ve Resimlerden Muaf Tutulmasına İlişkin Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1606&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

5393 sayılı Belediye Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>

5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf>

5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>

5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5072&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

3335 sayılı Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3335&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2935.pdf>

4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4982.pdf>

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6112.pdf>

5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf>

7145 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm>

7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm>

7418 Sayılı Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/10/20221018-1.htm>

477 sayılı Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Karar Sayısı: KHK/698).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180704-1.htm>

5840 sayılı Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5840.pdf>

3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3686.pdf>

Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname (Karar Sayısı: KHK/667).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm>

Bakanlıkların Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (Kararname Numarası 4).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.4.pdf>

Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası 17).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180913-6.pdf>

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararnamesi Numarası: 1).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>

Cumhurbaşkanı Kararı (Karar Sayısı: 2018/196).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/10/20181009-12.pdf>

Dernekler Yönetmeliği.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8038&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Dernek, Vakıf, Birlik, Kurum, Kuruluş, Sandık ve Benzeri Teşekküllere Genel Yönetim Kapsamındaki Kamu İdarelerinin Bütçelerinden Yardım Yapılması Hakkında Yönetmelik.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.200610656.pdf>

Gençlik ve Spor Bakanlığı Proje Yönetmeliği.
https://gpdg.gsb.gov.tr/public/GSB_Proje_Yonetmeligi.pdf

Gençlik ve Spor Bakanlığı. Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf ve Kamu Yararına Çalışan Derneklere Ait Yükseköğrenim Yurtlarında Barınan Öğrencilere Yapılacak Beslenme ve Barınma Yardımına Dair Yönetmelik.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/09/20210904-14.htm>

Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180226-10.htm>

Kent Konseyi Yönetmeliği.
<https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10687&MevzuatTertip=5>

Kültür ve Turizm Bakanlığınca Yerel Yönetimlerin, Derneklerin ve Vakıfların Projelerine Yapılacak Yardımlara İlişkin Yönetmelik.
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=11189&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>

Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2022 yılı öncesi uygulanan)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060217-4.htm>

Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (24.02.2022 tarihinde yürürlüğe giren güncel yönetmelik).
<https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatNo=5210&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik.
https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Yonetmelik/STIIGM_yonetmelik_08_07_2022.pdf

Vakıflar Yönetmeliği.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12466&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Yardım Toplama Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik.
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=12088&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>

AB'den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların ve AB Birlik Programlarına Katılımın Yönetimi hakkında Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (2019/20).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191004-28.pdf>

- AB'den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların ve AB Birlik Programlarına Katılımın Yönetimi hakkında Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (2023/11).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/06/20230624-3.pdf>
- Düzenleyici Etki Analizi Çalışmaları hakkında Başbakanlık Genelgesi (2007/6). *Düzenleyici Etki Analizi Rehberi*.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070403-13.htm>
- Düzenleyici Etki Analizinin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar (04.06.2022 tarihinde yürürlüğe giren mevzuat).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.5681.pdf>
- İçişler Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. Dernek Merkezleri Hakkında Genelge (2007/83).
<https://www.siviltoplum.gov.tr/200783-dernek-merkezleri>
- İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği. 97110469-045-4910 sayılı ve 10.04.2013 tarihli görüş.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/gorusler>
- On İkinci Kalkınma Planı Hazırlıkları ile ilgili Genelge (2022/10).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220610-12.pdf>
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. Yeni, Mülhak, Esnaf ve Cemaat Vakıflarla İlgili Yürütülen İş ve İşlemler hakkında Genelge (2020/19).
<https://cdn.vgm.gov.tr/04022020e17675-2020-19-va.pdf>
- Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlara Dair Tebliğ.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180502M1-14.htm>
- Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Genel Tebliğ (Seri No: 1).
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=11220&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Sosyal Taraflarla İşbirliği Kurulu Görev ve Çalışma Yönergesi.
https://www.csgeb.gov.tr/media/72045/yonerge_sosyal-taraflarla-isbirligi-kurulu.pdf
- İçişleri Bakanlığı Bütçesinden Derneklere Yardım Yapılması Hakkında Yönerge.
https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Projeler/Prodes/icisleri_Bakanligi_Butcesinden_Derneklere_Yardim_Yapilmasi_Hakkinda_Yonerge_03_03_2017.pdf
- İçişler Bakanlığı. Sivil Toplum İstisare Kurulu Görev ve Çalışma Yönergesi.
https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Yonergeler/sivil_toplum_istisare_kurulu_yonergesi.pdf
- Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. *Adalet Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*.
[https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/27102020154519Stratejik%20Plan%20\(2019-2023\)%2023.10.2020.pdf](https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/27102020154519Stratejik%20Plan%20(2019-2023)%2023.10.2020.pdf)
- Adalet Bakanlığı. *İnsan Hakları Eylem Planı 2021-2023*.
<https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Sivil Toplum Vizyon Belgesi ve Strateji Planı (2022-2023)*.
<https://www.aile.gov.tr/media/100864/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-sivil-toplum-vizyon-belgesi-ve-eylem-plani-2022-2023.pdf>
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*.
http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/FD2Qa+2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*.
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/11/2023-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi.pdf>

[Mülga] Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *2019-2023 Stratejik Planı*.
https://aile.gov.tr/media/33674/acshb_2019-2023-stratejik-plan.pdf

Gençlik ve Spor Bakanlığı. *Gençlik ve Spor Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*.
<https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2019-2023-Stratejik-Planı.pdf>

İçişleri Bakanlığı. *İçişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*.
https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/ŞEREF/Stratejik-Yonetim/ICISLERI-BAKANLIGI-2019_2023-STRATEJIK-PLANI.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. *2019-2023 Stratejik Planı*.
https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Stratejik_Plan

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıflar Genel Müdürlüğü 2019-2023 Stratejik Planı*.
https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_215_260519/tb2019-2023stratejik-plan.pdf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On İkinci Kalkınma Planı (2024- 2028) Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Ikinci_Kalkinma_Plani_Ozel_Ihtisas_Komisyonlari_El_Kitabi.pdf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu Sürüm 3.1*.
http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/0QRai+Kamu_Idareleri_Icin_Stratejik_Planlama_Kilavuzu_V3_1_.pdf

Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK). *Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Bağışta Bulunanlara Yönelik Terörizmin Finansmanı Suistimalinin Önlenmesine Yönelik Rehber 2021*.
https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Rehberler/Bagisci_Rehber_2021-Son.pdf

Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK). *Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Terörizmin Finansmanı Amacıyla Suistimalinin Önlenmesine Yönelik Rehber 2021*.
https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Rehberler/KAGK-REHBER_2021_Son.pdf

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Derneklerin Terörizmin Finansmanı Amacıyla Kullanılmasının Önlenmesine Yönelik İyi Uygulamalar Rehberi 2021*.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Rehberler/Iyi-Uygulama-Rehberi-22042021.docx>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Proje Destek Sistemi ve Başvuru Rehberi (2022)*.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/proje-destek-sistemi-prodes>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Proje Destek Sistemi ve Başvuru Rehberi (2023)*.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/IcSite/nevsehir/2023.pdf>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Yabancı STK'ların Türkiye'deki Faaliyeti*.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/yabanci-stklar-turkiyedeki-faaliyeti>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. *2023 Bilgi Edinme Genel Raporu*.
https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Pdf/Bilgi_Edinme_Kurul_Rapor/2023_Yili_Bilgi_Edinme_Genel_Raporu.pdf

Vakıflar Meclisi'nin 21491294-050.01-53 sayılı 54 no'lu kararı. (06.02.2023 tarihli depremler kapsamında yapılan yardımların amaca yönelik gider sayılabilmesi)

<https://tusev.org.tr/vakiflar-tarafindan-deprem-felaketi-kapsaminda-yapilan-yardimlarin-amaca-yonelik-gider-olarak-sayilmasi-karari-hakkinda-duyuru/>

Olağanüstü Hal kapsamında Bazı Tedbirlerin Alınması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararnamesi Numarası: 128) (Depremler sonrasında ilan edilen OHAL kapsamında STK'ların idari yükümlülüklerine ve yardım toplama faaliyetlerine dair bazı tedbirlere ilişkin)

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/03/20230303-10.pdf>

SİVİL TOPLUM RESMİ VERİLERİ

Gelir İdaresi Başkanlığı. *Vergi muafiyeti tanınan vakıfların listesi.*

<https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-taninan-vakiflari-listesi>

İçişleri Bakanlığı. *2020 ve 2021 yıllarına ait dernek sayısı. 2023 Yılı Bütçe Sunuşu; 2024 Yılı Bütçe Sunuşu.*

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/raporlar/ButceSunumlari/2024_PlanButceSunum.pdf

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *İzin almadan yardım toplama hakkına sahip kuruluşlar.*

<https://www.siviltoplum.gov.tr/izin-almadan-yardim-toplama-hakkina-sahip-kuruluslar>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Kamu yararına çalışan dernekler.*

<https://www.siviltoplum.gov.tr/kamu-yararina-calisan-dernekler>

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. *Türkiye'de faaliyetine izin verilen yabancı STK'lar.*

https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/istatistikler/YabanciSTK/izin-verilen-listesi_tr.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *2022 ve 2023 yıllarına ait yeni vakıf sayısı.*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/02-yeni-vakiflari-yil-bazinda-dagilimi--2001-1607.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Yıl içinde kurulan yeni vakıf sayısı.*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/06-yil-icinde-kurulan-yeni-vakif-sayisi-2001-17072.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Yeni vakıflarla ilgili seçilmiş veriler (2015-2023).*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/13-yeni-vakiflarla-ilgili-secilmis-veriler-2015-31.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıflara ait kâr amaçlı kuruluş/işletme sayısı.*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/13-yeni-vakiflarla-ilgili-secilmis-veriler-2015-31.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıfların türlerine göre dağılımı.*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar2023-sorasi/01-vakiflari-turlerine-gore-dagilimi--14072023.pdf

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıfların üye ve görev alan kişi sayıları.*

https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/007vakiflari-uye-ve-gorev-alan-kisi-sayilari.pdf

